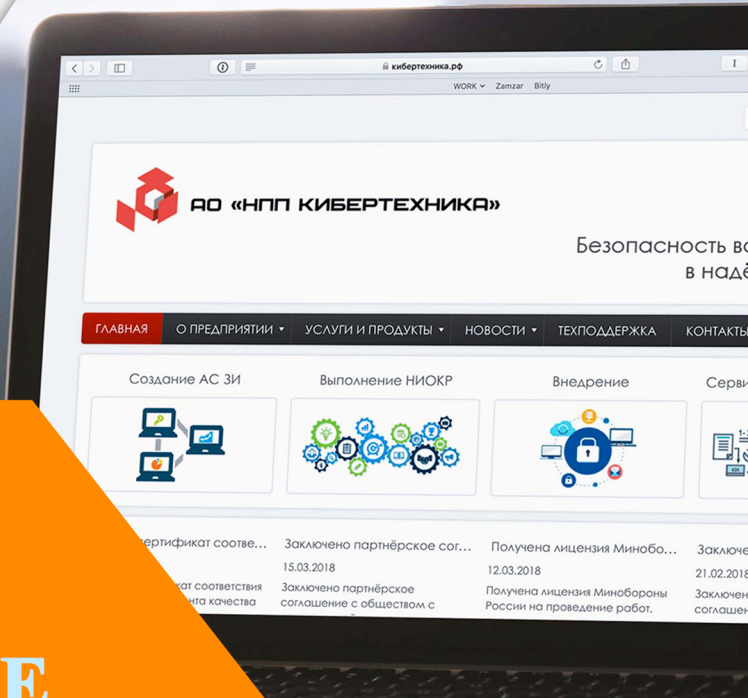

IN VOLUME #1
ISSUE#7,
OCTOBER 2023

ISSN: 2992-8869

JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN

- Exact Sciences
- Natural Sciences
- Technical Sciences
- Pedagogical Sciences
- Social Sciences
- Philosophical Sciences
- Philology
- Economics
- Agriculture
- Psychological Sciences
- Medical Sciences

Research Science and
Innovation House

OJS / PKP
ISSN

INTERNATIONAL
STANDARD
SERIAL
NUMBER

www.universalpublishings.com

“RESEARCH SCIENCE AND INNOVATION HOUSE” MCHJ

JOURNAL OF SCIENCE RESEARCH

**Research Science and
Innovation House**

**VOLUME 1, ISSUE 7,
2023. OCTOBER**

Tel: +998930901912

Web sayt: <http://universalpublishings.com> Email: sabirovj75@gmail.com

«Journal of science-innovative research in Uzbekistan» ilmiy-uslubiy jurnali:
31.10.2023 yil.

Ushbu to‘plamda «Journal of science-innovative research in Uzbekistan» ilmiy-uslubiy jurnali 2023 yil 1-soni 7-qismiga qabul qilingan maqolalar nashr etilgan.

Jurnal tarkibidagi barcha maqolalarga DOI unikal raqami biriktirilib, **Directory of Research Journals Indexing, Researchbib, Index Copernicus, Zenodo, Open Aire, Google Scholar** xalqaro ilmiy bazalarida indekslandi.

OAK tomonidan dissertatsiyalar asosiy ilmiy natijalarini chop etishga tavsiya etilgan jurnallar ro‘yxatidagi milliy jurnallarda chiqarilgan maqolalar sifatida rasman tan olinadi.

Asos: O‘zbekiston Respublikasi Oliy attestatsiyasi komissiyasining dissertatsiyalar asosiy ilmiy natijalarini chop etish tavsiya etilgan ilmiy nashrlar ro‘yxati 3-sahifasi. – Toshkent: 2019. – 160 b.

Jurnal materiallaridan professor-o‘qituvchilar, mustaqil izlanuvchilar, doktorantlar, magistrantlar, talabalar, litsey-kollejlar va maktab o‘qituvchilari, ilmiy xodimlar hamda barcha ilm-fanga qiziquvchilar foydalanishlari mumkin.

Eslatma! Jurnal materiallari to‘plamiga kiritilgan ilmiy maqolalardagi raqamlar, hisobotlar, ma’lumotlar haqqoniyligiga va keltirilgan iqtiboslar to‘g‘riligiga mualliflar shaxsan javobgardirlar.

“RESEARCH SCIENCE AND
INNOVATION HOUSE” MCHJ

TAHRIRIYAT

Bosh muharrir, Matsaidova Sayyora Xudayberganovna, Urganch davlat universiteti geografiya kafedrası, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent

Mas’ul kotib: Sobirov Javoxir Xayrulla o‘g‘li Urganch davlat Universiteti talabasi

Nashrga tayyorlovchi: Eshqorayev Samariddin Sadridin o‘g‘li Termiz muhandislik-texnologiya instituti talabasi

TAHRIR KENGASHI A’ZOLARI

Rahimov Rahimboy Atajanovich, Urganch davlat universiteti professori, Texnika fanlari doktori, Rossiya tabiiy fanlar akademiyasining Akademigi

Isayev Sabirjan Xusanbayevich, “Toshkent irrigatsiya va qishloq xo‘jaligini mexanizatsiyalash muxandislari instituti” milliy tadqiqot universiteti, Irrigatsiya va melioratsiya kafedrası, qishloq xo‘jaligi fanlari doktori, professor.

Matyakubov Baxtiyar Shamratovich, “Toshkent irrigatsiya va qishloq xo‘jaligini mexanizatsiyalash muxandislari instituti” milliy tadqiqot universiteti, “Irrigatsiya va melioratsiya” kafedrası professori, qishloq xo‘jaligi fanlari doktori, professor

Matsaidova Sayyora Xudayberganovna, Urganch davlat universiteti, Geodeziya, kartografiya, geografiya kafedrası, pedagogika fanlari nomzodi, dotsent

Matchanov Otabek Jumanazarovich Urganch Davlat Universiteti, Geodeziya, Kartografiya, Geografiya kafedrası Dotsenti. Yonalish - Tabiiy Geografiya

Djumaniyazava Muhayyo Xusinovna, Urganch davlat Universiteti Pedagogika fakulteti Pedagogika va psixologiya kafedrası dotsenti, psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Samandarov Ergash Iskandarovich, Urganch davlat universiteti Tabiiy fanlar fakulteti Ekologiya va xayot faoliyati xavfsizligi kafedrası, qishloq xo‘jaligi fanlari nomzodi, dosent

Egamov Baxtiyor Nurmetovich, Urganch davlat universiteti, “Iqtisodiyot” kafedrası dotsenti, iqtisod fanlari nomzodi.

Rajabov Alibek Xushnubekovich, Urganch davlat universiteti, Iqtisodiyot kafedrası, iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Amanov Allabergan Kutlimuratovich, Urganch davlat unversiteti Geodeziya, kartografiya, geografiya kafedrası o‘qituvchisi.

Babajanova Sanabar Yuldashbayevna, Urganch davlat universiteti Tabiiy fanlar fakulteti “Ekologiya va hayot faoliyati xavfsizligi” kafedrası, qishloq xo‘jalik fanlari bo‘yicha falsafa doktori-PhD., dotsent.

Masharipov Adamboy Atanazarovich, Urganch davlat universiteti Tabiiy fanlar fakulteti “Ekologiya va hayot faoliyati xavfsizligi” kafedrası dotsenti.

Kuchkarova Dilbar Pirlapasovna, Urganch davlat universiteti geografiya fani o‘qituvchisi.

Raximova Anamoy, Qo‘shko‘pir tumani 25-son umumta‘lim maktabi Manaviy ma‘rifiy ishlar direktori o‘rinbosari. Geografiya fani o‘qituvchisi

Ismoilova Himoyat Matnazarovna, Urganch davlat universiteti, Kimyo kafedrasida, kimyo fanlari falsafa doktori (PhD), dotsent

Ismayilova Intizar, Urganch davlat Universiteti Tabiiy fanlar fakulteti Biologiya kafedrasida, qishloq xo‘jaligi fanlari nomzodi, dotsent

Xamroyev Muxtor Ozodovich, Urganch davlat universiteti, Geodeziya, kartografiya, geografiya kafedrasida, Geografiya fanlari nomzodi, dotsent

Razakova Rayxan Saylaubekovna Urganch davlat universiteti Pedagogika fakulteti Pedagogika va psixologiya kafedrasida dotsenti, psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori, PhD.

Ataullayev Zokir Maxsudovich, Urganch davlat universiteti, kimyo kafedrasida, pedagogika fanlari falsafa doktori (PhD), kimyo kafedrasida dotsenti

Raximova Xolisxon Maksudovna, Urganch davlat universiteti, Biologiya kafedrasida, biologiya fanlari falsafa doktori (PhD), dotsent

Axmedova Ma‘rifat Abdullayevna Urganch davlat universiteti Tarix fakulteti O‘zbekistonda demokratik jamiyat qurish nazariyasi kafedrasida dotsenti

Raximova E‘tibor Rustamovna, Urganch davlat universiteti, “Pedagogika va psixologiya” kafedrasida o‘qituvchisi, psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Parda Alimov, Termiz davlat pedagogika instituti, O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasida dotsenti, filologiya fanlari nomzodi

Mardonova Lobar Umaraliyevna, Termiz davlat pedagogika instituti, O‘zbek tili va adabiyoti kafedrasida mudiri, filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Tajiyev Zokirjon Rajabovich, Urganch davlat universiteti Tabiiy fanlar fakulteti “Biologiya” kafedrasida, qishloq xo‘jaligi fanlari nomzodi, dotsent.

Atadjanov Ilhom Sharipovich Urganch davlat universiteti, Tabiiy fanlar fakulteti. Geodeziya, kartografiya geografiya kafedrasida dotsenti

Raximova Go‘zal Yuldashovna, Urganch davlat universiteti, Tarjima nazariyasi va amaliyoti kafedrasida mudiri, PhD

Atabayeva Mavjuda Rustamovna, Urganch Davlat Universiteti qoshidagi akademik liseyi Oliy toifali geografiya fani o‘qituvchisi

Xamidov Abdumalik Kironovich, Termiz davlat pedagogika instituti, o‘zbek tili va adabiyoti kafedrasida, filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Matchanova Aybibi Erkinovna, Urganch davlat universiteti, Geografiya kafedrasida, geografiya fanlari falsafa doktori (PhD)

Ashurbayeva Rukiya Kaxxorovna, Pedagogika fanlari nomzodi (PhD) Buxoro davlat tibbiyot instituti o‘zbek tili va adabiyoti, rus tili, pedagogika, psixologiya kafedrasida PhD assistenti

MODERNIZATSIYA DAVRIDA MAKTABGACHA TA'LIMNI

RIVOJLANTIRISH STRATEGIYALARI

Mallayeva Zeboxon Soibnazarovna

Navoiy Innovatsiyalar Universiteti

Annotatsiya. Maqolada modernizatsiya davrida maktabgacha ta'lim muassasalari faoliyatini tubdan yaxshilash, ilg'or xorijiy tajribani o'rgangan holda har jihatdan zamonaviy tizim yaratish masalalari yoritilgan. Shuningdek, muallif bu borada maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirishning ustuvor vazifalari sifatida o'rinli takliflarni keltirib o'tgan.

Kalit so'zlar: Tizimli monitoring, startap-loyiha, struktura, axborot texnologiyalar, infratuzilma, aqliy salohiyat.

KIRISH

Mamlakatimiz uchun yosh avlodni har tomonlama yetuk inson qilib tarbiyalash hayotiy muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Chunki har qanday jamiyatning ravnaqi, ijtimoiy, siyosiy, iqqisodiy faravonligi fuqarolarning aqliy va axloqiy salohiyati hamda ularning ma'naviy darajada yuksak rivojlanishiga bog'liq.

ADABIYOTLAR SHARHI

— Shu nuqtai nazardan bugungi kunga qadar maktabgacha ta'lim muassasalari faoliyatini tubdan yaxshilash, maktabgacha yoshdagi bolalar qamrovini oshirish, ilg'or xorijiy tajribani o'rgangan holda, har jihatdan zamonaviy tizim yaratish masalasi dolzarflik kasb etmoqda edi.

Farzandlarimizning maktabda qanday o'qishi, yuksak maqsadlar bilan kamol topishi ko'p jihatdan maktabgacha ta'lim muassasasidagi tarbiyaga bog'liq. Ilmiy kuzatishlar va tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, inson umri davomida oladigan barcha

axborotning 70 foizini 5 yoshgacha bo‘lgan davrda olishi aynan bola shaxsining rivojlanishida maktabgacha ta’limning o‘rni nechog‘li muhimligidan dalolat beradi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Maktabgacha ta’lim tizimini isloh qilishdagi mavjud muammolarni bartaraf etish maqsadida qarorda quyidagi keng ko‘lamli tadbirlarni amalga oshirish ko‘zda tutilgan va biz bularning ayrimlarini ko‘rsatib o‘tamiz:

- maktabgacha ta’lim tizimini rivojlantirishga qaratilgan yagona davlat siyosatini amalga oshirish, maktabgacha ta’limni har tomonlama rivojlantirish, tarbiyalanuvchilarning bilimi va ma’naviy-axloqiy darajasini yanada yuksaltirish;
- o‘quv-tarbiya jarayoniga o‘qitishning zamonaviy ilg‘or shakllarini, yangi pedagogik va axborot texnologiyalarini, ta’lim-tarbiyaning samarali shakl va usullarini joriy etish;
- maktabgacha ta’lim muassasalarining moddiy-texnika bazasini mustahkamlash va ularning faoliyati samaradorligini oshirish;
- maktabgacha ta’lim muassasalarida davlat talablari bajarilishining tizimli monitoringini olib borish;
- nodavlat maktabgacha ta’lim muassasalari tarmog‘ini rivojlantirish, ular o‘rtasida sog‘lom raqobatni shakllantirish hamda ta’lim xizmatlari turlarini ko‘paytirish.

—Umuman olganda, maktabgacha ta’lim turli yoshdagi bolalarni maktabga tayyorlash bilan birga, ularni sog‘lom, har tomonlama yetuk qilib tarbiyalash uchun zarur tashkiliy, uslubiy psixologik, pedagogik shart-sharoitlar yaratadi, bolalarni maktabda muntazam ravishda ta’lim olishga tayyorlashda ota-onalarga yordam beradi, unda o‘qishga intilish hissini uyg‘otadi. Maktabgacha ta’lim bola 6-7 yoshga yetguncha oilada hamda davlat va davlatga qarashli bo‘lmagan maktabgacha bolalar muassasalarida amalga oshiriladi. Maktabgacha ta’lim bola shaxsini maktabgacha

bolalar ta'lim-tarbiyasiga qo'yiladigan davlat talablariga muvofiq sog'lom, yetuk, maktabda o'qishga tayyor tarzda shakllantirish maqsadini ko'zlaydi. Shu o'rinda maktabgacha ta'lim muassasalarining aniq vazifalari, xususi, to'xtalsak.

Maktabgacha ta'limning vazifalari:

- bolalarni xalqning boy milliy madaniy-tarixiy merosi va umumbashariy qadriyatlar asosida aqliy va ma'naviy axloqiy jihatdan tarbiyalash;
- bolalarda milliy g'urur, vatanparvarlik hislarini shakllantirish;
- maktabgacha yoshdagi bolalarning bilim olish ehtiyojini, o'qishga intilishini shakllantirish, ularni muntazam ravishdagi ta'lim jarayoniga tayyorlash;
- bolalar tafakkurini rivojlantirish o'zining fikrini mustaqil va erkin ifodalash malakalarini shakllantirish;
- bolalarning jismoniy va ruhiy sog'ligini ta'minlash.

Maktabgacha ta'lim muassasalari hududlarning demografik, ijtimoiy-iqtisodiy va boshqa xususiyatlarini hisobga olgan holda tashkil etiladi. Maktabgacha ta'lim muassasalarini tashkil etish va tugatish konunga muvofiq ravishda amalga oshiriladi. Maktabgacha ta'lim muassasalari ularning yo'nalishlariga ko'ra quyidagi turlarga bo'linadi:

- bolalar yaslisi, bolalar bog'chasi, bolalar yasli bog'chasi, xonadon bolalar bog'chasi, (ham mustaqil muassasa sifatida, ham filial sifatida);
- bog'cha maktab majmuasi;
- tarbiyalanuvchilarni bir yoki bir necha ustuvor yo'nalishlarda rivojlantiradigan (til o'rganish, badiiy-estetik, sport va boshqa yo'nalishlar bo'yicha) maktabgacha ta'lim muassasasi.

Yuqorida biz maktabgacha ta'lim tizimining mohiyati uning strukturasi ko'rib chiqqan bo'lsak. Endi esa **maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirishning ustuvor vazifalari, xususidagi fikrlarni keltirib o'tamiz.**

Bugungi kunda maktabgacha ta'limni yanada rivojlantirishning eng muhim yo'nalishlaridan biri ta'lim-tarbiya jarayoniga zamonaviy pedagogika va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etishdir.

So'nggi vaqtlarda ushbu yo'nalishda maktabgacha ta'limni boshqarishning axborot tizimini, shuningdek, bolalarni davlat maktabgacha ta'lim muassasalariga Davlat xizmatlari markazlari yoki O'zbekiston Respublikasi Interaktiv davlat xizmatlarining yagona portali orqali qabul qilish bo'yicha davlat xizmatlari ko'rsatish tizimlarini joriy etish bo'yicha kompleks chora-tadbirlar amalga oshirildi.

O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi tomonidan ta'lim-tarbiya jarayoniga zamonaviy ilg'or o'qitish shakllari, yangi pedagogik va axborot texnologiyalarini joriy qilish orqali tarbiyalanuvchilarning har tomonlama rivojlanishi ta'minlanmoqda.

Shu bilan birga, maktabgacha ta'limning hozirgi holati telekommunikatsiya infratuzilmasini yanada rivojlantirishni, maktabgacha ta'lim muassasalarining keng polosali Internet tarmog'iga ulanishini ta'minlashni, ma'naviy yetuk yosh avlodni tarbiyalashning samarali tashkiliy va pedagogik shakllarini va usullarini ishlab chiqishni taqozo etadi.

Maktabgacha ta'lim sohasida innovatsion jarayonlarni rivojlantirish va joriy etish maqsadida quyidagi tadbirlarning amalga oshirilishi nazarda tutilmoqda:

- vazirlik axborot xavfsizligining munosib darajasini ta'minlash, yagona axborot maydonini yaratish;
- maktabgacha yoshdagi bolalarni rivojlantirish sohasida ilg'or xalqaro tajribani o'rganish, umumlashtirish va joriy etish maqsadida xorijiy mamlakatlarga o'quv safarlarini tashkil qilish;
- o'quv va o'quv-metodik adabiyotlarning yangi avlodini tayyorlash va nashr etishni tashkil qilish, raqamli ta'lim resurslari, uydan turib masofali ta'lim

berish va ota- onalar bilimini oshirish texnologiyalarini joriy etish;

Navbatdagi maktabgacha ta’lim tizimini rivojlantirishning ustuvor vazifalaridan biri bu – sohada davlat-xususiy sherikchilikni rivojlantirish.

Bolalarni maktabgacha ta’lim bilan qamrab olish ko‘lamini oshirish bo‘yicha vazifalarni hal etish birinchi navbatda maktabgacha ta’lim muassasalari quvvatlarini oshirishni taqozo etadi. Maktabgacha ta’lim tizimini moliyalashtirishning hozirgi hajmi, tug‘ilishning o‘sishi dinamikasi saqlanib qolayotgan bir paytda, maktabgacha yoshdagi bolalarning qamrovini mavjud darajada saqlab turishni ta’minlab beradi, ammo uning o‘shishiga yordam bermaydi.

XULOSA VA MUNOZARA

Xulosa shuki, bolalarning har xil faoliyatlarini ilmiy asoslangan tamoyillar asosida almashtirib borish, har xil yosh guruhlarda bolalar hayotini to‘g‘ri tashkil etishni ta’minlaydi. Fikrimizcha, bolalarning har tomonlama rivojlanishini ta’minlashga qaratilgan pedagogik jarayon murakkab va rang-barangdir. Tarbiya masalalari ta’lim-tarbiya ishining tashkiliy shakllari, bolalar faoliyatining har xil turlari: mashg‘ulotlarda ta’lim berish orqali, ijodiy va qoidali o‘yinlar, ularning mustaqil faoliyati, o‘z mehnati va kattalar mehnati bilan tanishtirish, o‘z-o‘ziga xizmat qilish, sayrlar, gigienik tadbirlar orqali amalga oshiriladi. Shuningdek, ta’lim- tarbiya ishlarini muvaffaqiyatli amalga oshirish bolalar bog‘chasidagi pedagogik jarayonning har bir faoliyat turini to‘g‘ri tashkil etishga bog‘liqdir.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Maktabgacha ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish Konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PQ-4312 Qarori, 2019 y.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Maktabgacha ta’lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PF-5198-son Farmoni, 2017 y.
3. Shonazarov, M. E. (2021). Developing Intercultural Competence in Teaching Foreign Languages. Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry, 12(8).
4. Shonazarov, M. E. (2021). DEVELOPING THE INTERCULTURAL COMMUNICATIVE COMPETENCE OF ENGLISH LANGUAGE STUDENTS. Экономика и социум, (4-1 (83)), 377-381.
5. Shonazarov, M. E. (2021). FORMING INTERCULTURAL COMPETENCE IN TEACHING ENGLISH. Экономика и социум, (3-2 (82)), 752-754.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta’lim vazirligi faoliyatini tashkil etish to‘g‘risida”gi PQ-3305-son Qarori, 2017 y.
7. Аликулова, М., & Култаев, Ш. (2023). СОВРЕМЕННЫЕ ПРИНЦИПЫ ВВЕДЕНИЯ ПЕРВОГО ПРИКОРМА ДЕТЯМ ДО 1 ГОДА ЖИЗНИ ПРИ ЕСТЕСТВЕННОМ, ИСКУССТВЕННОМ И СМЕШАННОМ ВСКАРМЛИВАНИИ. Евразийский журнал медицинских и естественных наук, 3(8), 112-117.
8. Манноновна, А. М. (2022). Лекарственное Поражение Печени И Применение Гепатопротекторов При Этой Патологии. Central Asian Journal of Medical and Natural Science, 3(4), 294-300.
9. Sh. Shodmonova Maktabgacha ta’lim pedagogikasi. O‘quv-metodik qo‘llanma – T., 2008 y.
10. АМИНОВА, Н. THE LEADING NATURE OF SPIRITUALITY IN SOCIAL DEVELOPMENT. UNIVERSITETI XABARLARI, 2019,[1/4] ISSN 2181-7324.
11. Aminova, N. B. (2014). THE ROLE OF SCIENCE IN SOCIAL PROGRESS. The Way of Science, 85.
12. Аминова, Н. Б. (2016). Диалектическая связь между духовностью и социальным прогрессом. Credo new, (1), 12-12.
13. Aminova, N. B. (2019). SOCIAL PHILOSOPHY AND SOCIAL AND HUMANITIES IN THE KNOWLEDGE OF SOCIETY. Экономика и социум, (10 (65)), 7-9.

14. Nishonova Z.T., Alimova G.K.. Bolalar psixologiyasi va psixodiagnostikasi T.: TDPU 2017.
15. Aminova, N. B., & Sh, M. M. (2020). MODERN PROBLEMS OF PHILOSOPHY. Экономика и социум, (7 (74)), 3-6.
16. Aminova, N. (2022). THE SIGNIFICANCE OF NATURAL PHILOSOPHY AND THE EPISTEMOLOGICAL HERITAGE OF FRANCIS BACON IN THE FORMATION OF THE PHILOSOPHY OF THE NEW TIME. Евразийский журнал социальных наук, философии и культуры, 2(10), 27-37.

Research Science and
Innovation House

Maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodkorlikni shakllantirishda ilm-fan va tabiat markazining ahamiyati

Urganch davlat pedagogika instituti talabasi :Avezova Mastura

Urganch davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi :Ahmedova Gulnoza

Annotasiya. Bolalarda ijodkorlikni shakllantirish uning kelajakdagi hayotida, shaxsiy o‘shida katta ahamiyatga ega. Ushbu maqolada bolalarda ilm-fan va tabiat markazi asosida ijodkorlikni shakllantirish, badiiy-ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish, shu bilan birgalikda ilm-fan va tabiat markazida faol ishtirokini ta’minlash haqida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: ta’lim, tarbiya, ilm-fan va tabiat markazi, ko‘nikma, tarbiyachi, kreativ, Markazlar yo‘riqnomasi, tajribalar.

Bilamizki, o‘sh kelayotgan yosh avlod bizning ertangi kunimizdir. Ularni kelajakda yaxshi, sog‘lom fikrlovchi chinakkam komil inson bo‘lishi, ulkan ishlarni yaratishi va vatanparvar insonni tarbiyalashi uchun oliy ma’lumotli, o‘z ishini ustasi, mas’uliyatli tarbiyachi kerak. Albatta kreativ kompetensiyasi yuqori darajada rivojlangan bo‘lishi lozim. Shuni aytish kerakki, tarbiyachi bolalarni o‘z qiziqishidan kelib chiqib, ularni shu qiziqishi asosida qobiliyatini shakllantirib borishi zarur. Bunda maktabgacha ta’lim tashkilotida tashkil etilgan beshta rivojlantiruvchi markaz yordam beradi. Biz bilamizki, rivojlantiruvchi markazlari quyidagicha bo‘ladi:

1. Qurish, konstruksiyalash va matematika markazi;
2. Syujetli-rolli o‘yinlar va sahnalashtirish markazi;
3. Til va nutq markazi;
4. Ilm-fan va tabiat markazi;
5. San’at markazi.[1.]

Yuqorida keltirilgan rivojlantiruvchi markazlar kompetentli bolani shakllantirishda ijodkorlik qobiliyatini o‘stirishda, komil va chinakkam, yetuk shaxsni tarbiyalashda yordam beradi. Shuningdek “Ilm-fan va tabiat markazi” bolani badiiy-ijodiy qobiliyatini shakllantirish bilan birga ijodkorlikni ham

shakllantiradi. Ilm-fan va tabiat markazida bolalarga tabiat haqidagi ilk tushunchalar, tabiiy hodisalar, hayotimizda ishlatiladigan ko‘plab narsalarni qanday hosil bo‘lishi, tabiatni bizga bergan ne‘matlarini ehtiyotkorlik bilan asrash ko‘nikmalarini sodda ko‘rinishda tushuntirib beradi. Shu bilan birga hayvonlar, qushlar, hasharotlar va mikroorganizmlar haqida ham ma‘lumot beradi. Bu markazning maqsadi quyidagicha bo‘ladi. Ilm-fan va tabiat markazining maqsadi bolalarda atrof-olam bo‘yicha dastlabki ma‘lumotlarni berish, dunyoni badiiy tasavvur ettirish, kreativlikni rivojlantirish va ularni markazda faol harakatini ta‘minlashdir. Markaz esa kreativ, sog‘lom fikrlovchi, mas‘uliyatli, zamon bilan hamnafas tarbiyachini talab qiladi.

Markazlarni tashkil etishda “Markazlar yo‘riqnomasi”dan foydalaniladi. Bunga ko‘ra kichik guruhda :

- 1.Suv va qum uchun idish,qoliplar;
- 2.Qumda o‘ynash uchun leyka, kurakcha;
- 3 .Rangli qum;
- 4.Tabiiy materiallar;
- 5.Bolalar uchun oq xalat;
- 6.Tabiat burchagi uchun xona gullari va hokazolar.

O‘rta guruhda ham yuqorida keltirilgan jihozlar va xona gullarini soni ko‘paytiriladi .Katta guruhda qo‘shimcha sifatida:

- 1.Hasharot tutuvchi setka;
2. Urug‘ solinuvchi xalta;
- 3.Shishali o‘lchov idish;
- 4.Tarozi va boshqalar.[2.]

Tayyorlov guruhida ham yuqorida keltirilgan jihozlar bo‘ladi va qo‘shimcha lupa kiritiladi.

Ilm-fan va tabiat markazida bolalar ijodkorligini shakllantirishda kichik tajribalar ham muhim rol egallaydi. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun amaliy tajriba. Bizga oppoq rangli salfetka, flamaster, suv va idish kerak bo‘ladi. Bunda oq rangli salfetkadan kapalakchalarni qirqib olamiz va uni bir qanotini o‘zimizga yoqqan rangli flamaster bilan bo‘yab olamiz. Uni yassi idishga solingan suvga solamiz natijada kapalak qanoti ochiladi, hamma qismini rang qoplab chiroyli tusga kiradi. Buni ko‘rgan bolada albatta xursand bo‘lish holati yuzaga keladi. Tajriba asosida bolada ijodkorlik ya‘ni ranglardan foydalanishni bilishi va kapalaklarni

chiroyli qilib qirqishi kabilar rivojlanadi. Tasavvuri shakllanib dunyoni badiiy tasavvur qiladi. Ikkinchi tajribamizda bizga ikkita tuxum, ikkita stakanda suv, tuz kerak bo‘ladi. Bunda birinchi stakandagi suvga tuxumni solamiz , natijada tuxum cho‘kib ketdi. Endi ikkinchi stakanga bir choy qoshiq tuz solamiz. Aralashdirib unga tuxumni solamiz natijada tuxum cho‘kib ketmadi. Buning sababi tuz suvni zichligini ko‘paytirib yuborgani sabab bo‘ladi. Bu tajribalardan keyin bolalarda tabiatga bo‘lgan qiziqishi hamda kreativlik qobiliyati ham shaklanib borishi kuzatiladi.

Xulosa qilib aytganda, bolaning ijodkorligini rivojlantirish, uni kreativlik qobiliyatini shakllantirishda ilm-fan va tabiat markazining ahamiyati katta. Bolalar kichik tarjibalar, tabiiy hodisalar asosida uning dunyoqarashi, fikrlashi yanada oshib boradi. Dunyoga ijodkorlik qobiliyati bilan boqadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. “Ilk qadam” davlat o‘quv dasturi.
2. cyberlenika.ru

Research Science and Innovation House

AYOL XONANDALIGI IJODIDA “TANOVOR” ASARINING TARIXIY NEGIZLARI

**FarDU professor v.b. p.f.n. Imyaminjon Qirg‘izov,
O‘zbekiston davlat san‘at va madaniyat instituti Farg‘ona mintaqaviy
filiali o‘qituvchisi Dildora Mamajonova**

Annotatsiya

Maqolada musiqa ta‘limi orqali yoshlarni milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalashda “Tanovor” asarining tarbiyashunoslik nuqtai nazardan tahlili bayon etiladi.

Абстрактный

В статье описан анализ произведения «Тановор» с точки зрения педагогической науки в воспитании молодежи в духе национальных ценностей посредством музыкального образования.

Abstract

The article describes the analysis of the work “Tanovor” from the point of view of pedagogical science in educating young people in the spirit of national values through music education.

O‘zbekiston Prezidenti Sh.M.Mirziyoev “Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma‘naviy salohiyatga ega bo‘lib, dunyo miqyosida o‘z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo‘sh kelmaydigan insonlar bo‘lib kamol topishi, baxtli bo‘lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz”, -mazmunidagi g‘oyalaridan kelib chiqib yurtimizning jadal rivojlanish bosqichida ma‘naviy-mafkuraviy va milliy madaniyatimizni yuksaltirishga katta e‘tibor qaratilmoqda. SHu nuqtai nazardan O‘zbekistonning o‘ziga hos tarixiy, etnografik, madaniy va badiiy estetik an‘analariga ega bo‘lgan hududlardan biri Farg‘ona vodiysida istiqomat qilib kelayotgan ko‘p millatli aholining turmush tarzi, madaniy qadriyatlari tizimining boshqa hududlardan farqlanib turadigan jihatlari, bu yerda shakllangan an‘anaviy

ijrochilikka mansub bo‘lgan “Tanovar” turkumidagi asarlarning tarixiy ildizlarini tadqiq qilish kun tartibiga qo‘yilayotgani hayrlidir. 1

Tarixiy nuqtai nazardan XX asrning 20 – 30 yillariga kelib ayollar ijtimoiy va madaniy hayotida musiqa san’atining qo‘shiq, yalla, ashula va tanovorlar kabi janrlarda ijod qilish omili maydonga keladi.

Ushbu davrning turmush tarzi, hamda sharoitiga mos holda yuzaga kelgan “ichkari” nomi bilan ayollar davrasidagi musiqa hamda “tashqari”,

ya’ni asosan erkaklar ijodiy amaliyoti bilan bog‘liq musiqa ijrolari mavjud bo‘lgan. Shu bois, ijtimoiy hayot rivoji, bu – ma’naviyat va madaniyat rivoji bilan uzviy bog‘liqdir. XIX – XX asrlarda avj olgan “ichkari”, ya’ni ayollar ijrochilik amaliyotining ijobiy jihatlari odob – ahloq, hayoni asrash bilan bog‘liqdir. “Ichkari” dardli ayollar uchun ijod maydoniga aylandi.

XX asrning 30 – yillarida “Tanovorlar”ning “Qora soch”, “Adolcha” yoki “Adolat Tanavori”, “Endi sandek”, “Sumbula” kabi nomlar bilan bevosita bog‘liq holda iste’molda bo‘lgani ayonlashadi. Amaliyotda “Tanovorlar” xalq orasida mashhur bo‘lgan Netayxon, Zebiniso, Saltanatxon, Po‘latxon, Adolchaxon, Halima Nosirova, Lutfixonim Sarimsoqova, Mukarrama Turg‘unboeva, Mukarrama Azizova, Habiba Oxunova, Berta Davidova, Fotima Boruxova, Rahima Mazohidova, Farog‘at Rahmatova, Yorqinoy Hotamova, Zamira Suyunova, Munojot Yo‘lchieva, Nasiba Abdullaeva kabi san’atkorlar ijodidan keng o‘rin oldi.

“Tanovor” – o‘zbek xalq musiqa merosida lirik, jo‘shqin, raqsbop, mungli, jozibali, ayni zamona ruhiyati xarakteriga asoslangan badiiy asar sifatida o‘z aksini topgan. “Tanovor iborasi xalq amaliyoti og‘zaki ijodiyoti va tadqiqot jarayonlarida turlicha tushunilgan. “Tanovor” – forscha so‘z bo‘lib, “Jasur, qudratli, kuchli” degan ma’nolarni anglatgan. Masalan, musiqashunos olimi Ye.E.Romanovskaya “Tanovor – ishqiyy qo‘shiq” yoki og‘zaki amaliyotda - go‘zal tana ma’nolarida ham qo‘llangan”².

Tarab sinjobidin tan istasa kom,
Anga mehnat kulida bersam orom.

Tani bir pushtakim bo‘lsa xoro,

¹ SH. Mirziyoyev. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. Toshkent. —O‘zbekistonl. 2016. 14-bet.

² I.A.Ganieva O‘zbek musiqasida “Tanovor” Avtoreferati Toshkent., 2008

Temurdin tishu changal oshkoro³.

“ovar” esa - so‘z birikmasida keltiruvchi, keltirgin ma’nolarini bildiradi:

Ko‘rub Farhod mundoq nuqtaovar,

O‘zi baxtidin etmas erdi bovar⁴.

Xulosa sifatida aytish o‘rinliki, “Tanovar”ning mazmuni shaxsiy, milliy va umumbashariy badiiy qiymatlarning birligidan iborat bo‘lib, bunda ma’lum xalq, jamiyat va tarixiy davrga xos ruhiy tarovat, sur‘at, ijtimoiy fikr va kechinmalar umumlashgan holda ifodalanadi. Ayniqsa, tinglovchining axloqiy va estetik didini shakllantirish, hissiy tuyg‘ularini rivojlantirish, ijodiy qobiliyatlarini rag‘batlantirish vositasi sifatidagi tarbiyaviy ahamiyati muhimdir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1.SH. Mirziyoyev. Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz.Toshkent. —O‘zbekistonl. 2016. 14-bet.

1 I.A.Ganieva O‘zbek musiqasida “Tanovor” Avtoreferati Toshkent., 2008

2.A.S.Pushkin nomidagi til va adabiyot instituti Abu Rayhon Beruniy nomidagi SHarqshunoslik instituti.Alisher Navoiy asarlari tilining izohli lug‘ati.Toshkent.,1983.III-tom

3.Rajabiy Yu. Muzika merosimizga bir nazar. “G‘ofur G‘ulom nomidagi adabiyot va san‘at”, T., 1978

4.R.S.Abdullaev. “O‘zbek mumtoz musiqasi”. Toshkent “Yangi nashr” 2008.

5.R.S.Abdulaev. “Obryadovaya muzika tsentralnoy Azii”. T., “Fan”. 1994 y.

6.O.A.Ibroximimov “O‘zbek xalq musiqa ijodi” Toshkent 1994

7.Karomatov F. СHerty профессионального музыкального исполнительства на Близнем і Среднем Востоке. V kn. Музыкальное, театральное искусство і фольклор. T., “Fan”, 1992.

³ A.S.Pushkin nomidagi til va adabiyot instituti Abu Rayhon Beruniy nomidagi SHarqshunoslik instituti.Alisher Navoiy asarlari tilining izohli lug‘ati.Toshkent.,1983.III-tom

⁴ A.S.Pushkin nomidagi til va adabiyot instituti Abu Rayhon Beruniy nomidagi SHarqshunoslik instituti.Alisher Navoiy asarlari tilining izohli lug‘ati.Toshkent.,1983.II-tom

8. Шокиров, Т. Н. (2022). АБУ НАСР ФОРОВИЙНИНГ МУСИҚА ИЛМИГА ҚЎШГАН ҲИССАСИ. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(10-2), 353-359.

9. Shakirov, T. N. (2022). SUCCESSION IS THE MAIN PRINCIPLE OF DEVELOPMENT OF NATIONAL MUSIC CULTURE. Oriental Journal of Social Sciences, 2(06), 1-10.

10. Mahmudovich, N. A. (2023). SOME ASPECTS OF THE CONCEPT OF SPIRITUAL RENEWAL IN UZBEKISTAN. American Journal of Interdisciplinary Research and Development, 16, 46-5

11. Нурмухамеджанов, А. (2022). ЁШЛАР ИЖТИМОЙ ФАОЛЛИГИНИ ОШИРИШДА БЎШ ВАҚТДАН ФОЙДАЛАНИШ. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(10-2), 442-446.

12. Ergashev, A. (2022). MUSIC EDUCATION IN FOREIGN COUNTRIES. Science and Innovation, 1(7), 262-265.

13. Tursinovich, A. K., & Abdullayevich, A. E. (2022, June). MILLIY-AN'ANAVIY MUSIQIY CHOLG'U SOZLARINING TASNIFI. In Archive of Conferences (pp. 245-248)

14. Ergashev, A. (2022). MUSIQA TA'LIMI SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA INNOVATSION AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING O'RNI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(10-2), 545-554.

15. Juramirzayev, A., & Ergashev, A. (2022). THE SCIENTIFIC AND CREATIVE ROLE OF THE PEOPLE'S ARTIST OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN, PROFESSOR SULTANALI MANNOPOV IN THE PROMOTION OF THE UZBEK NATIONAL MUSICAL ART. Science and innovation, 1(B7), 121-125.

16. Ergashev, A. (2022). XORIJIY DAVLATLARDA MUSIQA TARBIYASI. Science and innovation, 1(C7), 262-265.

17. Ergashev, A., Ataboyeva, S., Djalalova, N., & Usmonova, S. (2021). THE ROLE OF COMPOSERY IN THE ART OF NATIONAL SINGING. Galaxy International Interdisciplinary Research Journal, 9(12), 863-867.

18. Муродова, Д. (2023). ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ РАЗВИТИЯ ХУДОЖЕСТВЕННО-ЭСТЕТИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ МУЗЫКАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ НА ОСНОВЕ

МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОЙ ИНТЕГРАЦИИ. Наука и инновации, 2(В5), 426-430.

19. Хожимаматов А. ГЛОБАЛЛАШУВ ШАРОИТИДА МИЛЛИЙ МУСИҚИЙ МЕРОСГА МУНОСАБАТНИ ЎЗГАРИБ БОРИШ ТЕНДЕНЦИЯСИНИНГ НАЗАРИЙ-МЕТОДОЛОГИК АСОСЛАРИ. “JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN”. JURNALI VOLUME 1, ISSUE 2, 2023. JUNE 249-253 bet.

20. Achildiyeva, M. (2023). PATNISAKI ASHULANING IJTIMOIIY JARAYONDA FALSAFIY TARAQQIYOTI XUSUSIDA. Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan, 1(2), 254-266.

21. Achildiyeva, M. (2023). QADIMGI DAVR CHOLG ‘U SOZLARI VA ULARNING KELIB CHIQISHI. DENMARK" THEORETICAL AND PRACTICAL FOUNDATIONS OF SCIENTIFIC PROGRESS IN MODERN SOCIETY", 14(1).

22. Achildiyeva, M., & Mohinur, M. (2023). O ‘ZBEK SAN’ATINING ZABARDAST HOFIZI JO ‘RAXON SULTONOV. DENMARK" THEORETICAL AND PRACTICAL FOUNDATIONS OF SCIENTIFIC PROGRESS IN MODERN SOCIETY", 14(1).

23. Achildiyeva, M., & Sabina, B. (2023). ALISHER NAVOIY ASARLARIDA MUSIQIY ATAMALAR. Gospodarka i Innowacje., 34, 494-498.

24. Achildiyeva, M., & Atkiyoyeva, R. (2023). O ‘ZBEK MILLIY BALETLARINING PSIXO-ESTETIK AHAMIYATI. Gospodarka i Innowacje., 34, 485-489.

25. Ikromova, F. Y. Q., & Achildiyeva, M. (2023). XOR SAN’ATINING KELIB CHIQISH TARIXI, UNING JAMIYAT HAYOTIDAGI O ‘RNI VA AHAMIYATI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 3(5), 320-325.

26. Achildiyeva, M., & Ikromova, F. (2022). THE USE OF MAQOM METHODS IN THE OPERA " LEYLI AND MAJNUN" BY REINGOLD GLIER AND TOLIBJON SODIKOV. Science and Innovation, 1(4), 23-28.

27. Xojimamatov, A., & Ikromova, F. (2022). PROBLEMS OF PERFORMING MUSICAL STAGE WORKS (ON THE EXAMPLE OF THE OEUVRE OF UZBEK COMPOSERS). Science and Innovation, 1(4), 29-33

28. Khojimamatov, A., & Ikromova, F. (2022). Look at the Polyphony and Theoretical Heritage of SI Taneev. Eurasian Journal of Humanities and Social Sciences, 8, 87-89.

29. Hojimamatov, A. (2022). CHANG CHOLG ‘USI TARIXIGA BIR NAZAR VA UNING ORNAMENTAL BEZAKLARI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(10-2), 265-275.

30. Namozova, D. T. (2021). MUSIQA DARSLARIDA O‘QUVCHILARNI KREATIVLIK HAMDA ERKIN TAFAKKURINI SHAKLLANTIRISHNI TASHKIL ETISH. Scientific progress, 2(2), 1313-1315.

31. Namozova, D. (2022). BO ‘LAJAK MUSIQA O ‘QITUVCHILARINING KREATIV KOMPETENTLIGINI MUSIQA TARIXI FANINI O ‘QITISH VOSITASIDA SHAKLLANTIRISH. Science and innovation, 1(B6), 942-950.

32. Sultonov, A. (2022). MUSIQIY IDROKKA TA’SIR ETUVCHI TRANSFORMATSION TENDENSIYALARNI SHAKLLANTIRISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNING SAMARADORLIGI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(10-2), 314-323.

33. D Namozova, Z Astanova, M Egamberdiyev APPROACH TO THE USE OF THE LIVES AND WORKS OF BLIND MENTOR ARTISTS IN EDUCATING YOUNG PERFORMERS (ON THE EXAMPLE OF RASULQORI MAMADALIYEV) Science and innovation 2 (B4), 149-151

34. Rustamov, I. (2022). DOYRA CHOLG‘USIDA IJROCHILIK MAHORATINI OSHIRISHDA QO‘LLANILADIGAN MASHQLAR MOHIYATI. Science and innovation, 1(B6), 456-460.

35. O’Rinov, M. X. O. G. (2022). CHIZMACHILIK FANI DARSLARIDA UYG‘UNLASHGAN TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(10-2), 167-173.

36. O’Rinov, M. X. O. G. (2022). TALABALAR MUSTAQIL TA’LIMIDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING CHIZMACHILIK FANIDAGI O‘RNI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(10-2), 110-114.

37. Нурмухамеджанов, А. (2022). ЁШЛАР ИЖТИМОЙИ
ФАОЛЛИГИНИ ОШИРИШДА БЎШ ВАҚТДАН
ФЙДАЛАНИШ. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and
social sciences, 2(10-2), 442-446.

38. Kirgizov, I., Kirgizov, I., Najmetdinova, M., & Atabayeva, S. (2022,
February). THE GENESIS OF THE DEVELOPMENT OF MUSIC CULTURE.
In Archive of Conferences (pp. 57-60).

39. Kirgizov, I., Imyaminovich, K. I., Nurmammedjanov, A.,
Sotvoldievich, S. B., Mamasodikovna, N. M., & Juraevna, A. S. (2021). The
Pleasure of Singing, Listening and Understanding Navoi. Annals of the
Romanian Society for Cell Biology, 2410-2413.

40. Mannopov, S., Karimov, A., Ataboeva, S., Ergashev, A., & Usmanova,
S. (2021). Development Of Symphonic Music in Uzbekistan. Journal of
Pedagogical Inventions and Practices, 2(2), 53-56.

41. Karimov, A., Mamaziyaev, K., Kholikova, G., Ergashev, A., &
Kirgizov, I. (2021). Symbol Of Instruments In State Performance Served In
Uzbekistan. Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry, 12(10).

42. Abduvali o'g'li, A. A. (2023). XX ASR MUSIQA SAN'ATI
RIVOJINING VA'ZI XUSUSIYATLARI. Gospodarka i Innowacje., 35, 729-
734.

43. Абдусатторов, А. А. Ў. (2023). ЎРТА ОСИЁ ХАЛҚ ЧОЛҒУ
ОРКЕСТРЛАРИНИНГ ШАКЛЛАНИШ БОСҚИЧЛАРИ. Science and
innovation, 2(Special Issue 5), 521-526.

44. Abdusattorov, A. (2023). MUSIQA DARSLARI JARAYONIDA
КОМПЬУТЕР ТЕХНОЛОГИЯЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ
АФЗАЛЛИКЛАРИ. Наука и инновация, 1(9), 8-12.

45. Abdusattorov, A. (2023). TORLI KVARTET UCHUN ASARLAR
YARATISHNING METODOLOGIK BOSQICHLARI. Наука и
инновация, 1(9), 4-7.

46. Абдусатторов, А. А. Ў. (2022). БАСТАКОРЛИК ИЖОДИДА
МУСИҚА ФОЛЬКЛОРИ. Oriental renaissance: Innovative, educational,
natural and social sciences, 2(10-2), 602-605.

47. Nasritdinova, M., Nigora, M., & Murodova, D. (2022, February).

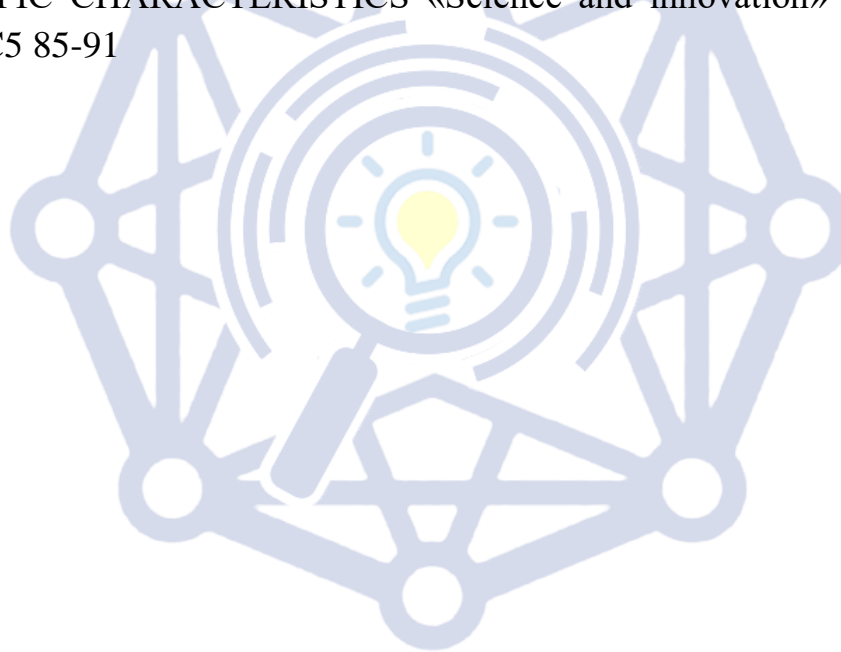
UZBEK FOLK ART AND ITS PLACE IN PUBLIC LIFE. In Archive of Conferences (pp. 44-48).

48. Mansurova Nigoraxon Rustamjonovna MUSIQIY TA'LIM ESTETIK TARBIYA TAYANCHI Uzbek Scholar Journal 2022/9/23 Volume8 (95-97)

49. Мансурова НАЦИОНАЛЬНОЕ МУЗЫКАЛЬНОЕ НАСЛЕДИЕ, НАПРАВЛЕНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ПРОЦЕССА ЕГО СОХРАНЕНИЯ И ЕГО ОСОБЕННОСТИ

Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал Issue 11 258-265

50. N Mansurova NATIONAL MUSICAL HERITAGE, DIRECTIONS OF THE PEDAGOGICAL PROCESS FOR ITS PRESERVATION AND ITS SPECIFIC CHARACTERISTICS «Science and innovation» 2023 Volume 2 Issue C5 85-91

Research Science and Innovation House

DUNYO MUSIQA SAN'ATI RIVOJIDA AYOL XONANDALIGINING TARIXIY ILDIZLARI

FarDU Imyamin Qirg'izov p.f.n, v.b. professor, O'zbekiston davlat san'at va madaniyat instituti Farg'ona mintaqaviy filiali o'qituvchisi doktorant: Dildora Mamajonova Abduraxmonovna.

Tayanch so'zlar: ijtimoiy-madaniy islohotlar, tarbiyashunoslik, ilohiy uyg'unlik, etika, estetika.

Annotatsiya

Maqolada dunyo musiqasida kechayotgan turfa jarayonlarni atroflicha tahlil qilish, yosh avlodning ma'naviy olamida bo'lgan ayol xonandaligi asoslarini tarixiy ildizlari tarbiyashunoslik kesimida o'rganiladi.

Абстрактный

В статье проводится подробный анализ различных процессов, происходящих в мировой музыке, изучаются исторические корни певиц в духовном мире молодого поколения в сфере образования.

Abstract

The article provides a detailed analysis of the various processes occurring in world music and studies the historical roots of singers in the spiritual world of the younger generation in the field of education.

O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilaётgan ijtimoiy-madaniy islohotlar jarayoni musiqqa san'ati sohasida ham o'z aksini topayotganligi e'tiborlidir.

Bu borada musiqiy meros namunalarida in'ikos etgan azaliy yuksak badiiy qiymatlarni ilg'or ilmiy metodlar asosida teran anglash uchun yuzaga kelgan zarur shart-sharoitlar ayni vaqtda dunyo musiqasida ham kechayotgan turfa jarayonlarni atroflicha tahlil qilish, bu jabhaning ayniqsa, yosh avlodning ma'naviy olamida bo'lgan ayol xonandaligi asoslarini tarbiyashunoslik kesimida o'rganishga imkon yaratadi.

Chunki, yangi O'zbekiston bnyodkorlari nafaqat milliy musiqiy merosni balki, jahon jahon ayollari xonandaliging musiqiy tarbiyaviy negizlarini namuna sifatida o'zlashtirishlarini taqozo etmoqda.

Misol uchun Bingenlik Xildegard (1098 - 1179) yoshligidan o‘z she’rlariga musiqa bastalab unda musiqani ilohiy uyg‘unlikning namoyon bo‘lishi, inson qalbining mohiyatini ochib beruvchi deb hisobladi. Uning musiqiy asarlari orasida yorug‘lik va zulmat kuchlari o‘rtasidagi kurashga bag‘ishlangan yagona opera "Samoviy vahiylarning garmonik simfoniyasi" to‘plami yuzasidan Platonning san’atning etik mas’uliyati maqolasida “Yaxshilik bilan go‘zallik g‘oyalar sifatida o‘zaro bog‘langandir. Go‘zallik yaxshilikni, yaxshilik esa — go‘zallikni ko‘rsatadi. San’at axloqdan ajratilishi mumkin emas. Etika bilan estetika ajralmasdir”¹ deya bildirgan fikrlarining tarbiyaviy mohiyati ochib beriladi.

Venetsiyalik bastakor Barbara Strozzi (1619-1677) o‘z musiqasini erkak taxallusidan foydalanish o‘rniga o‘z nomi bilan nashr etgan birinchi ayol bo‘lib, uning ariyalari , kantatalari va muqaddas musiqalari tarkibida ijtimoiy taraqqiyotning ilk bosqichlarida insonning mifologik va diniy dunyoqarashlari bilan bog‘liq axloqiy-estetik tarbiyani targ‘ib etdi.

(1744-1812) da ayollarga qo‘yilgan cheklovlar tufayli Marianna Martines hech qachon musiqiy lavozimga ega bo‘lmagan bo‘lsa-da, uning musiqasi ko‘plab zamondoshlari ruhiyatida nafosat tuyg‘usini shakllanishida asosiy omil bo‘lib xizmat qildi.

Fanni Mendelson (1805 - 1847) 500 ga yaqin musiqa asarlari vositasida zamondoshlarining ongiga, mentalitetiga ta’sir ko‘rsatuvchi omil sifatida har bir xalqning takrorlanmas o‘tmishi, ijtimoiy-siyosiy, tarixiy kechmishlariga sodiqlik, ijtimoiy –siyosiy qadriyatlarga hurmat tuyg‘ularini tarkib topishiga ko‘maklashdi.

Ko‘p yillar davomida Klara Vik SHumann (1819 - 1896) Bolaligidan pianino chalish va yozishda ajoyib qobiliyatlarni namoyon etdi. U vunderkind shaxs sifatida G‘arbona oilaviy tarbiya muhitida shakllanib, o‘z asarlarida G‘arb jalqlari udumlari, an’analari asosida farzandlar hamda keng xalq ommasini madaniy hayotga da’vat etdi.

Pejachevich (1885-1923) o‘smirlik chog‘idayoq sotsializm g‘oyalari bilan yonib, o‘z asarlarida **sotsializm**-xususiy mulkni ijtimoiy (umumiy) mulkka aylantirish orqali [erkinlik](#) va tenglik, [baxt](#) va farovonlikka erishish mumkinligini

INNOVATION HOUSE

¹ Гуннар Скирбекк. Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги томонидан олий ўқув юртлари учун ўқув қўлланма сифатида тавсия қилинган. «ШАРҚ» НАШРИЁТ-МАТБАА АКЦИЯДОРЛИК КОМПАНИЯСИ БОШ ТАХРИРИЯТИ ТОШКЕНТ – 2002.109-112 б.

tarannum etib, shu yo‘l bilan qurilgan ijtimoiy tuzumni [ideal jamiyat](#) degan siyosiy-ijtimoiy g‘oyalarni ilgari surdi. Brams, SHuman va Strausdan ilhomlangan va nemis romantiklariga samimiy sevgi izhorini baralla kuyladi.

Sovet va rus bastakori, yuzdan ortiq simfonik asarlar, solistlar, xor va orkestr uchun kompozitsiyalar, teatr, kino va multfilmlar uchun cholg‘u asboblari ansambllari muallifi Sofiya Gubaydulina (1931 y. t.)ning musiqasi filigri texnikasi, intuitivlik va qat‘iy hisob-kitoblarning sehrli uyg‘unligi, hissiy tembr rangi bilan ajralib tinglovchiga tabiat go‘zalligidan saboq beradi.

Dunyodagi mashxur tarixiy asarlar orasida N.A. Kun qalamiga mansub «Qadimgi Yunoniston afsona va rivoyatlari» antik davrning afsonaviy qahramonlari, xususan, Danay-hukmdorii hayotida ro‘y bergan voqealar bayon etiladi.

“Xudolar Yegiptga ellik o‘gil, Danayga esa go‘zallikda tengi yo‘q ellikta qiz ato etgan edilar. Danay qizlari o‘z tarovatlari bilan Yegiptning o‘g‘illarini rom qilib qo‘yishadi, shunda yigitlar bu latifa qizlarga uylanishni ixtiyor qiladilar, ammo ularning taklifi Danay tomonidan ham, uning qizlari tomonidan ham rad etiladi. SHunda Yegiptzodalar katta qo‘shin to‘plab, Danay saltanatiga qarshi urush ochadilar. Danay bu urushda mag‘lubiyatga uchraydi. U ma‘buda Afina-Palladaning madadi bilan dunyoda birinchi ellik eshkakli kemani quradi va shu kemada o‘z qizlari bilan mudom betinim va poyoni yo‘q ummonda uzoq-uzoqlarga suzib ketadi.

Biroq, Danay qizlari bilan Yegiptzodalarning nikoh to‘yi zo‘r dabdaba bilan o‘tadi. Lekin yigitlar bu nikoh boshlariga qanday ofat keltirishidan g‘ofil edilar. Mana, dabdabali to‘y bazmi nihoyasiga yetib, tumtaroq qo‘shikdar va musiqa sadolari tinadi: nikoh tuyida yoqilgan mash‘alalar o‘chadi, butun Argosni tun pardasi burkab oladi. Mast uyquga ketgan shahar sukunat og‘ushida. SHunda birdan bu sukunatni jon talvasasidagi ayanchli faryod buzadi, ana, yana bir faryod, yana, yana... Zero, Danay qizlari bu zulmat qo‘ynida eng mudhish jinoyatga qo‘l urgan edilar. Ular erlarining pinakka ketishini poylashgan va Danay bergan xanjarlar bilan o‘z yostiqdoshlarining joniga qasd qilgan edilar. Yegiptzodalar shu yo‘sinda halok bo‘lishadi. SHaxzodalardan faqat bittasi - o‘ktam yigit Linkey jon saqlab qoladi. Danayning navnihol qizi o‘z mahbubiga rahmi kelib, uning ko‘ksiga xanjar

sanchishga qo‘li bormaydi. Shu bois, qiz uni uyg‘otib, imi-jimida qasrdan chiqarib yuboradi”²

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining Qonuni “Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamida imkoniyatlar kafolatlari to‘g‘risida” (*Qonunchilik ma‘lumotlari milliy bazasi*, 21.04.2021 y., 03/21/683/0375-son).
2. O‘zbekiston Respublikasi Oliy majlisi Senatining qarori “2030 yilga qadar O‘zbekiston Respublikasida gender tenglikka erishish strategiyasini tasdiqlash haqida”. Toshkent 2021 y.
3. Gunnar Skirbekk. O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta‘lim vazirligi tomonidan oliy o‘quv yurtlari uchun uquv qo‘llanma sifatida tavsiya qilingan. «SHARQ» NASHRIYOT-MATBAA AKTSIYADORLIK KOMPANIYASI BOSH TAXRIRIYATI TOSHKENT – 2002.109-112 b.
4. N.A. Kun «Qadimgi Yunoniston afsona va rivoyatlari». ISBN 978-9943-28-008-3 © «O‘ZBEKISTON» NMIU, 2013
5. Muxitdinova F. Yangilanayotgan O‘zbekistonda gender tenglikning huquqiy asoslari. T.: TDYuU. 2020.
6. Freyzer X. O‘zbekiston gender tenglikni ta‘minlash bo‘yicha muhim qadamlarni qo‘ymoqda. Toshkent. 2020.
7. Нурмухамеджанов, А., & Рустамов, И. (2022). ЁШЛАРНИ АХЛОҚИЙ, ЭСТЕТИК ТАРБИЯЛАШДА ЎЗБЕК ХАЛҚ ЧОЛҒУ АНСАМБЛЛАРИ ВА ОРКЕСТРЛАРИНИНГ ЎРНИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2 (10-2), 276-282.
8. Шокиров, Т. Н. (2022). АБУ НАСР ФОРОБИЙНИНГ МУСИҚА ИЛМИГА ҚЎШГАН ҲИССАСИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 353-359.
9. Shakirov, T. N. (2022). SUCCESSION IS THE MAIN PRINCIPLE OF DEVELOPMENT OF NATIONAL MUSIC CULTURE. *Oriental Journal of Social Sciences*, 2(06), 1-10.

² N.A. Kun «Qadimgi Yunoniston afsona va rivoyatlari». ISBN 978-9943-28-008-3 © «O‘ZBEKISTON» NMIU, 2013

10, Mahmudovich, N. A. (2023). SOME ASPECTS OF THE CONCEPT OF SPIRITUAL RENEWAL IN UZBEKISTAN. *American Journal of Interdisciplinary Research and Development*, 16, 46-5

11. Нурмухамеджанов, А. (2022). ЁШЛАР ИЖТИМОЙ ФАОЛЛИГИНИ ОШИРИШДА БЎШ ВАҚТДАН ФОЙДАЛАНИШ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 442-446.

12. Ergashev, A. (2022). MUSIC EDUCATION IN FOREIGN COUNTRIES. *Science and Innovation*, 1(7), 262-265.

13. Tursinovich, A. K., & Abdullayevich, A. E. (2022, June). MILLIY-AN'ANAVIY MUSIQIY CHOLG'U SOZLARINING TASNIFI. In *Archive of Conferences* (pp. 245-248)

14. Ergashev, A. (2022). MUSIQA TA'LIMI SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA INNOVATION AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING O'RNI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 545-554.

15. Juramirzayev, A., & Ergashev, A. (2022). THE SCIENTIFIC AND CREATIVE ROLE OF THE PEOPLE'S ARTIST OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN, PROFESSOR SULTANALI MANNOPOV IN THE PROMOTION OF THE UZBEK NATIONAL MUSICAL ART. *Science and innovation*, 1(B7), 121-125.

16. Ergashev, A. (2022). XORIJIY DAVLATLARDA MUSIQA TARBIYASI. *Science and innovation*, 1(C7), 262-265.

17. Ergashev, A., Ataboyeva, S., Djalalova, N., & Usmonova, S. (2021). THE ROLE OF COMPOSERY IN THE ART OF NATIONAL SINGING. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 9(12), 863-867.

18. Муродова, Д. (2023). ПЕДАГОГИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ РАЗВИТИЯ ХУДОЖЕСТВЕННО-ЭСТЕТИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ БУДУЩИХ ПЕДАГОГОВ МУЗЫКАЛЬНОГО ОБРАЗОВАНИЯ НА ОСНОВЕ МЕЖДИСЦИПЛИНАРНОЙ ИНТЕГРАЦИИ. *Наука и инновации*, 2(B5), 426-430.

19. Хожимаматов А. ГЛОБАЛЛАШУВ ШАРОИТИДА МИЛЛИЙ МУСИҚИЙ МЕРОСГА МУНОСАБАТНИ ЎЗГАРИБ БОРИШ ТЕНДЕНЦИЯСИНИНГ НАЗАРИЙ-МЕТОДОЛОГИК АСОСЛАРИ. “JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN”. JURNALI VOLUME 1, ISSUE 2, 2023. JUNE 249-253 bet.

20. Achildiyeva, M. (2023). PATNISAKI ASHULANING IJTIMOIIY JARAYONDA FALSAFIY TARAQQIYOTI XUSUSIDA. *Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan*, 1(2), 254-266.
21. Achildiyeva, M. (2023). QADIMGI DAVR CHOLG ‘U SOZLARI VA ULARNING KELIB CHIQISHI. *DENMARK" THEORETICAL AND PRACTICAL FOUNDATIONS OF SCIENTIFIC PROGRESS IN MODERN SOCIETY"*, 14(1).
22. Achildiyeva, M., & Mohinur, M. (2023). O ‘ZBEK SAN’ATINING ZABARDAST HOFIZI JO ‘RAXON SULTONOV. *DENMARK" THEORETICAL AND PRACTICAL FOUNDATIONS OF SCIENTIFIC PROGRESS IN MODERN SOCIETY"*, 14(1).
23. Achildiyeva, M., & Sabina, B. (2023). ALISHER NAVOIY ASARLARIDA MUSIQIY ATAMALAR. *Gospodarka i Innowacje.*, 34, 494-498.
24. Achildiyeva, M., & Atkiyoyeva, R. (2023). O ‘ZBEK MILLIY BALETLARINING PSIXO-ESTETIK AHAMIYATI. *Gospodarka i Innowacje.*, 34, 485-489.
25. Ikromova, F. Y. Q., & Achildiyeva, M. (2023). XOR SAN’ATINING KELIB CHIQISH TARIXI, UNING JAMIYAT HAYOTIDAGI O ‘RNI VA AHAMIYATI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(5), 320-325.
26. Achildieva, M., & Ikromova, F. (2022). THE USE OF MAQOM METHODS IN THE OPERA " LEYLI AND MAJNUN" BY REINGOLD GLIER AND TOLIBJON SODIKOV. *Science and Innovation*, 1(4), 23-28.
27. Xojimamatov, A., & Ikromova, F. (2022). PROBLEMS OF PERFORMING MUSICAL STAGE WORKS (ON THE EXAMPLE OF THE OEUVRE OF UZBEK COMPOSERS). *Science and Innovation*, 1(4), 29-33
28. Khojimamatov, A., & Ikromova, F. (2022). Look at the Polyphony and Theoretical Heritage of SI Taneev. *Eurasian Journal of Humanities and Social Sciences*, 8, 87-89.
29. Hojimamatov, A. (2022). CHANG CHOLG ‘USI TARIXIGA BIR NAZAR VA UNING ORNAMENTAL BEZAKLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 265-275.

30. Namozova, D. T. (2021). MUSIQA DARSLARIDA O‘QUVCHILARNI KREATIVLIK HAMDA ERKIN TAFAKKURINI SHAKLLANTIRISHNI TASHKIL ETISH. *Scientific progress*, 2(2), 1313-1315.
31. Namozova, D. (2022). BO ‘LAJAK MUSIQA O ‘QITUVCHILARINING KREATIV KOMPETENTLIGINI MUSIQA TARIXI FANINI O ‘QITISH VOSITASIDA SHAKLLANTIRISH. *Science and innovation*, 1(B6), 942-950.
32. Sultonov, A. (2022). MUSIQIY IDROKKA TA’SIR ETUVCHI TRANSFORMATSION TENDENSIYALARNI SHAKLLANTIRISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNING SAMARADORLIGI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 314-323.
33. D Namozova, Z Astanova, M Egamberdiyev APPROACH TO THE USE OF THE LIVES AND WORKS OF BLIND MENTOR ARTISTS IN EDUCATING YOUNG PERFORMERS (ON THE EXAMPLE OF RASULQORI MAMADALIYEV) *Science and innovation 2 (B4)*, 149-151
34. Rustamov, I. (2022). DOYRA CHOLG‘USIDA IJROCHILIK MAHORATINI OSHIRISHDA QO‘LLANILADIGAN MASHQLAR MOHIYATI. *Science and innovation*, 1(B6), 456-460.
35. O‘Rinov, M. X. O. G. (2022). CHIZMACHILIK FANI DARSLARIDA UYG‘UNLASHGAN TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 167-173.
36. O‘Rinov, M. X. O. G. (2022). TALABALAR MUSTAQIL TA’LIMIDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING CHIZMACHILIK FANIDAGI O‘RNI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 110-114.
37. Нурмухамеджанов, А. (2022). ЁШЛАР ИЖТИМОЙ ФАОЛЛИГИНИ ОШИРИШДА БЎШ ВАҚТДАН ФОЙДАЛАНИШ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 442-446.
38. Kirgizov, I., Kirgizov, I., Najmetdinova, M., & Atabayeva, S. (2022, February). THE GENESIS OF THE DEVELOPMENT OF MUSIC CULTURE. In *Archive of Conferences* (pp. 57-60).

39. Kirgizov, I., Imyaminovich, K. I., Nurmammedjanov, A., Sotvoldievich, S. B., Mamasodikovna, N. M., & Juraevna, A. S. (2021). The Pleasure of Singing, Listening and Understanding Navoi. *Annals of the Romanian Society for Cell Biology*, 2410-2413.
40. Mannopov, S., Karimov, A., Ataboeva, S., Ergashev, A., & Usmanova, S. (2021). Development Of Symphonic Music in Uzbekistan. *Journal of Pedagogical Inventions and Practices*, 2(2), 53-56.
41. Karimov, A., Mamaziyaev, K., Kholikova, G., Ergashev, A., & Kirgizov, I. (2021). Symbol Of Instruments In State Performance Served In Uzbekistan. *Turkish Online Journal of Qualitative Inquiry*, 12(10).
42. Abduvali o'g'li, A. A. (2023). XX ASR MUSIQA SAN'ATI RIVOJINING VA'ZI XUSUSIYATLARI. *Gospodarka i Innowacje.*, 35, 729-734.
43. Абдусатторов, А. А. Ў. (2023). ЎРТА ОСИЁ ХАЛҚ ЧОЛҒУ ОРКЕСТРЛАРИНИНГ ШАКЛЛАНИШ БОСҚИЧЛАРИ. *Science and innovation*, 2(Special Issue 5), 521-526.
44. Abdusattorov, A. (2023). MUSIQA DARSLARI JARAYONIDA KOMPYUTER TEXNALOGIYALARIDAN FOYDALANISH AFZALLIKLARI. *Наука и инновация*, 1(9), 8-12.
45. Abdusattorov, A. (2023). TORLI KVARTET UCHUN ASARLAR YARATISHNING METODOLOGIK BOSQICHLARI. *Наука и инновация*, 1(9), 4-7.
46. Абдусатторов, А. А. Ў. (2022). БАСТАКОРЛИК ИЖОДИДА МУСИҚА ФОЛЬКЛОРИ. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 602-605.
47. Nasritdinova, M., Nigora, M., & Murodova, D. (2022, February). UZBEK FOLK ART AND ITS PLACE IN PUBLIC LIFE. In *Archive of Conferences* (pp. 44-48).
48. Mansurova Nigoraxon Rustamjonovna MUSIQIY TA'LIM ESTETIK TARBIYA TAYANCHI *Uzbek Scholar Journal* 2022/9/23 Volume8 (95-97)
49. Мансурова НАЦИОНАЛЬНОЕ МУЗЫКАЛЬНОЕ НАСЛЕДИЕ, НАПРАВЛЕНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ПРОЦЕССА ЕГО СОХРАНЕНИЯ И ЕГО ОСОБЕННОСТИ

Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал Issue 11 258-265

50. N Mansurova NATIONAL MUSICAL HERITAGE, DIRECTIONS OF THE PEDAGOGICAL PROCESS FOR ITS PRESERVATION AND ITS SPECIFIC CHARACTERISTICS «Science and innovation» 2023 Volume 2 Issue C5 85-91

Research Science and
Innovation House

Boshlang‘ich sinf ona tili darslarida o‘quvchilarning mustaqil ishlarini samarali tashkil qilish

Shermetova Nargiza- UrDU Boshlang‘ich ta‘lim metodikasi kefedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada boshlang‘ich sinf ona tili darslarida o‘quvchilarning mustaqil ishlarini samarali tashkil qilish masalasi haqida fikr yuritiladi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich ta‘lim, ona tili darslari, mustaqil ish, o‘quv topshiriqlari, o‘quv material, grammatik topshiriqli diktant, dars samaradorligi.

Аннотация. В данной статье рассматривается вопрос эффективной организации самостоятельной работы учащихся на уроках родного языка в начальных классах.

Ключевые слова: начальное образование, уроки родного языка, самостоятельная работа, учебные задачи, учебный материал, диктант с грамматическими заданиями, эффективность урока.

Abstract. This article discusses the issue of effective organization of students' independent work in primary-grade native language classes.

Key words: primary education, native language lessons, independent work, educational tasks, educational material, dictation with grammar tasks, lesson efficiency.

Barkamol shaxsni tarbiyalash barcha davrlarda muhim ijtimoiy talablardan biri bo‘lib kelgan, bugungi globalshuv davrida bu masalaning dolzarbligi yanada ortib bormoqda. Binobarin, rivojlangan demokratik davlatlar darajasida, yuksak ma‘naviy va axloqiy talablarga javob beruvchi yuqori malakali kadrlar tayyorlash ta‘lim oldida turgan muhim vazifalardan sanaladi.

Axborotlar jadallik bilan integratsiyalashib borayotgan hozirgi davrda zamonaviy ta‘limning asosiy vazifalardan biri atrof-olam voqea-hodisalarini ta‘lim jarayoni orqali mustaqil tahlil qila oladigan shaxsni kamol toptirishda namoyon bo‘ladi.

O‘zbekiston Respublikasi demokratik, huquqiy va fuqarolik jamiyatini qurish yo‘lidan borar ekan, bunda yosh avlodning erkin, ijodiy va mustaqil fikrli bo‘lishi

juda muhimdir. Bu maqsadga, albatta, o‘quvchilarning ta’lim jarayonidagi faolligini oshirib borish orqali erishish mumkin. Mustaqil ishlarsiz esa hech qanday faollik bo‘lmaydi. Darslarda o‘tkaziladigan mustaqil ishlar o‘quvchilarning faolligini oshirishning asosiy vositalaridan biridir. Shuningdek, darslarda tashkil etiladigan mustaqil ishlar o‘quvchilarda kitob ustida ishlash malakasini shakllantirishning yetakchi omilidir.

Boshlang‘ich ta’lim predmetlaridan biri sanalgan “Ona tili” o‘quvchilarda mustaqillikni taraqqiy ettirish uchun juda boy imkoniyatlarga ega. Ona tili materiallari ustida tashkil qilinadigan topshiriqlar o‘quvchilarni til hodisalarini kuzatish, tahlil qilish va qayta qo‘shish, induktiv va deduktiv xulosalar chiqarish kabi malakalarini o‘stiradi.

Boshlang‘ich sinf ona tili darslarida o‘quvchilarning mustaqil ishlarini tashkil etishda innovatsion metodlardan foydalanish darsning samaradorligini oshirishda asosiy omil sanaladi. Shu jihatdan boshlang‘ich sinf ona tili darslarida o‘quvchilarning mustaqil ishlarni samarali tashkil qilish masalasi muhim metodik masalalardan biri hisoblanadi.

Mustaqil ta’lim belgilangan o‘quv topshiriqlarni mustaqil va ijodiy bajarishga mo‘ljallangan o‘quv faoliyatidir. Mustaqil ta’lim negizini mustaqil ishlar tashkil etadi. Mustaqil ish o‘quvchilarni o‘zaro fikr olishuvida, bog‘lanishli nutqda, tanqidiy fikrlashda asosiy omil bo‘lib xizmat qiladi. Mustaqil ishlar o‘quvchilar amaliy faolligini oshirishda katta yordam beradi.

Boshlang‘ich sinflar ona tili kursini o‘rganishning yetakchi lisoniy tamoyili tilning barcha tomonlarini o‘zaro bog‘liq holda o‘rganishdir.

Boshlang‘ich sinf ona tili darslarida o‘tkaziladigan mustaqil ishlar dars turiga, dars jarayonining turli bosqichlariga, o‘quv materialining mazmuniga bog‘liq bo‘ladi. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi ona tilidan o‘rganiladigan har bir mavzu xarakteriga muvofiq mustaqil ishlar uyushtirishi maqsadga muvofiqdir. Xususan, 1-2-sinf ona tili darslarida o‘quvchilarda ko‘proq fonetik-grafik malakalar hosil qilinadi. Bunday ona tili darslarida tashkil qilinadigan mustaqil ishlar o‘quvchilarning avval olingan bilimlarini amalda qo‘llash ko‘nikmasini shakllantirishga xizmat qilishi lozim bo‘ladi. Shunday mustaqil ishlarga tarqatma kartochkalar asosida beriladigan quyidagi mustaqil ishlarni namuna sifatida keltiramiz:

1. So‘zlarni bo‘ginlarga ajratib yozing

Mustaqil Ozbekistonning baxtiyor farzandlarimiz.

2. Fonetik topshiriqlar

So‘zlardagi unli (yoki undosh) tovushlarning ostiga chizing: istiqlol, sog‘lom bola, yuksalish

3. So‘zlarni bo‘gin ko‘chirish qoidasiga ko‘ra ajratib yozing

Singlim yangi she‘rni yod oldi.

Ona tili darslarida o‘tilgan mavzuni mustahkamlashda grammatik topshiriqli diktantlar ham alohida o‘rin tutadi. Buning uchun kichik hajmdagi diktantlar yozdiriladi va o‘quvchilarga grammatik topsiriqlar ham beriladi. Bu topshiriqlar bevosita yangi o‘rganilgan mavzular bilan bog‘liq holda o‘quvchilarning grammatik tushunchlarni o‘zlashtirishiga yordam berishi lozim bo‘ladi. Masalan, boshlang‘ich sinflarda o‘quvchilarning so‘z turkumlari haqidagi tushunchalarini shakllantirishda va nutq jarayonida ulardan unumli foydalanish ko‘nikmalari hosil qilishda quyidagi mustaqil ishlarni qo‘llash yaxshi samara beradi:

Nuqtalar o‘rniga kerakli sifatlarni qo‘ying

Paxta ochildi. (oppoq, qiyg‘os, kech)

... atirgullar ko‘zni quvontiradi. (oppoq, ko‘m-ko‘k, chiroyli)

Nuqtalar o‘rniga kerakli fe‘llarni qoying

Feruza bu kitobni qiziqib (gapirdi, o‘qidi, ko‘rdi)

Akmal ko‘chatlarga suv (soldi, quydi, chopdi)

Bunday mustaqil ishlar o‘quvchilardan so‘zning ma‘no xususiyatlarini ham bilishni hamda ulardan nutqda to‘g‘ri foydalanish ko‘nikmalariga ega bo‘lishni ham talab etadi.

Boshlang‘ich sinf ona tili darslarida mustaqil ishlarni integratsiyalashgan ta‘lim asosida tashkil qilish ham samarador bo‘ladi. Xususan, 4-sinfda so‘z turkumlari bo‘yicha umumlashtirish darslarida o‘quvchilarga muayyan bir predmet rasmi beriladi va ulardan shu predmet nomini aytish, uning belgilarini ko‘rsatish, shu predmetni qatnashtirib gaplar tuzish, shu predmet haqida boshqa fanlar asosida, jumladan, o‘qish, matematika, atrofimizdagi olam, musiqa, tasviriy san‘at kabilarda olgan bilimlarini umumlashtirish topshiriladi. Masalan, “kitob” rasmi berilganda oquvchilar u haqda o‘quv quroli, bilimlar manbai, o‘quvchining o‘rto‘gi, ma‘rifat xazinasini kabi fikrlarni bildiradilar. Uni kerakli, qiziqarli, foydali, yangi, eski, tushunarsiz, ilmiy, badiiy kabi belgilar bilan sifatlaydilar. O‘qish darslarida kitob

haqida o‘rgangan she’rlarini aytadilar. Shuningdek, u haqdagi maqollarni ham keltiradilar: “Kitobdan yaxshi do‘sty o‘q”, “Kitob – bilim manbai” kabi.

O‘quvchilar bunda kitob haqidagi hikoya yoki ertaklarni ham aytadilar. Ular musiqa darslarida o‘rgangan shu mazmundagi qo‘shiqlarni ham aytishlari mumkin.

Ona tili darslarini ilg‘or pedagogik texnologiyalar asosida tashkil qilganda ham mustaqil ishlardan foydalanish samarador bo‘ladi. Ayniqsa, kichik guruhlar bilan ishlashda har bir guruhga mustaqil ish topshiriqlarini berish va shu asosda o‘quvchilarning faoliyatini tashkil qilish yaxshi natija beradi.

Ko‘rinadiki, darslikdan tashqari bo‘lgan namuna asosidagi mustaqil ishlardan foydalanish dars samaradorligini oshirishda asosiy omil bo‘lib xizmat qiladi.

Mustaqil ishlar ta’limning turli bosqichlarida o‘quvchilarning bilim, ko‘nikma va malakalarini aniqlashda, o‘qitishning muvaffaqiyatli bo‘lishiga yordam beradi va kamchiliklarini tugatadi, sababini izohlaydi, uni bartaraf etish usullarini topadi.

Demak, barkamol, bilimli, yetuk shaxsni tarbiyalashda uning mustaqil fikr yurita olish salohiyatiga ega ekanligi diqqatga sazovordir. Chunki har qanday bilim zamirida mulohaza va tafakkur yotadi. Til ta’limi yosh avlodni- o‘quvchilarni fikr bayon etish faoliyatiga tayyorlar ekan uni amalga oshirishda ta’limning yangi shakllari va ta’lim texnologiyalardan foydalanish yaxshi natija beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Uzviylashtirilgan Davlat ta’lim standarti va o‘quv dasturi, - Toshkent, 2017.
2. Qosimova K., Matchonov S., G‘ulomova X., Yo‘ldasheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o‘qitish metodikasi. -Toshkent, “Nosir”, 2009.

Research Science and Innovation House

Ta’limiy o‘yinlar vositasida boshlang‘ich ta’limda o‘quvchilarning fonetik-grammatik tushunchalarini shakllantirish

**Baxtiyorova Mahliyo- UrDU Boshlang‘ich ta’lim metodikasi kafedrası
o‘qituvchisi**

Аннотация. В этой статье изучены пути использования обучающих игр на уроках родного языка в процессе формирования фонетико-грамматических понятий у учащихся начальных классов.

Ключевые слова: начальное образование, фонетико-грамматическое понятие, обучающая игра, развитие речи, состав слова, эффективность образования.

Annotation. In this article authors research the ways of using learning games for enriching phonetic and grammar knowledge of elementary school pupils.

Key words: elementary education, phonetic and grammar knowledge, learning game, word composition, development of speech, effectiveness of education.

Ona tili maktabda o‘quvchining kamol topishida, fikrlash darajasining o‘shishida, bilim va mehnatga havasini uyg‘otishda, ilmiy tushunchalarini, nutqiy malakalarini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ona tilidan olib boriladigan barcha mashg‘ulotlar tizimi shunday qurilishi kerakki, bu tizim o‘quvchilarda ona tiliga muhabbat, o‘z yurtiga, xalqiga mehr, Vataniga cheksiz hurmat va sadoqatni o‘stirishi zarur.

Boshlang‘ich sinflarda ona tili ta’limi, yuqorida ta’kidlanganiday, bolalarning tafakkur qilish faoliyatlarini kengaytirishga, ularda erkin fikrlay olish, o‘z g‘alalar fikrini anglash, o‘z fikrini og‘zaki va yozma ravishda ravon bayon qila olishga, jamiyat a‘zolari bilan erkin muloqotda bo‘la olish ko‘nikma va malakalarini

rivojlantirishga xizmat qiladi. Bu o‘rinda ona tili ta’limiga o‘quv fani sifatida emas, balki butun ta’lim tizimini uyushtiruvchi ta’lim jarayoni sifatida qarash lozimligini alohida ta’kidlash joizdir.

Boshlang‘ich ta’lim davlat qonunini hayotga tatbiq etishda muhim bosqich hisoblanadi va unda ona tili o‘qitish asosiy o‘rin egallaydi. “Boshlang‘ich ta’limning samaradorligini ta’minlashda o‘qituvchining shaxsiy sifatlari va pedagogik kasb mahorati ham muhim ahamiyat kasb etadi. Boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi barcha pedagogik -psixologik vositalarni qo‘llagan holda kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarda yaxlit tarzda o‘quv faoliyatini shakllantira olishi kerak”. (1.14)

Ona tili fani shunchaki fonetik-grafik va grammatik tushunchalarni bir yoqlama shakllantirish vazifasini bajarmaydi, balki o‘quvchilarni badiiy til vositalari bilan ta’minlashi, ularda go‘zal nutq madaniyatini tarbiyalashi. Og‘zaki va yozma nutqini o‘stirishi, fikr -mulohazalarini ifodali bayon etishga o‘rgatib borishi zarur. O‘quvchilar har bir ilmiy -nazariy tushunchani amalda qo‘llay olishlari uchun ona tili mashg‘ulotlarida samarali mashqlar tizimi qo‘llanib borilishi maqsadga muvofiqdir.

Ona tili o‘qitish metodikasida o‘quvchilarning savodini chiqarish, grammatik tushunchalarini shakllantirish, ularning nutqiy va imloviy savodxonligini oshirishda qo‘llaniladigan usullar, mashqlar variantlari ko‘p. Fonetik-grammatik, orfografik tushunchalarni mustahkamlash, nutqiy malakani mukammal shakllantirishda metodika fanidan belgilangan mashqlar qatorida ta’limiy o‘yinlar muhim o‘rin tutadi. (2. 42)

Ta’limiy o‘yin mashqlari ma’lum talab asosida berilib, mavzu yuzasidan o‘quvchini amaliy faoliyatga yo‘naltira oladigan ta’limiy materialdir. Ular har bir mavzu doirasida shu mavzuni ongli o‘zlashtirish, mavzu yuzasidan o‘qituvchining

olgan bilimni mustahkamlash va sistemaga solish, ogʻzaki va yozma nutq malakalarini oʻstirish maqsadida beriladi.

Taʼlimiy oʻyinlarning boshqa mashq turlari (koʻchirib yozuv, tahlil, diktant, bayon, insho) dan farqi shuki, bunda, bir tomondan, oʻquvchilarning zerikishi, charchogʻiga barham berilsa, ikkinchi tomondan, bolalarning fikrlash jrayoni tezlashadi, muayyan belgilangan malakalarning mufassal shakllanishi osonlashadi.

Boshlangʻich sinflar ona tili dasturidagi har bir mavzu boʻyicha muayyan shakldagi taʼlimiy oʻyinni tashkil qilish mumkin. Oʻqituvchi, avvalo, taʼlimiy oʻyinning taʼlimiy-tarbiyaviy maqsadini belgilab, oʻyinga kerakli materialni tayyorlab, oʻquvchilarga taʼlimiy oʻyinni oʻtkazish tartibini aniq tushuntirib berishi, taʼlimiy oʻyinni oʻzi boshqarib borishi, oʻquvchilarning xatolarini yoʻl-yoʻlakay tuzatib borishi kerak. Oʻyin oxirida tegishli xulosalar chiqarib, qoʻyilgan ballar eʼlon qilinadi.

Taʼlimiy oʻyinning asosiy mohiyati shundaki, kattalar tomonidan bolalarga oʻyin shaklida aqliy vazifani bajarishni hal etish vazifasi topshiriladi. Buning asosiy maqsadi bolalarning bilishga boʻlgan qiziqishini shakllantirishni faollashtirishidir. Bilim berishda taʼlimiy oʻyinlardan bilimlarni mustahkamlashdagina emas, balki taʼlim shakli sifatida ham keng foydalaniladi.

Boshlangʻich sinflarda fonetikaga doir unli, undosh tovushlar va harflar mavzusini oʻrganishda quyidagi taʼlimiy oʻyinlardan foydalanish maqsadga muvofiq boʻladi:

1-oʻyin – “Soʻz oʻyini“. Qaysi tovush yoki harf soʻzlarning maʼnosini oʻzgartirishga xizmat qilyapti?

1-variant – ogʻzaki ravishda. Bunda oʻqituvchi navbat bilan soʻzlarni ogʻzaki ayta boshlaydi: oʻquvchilar qoʻl koʻtarib soʻzlarning maʼnosini oʻzgartirayotgan

tovushni aytishadi va ma’nosi o’zgarayotgan so’zlar ishtirokida og’zaki gaplar tuzadilar.

2-variant – yozma ravishda. Bunda 2 guruhdan iborat o’quvchilar musobaqa tarzida doskada yozilgan so’zlarning ma’nosini o’zgartirayotgan harfning tagiga chizib borishadi.

Til, tin, tir, tiz, tim, tish, to’l, to’r, to’n, to’p, to’y, to’k, to’s, tom, ton, tol, tosh, tob, tog’, tor, toj, toy, tok, top, tot, tut.

2-o’yin. “Harflarni o’zgartirib, so’z tuzing!”

1-variant – og’zaki ravishda. Bunda o’qituvchi so’zni og’zaki ayta boshlaydi: o’quvchilar bir so’z tarkibidagi unli yoki undosh tovushni o’zgartirib yangi so’z topishib, bu so’zlar ishtirokida og’zaki gaplar tuzadilar.

2-variant – yozma ravishda. Bunda doskaga so’zlar qator qilib yozib qo’yilgan bo’ladi. 2 guruhdagi o’quvchilar unli yoki undosh harflarni o’zgartirib, yangi so’zlar tuzib yozadilar. O’yin musobaqa shaklida o’tkaziladi.

Unlilarni o’zgartirish.

Kun: ko’n, kon.

Ko’z: kuz, kar, kor, ker.

Dil: do’l, dol.

Pichoq: pachoq, po’choq, puchuq.

Undoshlarni o’zgartirish.

Moy, toy, loy, boy, voy, joy, poy, soy, choy.

Til, dil, bil, jil, zil, yil, fil, shil, qil.

Bir harfni olib so’z tuzish.

Qo’y (o’y) Kalla (alla)

Toy (oy) Karra (arra)

So‘zlarga harf qo‘shib yangi ma‘noli so‘zlar toping vva ular ishtirokida gaplar tuzing:

Alla (salla) ayiq (qayiq)

Ayron (hayron) asal (kasal)

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari so‘z turkumlari (ot, sifat, son, olmosh, fe‘l) bilan umumiy tanishtirilgandan so‘ng bar bir leksik-grammatik guruh alohida o‘rganiladi. Bu so‘z turkumlarini o‘rganishning boshlang‘ich bosqichidayoq ularni taqqoslashga qulay sharoit yaratadi va shakllantiriladigan grammatik tushunchaning asosiy tomonlarini aniqroq ajratishga imkon beradi. Dasturga ko‘ra, boshlang‘ich sinfda so‘zlar dastlab javob bo‘ladigan morfologik so‘roqlariga qarab guruhlanadi, “so‘z turkumi” tushunchasi shakllantiriladi.

Grammatik tushunchalar bo‘yicha o‘quvchilar 1-sinfdan boshlab nazariy ma‘lumotlarga ega bo‘la boshlaydilar. Ya‘ni shaxs va narsa nomlari, narsalarning belgisi, narsalarning harakati kabi ma‘lumotlarni o‘rganish jarayonida ularda grammatik tushunchalar shakllantirishga asos solinadi.

Boshlang‘ich sinflarda grammatik tushunchalarga oid quyida ta‘limiy o‘yinlardan samarali foydalanish mumkin.

Mavzu: Narsa va shaxs nomini bildirgan so‘zlar

1-o‘yin. “Bir so‘z bilan javob top” o‘yini

Beshik tebratib aytiladigan qo‘shiq ... – alla.

Daraxtni bo‘laklarga ajratadigan asbob ...- arra.

Ko‘paytirish jadvali ... – karra.

Bolalar qog‘ozdan yasab uchiradigan narsa ...- varrak.

Kuch so‘zining sherigi ... – quvvat.

Rasm chizuvchi kasb egasi ... – rassom.

Don hosili ... – g‘alla.

Chollar tayanadigan tayoq ... – hassa.

2-o‘yin. “So‘zlarni guruhlarga ajratish” o‘yini.

1-variant. (og‘zaki ravishda)

O‘qituvchi so‘zlarni navbat bilan aytib turadi, o‘quvchilar nima? so‘rog‘iga javob bo‘lgan so‘zlarni eshitganda sariq varaqani, kim? so‘rog‘iga javob bo‘lgan so‘zlarni eshitganda ko‘k varaqani ko‘taradilar.

2-variant. (yozma ravishda)

So‘zlar yozilgan varaqalar alohida stolga aralashtirilgan holda ochiq qilib qo‘yiladi. O‘quvchilardan tuzilgan ikki guruhning biri nima? so‘rog‘iga javob bo‘lgan so‘zlarni, ikkinchisi kim? so‘rog‘iga javob bo‘lgan so‘zlarni “Kim oldin yozish” sharti bilan doskaga yozib boradilar.

Mavzu: Narsa va shaxs harakatini bildirgan so‘zlar

“**Teskari so‘zni top!**” o‘yini.

1-variant. (og‘zaki ravishda)

O‘yin uchun so‘zlar:

Suv: oqadi – to‘xtaydi.

Kun: isiydi – soviydi.

Qush: uchadi – qo‘nadi.

Daraxt: ko‘karadi – quriydi.

Bola: uxlaydi – uyg‘onadi.

Oy: ko‘rinadi – bekinadi.

Mavzu: Narsa va shaxs belgisini bildirgan so‘zlar

“**Noto‘g‘ri belgini top!**” o‘yini.

Qizil taom (shirin)

Oq qarg‘a (qora)

Shirin gul (qizil)

Mavzu: Ot – so‘z turkumi.

“So‘z zanjiri” o‘yini.

O‘yin tartibi: 5 – 6 ta o‘quvchi doska oldiga tiziladi. Boshlovchi o‘yin shartini tushuntiradi va narsa nomini bildirgan so‘zni aytadi, navbatdagi o‘quvchi bu so‘zing oxirgi tovushi bilan boshlanadigan otni aytadi. To‘xtalib qolgan o‘quvchi o‘yindan chiqadi. Namuna: Ayiq – qarg‘a – asal – lola – ariq – qalam – maktab – bola – alla – arra – alam – mashina – adolat – tandir – ruchka – ayoz....

“So‘z tarkibi” ga oid mavzularni mustahkamlashda ham ta‘limiy o‘yinlar samarador bo‘ladi. Xususan, “O‘zak va o‘zakdosh so‘zlar” mavzusini o‘rganishda **“O‘zakni top”** o‘yini qo‘llanilsa, dars samaradorligi yanada ortadi.

O‘yin tartibi: Doskaga ikki ustunda o‘zakdosh so‘zlar yozilgan bo‘lib, ikki guruhda tizilgan o‘quvchilar musobaqa tarzida birin-ketin o‘zaklarni belgilaydilar. Shartni oldin bajargan guruh rag‘batlantiriladi.

O‘yin uchun so‘zlar:

Gulchi	ishchi
Ishla	guldon

“Tartibga sol” o‘yini.

O‘yin tartibi: Doskaga o‘zak va o‘zakdosh so‘zlar yozilgan bo‘ladi. O‘quvchilar shu so‘zlarning ichidan o‘zak va o‘zakdosh so‘zlarni topib o‘zakni bir ustunga, o‘zakdosh so‘zlarni ikkinchi ustunga tartib bilan yozib chiqadilar. Shartni to‘g‘ri bajargan guruh rag‘batlantiriladi.

O‘yin uchun so‘zlar: sinf, bosh, gul, do‘st, ...

Namuna: o‘zak o‘zakdosh so‘zlar

sinf	sinf dosh
------	-----------

“So‘z yasovchi qo‘shimchalar” mavzusi o‘rganilganda esa quyidagi ta‘limiy o‘yinlardan foydalanish mumkin.

“So‘z yasa” o‘yini

O‘yin tartibi: O‘yinda boshlovchi va 3-4 nafar o‘quvchi ishtirok etadi.

1-variant. Boshlovchi o‘zakni aytgach, o‘quvchilar navbati bilan so‘z yasaydilar.

2-variant. Boshlovchi har bir o‘quvchiga yasovchi qo‘shimchalardan birini aytadi, o‘quvchi mustaqil holda bu qo‘shimchaga mos o‘zakni qo‘shib so‘z yasaydi. So‘zlarni yasay olmagan o‘quvchi o‘rnini boshqa o‘quvchi egallaydi.

Ko‘rinadiki, boshlang‘ich sinf ona tili darslarida ta‘limiy o‘yinlardan fo‘y dalanish o‘rganilayotgan tushunchaning oson o‘zlashtirilishiga yordam beradi. O‘quvchilarda olgan bilimlarini amalda tezkorlik bilan qo‘llay olish salohiyatlarini shakllantiradi.

Ta‘limiy o‘yinlarni tanlashda o‘yinning ta‘lim jarayoni bilan uyg‘unlashishiga, ta‘lim-tarbiya jarayonining samaradorligini oshirishga, o‘quvchilarning faolligi va tashabbuskorligi hamda ijodiy qobiliyatini o‘stirishga alohida ahamiyat beriladi.

Ta‘limiy o‘yinlar nafaqat o‘quvchilarning bilimini tekshirishda, balki ularni darsga qiziqtirish uchun ham qo‘llanadi. Ta‘limiy o‘yinlarni o‘tkazishda o‘quvchilarning yosh xususiyatlarini ham hisobga olish zarur. O‘yinlar mavzuga mos bo‘lishi va o‘quvchilarni zeriktirib qo‘ymasligi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Boshlang‘ich ta‘lim konsepsiyasi// “Boshlang‘ich ta‘lim, 1998 -yil, 6 –son.
2. Yoqubov Sh.Mustafoqulov.R Grammatik o‘yinlar orqali o‘quvchilarni faollashtirish// Yigirma birinchi asrda o‘zbek tili ta‘limi masalalari.-T.: Alisher Navoiy nomidagi O‘zbekiston Milliy kutubxonasi nashriyoti.2007.

ТРАНСПОРТДАН ЙЎЛ ТУРЛАРИ БЎЙИЧА ЖАРОҲАТЛАНИШ ВА ЎЛИМ КЎРСАТКИЧЛАРИ

Жуманиёзов К.Й., Олимова М.М, Самандарова Б.С, Бахтиерова А.М.

Тошкент тиббиёт академияси Урганч филиали

Ўзбекистон Республикасининг иқтисодий салоҳияти ўсиб бориши билан автомобиль транспорти ва коммуникациялари ҳам ривожланиб бормоқда. Бундай ўзгаришлар аҳолининг ижтимоий ривожланиши даражаси билан боғлиқдир. Тармоқнинг ривожланиши ҳаракат хавфсизлигини таъминлаш соҳасида маълум муаммоларни келтириб чиқармоқда: йўл-транспорт ҳодисаларининг содир бўлиб туриши, унинг оқибатида инсонларнинг ҳаётдан кўз юмуши ёки турли даражада тан жароҳатларини олиши, автомобиль йўлларида ва шаҳар кўчаларида тирбандликларнинг юзага келиши, атроф муҳитнинг ифлосланишидир. Муаммонинг энг аянчлиси инсонларнинг жисмоний талофат олишларидир. Бу эса жамиятимизнинг ижтимоий муаммосидир [1].

Сўнги ўн йилликларда йўл ҳаракати хавфсизлиги масалалари халқаро ҳамжамиятни ташвишга солмоқда. Бу кўп жиҳатдан йўлларда ўлим даражасининг юқорилиги билан боғлиқ. Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилотининг 2017 йилдаги "Ҳаётни сақлаб қолиш: йўл ҳаракати хавфсизлиги технологиялари тўплами" ҳисоботида келтирилган маълумотлар ташвишга тушди: "ҳозирда ҳар йили йўл-транспорт ҳодисалари натижасида 1,25 миллионга яқин одам ҳалок бўлади ва миллионлаб одамлар жароҳатланади" [2,7].

Йўл транспортдан жароҳатланиш нафақат айрим мамлакат, балки дунёнинг кўплаб мамлакатлари учун ҳам ечимини кутаётган энг муҳим тиббий-ижтимоий муаммоларидан бири ҳисобланади. Ҳар йили сайёрамизда йўл транспорт ҳодисалари натижасида 1,2 миллиондан ортиқ одам ҳалок бўлади ва 20 миллиондан 50 миллионгача одам турли хил жароҳатлар олади. Уларнинг аксариятини 15 ёшдан 30 ёшгача бўлган ёшлар ташкил этади [3].

Ҳозирги кунда бутун жаҳон автопаркларида миллиарддан ортиқ автомобиллар мавжуд [1]. Ер қуррасида XX аср давомида аҳоли сони 4 баробарга ошган бўлса, автомобиллар сони 10 минг мартаба ошган, бу ҳолат

XXI асрда ҳам давом этмоқда. Автомобиллар замонавий иқтисодиётнинг турли тармоқларида фойдаланилмоқда, аммо унинг каттагина қисми хусусий тармоқда ҳам фаолият юритади. Австралия, Канада, Франция, Германия, Италия, Япония, Жанубий Корея, Туркия, Буюк Британия, АҚШ и ЖАР каби иқтисодиёти ривожланган йирик 20 лик давлатларга кирувчи мамлакатларда, рўйхатга олинган автомобилларнинг умумий сонига нисбатан янги автомашиналарни рўйхатга олишнинг ўртача суръатида ўсиш тенденциясини кўриш мумкин [4, 5].

Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти (ЖССТ) статистик маълумотларига кўра, транспорт ҳодисаларидан ўлим сабаблари, эрта ўлимнинг энг кўп учрайдиган ўнталиги қаторига киради. 2015 йилнинг статистик маълумотларга кўра бутун дунё бўйича транспорт ҳодисалари туфайли 1,3 миллиондан ортиқ киши эрта ҳаётдан кўз юмишига сабаб бўлган [6,7].

А.В.Сахаровнинг (2011) илмий хулосасига кўра, Россияда ҳар 100 000 аҳолига 131 та автоҳалокат тўғри келади. Автоҳалокатлар орасида энг кўп учрайдигани бу автомашиналарнинг тўқнашишлари (43,3%) ва 28%и пиёдаларни уриб кетишлар бўлиб, асосан автоҳалокатлар йўл транспорт қоидаларига риоя қилмаслик (86,5%) натижасида содир бўлади. Ўлим даражаси ҳар 100 000 аҳолига 26га тенг бўлиб, уларнинг 76,3%ини 20ёшдан 40 ёшгача бўлган эркаклар ташкил этган. Ногиронлик ҳар 100 000 аҳолига 2008 йилда 4,5 га тенг бўлиб, катталарда бир мунча камайиши кузатилса, болалар орасида деярли икки баробарга ошган ва ҳар 100 000 болага 2,1ни ташкил қилган. Ногиронликларнинг кўпчилигини асосан иккинчи ва учинчи гуруҳ ногиронлар ташкил қилган. Жароҳатланганларнинг асосий кўпчилиги травматология бўлимига (56,2%), неврология бўлимига (32,8%) ётқизилган. Беморларнинг 55,4%ини эркаклар ва уларнинг 56,5%ини 20-40 ёшдагилар ташкил этган [8,10,18,19]. Россияда автоҳалокатлар сабабли ҳар куни 60-80 одам ҳаётдан кўз юмади[4].

Ўзбекистонда 2011 йилда 10611 та автоҳалокат ҳолати қайд этилган ва 2161 та ўлим ва 112228 та жароҳатланишлар рўйхатга олинган. Эътиборлиси шундаки, Ўзбекистонда йўлларда 3 896 000та қонун бузарликлар ва шундан 1588000 таси ўта кўпол тарзда қонунбузарликлар содир этилгани рўйхатга олинган [11,16,17]. Йўл транспорт ҳодисаларининг содир бўлишида энг хавфли кунлар ҳафтанинг бешинчи ва олтинчи кунлари эканлиги, шунингдек

якшанба ва душанба кунларига ҳам алоҳида эътибор қаратилиши қайд этилади. Маллифнинг таъкидлашича, 2016 йилнинг 10 ойида 58885та автотранспортлар тўқнашиши рўйхатга олинган ва 6932 одам вафот этган, 90314 киши жароҳатланган. Кейинги ўринда пиёдаларнинг устига ҳайдаш бўлиб, ўтган даврда жами 41370та ҳолат содир бўлган, 4667 та одам вафотэтган ва 38981 киши жароҳат олган [3,10,13,14,15]. Йилига Россия йўлларида 30 000 дан ортиқ киши оламдан ўтади, 200 000 та киши жароҳат оладилар. Статистик маълумотларга қараганда ҳар ўн та ҳолатдан биттаси болаларга тўғри келади ва 1,5 мингдан ортиқ бола вафот этади, шунингдек 20 000 та вояга етмаган болалар жароҳат оладилар ва кўпчилиги бир умрга ногирон бўлиб қоладилар [4,8,9,11,12].

Тадқиқотнинг мақсади Хоразм вилоятида 2016-2020 йиллар давомида йўл транспорт ҳодисалари (ЙТХ) ва улар сабабли жароҳатланиш ҳамда ўлимнинг табиби ва унинг динамикасини ўрганиш ва баҳолашдан иборат.

Материаллар ва усуллар. Хоразм вилояти йўл патрул хизматининг 2016-2020 йиллар бўйича автоҳалокатлар тўғрисидаги ҳисобатларида қайд этилган жами 1279 та автоҳалокат ҳолати ўрганилди. Вилоятнинг автомобил йўлларида 2016 йилда -270 та, 2017 йилда -263 та, 2018 йилда -259 та, 2019 йилда -245 та, 2020 йилда 242 та автоҳалокатлар қайд этилган. Олинган маълумотларни статистик таҳлил қилишда ижтимоий-гигиеник ва санитария статистик усуллардан кенг фойдаланилди.

Натижа ва муҳокама. Мамлакатимизда 2019 йилда 4116 та, 2020 йилда -3596 та йўл транспорт ҳодисаси қайд этилган ва динамикада унинг 12,% га камайиши кузатилган, 2019 йилда -1196 та ва 2020 йилда -991та ўлим ҳолатлари кузатилган. 2019 йилда 2929 одам ва 2020 йилда -2605 одам тан жароҳати олганлар. Қайд этилган ҳодисаларнинг 22,9%и -халқора йўлларда, 48,9%и -давлат аҳамиятидаги йўлларда ва 28,2%и маҳаллий йўлларда содир бўлганлигининг ўзи ҳам муаммо мамлакатда жиддий тиббий-ижтимоий, ташкилий ва иқтисодий масалалардан бири эканлигини англатади [5]. Хоразм вилоятида ўрганилган беш йил давомида жами қайд этилган 1279 та автоҳалокатнинг 4,15%и -халқора, 55,75%и -давлат, 24,1%и -маҳаллий, 2,2%и -ички йўлларда, 13,8%и -шаҳар йўлларида содир бўлганлиги аниқланди. Ушбу автоҳалокатлар натижасида жами 1444 киши азият чеккан ва уларнинг 69,8%и ҳар хил даражадаги жароҳатлар олган ва 30,1%и вафот этган.

Жадвал 1.

2016-2020 йилларда Хоразм вилоятида қайд қилинган автохалокатларнинг
йўл турлари бўйича тақсимланиши (%) ($P \pm m$)

Йўл турлари	ЙТХ ларининг йўл турлари бўйича тақсимланиши	Вафот этганлар сонининг йўл турлари бўйича тақсимланиши	Жароҳатланганлар сонининг йўл турлари бўйича тақсимланиши
Халқаро	4,1%±0,55	9,4±1,39	4,06±0,62
Давлат	55,7±1,38	64,1±3,03	53,8±1,56
Маҳаллий	24,1±1,2	15,6±1,73	25,5±1,37
Ички йўллар	2,2±0,04	2,1±0,68	2,3±0,47
Шаҳар кўчалари	13,8±0,96	8,7±1,34	14,2±1,09
Жами	1279	436	1009

Кўриниб турибдики, ЙТХ ларидан жароҳатланиш ва ўлим даражаси нисбатан давлат аҳамиятига эга бўлган йўлларда юқорилиги (53,8±1,56) ва жароҳатланганлар халқоро аҳамиятга эга бўлган йўллардаги даражадан 13 маротабага, маҳаллий йўллардаги даражадан 2 маротабага, шаҳар йўлларига нисбатан 3,8 маротабага ва ички йўлларга нисбатан эса 23,4 маротабага юқорилиги, ЙТХ ларининг содир бўлишида йўллар ва уларнинг турларининг ҳам аҳамият катта эканлигини алоҳида эътироф қилиш мумкин. Йўллардаги серкатновлик, машиналарнинг тезлик даражаси, йўлларнинг ҳолати, машиналарнинг сони, кейинги йилларда юзага келаётган тирбандликлар каби омилларнинг таъсир даражаси, яъни нисбий риск кўрсаткичи 23,4 % га тенглиги, ЙТХ ларининг содир бўлишида қайд этилган омилларнинг аҳамиятининг катталигидан далолат беради. (Жадвал 1) Агар юқоридаги йўл турлари бўйича ЙТХлари сабабли юзага келаётган ўлим ҳолатини кўрадиган бўлсак, давлат аҳамиятига эга бўлган йўллардаги даража анъанавий равшда юқори (64,1±3,03) ва мос равшда 6,8, 4,1, 7,4 ва 30,5 маротабани ташкил

етиши аниқланди. Бу дегани вилоятда ЙТХ лари сабабли кунига 2,8 одам жароҳат олса, 1,2 одам бевақт оламдан ўтади.

Вилоят йўлларида кунига 3,5 та ЙТХ си содир бўлади ва унинг асосий сабаблари таҳлил қилинганда, унинг энг юқори даражаси кузатилган давлат аҳамиятига эга бўлган йўллар, ҳамма вақт ҳам йўлларга қўйиладиган талабларга жавоб бера олмаслиги, қолаверса машиналар сонининг кўплиги ва тезликнинг нисбатан юқорилиги билан тушунтирилса, халқоро аҳамиятга эга йўлларда унинг камлигини, йўлларнинг нисбатан стандарт талабларига жавоб бериши, аҳоли яшайдиган жойларда унинг тунда ёритилиши билан аниқлик кириш мумкин. Маҳаллий аҳамиятга эга бўлган йўлларда ЙТХ ларининг тарқалишининг иккинчи ўринни эгаллаши, мазкур йўлларда машиналарнинг кўплиги, назоратнинг камлиги, нисбатан тезликнинг юқорилиги ва йўлларнинг талаб даражасида эмаслиги билан, шаҳар кўчаларида эса машиналарнинг кейинги йилларда ҳаддан ташқари кўпайиб бориши, йўлларнинг талаб даражасида эмаслиги, кўчаларда одамларнинг гавжумлиги, ҳайдовчиларнинг нисбатан тартибсиз машина бошқаришлари, светафорларнинг доимий равшда мутадил ишламаслиги, тирбандликлар билан тушунтирилса, ва ниҳоят ички йўлларда ЙТХ ларининг нисбатан камлигини, машиналар сонининг камлиги, йўлларда машиналарни тез ҳайдашнинг имкони йўқлиги, асвалт йўлларнинг йўқлиги ва мавжудларининг ҳам абгор ҳолатга келганлиги, кўчаларда одамларнинг нисбатан камлиги каби сабаблар билан тушунтириш мумкин.

Хоразм вилоятида 2019-2020 йилларда ЙТХ лари, жароҳатланиш ва ўлимнинг динамикасини таҳлил қилишда ҳам қатор ўзига хос-хусусиятлар кузатилди.

Жадвал 2

2016-2020 йилларда Хоразм вилоятида қайд қилинган автоҳалокатларнинг йўл турлари бўйича тақсимланиши ва динамикаси (%) ($P \pm m$)

Йўл турлари	2016	2017	2018	2019	2020	Жами
Халқоро	3,7 ±1,14	4,2±1,23	5,4±1,40	4,08±1,26	3,3±1,14	4,1%±0,5 5

Давлат	68,0±2,8 3	51,1±3,0 8	57,3±3,0 7	55,5±3,17	57,0±3,1 6	55,7±1,38
Маҳаллий	14,8±2,1 6	29,7±2,8 2	19,7±2,4 7	22,4±2,66	34,7±3,0 4	24,1±1,2
Ички йўллар	4,0±1,19	4,6±1,29	3,58±1,1 5	1,22±0,70	0,82±0,5 7	2,2±0,04
Шаҳар йўллари	19,5±2,4 1	10,3±1,8 7	17,4±2,3 6	16,73±2,3 8	4,13±1,3 0	13,8±0,96
Жами	270	262	258	245	244	1279

Жадвалда келтирилган маълумотлардан кўриниб турибдики, ЙТХлари ўрганилган йиллар давомида Халқоро йўлларда, ички йўлларда ва шаҳар йўлларида бир мунча камайиш хусусияти кузатилса, маҳаллий йилларда унинг 2,3 баробарга ошиши кузатилди. Давлат аҳамиятига эга бўлган йўлларда унинг 19,2%га, халқоро йўлларда 10,8 %га, ички йўлларда 79,5%га ва шаҳар йўлларида 21,1%га камайганлигини кўриш мумкин. (Жадвал 2)

(Жадвал 3)

2016-2020 йилларда Хоразм вилоятида қайд қилинган автоҳалокатлардан жароҳатланишнинг йўл турлари бўйича тақсимланиши ва динамикаси (%)
(P±m)

Йўл турлари	2016	2017	2018	2019	2020	Жами
Халқоро	3,7±1,29	5,2±1,53	4,6±1,49	3,52±1,31	3,1±1,25	4,06±0,62
Давлат	55,8±3,39	49,3±3,44	54,8±3,54	53,5±3,56	55,7±3,58	53,8±1,56
Маҳаллий	16,7±2,54	28,7±3,12	21,3±2,91	22,0±2,95	35,9±3,46	25,5±1,37
Ички йўллар	6,1±1,63	3,34±1,23	2,91±1,19	1,53±0,87	1,0±0,71	2,3±0,47
Шаҳар кўчалари	18,6±2,65	10,5±2,11	19,3±2,81	18,3±2,76	4,2±1,44	14,2±1,09
Жами	214	210	197	196	192	1009

Ўрганилган худудда ўтган беш йил давомида қайд этилган автоҳалокатларнинг даражасига мос равшда тан жароҳати олганларнинг даражасининг энг юқори даражаси давлат аҳамиятига эга бўлган авто-йўлларда сақланиб қолиб, унинг даражаси диарли бир хил ҳолатда сақланиб қолган (ўртача 53,82%). Аммо маҳаллий аҳамиятга эга бўлган йўлларда унинг даражаси 2016 йилга нисбатан 2020 йилда 2,1 маротабага ошганлиги аниқланди. Халқора йўлларда жароҳатланиш даражаси диарли ўзгармасдан бир хил даражада сақланиб қолган. Эътиборли жиҳати шундаки, ички йўлларда машиналарнинг камлиги, йўллар ҳолатининг талаб даражасида бўлмаганлиги биос катта тезликда машина ҳайдаб бўлмаслиги, нисбатан кўчаларда одамларнинг камлиги ва шаҳар йўлларида кейинги пайтларда транспортлар ҳаракатини бошқариш ишларида киритилаётган янгиликлар, шаҳар йилларининг нисбатан яхшилиги ва бошқа қатор омиллар таъсирида жароҳат олишлар 2020 йилда 2016 йилга нисбатан ички йўлларда -6,1 маротабага ва шаҳар йўлларида -4,4 маротабага камайиши кузатилган. Демак, аҳоли орасида ЙТХларидан жароҳатланиш ва ўлим даражасига йўлларнинг турлари асосий омил сифатида таъсир кўрсатиши энг долзарб масалалардан бири эканлигини алоҳида қайд қилиш мумкин. (Жадвал 3)

Автоҳалокатлар сабабли юзага келаётган яна бир ачинарли ҳолатлардан бири бу ўлим саналади. Вилоят йўлларида автоҳалокатлар сабабли ўрганилган ўтган беш йил давомида жами 435 киши вафод этган. Гарчи вилоятда ушбу сабабли ўлганлар 2016 йилга нисбатан 2020 йилда 1,2 баробарга камайган бўлсада, бу ҳолат юқориликча сақланиб қолмоқда. Жароҳат олганлардан фарқли ўлароқ автоҳалокатлардан ўлим 2020 йилда 2016 йилга нисбатан халқоро, маҳаллий ва ички йўлларда ўсиш хусусиятига эга эканлиги аниқланиб, унинг даражаси халқоро йўлларда -1,6, маҳаллий йўлларда -1,9 ва 1,2 маротабага ошган. (Жадвал 4)

(Жадвал 4)

2016-2020 йилларда Хоразм вилоятида қайд қилинган автоҳалокатлардан ўлимнинг йўл турлари бўйича тақсимланиши ва динамикаси (%) (P±m)

Йўл турлари	2016	2017	2018	2019	2020	Жами

Халқоро	4,1±2,0	11,7±3,31	15,0±3,8 2	10,1±3,3 7	6,4±2,75	9,4±1,39
Давлат	68,04±4,7 3	58,5±5,0	65,3±5,0	68,3±5,2 0	61,5±5,1 0	64,1±3,0 3
Маҳаллий	12,3±3,34	17,02±3,8 7	12,6±3,5 5	13,9±3,8 9	23,0±4,7 3	15,6±1,7 3
Ички йўллар	2,06±1,44	5,3±2,31	6,50±2,6 4	3,60±2,0 9	2,56±1,7 7	2,1±0,68
Шаҳар кўчалари	13,4±3,45	7,44±2,70	8,0±2,90	7,6±2,98	6,41±2,7 5	8,7±1,34
Жами	97	94	87	79	79	436

Эътиборли жиҳати шундаки, автохалокатлардан ўлим ўрганилган барча йилларда давлат аҳамиятига эга бўлган йўлларда, бошқа турдаги йўллардан бир-неча марта юқорилиги қайд этилди. Ўлим бўйича иккинчи ўринни маҳаллий аҳамиятга молик йўллар ва учунчи ўринни эса шаҳар кўчаларда содир бўлган ўлимлар эгаллади. Таҳлил жараёнида яна бир эътиборимизни ўзига тортган ҳолат шу бўлдики, жами беш йил давомида қайд этилган ЙТХ ларининг 240 таси ҳайдовчиларнинг малакасизлиги ва ички ишлар ходимларининг ўзларининг иштироқида содир бўлганлиги аниқланди. Ушбу ЙТХ ларининг 62,0%и -ҳайдовчилик гувоҳномасиз техника воситасини бошқариш жараёнида содир этилиб, ҳодиса жараёнида 59,5% иштироқчилар ҳар хил кўринишдаги жароҳатларни олсалар, 27,%и вафот этган. Автохалокатларнинг 30,%и -1 йилгача ҳайдовчилик малакасига (тажига) эга бўлган ҳайдовчилар томонидан содир этилган, жараён натижасида 32,5% киши жароҳат олган ва 30,1 % одам вафот этган ва ниҳоят автохалокатларнинг 7,9% айнан ички ишлар ходимларининг ўзларининг иштироқида содир этилган ва натижада 8% одам жароҳат олиган ва 33,3 % одам вафот этганлиги, автохалокатларнинг юзага келиш сабабларида айнан ҳайдовчиларнинг омиллари ҳам муҳим аҳамият касб этиши қайд этилди. Ушбу жараёнда эътиборли томони шу бўлдики, ўрганилган беш йил давомида юқоридаги сабабларга кўра ЙТХларининг сони 10%га камайган бўлсада, жароҳатларнишлар сони 26,7%га ошган ва ўлим даражаси 1,6 баробарга

камайган. Айниқса жароҳатланишлар сони ҳайдовчилик гувоҳномасиз ва бир йилгача ҳайдовчилик стажлари борлар ўртасида юқорилигича сақланиб қолаётганлиги маълум бўлди.

Хулосалар:

1. Дунёнинг кўплам давлатларида, жумладан Ўзбекистон Республикасида ҳам, айниқса даромади ўрта ва паст давлатларда ЙТХларининг даражаси юқорилигича сақланиб қолмоқда. Айниқса болалар орасида унинг нисбатан ошиб бориши ҳар қайси давлатда соғлини сақлаш тизимининг олдида жуда улкан тиббий-ижтимоий, ташкилий ва иқтисодий мауммоларни юзага келтирмоқда;

2. ЙТХларининг содир бўлишида йўллар ва уларнинг турларининг ҳам аҳамият катта эканлигини алоҳида эътироф қилиш мумкин. Йўллардаги серкатновлик, машиналарнинг тезлик даражаси юқорилиги, йўлларнинг яроқлилиқ даражаси, машиналар сонининг йил сайин ортиб бориши ва тирбандликлар каби омилларнинг таъсир даражаси, яъни нисбий риск кўрсаткичи -23,4% га тенглиги, ушбу омилларнинг ЙТХларининг содир бўлишидаги аҳамиятининг катталигидан далolat беради;

3. Хоразм вилоятида ўрганилган беш йил давомидаги ЙТХлари айниқса маҳаллий аҳамиятга эга бўлган йўлларда кўпайиши кузатилди. (2,3 баробар) Энг юқори даражадаги ЙТХлари давлат аҳамиятга эга бўлган йўлларда кузатилди (55,7%). Иккинчи ўринни маҳаллий (24,1%) ва учунчи ўринни шаҳар кўчаларидаги (13,8%) автоҳалокатлар эгаллади. Унинг энг паст даражаси халқоро ва ички йўлларда кузатилди ва мос равишда 4,1% ва 2,2%ларга тенг бўлди;

4. Вилоятда қайд этилган ЙТХи натижасида содир бўлган жароҳатланишлар ва ўлим даражалари ҳам ЙТХга мос равишда асосан давлат, маҳаллий ва шаҳар йўлларлида нисбатан юқорилиги сақланиб қолди. Айниқса жароҳат олишлар маҳаллий аҳамиятига эга бўлган йўлларда ошиши кузатилса, давлат йўлларида бу кўрсаткичлар диарли ўзгаришсиз қолганини кўриш мумкин;

5. Хоразм вилоятида 20%га яқин автоҳалокатлар йўлларда айнан ҳайдовчиларнинг малакасизлиги, аниқроғи 62,0%и -ҳайдовчилик гувоҳномасиз техника воситасини бошқариши, 30,%и -1 йил ҳайдовчилик стажига эга бўлмаган ҳайдовчилар томонидан ва 7,9% айнан ички ишлар ходимларининг ўзлари томонидан содир этилиб, автоҳалокатларнинг юзага

келиш сабабларида айнан ҳайдовчилар омилларининг ҳам муҳим аҳамият касб этиши қайд этилди.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 11 июль 2017 йил 3127-сонли “Йўл ҳаракати ҳавфсизлигини таъминлаш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги қарори .
2. Усманова М.Н. Йирик шаҳарларда йўл ҳаракатини ташкил этиш йўналишлари. *Viznes-Эксперт*. №8,2019 йил. 42-44 бет.
3. Нуралиев Б., Юнусов М.Ю., Зиёев Б.А., Хусейнов Х.Б., Бодурбеков Ф. Состояние детского дорожнотранспортного травматизма в Таджикистане // *Транспортные и транспортно-технологические системы: материалы Междунар. науч.-техн. конф. (Тюмень, 16 апреля 2015 г.)* Тюмень: Изд-во Тюменского индустриального университета, 2015. С. 245– 248.
4. OECD data: charts, maps, tables and related publications ... [Электронный ресурс]// Organisation for Economic Co-operation and Development [сайт]. Режим доступа: <https://data.oecd.org/transport/road-accidents.htm> (дата обращения 30.09.2017).
5. Численность населения стран мира с 1980 по 2017 год [Электронный ресурс] // Справочные таблицы infotables.ru [сайт]. Режим доступа: <http://infotables.ru/strany-i-goroda/17-tablitsa-chislennostnaseleniya-stran-mira> (дата обращения 30.09.2017).
6. Methods and data sources for country-level causes of death 2000–2015. *Global Health Estimates Technical Paper* Department of Information, Evidence and Research, World Health Organization. Geneva, 2017. P. 85.
7. Jumaniyazov K.Y., Bakhtiyarova A.M., Ismoilova B.P.//*European Chemical Bulletin* 2023, 12(Issue 8), 2055-2062.
8. Jumaniyazov K.Y., Bakhtiyarova A.M., Kurbanova N.N. Peculiarities of distribution of traffic accidents in Khorezm region by population and age// *International Scientific-Practical Conference.Chexiya*. P.13-15.
9. Jumaniyazov K.Y., Bakhtiyarova A.M., Kurbanova N.N. deaths and injuries as a result of road accidents and the role of cardiovascular diseases in them//*International Scientific and Practical Conference.Polcha*. P.34-37.
10. Jumaniyazov K.Y., Bakhtiyarova A.M., Kurbanova N.N. Peculiarities of Distribution of Traffic Accidents in Khorezm Region by Population and Age

- American Journal of Medicine and Medical Sciences 2023, 13(7): 1020-1025
DOI: 10.5923/j.ajmms.20231307.37 .
11. Khurbanova, N., Omonova, G., Alimova, M., & Komiljanova, S. (2017). The state of antioxidant system of mitochondrial fraction of the hepatocyte in early terms of ischemic stroke in white rats. *Интернаука*, (12-2), 51-53.
 12. Kurbanova N. N. others. Effect of new herbal preparations on some indicators of apoptosis in rats with acute toxic hepatitis //International Journal of Psychosocial Rehabilitation. – 2020. – Т. 24. – №. 08. – С. 6999-7005.
 13. Kurbanova N.N. et al. The effect of new plant hepatoprotectors on the level of proinflammatory cytokines in acute toxic liver damage. //International Journal of Psychosocial Rehabilitation. – Vol. 24, Issue 08, 2020. – Page. 8910-8920.
 14. Navruzovna K. N. et al. Biochemical changes in hepatocyte subcellular fractions in experimental ischemic stroke //Вестник науки и образования. – 2019. – №. 7-2 (61). – С. 57-59. ООО «Олимп».
 15. Navruzovna K. N. et al. Generation of reactive oxygen species in the mitochondrial fraction of hepatocytes in the early stages of experimental ischemic stroke //Вестник науки и образования. – 2019. – №. 7-2 (61). – С. 60-62. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/generation-of-reactive-oxygen-species-in-the-mitochondrial-fraction-of-hepatocytes>.
 16. Каримова, МА; Курбанова, НН; Нарушение нормальной микрофлоры толстой кишки влияния генно-модифицированной сои в эксперименте, "Журнал" Медицина и инновации",3,162-166,2022.
 17. Курбанова Н. Н. и др. Ряд особенностей распространения заболеваний органов пищеварительной системы среди студентов Ургенчского филиала ташкентской медицинской академии //Инновационное развитие современной науки: проблемы, закономерности, перспективы. – 2019. – С. 147-149.
 18. Курбанова Н. ПЕРВИЧНЫЕ И ВТОРИЧНЫЕ ЭЛЕМЕНТЫ ПОРАЖЕНИЯ СЛИЗИСТОЙ ОБОЛОЧКИ РТА //International Bulletin of Medical Sciences and Clinical Research. – 2023. – Т. 3. – №. 5. – С. 142-146.
 19. Самандарова Б. С. и др. ПРИЧИНЫ РАЗВИТИЯ СИНДРОМА ПОЛИКИСТОЗНЫХ ЯИЧНИКОВ И РАК МОЛОЧНОЙ ЖЕЛЕЗЫ У ЖЕНЩИН //Актуальные научные исследования в современном мире. – 2017. – №. 5-3. – С. 130-136.

XIX ASR OXIRI XX ASR BOSHLARIDA MARKAZIY OSIYODA JADIDCHILIK HARAKATI VA IJTIMOY-FALSAFIY TAFAKKUR TARAQQIYOTINING NAZARIY-METODOLOGIK MASALALARI

Qosnazarova Palzada Quanshbaevna

Nukus Davlat pedagogika instituti doktoranti

ANNOTATSIYA

Maqolada XIX asrning oxiri XX asrning boshi jahon sivilizaciyasining taraqqiyotida keskin burilishlar davri bo'lgani masalalari muhokama qilinadi. XIX asrning ikkinchi yarmida O'rta Osiyoda ijtimoiy-iqtisodiy tuzum qoloq, fuqarolarning turmush tarzi o'ta past, madaniy-ma'naviy hayotida islom dini peshvolarining ta'siri tafsiflanadi. Insonlar dunyoqarashida tasavvuf falsafasi an'analarini tiklashga intilish kuchayib borayotgan bir vaziyatda, unga qarshi kuchlar bilan tafovutlar kelib chiqishi alohida o'rin tutadi.

Kalit so'zlar: jadidlar harakati, yangi usul, ma'naviy hayot, madaniy turmush, falsafiy tafakkur, maktab.

KIRISH

XIX asrning oxiri XX asrning boshi jahon sivilizaciyasining taraqqiyotida keskin burilishlar davri bo'ldi. Bu davrda chuqur islohotlar, birinchi va ikkinchi jahon urushi bo'lib, ilm-fan taraqqiyotida tub sifatiy o'zgarishlar ro'y berdi. Bir jamiyatning butunlay yod jamiyat ta'sirida qolishi nafaqat hayotda balki kishilarning falsafasida ham inqilob yasadi.

XIX asrning oxiri va XX asrning boshida Markaziy Osiyoda ham boshqa mintaqalarda bo'lgani kabi o'zgacha fikrlovchi, yangicha qarash vakillari shakllanib bordi. XIX asrning ikkinchi yarmida O'rta Osiyoda ijtimoiy-iqtisodiy tuzum qoloq, fuqarolarning turmush tarzi o'ta past, madaniy-ma'naviy hayotida islom dini peshvolarining ta'siri kuchli edi. Insonlar dunyoqarashida tasavvuf falsafasi an'analarini tiklashga intilish kuchayib borayotgan bir vaziyatda, unga qarshi kuchlar bilan tafovutlar kelib chiqdi¹.

Materiallar:

¹ <https://www.bukhari.uz/?p=23165&lang=oz>

“XIX asr ijtimoiy-falsafiy, diniy-axloqiy, siyosiy va madaniy taraqqiyotda so‘nggi va keyingi yuz yillikning boshlanish davri bo‘lib, g‘oyaviy-nazariy va mafkuraviy qarashlarning shakllanish xilma-xilligi bilan ajralib turadi. Jadidlar harakati vujudga kelguniga qadar Turkistonda turli ma‘naviy-g‘oyaviy va mafkuraviy oqimlar qadimchilar, islohotchilar, bedilchilar, mashrabxonlar, shuningdek, Markaziy Osiyo, umuman turkiy xalqlarga taalluqli bo‘lgan tafakkurning turli shakllari, ijtimoiy-falsafiy mazmun va yo‘nalishga ega bo‘lgan ma‘rifiy ta‘limotlar va nazariyalar mavjud edi”².

Jamiyatni qisqa fursat ichida o‘zligini toptirish yo‘lida qilingan harakat o‘z aksini topadi: “Tarixdan shu narsa ma‘lumki, har bir kichik harakat ertangi katta harakatning zamini vazifasini o‘taydi. Bu kungi mag‘lubiyat ertangi g‘alabaning amalga oshuvida ozmi-ko‘pmi rol o‘ynaydi. Busiz jamiyatning rivojini tasavvur etish qiyin jadidlik Turkistonda XIX asrning oxirida maydonga kelgan, XX asrning boshida shakllanib, qisqa muddatda o‘zining cho‘qqisiga ko‘tarilgan”³.

Jadidlik 1917-yilgi bolsheviklar to‘ntarishidan keyin ham socialistik diktatura o‘rnatilgunga qadar o‘z mavqe va yo‘nalishini saqlab qola olgan ijtimoiy harakatdir. Ba‘zi manbalarda jadidlik oqim deb atalsa, ba‘zisida harakat deb aytiladi ⁴.

Usullari:

Jadidlik oqim emas, harakat -deb ta‘kidlaydi B.Qosimov ⁵. Oqim bilan harakat o‘rtasidagi tafovut anchagina bo‘lsada, maqsad jadidchilik doirasini qoralash orqali kamaytirish edi. Jadidshunos olim B.Qosimov jadidlik harakatining xarakter va muddaosini 3-turga bo‘lib izohlaydi:

-Jamiyatning barcha qatlamlarini jalb eta oldi. Uyg‘onish mafkurasi bo‘lib xizmat qildi.

-Mustaqillik uchun kurash olib bordi. Uning g‘ayrat va tashabbusi bilan dunyo ko‘rgan Turkiston muxtoriyati bu yo‘ldagi amaliy harakatning dastlabki natijasi edi.

-Ma‘orif va madaniyatni, matbuotni ijtimoiy-siyosiy maqsadlarga moslab chiqdi. Endi jadidlarning bu harakatlari qanday boshlaganlari haqida qisqacha to‘xtalib o‘tsak.

² Nazarov. O‘zbek falsafasi. –T., 2003.

³ Tulak. XX asr adabiyoti. –Andijon, 1993.

⁴ <https://www.bukhari.uz/?p=23165&lang=oz>

⁵ Qosimov. Milliy uyg‘onish: Jasorat, ma‘rifat, fidoiylilik. –T., Ma‘naviyat, 2002

Jadidchilik dastlab XIX asrning 80-yillarida Qrimda Ismoilbek Gasprinskiy rahbarligida qrimtatarlar o'rtasida vujudga keldi. Jadidchilik harakati namoyandalari ko'pincha o'zlarini taraqqiyparvarlar, keyinchalik jadidlar deb atashgan. O'sha davrning ilg'or taraqqiyparvar kuchlari, birinchi navbatda, ziyolilar mahalliy aholining umumjahon taraqqiyotidan orqada qolayotganligini his etib, jamiyatni isloh qilish zaruriyatini tushunib yetgandilar. Jadidchilik mohiyat e'tibori bilan avvalo siyosiy harakat edi.

Uning shakllanish va mag'lubiyatga uchrash davrlari bo'lib, ularni shartli ravishda to'rtga bo'lish mumkin. Turkiston, Buxoro va Xiva hududida bu davrlar 1895-1905; 1906-1916; 1917-1920; 1921—1929- yillarni o'z ichiga oladi. Birinchi davrda Turkistonda podsho Rossiyasining mustahkam o'rnashib olishi kuzatiladi. U o'z siyosiy agentlari (vakillari) yordamida mahalliy xon va amir vakolatlarini cheklabgina qolmay, ularni qo'g'irchoqqa aylantirib, rus va g'arb sarmoyadorlarining ishlashi va yashashi uchun sharoit yaratadi, turli kompaniyalar, aksiyadorlik jamiyatlari manfaatini ko'zlaydi.

Ayni chog'da mahalliy aholining talab va ehtiyojlari nazarga olinmay qo'yildi, diniy e'tiqodlari, urf-odatlari bilan hisoblashmaslik, ularni mensimaslik kuchaydi. Hayotiy, ilmiy saviyasi yuqori bo'lgan qozilar tajribasiz kishilar bilan almashtirildi, poraxo'rlik, ijtimoiy-siyosiy adolatsizlik avj oldi.

Madrasa va maktablar faoliyatini cheklash, mahalliy joy nomlarini ruscha atamalar bilan almashtirish, hatto mahkama jarayonida qozilar bo'yniga xoch taqtirishgacha borildi.

O'sha davr ahvolini Muhammadali xalfa Sobir o'g'li (Dukchi eshon) xalqqa qarata o'z „Xitobnoma“si (1898) da yaxshi bayon qilgan. Millat istiqbolini o'ylovchi taraqqiyparvar kuchlar xalqning deyarli barcha tabaqalari - hunarmand, dehqon, savdogar, mulkdor, ulamolar orasida mavjud edi. Ziyolilar dastlab chorizmga qarshi kurashni xalqni asriy qoloqlikdan uyg'otish - siyosiy-ma'rifiy jabhadan boshlashga qaror qildilar.

Jadidchilik harakati ana shunday tarixiy bir sharoitda Turkiston mintaqasida rivojlanish uchun o'ziga qulay zamin topdi. Jadidlar orasidan yetuk olimlar, sanoat va zirotchilik sohalarining zamonaviy bilimdon mutaxassislari, madaniyat arboblari yetishib chiqib, yurtni obod va o'z vatanlarini mustaqil ko'rishni orzu qildilar va shu yo'lda kurashdilar.

Turkistonda jadidchilik harakatini vujudga keltiruvchilar tepasida Mahmudxo‘ja Behbudiy, Abduqodir Shukuriy (Shakuriy), Ajziy (Samarqand), Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy, Majid Qori Qodiriy, Ubaydullaxo‘ja Asadullaxo‘jayev (Ubaydulla Xo‘jayev), Toshpo‘latbek Norbo‘tabekov (Toshkent), Fitrat, Fayzulla Xo‘jayev, Usmonxo‘ja Po‘latxo‘jayev, Abdulvohid Burhonov, Sadridin Ayniy, Abdulqodir Muhiddinov (Buxoro), Obidjon Mahmudov, Hamza, Cho‘lpon, Is‘hoqxon Ibrat, Muhammadsharif So‘fizoda (Farg‘ona vodiysi), Boltihoji Sultonov, Rahmonberdi Madazimov, Fozilbek Qosimbekov (O‘sh uyezdi), Polvonniyoz hoji Yusupov, Boboovun Salimov (Xorazm) turardi. 1904—1905-yillardagi rus-yapon urushi, 1905—1907-yillarda bo‘lgan 1- rus inqilobi, 1905—1911-yillardagi Eron inqilobi, 1908-yil Turkiyada bo‘lgan Yosh turklar inqilobi jadidlar dunyoqarashiga kuchli ta‘sir ko‘rsatdi. Jadidlar o‘z gazeta va jurnallari, yangi usul maktablari, turli kutubxona va qiroatxonalar, havaskor teatr gruppalari tevaragida to‘planishar edi.

Natijalar:

Jadidlarning Turkiston mustaqilligi uchun kurashida asosan quyidagi yo‘nalishlar ustuvor edi: yangi usul maktablari tarmog‘ini kengaytirish; qobiliyatli yoshlarni chet elga o‘qishga yuborish; turli ma‘rifiy jamiyatlar va teatr truppalari tuzish; gazeta va jurnallar chop qilish, xalqning ijtimoiy-siyosiy ongini yuksaltirish bilan Turkistonda milliy demokratik davlat qurish.

Jadid ziyolilarining kuchli partiyasi tashkil qilingan taqdirdagina bu ishlarni amalga oshirish mumkin edi⁶. Jadidlarning dolzarb g‘oyasi yuqorida ta‘kidlab o‘tganimizdek: Turkistonni o‘rta asrlarga xos qoloqlik va diniy xurofotdan ozod etish, shariatni isloh qilish, xalqqa ma‘rifat tarqatish, Turkistonda muxtoriyat hukumatini barpo etish uchun kurash, Buxoro va Xivada konstitutsiyaviy monarxiya va parlament, keyinchalik demokratik respublika tuzumini o‘rnatish orqali ozod va farovon jamiyat qurish, barqaror milliy valyutani joriy qilish va milliy qo‘shin tuzish edi.

Xulosa:

Xulosa qilib aytganda, jadidchilik ma‘rifatparvarlikdan siyosiy harakatgacha bo‘lgan murakkab taraqqiyot yo‘lini bosib o‘tdi. Keng xalq ommasining iqtisodiy og‘ir ahvoli, iqtisodiy jihatdan rivojlangan mamlakatlardan orqada qolishi, tafakkur

⁶ <https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Jadidchilik>

turg'unligi jadidlarni Turkistonni bu tushkun holatdan olib chiqishning amaliy vositalarini izlab topishga undadi.

Adabiyotlar:

1. <https://www.bukhari.uz/?p=23165&lang=oz>

2. Nazarov. O'zbek falsafasi. –T., 2003.

3. Tulak. XX asr adabiyoti. –Andijon, 1993.

4. Qosimov. Milliy uyg'onish: Jasorat, ma'rifat, fidoiylik. –T., Ma'naviyat, 2002

5. <https://uz.m.wikipedia.org/wiki/Jadidchilik>

Research Science and
Innovation House

ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ПРЕПОДАВАНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО

Пайгамова З.Х. – старший преподаватель русского языка ТФ ТМА

Абстрактный: Изучение языка играет решающую роль в современном взаимосвязанном мире. Сегодня современная система образования становится все более сложной, быстро меняется. В современном мире педагог работает исходя из предъявляемых к нему требований. должно быть показано. На данный момент существует возможность изменения методов и качества работы, связанной с деятельностью педагога появляются творческие педагогические инновации. Вся эта деятельность педагога и вопросы обращения внимания на качество образования, которое является его основной составляющей приводит к осложнениям и необходимости новых, научно обоснованных методов их решения рождает.

Ключевые слова :инновационные технологии, русский язык как иностранный, обучение, эффективность учебного процесса.

Инновационные подходы к преподаванию русского языка в условиях полиэтничной среды основаны прежде всего не только на осознании важности проблемы невысокого уровня подготовки учащихся по русскому языку, понимания того, что причина плохого знания русского языка связана прежде всего с проблемой социальной и психологической адаптации ученика к новой культуре, к новым традициям, ценностям, ориентирам, но и на овладении принципами деятельностного подхода к преподаванию русского языка как неродного. Инновационный подход к преподаванию русского языка как неродного актуален «...». Это требует от словесника выбора эффективных форм работы с текстами разных типов и стилей речи, аудирования, говорения. В связи с этим особое внимание требуют уроки развития речи, уроки комплексного анализа текста. Создать собственный текст, интерпретировать текст, предлагаемый для анализа, учащимся, Чтобы выразить свои мысли на неродном языке, мало знать правила. Для этого нужно прежде всего расширить активный словарь. Как сделать это на уроках русского языка? Помогает система предтекстовых упражнений, характерная для методики преподавания иностранного языка.» Поэтому каждый словесник должен

хорошо овладеть инновационными методами обучения и понять, что такое означает само понятие «инновационное обучение».

Обучение на основе проектов — это инновационный способ применить изучение языка в реальных условиях подход. Решение проблем студентов, критическое мышление и эффективное общение участвовать в совместных проектах, требующих их навыков. Например, русский язык. В классе студенты совместно работают над научным проектом о русской культуре или русской литературе они могли создать мультимедийную презентацию о своем шедевре. Язык, включая реалистичные контексты и методологии, ориентированные на учащихся изменилось обучение. Смешанное обучение, проектное обучение, виртуальная реальность, Дополненная реальность и геймификация способствуют эффективному и увлекательному изучению языка предлагает способы. Когда учителя и ученики узнают эту новость, они проложить путь к более инклюзивному, доступному и ориентированному на будущее языковому образованию. Обеспечьте учащихся сильными языковыми навыками, пониманием культуры и критически важными компетенциями 21 века. Вооружившись этими подходами, люди смогут развиваться в глобализированном мире и дает возможность внести вклад в межкультурное взаимопонимание и сотрудничество.

Преподавание русского языка в современных условиях требует от учителя-словесника совершенно новых, инновационных подходов как к содержательной части урока, так и к выбору образовательных технологий, эффективных методов преподавания, проведению диагностики уровня владения русским языком как неродным. Инновационные подходы к преподаванию русского языка в условиях полиэтничной среды основаны прежде всего не только на осознании важности проблемы невысокого уровня подготовки учащихся по русскому языку, понимания того, что причина плохого знания русского языка связана прежде всего с проблемой социальной и психологической адаптации ученика к новой культуре, к новым традициям, ценностям, ориентирам, но и на овладении принципами деятельностного подхода к преподаванию русского языка как неродного. В наше время возможность объективно контролировать и оценивать знания обучающегося психолого-педагогические педагогические (педагогические) и педагогические навыки также влияют на качество образования является одним

из важных влияющих факторов. Знания педагогических учащихся и знать принципы, методы и механизмы объективной оценки навыков, разработка стандартизированных тестов, контроль обучения студентов необходимо иметь возможность эффективно использовать разные формы ведения деятельности. Подобные факторы Это важно не только в русском языке, но и в освоении всех предметов. В заключение следует сказать, что в преподавании русского языка работают педагоги кто завтра создаст имидж современного учителя и будет преподавать в современной школе изменить имидж учителей, исходя из вышеуказанных требований, качества образования и имеет большое значение для достижения эффективности.

Инновационные подходы к преподаванию русского языка как иностранного требуют не только чёткой организации учебного процесса, но и умение правильно и уместно использовать инновационные и интерактивные методы обучения. Таким образом, инновационный подход к обучению помогает учителю так организовать учебный процесс, что урок уже не становится для учащегося скучным процессом, а превращает процесс обучения в игру, принося и пользу, и радость, который в конечном итоге может привести ученика к успеху. В последние десятилетия очень большое внимание уделяется использованию инновационных технологий в сфере образования, потому что, как мы выше сказали, инновационные подходы обучения делают учебный процесс интересным и занимательным. Ведь недаром когда-то Ян Амос Коменский так писал: «Спеши в школу как на игру. Она и есть такова». Исходя из этого мы можем сказать, что инновационные подходы обучения являются важнейшим стимулом обучения.

Research Science and Innovation House

Список литературы

1. Азимов Э.Г. Методика организации дистанционного обучения по русскому языку как иностранному. М.: Русский язык, 2006. 150 с.
2. Азимов Э.Г., Щукин А.Н. Современный словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам). М.: Русский язык. Курсы. 2018. 496 с.
3. Акишина А.А., Тряпельников А.В. Кибертекст как новый вид учебного текста // Русский язык и литература в пространстве мировой культуры: материалы XIII Конгресса МАПРЯЛ. 2015. Т. 13. С. 5–8.
4. Амелина И.О. Интегративная модель обучения иностранных студентов русской деловой коммуникации на основе кейс-технологии и медиаресурсов (направление «Экономика», уровни В1–В2): дис. ... канд. пед. наук. М., 2019. 266 с.

Research Science and
Innovation House

Maktabgacha yoshdagi bolalarda savodxonlikni oshirish

G.R.Karimberganova UrDPI Pedagogika fakulteti

Maktabgacha ta'lim yo'nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya. Bilamizki maktabgacha yosh bola savodxonlikning asosiy ko'nikmalaridan har kunlik faoliyatida foydalanishi mumkin bo'lgan yoshdir. Shunday ekan bolaga savodxonlik ko'nikmalarini o'rgatish, uni jalb qilish uchun ongli ravishda har kuni vaqt savodxonlikka oid faoliyatlarni olib boorish lozim. Chunki bola harflar va yozma so'zlar bilan qanchalik ko'p uchrashsa, uning til qobiliyatlari shunchalik kuchli bo'ladi. Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalarga savodxonlik ko'nikmalarini to'liq oshirishga yordam beradigan turli xil usullar haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: savod, til, alifbo, so'z, harf, segmentatsiya, fonetika, interaktiv, muloqot, o'qish, qobilyat, texnologiya, integratsiya.

Bugungi kunda maktabgacha yoshdagi bolalarning savodxonligini oshirish, ularning har tomonlama rivojlanishi uchun juda muhim masala hisoblanadi. Savodxonlikni oshirish asosan bolalarni muhokama qilish, tahlil qilish, yaratish, maslahat berish va muammolarni yechish kabi qobiliyatlarini rivojlantirish bilan bog'liq jarayon hisoblanadi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida maktabgacha yoshdagi bolalarga savodxonlikni oshirish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradigan ba'zi strategiyalar mavjud bo'lib, ular quyidagilardan iborat;

1. Ovoz chiqarib o'qing: kitoblarni o'qib berishda bolalarga muntazam ravishda ovoz chiqarib o'qing. Bu ularning so'z boyligini, tushunish va o'qishga bo'lgan muhabbatini rivojlantirishga yordam beradi.
2. Harfni aniqlash: Harflar va ularning tovushlarini alifbo boshqotirmalar, kartalar yoki harflarga oid o'yinlar kabi interaktiv harakatlar orqali tanishtiring.
3. Fonemik xabardorlik: bolalarni qofiya o'yinlari, tovushlarni moslashtirish va so'zlarni segmentatsiyalash kabi til tovushlariga e'tibor qaratadigan mashg'ulotlarga jalb qiling.
4. Hikoyalar: Bolalarni ertak aytib berish hamda qayta aytib berishga undash, ularning tasavvur va til ko'nikmalarini rivojlantirish. Ushbu ko'nikmalarni

qo‘g‘irchoq teatrlari, rolli o‘yinlar yoki o‘z kitoblarini yaratish orqali shakllantirish mumkin.

5. Yozuv faoliyati: Bolalarga harflarni kuzatish, rasm chizish yoki oddiy jumlar yaratish kabi yozishni mashq qilish imkoniyatlarini yarating.

6. So‘z o‘yini: Bolalarning so‘z boyligi va imlo ko‘nikmalarini oshirish uchun so‘z boshqotirmalari, so‘z ovlari va so‘z yaratish kabi o‘yinlarga jalb qiling.

7. Savodxonlikka boy muhit: Bosma nashrlarga boy, yorliqlar, belgilar va kitoblar bilan bolalar uchun oson bo‘lgan muhit yarating. Bu bolalarni mustaqil izlanish va o‘qishga undaydi.

8. Texnologiya integratsiyasi: maktabgacha yoshdagi bolalarning savodxonlik ko‘nikmalarini qiziqarli tarzda mustahkamlash uchun mo‘ljallangan ta‘lim ilovalari, interaktiv elektron kitoblar va raqamli resurslardan foydalaning.

Til va gaplashish qobiliyatlari.

Kuchli til ko‘nikmalariga ega bo‘lish maktabgacha yoshdagi bolalarga boshqa savodxonlik ko‘nikmalarini osonlikcha olishga yordam beradi. Bu esa bolalarni bilim egallashga, ijodiy rivojlanishga nisbatan, ishonch hissini uyg‘otadi. Kichik yoshdagi bolalar harflar va yozma so‘zlar bilan qanchalik ko‘p uchrashsa, uning til qobiliyatlari shunchalik kuchli va bardavom bo‘ladi.

Alifbolarni o‘rganish va mashq qilishni qiziqarli mashg‘ulotga aylantirish zarur. Bolani kitob va qalam bilan cheklamang. Unga alifboni tushunishga yordam berish uchun alfavit pechene yoki magnit alfavitlaridan foydalanish kerak. So‘z boyligini mustahkamlashga yordam berish uchun barcha imkoniyatlardan foydalanish samarali natija beradi. Oddiy so‘z qurish o‘yinlari, hatto “Men josusman” o‘yini o‘ynash uchun zerikarli avtoulavlardan foydalanish zarur. Bu yerda bola aytilgan alifbodan boshlangan ob‘ektni ko‘rsatishi kerak boladi.

O‘qish va yozish qobiliyatlari.

Yozish bu mashq qilishni talab qiladigan mahoratdir. Shunday qilib, bolangizga yozish qobiliyatini oshirishda yordam berish uchun har kuni bir oz vaqt o‘ylab oling. Yozish bilan bog‘liq bo‘lgan ba‘zi qiziqarli tadbirlarni yarating. Siz farzandingiz bilan xaridlar ro‘yxatini tuzishingiz va undan osonroqlarini yozishini so‘rashingiz mumkin. Shuning uchun agar bolangiz o‘yinchoq istasa, uni o‘zingizning ro‘yxatingizga qo‘shib qo‘yishini so‘rang. Bu ularga o‘zlarini muhim inson ekanligini his qilishiga va mashg‘ulotlardan zavqlanishiga yordam beradi.

Unga oddiy soʻzlar bilan, tasodifiy joylarda, masalan, oʻyinchoq savatidagi yostigʻida, hatto sumkasida kichik yozuvlar qoldiring. Bu uni oʻzi oʻqishga harakat qilishga undaydi va hatto yozishga ham urinishi mumkin. Iloji boricha bolangizga oʻqitishni boshlang va uning kunlik rejimiga oʻqish uchun vaqt ajratishingizga ishonch hosil qiling. Bu rejim hatto 15 daqiqani tashkil qilishi mumkin. Bu yerda asosiy maqsad izchil boʻlish bilan birga bolani oʻqishga qiziqtirishdir.

Barchaga ayonki bolalarni savodga oʻrgatish mobaynida oʻqish va yozish harakatini maqsadga muvofiq tarzda bajarish oʻqish va yozish koʻnikmasi hisoblanadi. Ushbu koʻnikma esa bilimni talab qiladi, chunki har qanday koʻnikma bilimsiz shakllanmaydi. Shu oʻrinda aytish joizki farzandingizni savodxonlik koʻnikmalarini sayqallashga yordam beradigan ishlarga jalb qilish uchun ongli ravishda har kuni vaqt ajratish lozim. Chunki ota-ona sifatida farzandingizning birinchi oʻqituvchisi sizsiz!

Xulosa qilib aytganda, maktabgacha yoshdagi bolalarda savodxonlikni oshirishda izchillik va ijobiylikka muhim ahamiyat qaratish joiz.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati

- 1.Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining “Maktabgacha taʼlim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari togrisida”gi PQ-361 sonli qarori-T: 2018-yil 9-sentyabr.
- 2.Sodiqova Sh.A. “Maktabgacha pedagogika” Fan va texnologiya. T.2017-yil.
- 3.Safarova R. va boshqalar. Savod oʻrgatish darslari.-T.:Manaviyat, 2003.
- 4.Xalilova D.F. “Bolajak tarbiyachilrning pedagogik faoliyatiga kreativ yondashuv.”PEDAGOGS Jurnal, 7(1),172-175.Retrieved from <http://www.pedagoglar.uz/index/.php> ped article/view/465

Turk tili va o‘zbek tili grammatikasining farqli va o‘xshash jihatlari

Akramov Shohruxbek Olimjon o‘g‘li
Sirdaryo viloyati Guliston tumani
Dehqonobod shaharchasi 14-maktab

Annotatsiya: Turklarning eng qadimgi alifbosi, go‘kturk alifbosi sifatida. Bu alifboni hozirda Mo‘g‘ulistonda joylashgan O‘rxon, Yenisev va Talas yodgorliklarida ko‘rishimiz mumkin. Bu yodgorliklar 8-asrda qurilgan. Go‘kturk davlati yo‘q bo‘lib ketganidan so‘ng, uyg‘urlar uyg‘ur nomli yangi alifbo ishlab chiqardilar. Turklar diniy yoki siyosiy sabablarga ko‘ra arab, krill va lotin alifbolarini qabul qilganlar. Turk va o‘zbek tillari turkiy tillar oilasiga mansub ikki tildir. Ikkala til ham umumiy tarixiy va madaniy kelib chiqishi tufayli o‘xshash lingvistik xususiyatlarga ega. Biz maqolada turk va o‘zbek tillari o‘rtasidagi fonetika, lug‘at, grammatika va sintaksis nuqtai nazaridan o‘xshashliklarni o‘rganamiz.

Kalit so‘zlar: turk tili (Turk Dili, Tiirkge), hozirgi zamon turk tili, grammatika (gramer), “Til inqilobi” so‘z boyligi (kelime dagarcigi), qadimgi turkiy til (Eski Turkge), o‘rta turkcha (Orta Turkce), yangi turkcha (Yeni Turkge), so‘z yasalishi (kelime yapimi),

Ma‘lumki, o‘zbek tili ham, turk tili ham o‘z asosini qadimgi turkiy tildan oladi. Biroq, ikkovining keyingi takomili o‘zicha kechgan. Hozirgi o‘zbek tili tarixan eski o‘zbek tili (temuriylar zamonida Movarounnahr hamda Xurosonda amal qilgan "chig‘atoy turkiysi" va undan keyingi davrlar yozma tili) asosida paydo bo‘lgan. Turk tili esa Anado‘lida amal qilgan o‘g‘uz guruhiga tayanuvchi usmonli turkchasi asosida shakllangan. O‘zbek va turk tili o‘rtasidagi muhim farq shundaki, o‘zbek adabiy tili turkiy tillarning qarluq (qarluq-chigil) guruhiga mansub, turk adabiy tili esa o‘g‘uz guruhiga kiradi. O‘zbek tilining Xorazm shevalari ham o‘g‘uz lahjasiga mansub. Shuning uchun qarluq, qipchoq lahjasini tashkil qiluvchi o‘zbek shevalari (masalan, Toshkent, Farg‘ona, Samarqand shevalari) vakillariga qaraganda xorazmlilar turkchani oson tushunadilar.

O‘zbek va turk tili orasidagi bunday farqlarning ba‘zilari tilning ichki taraqqiyoti tufayli keyingi davrlarda yuz bergan bo‘lsa, ayrimlari azaldan mavjud. O‘g‘uzlar va boshqa turkiy lahjalar orasidagi fonetik, morfologik, leksik-semantik va stilistik farqlarni XI asrda yashab o‘tgan ulug‘ tilshunos Mah-mud Koshg‘ariy

o‘zining "Devonu lug‘atit turk" asarida ko‘rsatib o‘tgan edi1 . O‘zbek va turk tillari orasidagi fonetik farqlar, asosan, quyidagilardan iborat: Tilshunosligimizda o‘zbek adabiy tilida olti unli fonema amal qiladi, deb qabul qilingan. Turk adabiy tilida esa unli fonemalar soni sakkizta. Shuni unutmaslik joizki, o‘zbek shevalarida ham unli fonemalar soni o‘n-dan ortiq. Hozirgi o‘zbek alifbosida unli fonemalar uchun oltita harf qabul qilingani bilan talaffuzda qolgan unli fonemalarning o‘rni ham sezilib turadi. Masalan, qara, qari, qattiq kabi so‘zlarda [a] tovushi orqa qator unli sifatida talaffuz etiladi: qara, qari, qattiq. Tilak, bilak kabi so‘zlarda esa [a] tovushi yumshoq, old qator unli sifatida (tiläk, biläk) talaffuz etiladi. Yoki qo‘l, qo‘r so‘zlaridagi [o‘] bilan ko‘l, ko‘r so‘zlaridagi [o‘] ham o‘zaro farq qiladi: birinchi juftlikdagisi orqa qator qattiq (qol, qor), keyingi so‘zlardagisi old qator yumshoq (köl, kör) unli fonemalardir. Lekin ba‘zan bu so‘zlar qo‘shimcha olganda, qo‘shimcha ta‘sirida tovushlarning asl xususiyati kuchsizlashadi: qo‘lga, qo‘rga. O‘zbek adabiy tilida singarmonizm qonuni ko‘p o‘rinda buziladi. Turk tilida esa singarmonizm yetakchi o‘rinda. Yana bir jihati, hozirgi o‘zbek imlosida morfologik prinsip bosh o‘ringa olingan, turk imlosida esa fonetik prinsip yetakchidir. Ya‘ni, talaffuzda bordi, keldi, aytti, qochti deganimiz bilan o‘zbek tili imlo qoidasiga ko‘ra bu so‘zlardagi qo‘shimchalarni bir ko‘rinishga keltirib, bordi, keldi, aytdi, qochdi shakllarida yozamiz. Turk adabiy tilida esa, eski o‘zbek tilida bo‘lgani singari, talaffuzi qanday bo‘lsa, yozuvda ham shu ko‘rinishda yoziladi.

Qadimgi turkiy tilda	Hozirgi turk adabiy tilida	Hozirgi o‘zbek adabiy tilida
eb~ew	ev [ew]	uy [üy] ²
edgü	iyi	ezgu [ezgü]
adiğ	ayı	ayiq [ayıq]
eđär	eđer	egar [egär]
quduğ~quđuğ	kuyu	quduq [quduq]
tewey	deve [dewe]	tuya [tüyä]
qon~qoy	koyun	qo‘y [qoy]
qatun	kadın	xotin [xätın]
terin~derin	derin	teran [terän]
öküz	öküz	ho‘kiz [hökiz]
awuç	avuç [awuç]	hovuch [hāwuç]
yağmur	yağmur [ya:mur]	yomg‘ir [yāmğır]
ögrät	öğret [öyret]	o‘rgat [örgät]

Bulardan tashqari har ikki til orasida quyidagi fonetik farqlar ham bor: soʻz boshida jarangsiz [k] undoshi [g] ga aylanadi: koʻk - gök, koʻz - göz, kuz - güz, kun - gün, ketdi - gitti, keldi - geldi; jarangsiz [t] tovushi [d] ga aylanadi: til - dil, togʻ - dağ, tor - dar, tish- diş, tuzdi - düzdü, toʻgʻri - doğru, toʻqqiz - dokuz; soʻz boshidagi [m] oʻrnida turkchada [b] keladi: men - ben, ming - bin, minmoq - binmek. oʻzbek tilidagi sonor [ng] tovushi oʻrnida turk adabiy tilida [n] keladi: koʻngil - gönül, ming - bin, dengiz - deniz, uning - onun, sening - senin, kelsangiz - gelseniz. Biroq, sonor [ng] tovushi ayrim turk shevalarida saqlangan; oʻzbek tilidagi boʻlmoq feʻli turkchada [b] tovushi tushirilib olmak shaklida talaffuz etiladi; oʻzbek tilida qoʻsh undosh bilan aytiladigan ayrim sonlar turkchada bir undosh bilan keladi: ikki - iki, yetti - yedi, sakkiz - sekiz, toʻqqiz -dokuz, oʻttiz - otuz; turk tilida soʻz oxirida ayrim undoshlar tushib qoladi: kapı (asli qadimgi turkiy tilda: kapık), sariq - sarı, qattiq -katı, achchiq - acı; Har ikkala tilning oʻziga xos xususiyatlarini quyidagi misollarda aniq kuzatish mumkin. Oʻzbek va turk tillari oʻrtasida morfologik farqlar ham bor. Turk tilida singlarmonizm qonuni qatʼiy amal qilgani bois har bir qoʻshimcha oʻzak-negizning tabiatiga bogʻliq holda fonetik variantlardan iborat boʻladi. Masalan, turk tilida koʻplik koʻrsatkichi - lar, -ler; egalik qoʻshimchasi -ım, -im, -um, -üm kabi fonetik variantlarga ega va boshqalar.

Kelishik- lar	Turk adabiy tilida	Oʻzbek adabiy tilida
B.k.	-	-
Q.k.	-in, -ın, -ün, -un; -nin, -nın, -nün, -nun	-ning [-ning, -ning]
T.k.	-i, -ı, -ü, -u; -yi, -yı, -yü, yu; -ni, -nı, -nu, -nü	-ni [-nı, -ni]
J.k.	-e, -a, -ye, -ya; -ne, -na	-ga (-ka, qa) [-gä, -kä, -qa]
Oʻ.-p.k.	-de, -da, -te, -ta	-da [-da, -dä; -ta, -tä]
Ch.k.	-den, -dan, -ten, -tan	-dan [-dan, dän; -tan, tän]

Turk tili grammatikasi (Turkcha: *Oʻzbek tilbilgisi*), ushbu maqolada tasvirlanganidek, grammatika standart Turkcha da oʻqigan odamlar tomonidan aytilgan va yozilganidek Turkiya Respublikasi.

Turk tili juda yuqori aglutinativ til, grammatikaning katta qismi bu orqali ifodalanadi qoʻshimchalar qoʻshildi otlar va feʻllar. Bu koʻplab Evropa tillari bilan taqqoslaganda juda muntazamdir. Masalan, *evlardan* “uylardan” deb tahlil qilish

mumkin *ev* “uy”, *-ler* (ko‘plik qo‘shimchasi), *-den* (ablativ ish, “dan” ma’nosini anglatadi); *gidiyorum* “Men boraman” deb *git* “bor”, *-iyor* (hozirgi doimiy zamon), *-um* (1-shaxs birlik = “I”).

Turkchaga xos yana bir xususiyat unli uyg‘unlik. Ko‘pgina qo‘shimchalar ikki yoki to‘rt xil shaklga ega, ularning orasidagi tanlov quyidagiga bog‘liq unli so‘zning ildiz yoki oldingi qo‘shimchani: masalan, ablativ holatini *evler* bu *evlardan* “uylardan”, ammo ablativ holat *boshlar* “boshlar” bu *boshlardan* “boshlardan”.

Fe‘llarning oltitasi bor grammatik shaxslar (uchta birlik va uchta ko‘plik), har xil ovozlari (faol va passiv, refleksiv, o‘zaro va sababchi) va juda ko‘p grammatik zamonlar. Aksariyat Evropa tillarida alohida so‘zlar sifatida ifodalangan “emas”, “qodir”, “kerak” va “agar” kabi ma’nolar odatda turkiy tilda og‘zaki qo‘shimchalar bilan ifodalanadi. Kabi qo‘shni tillar tomonidan ishlatiladigan turkiy tilning o‘ziga xos xususiyati Bolgar va Fors tili bu mukammal zamon qo‘shimchasi (turk tilida) - *miş-*, *-ilgan-*, *-ilgan-*, yoki *-muş-*) ko‘pincha xulosaviy ma’noga ega, masalan. *geliyormusum* “Men kelayotganga o‘xshaydi (ular aytishadi)”.

Fe‘llar qatoriga ega ishtirok etish shakllari, ular turkcha juda ko‘p foydalanadi. Ingliz tilida “kim” yoki “chunki” bilan boshlanadigan gaplar odatda turkiy tilda qatnashgan iboralar yordamida tarjima qilinadi.

Turk tilida fe‘llar odatda oxirida keladi hukm yoki band; sifatlar va egalik otlar ular tasvirlaydigan otdan oldin keladi; va “orqada”, “uchun”, “o‘xshash / o‘xshash” va boshqalar kabi ma’nolar quyidagicha ifodalanadi postpozitsiyalar undan oldin predloqlarni emas, balki otga ergashish. Turk tilida istak maylining ko‘pligi *-alı*, *-eli* qo‘shimchasiga shaxs-son affiksi qo‘shib yasaladi: *yapalım* (qilaylik), *yıkayalım* (yuvaylik), *gidelim* (ketaylik, boraylik), *gezelim* (yuraylik, sayr etaylik). Muhimi shundaki, turk tiliga xos bo‘lgan qo‘shimchalar hozirgi o‘zbek adabiy tilida saqlanmagan, biroq ular eski o‘zbek tilida (“chig‘atoy turkiysi”da) keng amal qilgan. Ushbu o‘rinda mumtoz shoirlarimizdan Mavlono Lutfiy she‘rlaridan misol keltiraylik: Men köngül berdim yangaqıng alına, Bolmadım vāqif bu makr-u alına. Emdi lābud, çara yoq körmäk keräk Har ne tengri salmış olsa alına. Keltirilgan tuyuqning birinchi misrasidagi al - “qizil” ma’nosida (al-ı-na), ikkinchisi “makr, hiyla” (al-ı-na), oxirgi misradagi alın esa “peshona” ma’nosida kelgan (alın-a). Jo‘nalish kelishigi *-na*, *-a* qo‘shimchasi bilan yasalgan. Yana bir bayt: Kel egri olturalı, dağı egri soralı, Ki sarv üçün qāmating ne balā qıldı jānıma. Olturalı, soralı

so‘zlaridagi -alı affiksi istak ma’nosini anglatadi. Shuningdek, bu qo‘shimchalar o‘g‘uz guruhiga kiruvchi hozirgi xorazm shevalarida ham uchraydi. Masalan: alalı (olaylik), oynalı (o‘ynaylik), baralı (boraylik), gäläli (kelaylik) kabi. Har ikki tilni qiyoslar ekanmiz, ularning leksik tarkibidagi o‘ziga xoslikni ham kuzatamiz. Turk tilining lug‘at tarkibida alın (peshona), kuğu (oqqush), kılavuz (yetakchi), öksüz (yetim) kabi so‘zlar ham bor. Bu so‘zlar qadimgi turkiy tilda keng qo‘llanilgan, biroq hozirgi o‘zbek adabiy tilida saqlanmagan. Xuddi shuning singari, o‘zbek tilidagi ayrim qadimiy so‘zlar turk tilida yo‘q. Ularning o‘rnida boshqa so‘zlarni ishlatadilar. Yangi so‘zlar yasash borasida ham turk tilida farqli jihatlar bor. Masalan, o‘zbek tilidagi oshpaz so‘zi turkiy+forsiy komponentlardan tashkil topgan. Turk tilida buni aşçı yoki ahçı deyiladi. Yoki: o‘zbekcha etikdo‘z, yamoqchi - turkchada ayakkabıcı, dehqon - çiftçi (çiftlik -"ekinzor, dala" so‘zidan) yoki köylü (köy - "qishloq" so‘zidan), vakil -temsilci, sözcü, vekil, elchixona - elçilik, büyükelçilik, ko‘zoynak - gözlük va boshqalar. Turk tili lug‘at tarkibida G‘arbiy Yevropa tillaridan o‘zlashgan so‘zlar ham salmoqli o‘rinni egallaydi. O‘zbek tiliga bunday so‘zlar rus tili orqali o‘zlashgan, shu bois ular ruscha talaffuzga ega. Turk tiliga esa to‘g‘ridan-to‘g‘ri o‘sha tillardan o‘tgan va ularning talaffuzi ham o‘ziga xos: otel, oto, dans, demokrasi, diplomasi, ekoloji va boshqalar. Turk tilining lug‘at tarkibida keyingi davrlarda yasalgan so‘zlar ham anchagina: uçak (samolyot), durak (bekat), çevirmen (tarjimon), yazım (orfografiya), gelir (foyda, daromad) kabi. Ikkala tilni o‘zaro qiyoslar ekanmiz, ayniqsa, turg‘un iboralarning qurilishi e’tiborni o‘ziga tortadi. Turk tilida o‘zbek tilidagi iboralarga juda yaqin turuvchi iboralar ham ko‘p. Gözden kaçırmaq, iki ayağını bir pabuca sokmak, işi suya düşmek, kabına sığmamak, saçını süpürge etmek shular jumlasiga kiradi. Shuningdek, turk tilining o‘z qolipi asosida yasalgan iboralar ham oz emas. Masalan: sakalı ele vermek - o‘z ixtiyorini birovga bermoq, şeytana uymak - shaytonning gapiga kirmoq, ekmeğine yağ sürmek - birovning noniga yog‘ surmoq, göz altına almak - hibsga olmoq, hayal kırıklığına uğramak - xayoldagi narsa chilparchin bo‘lmoq, köşeye dönmek - omadi kelib, ishlari yurushib ketmoq, umutsuzluğa kapılmak - umidsizlikka tushmoq, tam üstüne basmak - taxmindagi to‘ppa-to‘g‘ri chiqmoq. Turkcha iboralardagi bunday farqli jihatlar turkiy tillar uslubiy imkoniyatlarining nihoyatda kengligi, ularning boyligidan dalolat beradi. Muhimi, turk tilini puxta egallash uchun chuqur bilim, lisoniy iqtidor talab etiladi. Har ikki til bir oilaga mansub bo‘lishiga qaramay, ularning o‘z xususiyatlari mavjud. O‘zbekcha fikrlash shakli bilan turkcha gaplashib

ketishning imkoni yo‘q. So‘z qo‘llash, iboralar tanlash, jumlarlar tuzishda turk tilining o‘z qonunlari amal qiladi. Turk tilini o‘rganish jarayonida bu haqiqatni yodda tutmoq kerak.

Adabiyotlar ro‘yxati

1. Yo. Abdurasulov. Turkiy tillarning qiyosiy–tarixiy grammatikasi. - Toshkent,2008.
2. Baskakov N.A. Vbenedie v izuchenie tyurkskix yazikov. – Maskva: Nauka, 1968.
3. Koshg‘ariy M. “Devonu lug‘atit turk”. 1 tom, - Toshkent, 1960.
4. Muxtarov J., Sanaqulov U. O‘zbek adabiy tili tarixi. Qo‘llanma. – Toshkent, o‘qituvchi, 1995.
5. Tursunov U., O‘rinboev B., Aliev A. O‘zbek adabiy tili tarixi. – Toshkent, “O‘qituvchi”, 1995

Research Science and Innovation House

Global issues, impacts and proposed solutions for them

Student of DIEP Qodirova Ozoda

e-mail: ozodaraxmiddinovna@gmail.com

Ubaydullayeva Shohista Hidoyatillo qizi

E-mail: shohista8108@gmail.com

Abstract. A global issue is a matter of public concern worldwide. This list of global issues presents problems or phenomena affecting people around the world, including but not limited to widespread social issues, economic issues, and environmental issues. Organizations that maintain or have published an official list of global issues include the United Nations, and the World Economic Forum.

Keywords.

Global problems are not just important problems, or problems that affect many people. Rather they are those problems that affect the whole of the planet, and potentially all of the people who live on it. Climate change is one clear example that springs to mind quickly. This is because the consequences of humanly-generated changes in the atmosphere will, albeit in different ways according to region, affect everyone on the planet. In other words, the consequences are universal. Moreover, unless we profoundly change our collective behaviour, climate change may well result in irreversible changes in the climatic conditions of life – a measure of the deep vulnerability of human society in the face of this issue. And it is easy to see that there will be no easy solution to the problem: the causes of the present situation are clearly related to our economic system, our attitudes to nature, our political organisation, our technological capacities and preferences, and our uses of resources. Solutions will involve not just all communities and every country, but solutions will necessarily involve cooperation between all, rather than individual approaches. In other words, the example of climate change suggests that global problems are complex, intractable, and make human society as a whole very vulnerable.

Other examples of global problems of this scale and with these characteristics would include weapons of mass destruction; the violation of the human security of several billions of the world’s poor, and the consequences of the conditions of their lives for the rest of the world; failures and deficits of global governance, especially

when set beside the largely unregulated pressures of economic and cultural globalisation; resource depletion, especially that of energy resources, on a scale and in a manner that both unsustainable and profoundly inequitable; the degradation of natural environments as a result of economic activities, including the oceans, forests and soils; the physical, social and psycho-cultural consequences of unprecedented and still accelerating development of megacities; and cultural collisions within and across national borders generated by globalisation and claims to the primacy or universal superiority of one version of reason and ethics.

Global problems are highly interdependent, often in non-linear ways. Their character and interdependence is such that they can only be solved jointly and simultaneously. These include climate change and energy insecurity, infectious diseases and the cultural dislocations of uneven, unequal and structurally contradictory processes of globalisation, apparently rapidly escalating nuclear proliferation, the destruction of habitat and biodiversity and the rapid deepening of chemical pollution, illegal drugs, increasing and deepening poverty across particular regions, and the failings of our global institutions of governance and finance, just to take a subset of the whole. Clearly they are interactive, most likely in ways we have hardly begun to think about.

The salient key characteristics are inherently transnational in both their causes and their consequences; that they are set to interact in ways we may well not anticipate – such as climate change and infectious disease; and that they are already giving rise to perceptible new forms of threat to both societies.

In our view, global problems exhibit characteristics which make them global rather than national or local in nature. Global problems may exhibit linkage between cause and effect across societal levels from global to local. Global problems also reveal a disjuncture between cause and effect when the driving forces are highly centralized and concentrated both institutionally and spatially (and therefore are exogenous to most of humanity who nonetheless experience the effects of this change). Other global problems are the result of highly distributed and decentralized driving forces so diffuse yet cumulatively powerful that the resulting overall impact is qualitative even though it passes unnoticed except at the local level.

Often, global problems are multi-dimensional, and drive pervasive change driven by interrelationships across superficially segmented problems or disparate issues or levels of governance. Global problems may be the result of multi-

directional causes that erupt suddenly from below or fall without warning from above, or both at the same time. Sometimes, events in one society arc for a moment around the planet to another, thereby dramatically changing both their trajectories.

The impacts of some global problems may not be felt for years or decades whereas decision-making time horizons are very short. Such enduring global problems may set severe limits on solving interrelated, medium-term global problems. Some solutions may turn out to generate further problems.

Some global problems are short term, such as the recent recession caused by the credit crunch and related banking crisis. Most global shocks are relatively short term and may be self-correcting. Other apparently short run events can have long lasting effects, such as the oil shocks of the 1970s, which permanently altered the global market for oil.

Other global problems are longer term, and may require a strategic approach to finding solutions. These problems include global inequality and unequal economic development, global poverty, the exhaustion of non-renewable resources, depletion of the environment and global warming, and systemic problems associated with inadequate regulation of financial markets.

Types of shock:

Temporary shocks, such as a terrorist attack, or a one-off change in a commodity price, like a rise in wheat prices, which quickly return to the ‘normal’, long run trend.

Permanent shocks, such as an oil shock, which permanently alters the market for motor vehicles. Some economists argue that the financial crisis of 2008-09, and the resultant impact on the motor industry, will kick start a more carbon neutral approach to vehicle design.

Policy induced shocks, such as reducing interest rates or increasing the money supply too quickly, creating an inflationary shock.

Asymmetric shocks, which are those affecting one region or one industry more severely than another. For example, the collapse of the Argentinean peso on the 1990s affected Spain more than the rest of Europe.

Symmetric shocks, which are shocks which affect all regions or industries in the same way.

Financial shocks, which are those starting in the financial markets, such as a sudden change in the exchange rate, or the collapse of a major credit bank.

Supply side shocks, which may be related to costs, such as a sudden increase in commodity prices, or related to changes in physical supply, such as labour strikes, or crop failures.

Demand side shocks, which are sudden changes affecting aggregate demand (AD), such as a collapse in consumer confidence leading to a fall in household spending, or a sudden fall in house prices creating a negative wealth effect.

One of the major problems on our planet is linked to the global temperatures that are continuously rising. By 2100, studies show that there is a 50% likelihood of facing global warming that is higher than 3.5 degrees Celsius and a 10% probability of witnessing warming higher than 4.7 degrees Celsius (relative to temperatures registered between 1850 and 1900). This would result in more severe shifts in weather patterns, food and resource shortages, and the more rapid spread of diseases.

Possible solutions:

A cut in greenhouse gas emissions and increased awareness of the necessity of turning green are among the solutions that can make a significant difference. In addition, proposing strategies to cut carbon emissions and opting for replanting are effective ways to advance climate change.

Global poverty represents one of the most serious problems in modern society. The world's poorest people frequently experience hunger, have limited access to proper education, often go without light at night, and face serious health problems. It has been estimated that around 60% of the world's population lives on less than US\$10 per day and around 10% on less than US\$1.90 per day.

Possible solutions to poverty:

- End marginalization by ensuring equality and representation for all
- Provide preventative education and treatment assistance during an epidemic
- Offer recovery interventions during climate disasters
- Help refugees and internally displaced people in terms of health, nutrition, and shelter
- Improve education
- Increase the level of food security and clean water access
- Put an end to conflicts

References

1. Åm, H. 2019. “Limits of Decentered Governance in Science-Society Policies.” *Journal of Responsible Innovation* 6 (2): 163–178.
2. Bensaude Vincent B. 2014. “The Politics of Buzzwords at the Interface of Technoscience, Market and Society: The Case of ‘Public Engagement in Science’.” *Public Understanding of Science* 23 (3): 238–253.
3. Blackstock, Kirsty, Liz Dinnie, Rachel Dilley, Keith Marshall, Jill Dunglinson, Hamish Trench, Katie Harper, et al. 2015. “Participatory Research to Influence Participatory Governance: Managing Relationships with Planners.” *Area* 47 (3): 254–260.
4. Blok, V., B. Gremmen, and R. Wesselink. 2015. “Dealing with the Wicked Problem of Sustainability: The Role of Individual Virtuous Competence.” *Business and Professional Ethics Journal* 34 (3): 297–327.
5. <https://www.boerengroep.nl/rechtbank-concludeert-dat-wur-onderzoek-gestuurd-was/>.

Research Science and Innovation House

РАЗВИТИЕ КРОСС-КУЛЬТУРНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ В СФЕРЕ ГОСТЕПРИИМСТВА: КЛЮЧЕВЫЕ НАВЫКИ И ЭФФЕКТИВНОЕ ОБСЛУЖИВАНИЕ

МИНИСТЕРСТВО ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ, НАУКИ И
ИННОВАЦИЙ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

Бухарский государственный университет.

Департамент координации совместных программ с преподавательница
зарубежного вуза Ватель_Бухара
Атоева Махлиё Джалолитдиновна
makhliyoatoyeva@gmail.com

Аннотация. Данная статья исследует важность развития кросс-культурных компетенций в сфере гостеприимства и их влияние на эффективность обслуживания. Авторы статьи освещают актуальность этой темы в свете растущей межкультурной коммуникации и повышающегося туристического потока, требующего специальных навыков и адаптации к различным культурным контекстам. В статье рассматриваются ключевые навыки, необходимые для успешного взаимодействия с гостями из разных культур. Они включают в себя глубокое понимание культурных особенностей, умение эффективно коммуницировать на разных языках, гибкость и умение адаптироваться к различным поведенческим нормам и ожиданиям. Авторы предлагают ряд методов и стратегий для развития кросс-культурных компетенций у персонала гостиничной индустрии. Они рекомендуют проведение межкультурных тренингов и семинаров, основанных на практических ситуациях, симуляциях и ролевых играх. Также в статье подчеркивается важность культурной осведомленности и обучения персонала основным аспектам культурных нюансов различных стран. Статья обращает внимание на значимость развития кросс-культурных компетенций в сфере гостеприимства и их влияние на качество обслуживания. Она представляет практическую ценность для менеджеров и сотрудников гостиничных предприятий, помогая им лучше понимать и удовлетворять потребности гостей из разных культурных сред, создавая тем самым более приятное и комфортное пребывание для гостей.

DEVELOPMENT OF CROSS-CULTURAL COMPETENCIES IN THE FIELD OF HOSPITALITY: KEY SKILLS AND EFFECTIVE SERVICE

MINISTRY OF HIGHER EDUCATION, SCIENCE
AND INNOVATIONS OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN
BUKHARA STATE UNIVERSITY

Department of Coordination of Joint Programs

with Foreign Higher Education Institutions's Vatel_Bukhara teacher:

Makhliyo Atoeva Djalolitdinovna

makhliyoatoeva@gmail.com

Annotation. This article explores the importance of developing cross-cultural competencies in the field of hospitality and their impact on service efficiency. The authors of the article highlight the relevance of this topic in the light of the growing intercultural communication and the increasing tourist flow, which requires special skills and adaptation to various cultural contexts. The article discusses the key skills necessary for successful interaction with guests from different cultures. They include a deep understanding of cultural characteristics, the ability to communicate effectively in different languages, flexibility and the ability to adapt to different behavioral norms and expectations. The authors propose a number of methods and strategies for the development of cross-cultural competencies among the staff of the hotel industry. They recommend conducting cross-cultural trainings and seminars based on practical situations, simulations and role-playing games. The article also emphasizes the importance of cultural awareness and staff training in the main aspects of cultural nuances of different countries. The article draws attention to the importance of the development of cross-cultural competencies in the field of hospitality and their impact on the quality of service. It is of practical value for managers and employees of hotel enterprises, helping them to better understand and meet the needs of guests from different cultural environments, thereby creating a more pleasant and comfortable stay for guests.

**MEHMONDO'STLIK SOHASIDA MADANIYATLARARO
KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISH: ASOSIY KO'NIKMALAR
VA SAMARALI XIZMAT**

**OLIY TA'LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI**

Qo'shma ta'lim dasturlarini muvofiqlashtirish bo'limi.

Vatel_Buxara o'qituvchisi

Atoyeva Maxliyo Djalolitdinovna

makhliyoatoyeva@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada mehmondo'stlik sohasida madaniyatlararo kompetentsiyalarni rivojlantirishning ahamiyati va ularning xizmat ko'rsatish samaradorligiga ta'siri o'rganiladi. Maqola mualliflari ushbu mavzuning dolzarbligini madaniyatlararo aloqaning kuchayishi va turli madaniy kontekstlarga maxsus mahorat va moslashishni talab qiladigan sayyohlik oqimining ko'payishi nuqtai nazaridan ta'kidlaydilar. Maqolada turli madaniyatlardan kelgan mehmonlar bilan muvaffaqiyatli muloqot qilish uchun zarur bo'lgan asosiy ko'nikmalar ko'rib chiqiladi. Ular madaniy xususiyatlarni chuqur tushunish, turli tillarda samarali muloqot qilish qobiliyati, moslashuvchanlik va turli xulq-atvor me'yorlari va kutishlariga moslashish qobiliyatini o'z ichiga oladi. Mualliflar mehmonxona sanoati xodimlari o'rtasida madaniyatlararo kompetentsiyalarni rivojlantirish uchun bir qator usul va strategiyalarni taklif qilishadi. Ular amaliy vaziyatlar, simulyatsiyalar va rolli o'yinlarga asoslangan madaniyatlararo treninglar va seminarlar o'tkazishni tavsiya qiladi. Shuningdek, maqolada madaniy xabardorlik va xodimlarni turli mamlakatlarning madaniy nuanslarining asosiy jihatlariga o'rgatish muhimligi ta'kidlangan. Maqolada mehmondo'stlik sohasida madaniyatlararo kompetentsiyalarni rivojlantirishning ahamiyati va ularning xizmat ko'rsatish sifatiga ta'siri haqida so'z boradi. Bu mehmonxona korxonalarini menejerlari va xodimlari uchun amaliy ahamiyatga ega bo'lib, ularga turli madaniy muhitdagi mehmonlarning ehtiyojlarini yaxshiroq tushunish va qondirishga yordam beradi va shu bilan mehmonlar uchun yanada yoqimli va qulay turar joy yaratadi.

Мы проживаем в динамично изменяющемся мире, в условиях нестабильной международной политической обстановки и сложной

экономической ситуации. В связи с этим возникает особая актуальность проблемы эффективного взаимодействия людей и успешной межкультурной коммуникации.

Процессы интернационализации в сфере гостеприимства способствуют формированию практик оптимальных деловых коммуникаций с представителями различных этнических групп и культур. Однако современные условия вносят свои коррективы в эту сферу, связанные с нестабильностью на мировом рынке и влиянием различных факторов, таких как экономические, политические, социальные и технологические [1]. В новых реалиях особое внимание следует уделить межкультурным взаимодействиям, межличностным отношениям и психологическому состоянию сотрудников в сфере гостеприимства. Для эффективного выполнения своих обязанностей сегодня необходимо обладать навыками слушания и коммуникации, хорошими манерами, высокими моральными и духовными качествами, умением адаптироваться к изменениям окружающего мира, при этом сохраняя свою индивидуальность.

Эффективность коммуникации является ключевым показателем в области межкультурного взаимодействия и связана с пониманием особенностей других культур. Эффективная коммуникация предполагает объективность, понятность, достоверность, актуальность и адресность. Только при учете особенностей и ценностей, а также с уважением к представителям других культур возможно достижение эффективного сотрудничества в сфере гостеприимства [2].

Социальные навыки, эмоциональный интеллект и навыки кросс-культурного общения могут быть развиты путем формирования соответствующих компетенций у специалистов в сфере гостеприимства. Например, эмоциональная компетентность включает умение осознавать и анализировать собственные и чужие эмоции, а также влиять на них. С другой стороны, эмоциональная компетентность персонала представляет собой набор социальных навыков и компетенций, которые позволяют эффективно управлять эмоциональными ресурсами как своими, так и коллег в процессе профессиональной деятельности.

Аналогично, кросс-культурная компетентность в целом представляет собой умение устанавливать продуктивное и уважительное взаимодействие с

представителями различных культур и национальностей. В то же время, кросс-культурная компетентность персонала включает социальные навыки и компетенции, предполагающие знание особенностей других культур и способность установить толерантный диалог с их представителями в контексте профессиональной деятельности.

Важно отметить, что эмоциональная и кросс-культурная компетентности взаимосвязаны. Они базируются на схожих компетенциях, которые являются неотъемлемыми и необходимыми в повседневной и профессиональной деятельности социальными навыками.

Действительно, в индустрии гостеприимства особое внимание уделяется реализации продуктивного взаимодействия между представителями разных культур. Гостиничный бизнес отличается тем, что персонал отеля постоянно взаимодействует с представителями разных культур, будь то иностранные гости, коллеги или партнеры. Предоставление услуг в гостинице предполагает кросс-культурное взаимодействие, которое включает в себя пересечение, диалог и взаимопроникновение культур.

Часто в процессе такого общения собеседники сосредотачиваются на сравнении культур и поиске различий в обычаях, ценностях и поведении представителей других культур. Некоторым людям с детства прививается недоверие к иноязычным людям, что может привести к стереотипному мышлению и становиться преградой для эффективного кросс-культурного общения. Убеждения отдельных личностей могут сильно различаться, однако общая приверженность определенным суждениям сохраняется. Стереотипы формируются за счет воспитания, образования, поп-культуры, анекдотов, сплетен и массовых представлений, что затрудняет их преодоление.

Гостиничные предприятия представляют собой мультикультурные среды, где происходит взаимодействие между представителями разных культур. Различия между собеседниками играют роль в успешной кросс-культурной коммуникации, где главной задачей является установление и поддержание взаимопонимания. Для руководства гостиниц важно управлять межкультурными коммуникационными процессами, накапливать и применять знания в этой области, так как это является основой для обеспечения конкурентоспособности предприятий.

Эффективное межкультурное общение строится на практических навыках и глубоких знаниях о различных культурах. Оно связано с преодолением культурных различий и направлено на достижение взаимопонимания между собеседниками в условиях разнообразия культур. Целью кросс-культурного взаимодействия является предотвращение межкультурных конфликтов и обмен информацией.

Понятие "кросс-культурный интеллект" или "CQ" используется для измерения способности человека к адаптации и эффективной работе в кросс-культурных средах. Оно является ключевым фактором формирования кросс-культурной компетентности персонала в гостиничной индустрии.

Кросс-культурный интеллект был предложен исследователями К. Эрли (P. Christopher Earley) и С. Анга (Soon Ang) в начале 2000-х годов. Они определили его как способность эффективно функционировать в ситуациях культурного разнообразия. Концепция CQ включает четыре измерения: метакогнитивное, когнитивное, мотивационное и поведенческое.

Метакогнитивный уровень отражает понимание и осознание культурных знаний, которые индивид приобретает из образовательного и личного опыта. Когнитивный уровень связан с знаниями о различных культурах. Мотивационное измерение включает способность направлять внимание и энергию на изучение и функционирование в кросс-культурных средах. Поведенческий уровень предполагает умение использовать вербальные и невербальные знаки при взаимодействии с представителями других культур.

Для измерения уровня кросс-культурного интеллекта можно использовать различные методики, например, "Шкалу культурного интеллекта" (Cultural Intelligence Scale, CQS). Эта шкала позволяет самодиагностировать уровень культурного интеллекта и выявить адаптивность, открытость и толерантность человека. Также существуют и другие методики тестирования, например, индексы толерантности, которые могут использоваться для измерения кросс-культурного интеллекта.

Эмоциональный интеллект и эмпатия играют важную роль в развитии компетентности персонала в гостиничном бизнесе. Эмоциональный интеллект является неотъемлемым навыком в современном мире, который позволяет сотрудникам осознанно подходить к общению и жизни в целом.

Развитие эмоционального интеллекта делает сотрудников более готовыми к профессиональной деятельности на гостиничном предприятии. Он помогает им ставить цели и стремиться к их достижению, управлять своими эмоциями и не позволять им контролировать себя. Сотрудник с развитым эмоциональным интеллектом способен понимать и распознавать свои собственные эмоции, а также эмоции других людей. Он умеет управлять эмоциями, мотивировать себя и окружающих.

В гостиничной сфере социальные гибкие навыки имеют большое значение. Сотрудникам необходимо оставлять свои проблемы за пределами работы и поддерживать позитивное общение с гостями. Это требует не только уникальных навыков, но и эмоционального труда. Развитый эмоциональный интеллект способствует не только благополучию сотрудника, но и помогает ему установить уважительные отношения с коллегами, партнерами и клиентами.

Для измерения уровня эмоционального интеллекта была создана единица EQ (эмоциональный коэффициент), аналогичная IQ (интеллектуальный коэффициент). В отличие от IQ, который отражает способность к логическому мышлению, EQ отражает развитую эмоциональную зрелость и устойчивость. Измерить EQ можно с помощью тестов, включая три теста-опросника, созданных на основе модели Гоулмана. Эти тесты помогают оценить уровень эмоционального интеллекта и определить его развитие у человека.

Компоненты эмоционального интеллекта, такие как понимание других людей и умение контролировать свои эмоции, имеют особое значение в гостиничном бизнесе. Работники Back и Front офиса взаимодействуют с разными людьми на протяжении всего рабочего дня, будь то коллеги или клиенты.

Уровень эмоционального интеллекта (EQ) у каждого сотрудника может быть разным. Для сотрудников с низким уровнем EQ может быть сложно сохранять спокойствие и проявлять дружелюбие в условиях повышенного стресса. В отличие от них, сотрудники с высоким EQ обладают широким эмоциональным диапазоном, способны распознавать и управлять своими эмоциями.

В таблице 1 перечислены основные полезные навыки, которыми обладают сотрудники с развитым эмоциональным интеллектом, и отмечено их значение для гостиничной индустрии. Эти навыки включают умение устанавливать эмоциональную связь с гостями, проявлять терпимость, быть внимательными и ответственными.

Таблица 1.

Навыки сотрудников с высоким уровнем EQ и их значимость для индустрии гостеприимства

Навык	Описание	Значение для индустрии гостеприимства
Эмоциональное распознавание	Способность распознавать и понимать эмоциональное состояние гостей.	Позволяет сотрудникам быстро адаптироваться к потребностям и настроению гостей, создавая уютную и комфортную атмосферу.
Самоуправление	Способность эффективно управлять своими эмоциями и сохранять спокойствие в стрессовых ситуациях.	Помогает сотрудникам сохранять профессионализм и качество обслуживания даже в сложных ситуациях.
Эмпатия	Способность понимать и сочувствовать чувства и потребности гостей.	Позволяет сотрудникам создавать эмоциональную связь с гостями и предлагать персонализированные решения.
Межличностные навыки	Способность эффективно коммуницировать и устанавливать хорошие взаимоотношения с гостями.	Помогает сотрудникам строить положительные отношения с гостями и обеспечивать высокий уровень обслуживания.

Решение проблем	Способность быть гибким и находить эффективные решения в различных ситуациях.	Позволяет сотрудникам быстро и проактивно решать проблемы гостей, обеспечивая их удовлетворенность.
------------------------	---	---

Владение перечисленными навыками и эмоциональными компетенциями является важным показателем профессионализма в гостиничной индустрии. Они способствуют улучшению имиджа гостиницы, укреплению лояльности гостей и повышению рентабельности предприятия.

Важно отметить, что эти навыки и компетенции могут быть развитыми. Никто не рождается с идеальным эмоциональным интеллектом. Их можно освоить и развить, подобно самому эмоциональному интеллекту. Для этого необходимо стремиться к здоровой терпимости, находить баланс и улучшать взаимоотношения. Также важно научиться проживать все эмоции, включая и негативные, вместо подавления их, что может привести к эмоциональному выгоранию.

В итоге, развитие эмоционального интеллекта у сотрудников гостиничного бизнеса является важным фактором успеха. Это помогает создать гостеприимную и дружелюбную атмосферу, улучшает качество обслуживания и делает клиентов более довольными.

Эмпатия играет важную роль в сфере гостеприимства, особенно во взаимодействии с клиентами. Различные виды эмпатии, такие как эмоциональная, когнитивная и предикативная, могут быть полезными для сотрудников гостиничного бизнеса.

Эмоциональная эмпатия позволяет сотрудникам почувствовать и понять эмоции и чувства гостей. Это помогает им лучше откликаться на потребности клиентов и обеспечивать эмоциональную поддержку. Когнитивная эмпатия, с другой стороны, связана с пониманием мыслей и переживаний других людей. Она помогает сотрудникам анализировать ситуации, предугадывать потребности гостей и предлагать решения, отвечающие их ожиданиям. Предикативная эмпатия позволяет предсказывать эмоциональные реакции и состояния окружающих, что полезно при взаимодействии с разными людьми.

Сотрудники, обладающие компетенцией эмпатии, проявляют больший интерес к гостям, слушают их внимательно, понимают их потребности и легко взаимодействуют с коллегами. Эмпатия помогает создавать комфортную и приятную атмосферу для гостей, что способствует повышению уровня обслуживания и удовлетворенности клиентов.

Осознание важности эмоционального интеллекта и эмпатии в гостиничной индустрии может стимулировать сотрудников к дополнительному обучению и развитию этих навыков. Обучение может включать тренинги по развитию эмоционального интеллекта, ролевые игры для практики эмпатии и обратной связи, а также менторство или коучинг для индивидуального развития.

Развитие эмоционального интеллекта и эмпатии у сотрудников гостиничного бизнеса может значительно улучшить качество обслуживания и создать привлекательную атмосферу для гостей. Это позволяет установить долгосрочные отношения с клиентами и повысить репутацию гостиницы.

Ключевым фактором для понимания эмоциональной среды, в которой работает сотрудник, является осведомленность о собственных эмоциях. В процессе обучения и развития компетенции "самосознание" необходимо акцентировать внимание на преимуществах эмоционального интеллекта как в рабочей, так и в повседневной деятельности сотрудников. Простое осознание воспринимаемых эмоций имеет положительное влияние на рабочий процесс. Сотрудник, освоивший эту привычку, легче справляется со стрессом, остается спокойным, решительным и обладает лучшим самочувствием. В роли руководителя важно заботиться о своих подчиненных и обучать их различным методам снятия напряжения в процессе работы или после рабочего дня, которыми они могут воспользоваться самостоятельно. Уставшие работники часто страдают не только эмоционально, но и физически от последствий интенсивной эмоциональной работы. Сотрудники, обладающие навыками самоконтроля и релаксации, могут более продуктивно и эффективно отдыхать и, следовательно, работать. Особенно ценно осознавать, что эмоциональный интеллект в данном контексте не сводится к контролю рационального мышления над эмоциями, а представляет собой вклад, который эмоции вносят в мышление и жизнь каждого человека [4].

Необходимо помнить о значимости эмоционального климата в коллективе. Чтобы иметь возможность вести за собой подчиненных, руководитель должен обладать всеми упомянутыми эмоциональными компетенциями. Начиная с самого себя, руководитель стимулирует развитие эмоциональных навыков у подчиненных, что, в свою очередь, способствует формированию благоприятного социально-психологического климата внутри организации. Здоровая корпоративная культура является прямым путем к удовлетворенным клиентам.

Для оценки уровня эмоционального интеллекта сотрудников существует ряд научно обоснованных тестов. Один из таких тестов - модель TEIQue (Trait Emotional Intelligence Questionnaire), разработанная профессором К.В. Петридесом. Этот опросник предназначен для всестороннего и полного анализа эмоционального интеллекта. С помощью TEIQue можно определить уровень развития эмоциональной компетентности как у сотрудников, так и у руководящего персонала в гостиничной индустрии. Тест обычно состоит из ряда утверждений, на которые необходимо выразить субъективное мнение. Затем требуется оценить степень согласия или несогласия с каждым утверждением, используя шкалу от 1 до 7, где 1 - полностью не согласен, а 7 - полностью согласен. Таким образом, этот опросник оценивает сотрудников по ряду факторов, включающих благополучие (уровень счастья, оптимизма и самооценки), самоконтроль (степень контроля над эмоциями, управление импульсами и стрессоустойчивость), эмоциональность (уровень эмпатии, способность воспринимать и выражать эмоции) и общительность (умение управлять эмоциями).

Инструмент TEIQue (Trait Emotional Intelligence Questionnaire) может включать оценку дополнительных навыков сотрудников, таких как асертивность и адаптивность. Оценка уровня эмоционального интеллекта сотрудников важна для руководителей гостиничных предприятий, и особое значение придается навыку социального осознания и способности чувствовать себя комфортно в социуме.

Для развития навыков кросскультурного взаимодействия среди сотрудников контактной зоны гостиничного предприятия могут применяться различные методы. Контактная зона сервиса включает основные точки

контакта с клиентами в пределах гостиничного предприятия, такие как служба приема и размещения, фитнес-центр, СПА-центр, ресторанная служба и т.д.

Работа персонала контактной зоны требует постоянных эмоциональных затрат, что может приводить к нервному напряжению и эмоциональному истощению. Поэтому эмоциональная компетентность персонала имеет особую ценность для предприятий гостеприимства. Основным фактором формирования эмоциональной компетентности является эмоциональный интеллект.

Программы по формированию и развитию эмоционального интеллекта помогают улучшить коммуникации, создать эмоционально сбалансированные рабочие взаимоотношения и раскрыть потенциал каждого сотрудника. Эти мероприятия могут включать тренинги, лекции, семинары, мастер-классы и инсентивы.

Тренинги, например, способствуют сплочению коллектива и позволяют сотрудникам применять изученные знания на практике. Лекции, с другой стороны, предоставляют более глубокое изучение темы и позволяют рассмотреть различные аспекты проблемы эмоционального интеллекта.

В целом, различные методы формирования эмоциональной компетентности персонала контактной зоны гостиничного предприятия помогают улучшить их работу с клиентами и создать благоприятный психологический климат в организации.

Семинары и мастер-классы позволяют сотрудникам более глубоко погрузиться в проблему и проработать ее на практике. Инсентивы, в свою очередь, представляют собой комплекс мероприятий, таких как экскурсии, тренинги, семинары, лекции, конференции и конкурсы. Переключение с работы на отдых, активный досуг и приобретение новых знаний вместе благотворно влияют на психическое состояние сотрудников.

Research Science and
Innovation House

Таблица 2.

Мероприятия по формированию и развитию эмоционального интеллекта: Характеристики и описания

Мероприятие	Описание
Тренинги по эмоциональному интеллекту	Интерактивные тренинги, в ходе которых участники узнают о концепции эмоционального интеллекта и осваивают практические навыки его развития.
Групповые дискуссии и обсуждения	Сессии, во время которых участники обмениваются опытом, идеями и рассматривают различные аспекты эмоционального интеллекта.
Ролевые игры и симуляции	Интерактивные активности, в которых участники моделируют реальные ситуации, требующие эмоционального интеллекта, и находят оптимальные решения.
Медитация и практики осознанности	Техники, направленные на развитие осознанности и способности управлять своими эмоциями через практику медитации и внимательности.
Индивидуальные сессии с коучем	Личные консультации с опытным коучем, направленные на развитие эмоционального интеллекта и обсуждение индивидуальных вызовов и целей.

В таблице 2 представлена характеристика форм обучения эмоциональным компетенциям. В рамках развития эмоционального интеллекта на гостиничном предприятии целесообразно использовать разные методы, как показано в таблице 3.

Таблица 3.

Схема развития эмоционального интеллекта сотрудников в
гостиничном предприятии: этапы и результаты

Этап	Описание	Примерные действия	Ожидаемые результаты
Ознакомление	Проведение вводного тренинга по эмоциональному интеллекту для ознакомления сотрудников с концепцией и принципами.	Представление основных понятий эмоционального интеллекта и его роли в работе.	Понимание сотрудниками важности эмоционального интеллекта и его преимуществ.
Оценка и анализ	Проведение ассессментов для оценки уровня эмоционального интеллекта сотрудников и анализ результатов.	Проведение тестирования или анкетирования для измерения уровня эмоционального интеллекта.	Определение индивидуальных сильных и слабых сторон, на основе которых будет строиться план развития.
Индивидуальное обучение	Предоставление персонализированных обучающих материалов и ресурсов для самообучения сотрудников в области эмоционального интеллекта.	Предоставление доступа к онлайн-курсам, книгам и другим образовательным ресурсам.	Улучшение знаний и понимания сотрудниками концепции и методов развития эмоционального интеллекта.
Групповые тренинги	Проведение интерактивных	Организация групповых	Улучшение коммуникационн

	тренингов и семинаров для развития навыков эмоционального интеллекта в групповой динамике.	тренингов с участием сотрудников разных отделов.	ых навыков, конфликтного разрешения и управления эмоциями в коллективе.
Практические задания	Назначение практических заданий, которые помогут сотрудникам применять и развивать свои навыки эмоционального интеллекта на практике.	Постановка задач, требующих применения эмоционального интеллекта в повседневной работе.	Улучшение практического применения эмоционального интеллекта сотрудниками в реальных ситуациях.
Менторство и коучинг	Предоставление индивидуальных сессий менторства и коучинга, где опытные специалисты помогут сотрудникам развивать и применять свои навыки.	Проведение индивидуальных консультаций и сессий тренировки с опытными коучами.	Развитие личных навыков эмоционального интеллекта, улучшение профессиональной эффективности и рост карьеры.

Однако некоторые сотрудники могут столкнуться с препятствиями в процессе обучения по различным обстоятельствам. Например, высокий уровень психоэмоционального напряжения может привести к внутриличностному конфликту, профессиональному выгоранию,

психологическому тупику и, в конечном итоге, к эмоциональной глухоте или безразличию.

Один из способов помощи сотрудникам в борьбе с выгоранием — это диагностика уровня эмоционального истощения, а затем проведение просветительской работы в форме лекций, семинаров, тренингов или инсентив-программ. Инсентив считается одним из самых эффективных методов борьбы с эмоциональным выгоранием сотрудников, поскольку предполагает смену обстановки.

Что касается развития кросс-культурного интеллекта и кросс-культурных компетенций, существует несколько подходов. В крупных коллективах гостиничных предприятий обычно используются следующие методы обучения:

Тренинги (атрибутивные и другие).

Инструктажи.

"Культурные ассимиляторы".

Эти мероприятия помогают сотрудникам развивать навыки работы с клиентами из разных культур, понимать и уважать их особенности и создавать гостеприимную атмосферу для всех гостей.

развитие кросс-культурных компетенций требует работы на трех познавательных уровнях: мозга, тела и эмоций. Для достижения полного погружения в тему кросс-культурных коммуникаций необходимо изучать другие культуры, язык тела и эмоциональные особенности.

Минимизация культурного шока является важным шагом в обучении межкультурному взаимодействию. Это достигается путем изучения базовой информации о других культурах, такой как история, география, обычаи, традиции, язык, невербальные средства общения, стереотипы и другие аспекты.

Следующим этапом может быть межкультурный тренинг, который предоставляет практическое обучение, нацеленное на непосредственное взаимодействие с представителями других культур. В рамках такого тренинга можно рассматривать ситуации межкультурного общения на гостиничном предприятии, такие как встреча гостя, представление, прощание, обмен подарками, визитными карточками, деловое общение и т. д.

Один из популярных видов тренингов - атрибутивный тренинг, который помогает сотрудникам разных культур понять и интерпретировать причины поведения и результаты деятельности друг друга. Такой тренинг помогает установить правильные акценты в обучении, овладеть культурными нормами и научиться эффективно взаимодействовать с представителями других культур.

Также на гостиничных предприятиях с мультикультурным коллективом можно организовать тренинги, включающие реальные межкультурные контакты между представителями разных культур. Это позволяет окончательно освоить культурные нормы и правила поведения в контексте межкультурного общения. Такие тренинги могут проводиться в формате семинаров, мастерских, групповых дискуссий и других.

Инструктаж также является актуальным форматом обучения кросс-культурным компетенциям. Он предполагает детальное преподавание основных аспектов других культур, таких как ценности, нравы, праздники, речевой этикет, с использованием пособий и других информационных источников. Целью инструктажа является тщательное изучение отдельных аспектов жизни и адаптация к инокультурной среде.

Все эти подходы и методы обучения помогут сотрудникам гостиничного предприятия осознать и понять, как взаимодействовать с представителями других культур, адаптироваться к разнообразному культурному окружению и продемонстрировать кросс-культурные компетенции в своей работе.

Метод "культурный ассимилятор" действительно является эффективным инструментом подготовки сотрудников контактной зоны к кросс-культурным коммуникациям. Он помогает развить культурную эмпатию и кросс-культурную сензитивность у сотрудников, научить их смотреть на мир через призму другой культуры и понимать различные взгляды и восприятие мира.

Культурный ассимилятор основан на описании конфликтных эпизодов общения между представителями двух разных культур, которые называются "критическими межкультурными эпизодами" или "critical incidents". Эти эпизоды представляют взаимодействие между представителями "обучаемой культуры" и представителями другой страны или культурной группы.

Описание этих эпизодов приводится с точки зрения представителей "обучаемой культуры", чтобы помочь сотрудникам понять и оценить различия в культурных ценностях, нормах и ожиданиях. Это помогает сотрудникам развить способность анализировать и интерпретировать межкультурные ситуации, а также научиться выбирать адекватные стратегии поведения и коммуникации.

Культурный ассимилятор может быть специфичным для определенной культуры или общим для нескольких культур. Он предоставляет сотрудникам возможность познакомиться с типичными ситуациями, с которыми они могут столкнуться при взаимодействии с представителями других культур, и найти наиболее эффективные способы решения проблем и общения.

Культурный ассимилятор может быть представлен в виде текстовых материалов, видеороликов, ролевых игр или интерактивных сценариев, которые помогают сотрудникам вжиться в роль членов другой культуры и оценить ситуации с их точки зрения.

В целом, использование метода "культурный ассимилятор" способствует развитию межкультурных компетенций у сотрудников, улучшает их способность к эффективному взаимодействию с представителями других культур и повышает качество обслуживания в контактной зоне гостиничного предприятия.

Для повышения уровня квалификации персонала в контактной зоне и улучшения качества обслуживания рекомендуется проводить обучение, направленное на развитие кросс-культурных компетенций сотрудников. Это обучение должно быть регулярным, чтобы персонал имел возможность постоянно улучшать свои навыки и знания.

Основными признаками освоения кросс-культурной компетентности сотрудниками являются:

Открытость к познанию иных культур: сотрудники должны быть заинтересованы в изучении и понимании различных культур, быть готовыми к новому опыту и открытыми для разнообразия.

Особый психологический настрой: это включает в себя толерантность и терпимость к различиям, умение принимать и адаптироваться к другим культурным ценностям, обычаям и нормам поведения.

Способность преодолевать культурные стереотипы: сотрудники должны быть готовы осознавать и преодолевать предрассудки и стереотипы, связанные с другими культурами, и стремиться к более глубокому пониманию и уважению.

Знание коммуникативных средств и умение ими пользоваться: сотрудники должны обладать навыками эффективной межкультурной коммуникации, быть гибкими в выборе коммуникативных стратегий в различных межкультурных ситуациях.

Адаптивность: сотрудники должны быть способными адаптироваться к разным культурным контекстам, быстро приспосабливаться к изменяющимся условиям и требованиям и гибко реагировать на новые ситуации.

Важными компетенциями для сотрудников сферы гостеприимства также являются эмоциональный и культурный интеллект. Эмоциональный интеллект помогает сотрудникам эффективно управлять своими эмоциями и взаимодействовать с гостями, а культурный интеллект позволяет понимать и адаптироваться к различным культурным контекстам.

Развитие эмоциональных и кросс-культурных навыков является важной задачей, поскольку позволяет сотрудникам успешно адаптироваться к меняющимся условиям и требованиям, а также эффективно взаимодействовать с гостями разных культур, обеспечивая высокое качество обслуживания.

ЛИТЕРАТУРА

Архипова О.В. "Профессиональная подготовка персонала сферы гостеприимства к эффективной деятельности в рамках взаимодействия с иной национальной культурой". Журнал "Общество. Среда. Развитие". 2020. С. 107-119.

Бобрышев А.Н., Павленко И.Г. "Современные модели и методы управления взаимодействием с потребителями в гостиничном сервисе". Вестник ОрелГИЭТ. 2022. №3(61). С. 4-9.

"Диалог культур в современном мире: новые выявления в эпоху цифровой цивилизации: Материалы VII Всероссийской молодежной научно-практической конференции". Нальчик, 2021. 204 с.

Кроль Л. "Эмоциональный интеллект лидера". М.: Альпина Паблишер, 2019. 220 с.

Никулина А.Ю. "Формирование системы развития эмоциональной и кросс-культурной компетентности персонала контактной зоны гостиничного предприятия". Магистерская диссертация, СПб., 2020. 83 с.

"Управление гостиничным бизнесом: трансформация, новые ресурсы и возможности". Под ред. С.А. Степановой, О.В. Архиповой. СПб.: Издательство СПбГЭУ, 2020. 149 с.

Фрит К. "Мозг и душа. Как нервная деятельность формирует наш внутренний мир". М.: "Corpus" (АСТ), 2020. 336 с.

Шабанов С.В., Алешина А. "Эмоциональный интеллект. Российская практика". М.: Манн, Иванов и Фербер, 2022. 432 с.

Алимов А. "Туризм и гостиничное хозяйство Узбекистана". Ташкент: Узбекское государственное университетное издательство, 2018. 240 с.

Жураев Х., Жураева М. "Развитие гостиничного бизнеса в Узбекистане: актуальные проблемы и перспективы". Ташкент: Издательство "Халкаро", 2021. 184 с.

Отажонова Ш. "Управление качеством гостиничных услуг в Узбекистане". Ташкент: Узбекское государственное университетное издательство, 2019. 128 с.

Холмуродов У. "Развитие туризма в Узбекистане: состояние, проблемы, перспективы". Ташкент: Издательство "Умед", 2020. 176 с.

Research Science and Innovation House

**Farg‘ona viloyati Uchko‘prik tumanida yetishtirilgan *Glicina hispida L*
va *Linum usitatissimum* o‘simlik poyalaridagi aminokislotalari va elementar
tarkibi.**

**D.R.Tojiboyev- Kimyo kafedrası doktoranti,
N.SH.Azimov- Kimyo kafedrası o‘qituvchisi,
M.Yu.Isaqov- kimyo fanlari nomzodi, dotsent,
Qo‘qon davlat pedagogika instituti**

Annotatsiya

Farg‘ona viloyati Uchko‘prik tumanida yetishtirilgan zig‘ir va soya o‘simliklari poyalarining elementar va oqsil aminkislotalri tarkibi induktiv bog‘langan argon plazmali mass-spektroskopiya hamda yuqori samarali suyuqlik xromatografiyasi usulida o‘rganildi. O‘simlik poyalarida 35 ta makro-mikro elementlar, 20 ta oqsil xosil qiluvchi aminokislotalar mavjudligi aniqlandi. Ularnin chorvachilikda qo‘llanilishiga oid muloxazalar bildirilgan.

Kalit so‘zlar: zig‘ir va soya o‘simlik poyalari, argon plazmali mass-spektroskopiya, yuqori samarali suyuqlik xromatografiyasi.

Аннотация

Методами масс-спектропии с индуктивно-связанной аргонной плазмой и высокоэффективной жидкостной хроматографии изучен элементный и белковые аминокислоты состав стеблей льна и сои, выращенных в Учкопrikском районе Ферганской области. Установлено, что стебли растений содержат 35 макро-микроэлементов, 20 белкообразующих аминокислот. Приведены соображения по поводу их использования в животноводстве.

Ключевые слова: стебли растений льна и сои, аргонплазменная масс-спектропия, высокоэффективная жидкостная хроматография.

Annotation

Using mass spectroscopy with inductively coupled argon plasma and high-performance liquid chromatography, the composition of elemental and protein amino acids of flax and soybean stems grown in the Uchkoprik district of the Fergana region was studied. It has been established that plant stems contain 35

macro-microelements and 20 protein-forming amino acids. Considerations are given regarding their use in animal husbandry.

Key words: flax and soybean plant stems, argon plasma mass spectroscopy, high-performance liquid chromatography.

Chorva hayvonlarini boqishda ularga beriladigan ozuqa tarkibini har tomonlama o'rganish, kimyoviy tarkibini tadqiq etish va yem-xashakbob ozuqalarning arzon va sifatli yangi turlarini izlab topish dolzarb muammolardan sanaladi. Ozuqalarning kengroq tadqiq etish kelgusida chorvachilik maxsulotlarini yanada sifatli va sermaxsul bo'lishiga olib keladi. Bu ko'p jihatdan o'simliklarning kimyoviy tarkibini chuqur tahlil qilishni taqozo qiladi [1-2].

Ushbu maqolada moy beruvchi o'simlik sifatida ekiladigan soya (*Glicina hispida L*) va zig'ir (*Linum usitatissimum*) o'simliklarining poyasi tarkibidagi oqsil miqdori va aminokislotalar hamda elementlar tarkibini o'rganish natijasida olingan ma'lumotlar tahlil qilindi.

Chorvachilik bizning o'lkamizda qadimdan rivojlangan sohalardan biri bo'lib, chorva hayvonlarini boqishda ularga beriladigan ozuqalarning sifati va to'yimligiga katta e'tibor qaratiladi. Ma'lumki, ozuqalarning sifati ozuqa birligi bilan baholanadi [3]. Ozuqalarning to'yimligini, uning sifatini har xil usullarda aniqlash mumkin. Ozuqa birligi Markaziy Osiyo Davlatlari hududida 1922-yili qabul qilinib, shu davrgacha ishlab chiqarishda va ilmiy tadqiqotlarda qo'llanilib kelinmoqda. Bir ozuqa birligi 1 kg quruq suli donining to'yimligiga tenglashtirilgan. Ammo suli to'yimligi bo'yicha barcha ozuqalarning to'yimligini aniqlash usuli bilan to'la ma'lumotga ega bo'lish mumkin emas. Shuning uchun chorva ozuqalari kimyoviy tahlildan o'tkazilishi lozim. Kimyoviy tahlilda albatta, oqsil, yo'g, karbon suvlari aniqlanadi. Zamonaviy ozuqa birligi esa bu quvvat birligidir. Buni aniqlash uchun oqsil, yo'g, karbon suvlari quvvati aniqlanadi va shunga ko'ra maxsulotning ozuqa quvvatiga baho beriladi.

Oqsilning sifati uning tarkibidagi aminokislotalar turiga bog'liq. Almashinmaydigan aminokislotalar guruhiga *lizin, triptofan, leytsin* va boshqalar kiradi. Bu aminokislotalar hayvon organizmida bo'lmaydi, shuning uchun bu moddalar ozuqalarda bo'lishi kerak, aks holda modda almashinuvi buziladi, chorvalarning mahsuldorligi pasayadi[4].

Shu bilan birgalikda hayvon ozuqasi tarkibida mineral moddalarning mavjudligi

muhim ahamiyat kasb etadi. Bunga hayvon organizmidagi to‘qimalarda 40 ga yaqin mineral moddalarning aniqlangani asos bo‘la oladi. Ammo aniqlangan minerallardan 15 tasi fiziologik faoliyat uchun zarurligi aniqlangan, bundan tashqari to‘liq o‘rganilmagan elementlar ham mavjud: bularga ftor, brom, bariy va stransiy elementlari kiradi[5].

Mineral moddalar ikki guruhga bo‘lib o‘rganiladi:

1. Makroelementlar - kalsiy, fosfor, kaliy, natriy, xlor, magniy va olingugurt.
2. Mikroelementlar - temir, rux, mis, marganets, kobalt, molibden va selen.

Ayrim turdagi elementlarning yetishmasligi chorva organizmlarida fiziologik funksiyalarning buzilishiga olib keladi. Masalan: temir, kobalt elementlaridan birontasi yetishmasa gemoglobinning sintezlanishi keskin kamayib ketadi. SHuning uchun hayvonlar ratsioniga qo‘shimcha xolda mineral moddalarni ayniqsa mikroelement tuzlarini qo‘shishda juda extiyotkorlik talab etadi. Mis, ftor, selen, molibden ozuqada me‘yordan ziyod tushsa organizmni zaxarlaydi, ayrim xollarda chorvaning nobud bo‘lishiga olib keladi.

Kalsiy barcha elementlarga nisbatan organizmda ko‘p saklanib uning 99% suyak va tishda bo‘ladi. Suyak kuli 38% Ca, 17% P va 1% Mn saqlaydi.

Fosfor - organizmda mavjud fosforning 80% suyakda va tishda bo‘ladi, qolgan 20% fosfoproteid, nuklein kislotasi va fosfolipidlar tarkibida uchraydi. Bu element uglevod va energiya almashinuvida muhim rol o‘ynaydi. Organizmda fosforning almashinuvi kalsiy almashinuvi bilan bog‘liqdir. Ular yetishmaganda yosh hayvonlarda raxit kassaligi, katta yoshdagilarda esa osteomalyasiya vujudga keladi.

Kaliy, natriy, xlor. Bu elementlarning boshqa elementlardan saqlanishidagi farqi shundan iboratki ular tananing suyuq qismida va yumshoq to‘qimalarida bo‘ladi. Osmotik bosimning normal bo‘lishida qon va limfaning aktiv reaksiyasining boshqarilishida va organizmda suv boshqarilishida ishtirok etadi.

Magniy - hayvon organizmidagi modda almashinuvida magniy, kalsiy va fosfor bilan uzviy bog‘liq bo‘ladi. Yosh o‘suvschi buzoqlar faqat sut bilan oziqlantirilganda, organizmlarida magniyning etishmasligi kuzatiladi, ayniksa bu element suyak, qon zardobida kamayib ketib tetoniya kasalligiga olib kelib, o‘lim bilan tugashi kuzatiladi [6].

Ozuqa tarkibida mikroelementlar juda kam miqdorda uchrab muhim fiziologik ro‘lni bajaradi.

Vitaminlarga o‘xshab ayrim mikroelementlar oqsillar birikmasida uchrab maxsus

fermentlar hosil qiladi. Mikroelementlar, vitaminlar bilan birgalikda biologik aktiv moddalar guruhini tashqil etadi.

Temir - uning 90% hayvon organizmida xar hil oqsillar bilan birikkan holda bo‘ladi, uning 50 % qon gemoglobininida, 20% taloqda, jigarda, buyrakda va orqa miya oqsili ferritin shaklida uchraydi. Kupgina fermentlar tarkibiga kiradi. Organizmda siderfilin oqsili yordamida organ va to‘qimalarga tashiladi. Gemoglobin metabolizimida ajralgan temir yana qaytadan tarkibida temir saqllovchi oqsillar sintez bo‘lishida ishtirok etadi. SHuning uchun temirga bo‘lgan talabning 10 % ozuqa orqali ta‘minlanadi. Ratsionda temir moddasining me‘yordan ko‘p bo‘lishi ozuqadagi proteindan foydalanishiga salbiy ta‘sir ko‘rsatish mumkin.

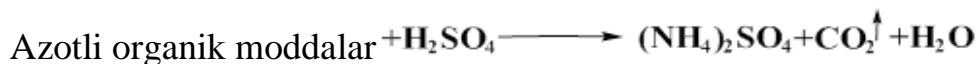
Barcha qishloq xo‘jalik hayvonlarining ratsiondagi quruq moddaning 1 kg hisobiga 50 mg temir talab qilinadi[7].

Mis - bu modda gemoglobinning hosil bo‘lishi uchun zarur. Mis gemoglobin tarkibiga kirmaydi, ammo qizil qon tonachalari tarkibida bo‘lib, qon aylanishida ularning aktivligini oshiradi. Hayvon organizmining barcha to‘qimalarida uchraydi, ayniqsa jigarda ko‘p bo‘lib unda zaxira sifatida to‘planadi. Mayin jun beruvchi qo‘y zotlarida mis yetishmaganda junining jingalaklanishi buziladi.

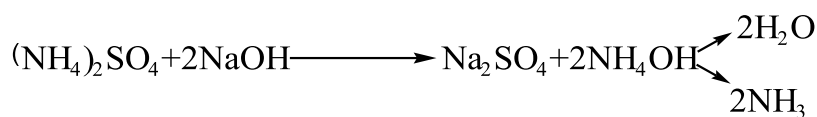
Kobaltning fiziologik ro‘li vitamin B₁₂ aniqlangandan keyin ma‘lum bo‘ldi. CHunki kobalt bu vitaminning (4,5%) tarkibiga kiradi. Kobalt yetishmaganda qoramollarda va qo‘ylarda akoboltoz yoki suxotka kasalligiga chalinadi. Kasallik darmonsizlikdan boshlanadi, mahsuldorlik pasayadi, jinsiy funksiya buziladi, kam qonlik bo‘ladi va ozib ketadi. Kobalt yetishmaganda kavshovchi hayvonlar ratsioniga kobalt sulfitini qo‘shib berish mumkin[8].

Yuqorida keltirilgan ma‘lumotlarni inobatga olgan holda Farg‘ona viloyati Uchko‘prik tumanida joylashgan “Dilnoza-Dilshoda” fermer xo‘jaligida, bir xil sharoitda yetishtirilgan soya va zig‘ir o‘simliklarining poyalari o‘rganish uchun tadqiqot obekti sifatida tanlab olindi. Poyalardan urug‘lari ajratib olinib, qoldiq poyalar analiz uchun tayyorlandi.

Ozuqa uchun eng muhim ko‘rsatkichlardan biri bo‘lgan oqsil miqdori aniqlandi. Oqsil miqdorini aniqlashda Keldal usulidan foydalanildi. Bu usulning mazmuni, azot miqdorini aniqlash orqali umumiy oqsil miqdorini hisoblashdan iborat. Usulning mohiyati namunadagi organik moddalarni kontsentrlangan sulfat kislotasi yordamida gidroliz qilib (oqsil tarkibidagi amin guruhlarini) ammoniy sulfat tuzlarini hosil qilishdan iborat.

Gidroliz tugaganidan so‘ng hosil bo‘lgan ammoniy sulfat ammiakga aylantirish uchun natriy gidroksid ta’sir ettirildi.

Neytrallanish natijada hosil bo‘lgan ammiak yoki ammoniy gidroksid sulfat kislota eritmasiga yuttirildi.

Qolgan kislota ishqor eritmasi bilan titrlandi. Hisoblab topilgan ammiak miqdoridan azot miqdori hisoblab topildi. O‘rganilayotgan namunaning o‘rtacha maydalangan bir jinsli namunasidan probirkaga tahlil qilish uchun aniq namuna tortildi, xatolik darajasi 0.1% dan oshmasligiga e’tibor qaratildi. Namuna miqdoriy jihatdan Keldal kolbasida o‘tkazildi. Tajriba davomi ko‘rsatmaga muvofiq amalga oshirildi [9].

Olingan natijalarni qayta ishlash: tahlil qilinayotgan namunadagi azotning (X) massa ulushi ammiakni suyultirilgan sulfat kislotadan o‘tkazib qolgan miqdorni titrlashdan keyingi hajm orqali namuna massasiga nisbatan foizda (a) formula bo‘yicha hisoblab topildi.

$$a) X = \frac{(V_1 - V_0) \cdot K \cdot 0.0014}{m} * 100\%$$

Bu yerda: V_0 - namuna tajribasida ortib qolgan 0.1 mol/l sulfat kislota eritmasini titrlash uchun sarflangan 0.1 mol/l natriy gidroksid eritmasining hajmi, ml

V_1 – tekshirilayotgan eritmadagi H_2SO_4 ni titrlashga sarf bo‘lgan NaOH ning 0,1 mol/l eritmasi hajmi, ml;

K – 0,1 mol/l NaOH eritmasining titriga tuzatish koefitsenti;

0,0014 – H_2SO_4 ning 1 ml 0,05 mol/l ga ekvivalent bo‘lgan azot miqdori;

m – namuna miqdori, g

har bir namunaning analizi 5 martadan takrorlandi, olingan natijalar butun sondan keyin o‘nlik qiymatgacha yaxlitlandi.

Azotning moddaga nisbatan massa ulushi foizlarda (X_3) quyidagi (b) formula yordamida hisoblandi:

$$b) X_3 = \frac{X_1 \times 100}{100 - W}$$

Formuladagi:

XI – tekshirilayotgan namunadagi azotning massa ulushi, %;

W – tekshirilayotgan namunaning namligi, %.

Oqsilning massa ulushi (Y) quyidagi (d) formula yordamida hisoblanadi:

$$d) Y = K \times X$$

Bu yerda K – azotning oqsilga nisbatan hisoblash ko'effitsenti.

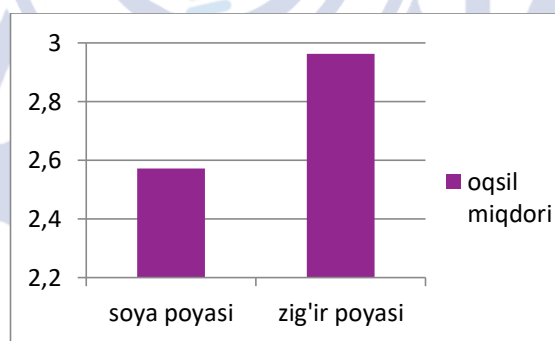
Olingan natijalar 1-jadvalda keltirilgan.

1-jadval

Ayrim moy beruvchi o'simliklar poyasidagi oqsil miqdori

O'rganilgan namunalar	Oqsil miqdori C%
Soya poyasi	2,571
Zig'ir poyasi	3.906

Olingan natija, zig'ir o'simligi poyasidagi oqsil miqdori soya poyasidagi oqsil miqdoridan ko'p ekanligini ko'rsatdi. Bu esa zig'ir poyasidan chorvachilikda oqsilga boy ozuqa sifatida foydalanishga asos bo'la oladi. Soya va zig'ir poyalari tarkibidagi oqsil miqdorining farqini diagrammada ham ko'rishimiz mumkin (1-rasm).

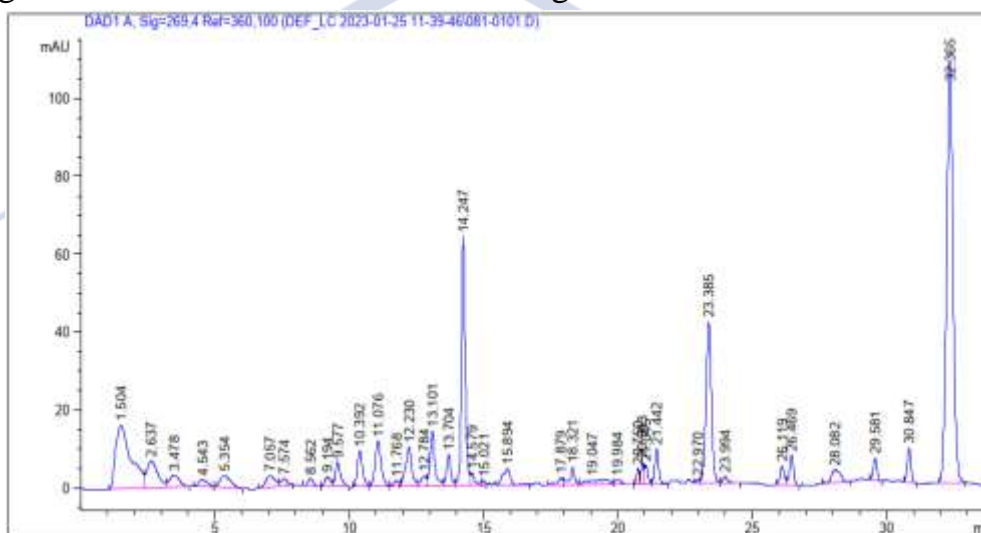
1-rasm. Soya va zig'ir o'simligi poyalari tarkibidagi oqsil miqdori diagrammasi

O'rganilgan adabiyotlarda soya poyasi tarkibida 2-4,8 % protein, 1,5-2,9 % moy saqlashi va 100 kg soya poyasi 32 ozuqa birligiga teng va 5,3 kg proteinni o'z ichiga olishi hamda soya somonini qo'y va echkilar yaxshi iste'mol qilishi haqida ma'lumotlar keltirilgan. [10].

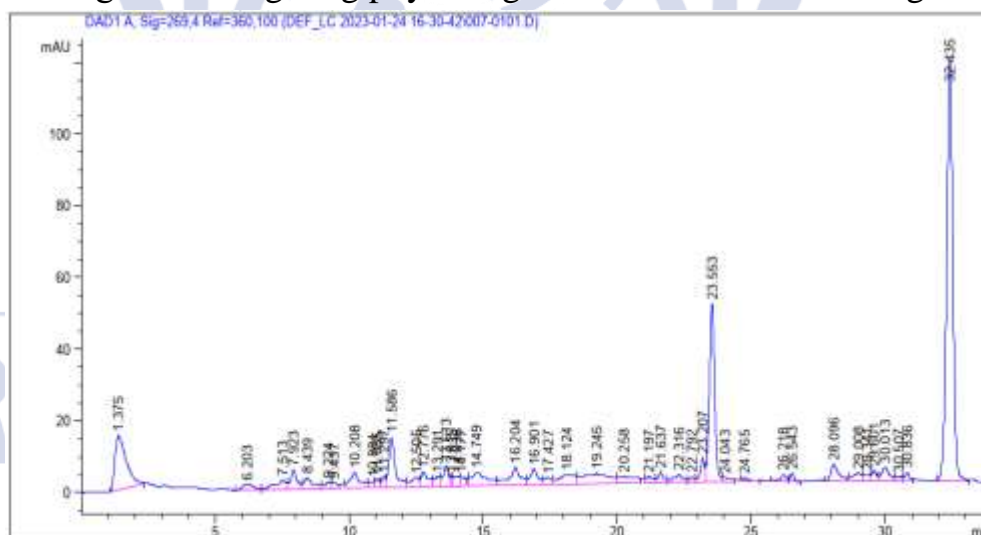
Olingan oqsillar tarkibidagi aminokislotalarni o'rganish maqsadida yuqori samarali suyuqlik xromatografiyasi usulida idintfikatsiya qilindi. Xromatografiyalash quyidagi

sharoitda amalga oshirildi: xromatograf Agilent technologies DAD 1200 dedektorli, kolonka -75*4,6 mm Discovery HSC 18. Eritma A: 0.14 M CH₃COONa + 0.05% TEA pH 6.4 ; B: CH₃CN. Oqim tezligi 1.2 ml/minyutilish 269 nm. Gradient % V/mm: 1-6 %/0-2.5 min; 7-30%/2.51-40 min; 31-60%/40.1-45 min; 60-60%/45.1-50 min; 60-0%/ 50.1-55 min.

Zig‘ir va soya o‘simliklari poyalari oqsillari aminokislotalarining xromatogrammalari 2-va 3- rasmlarda keltirilgan.

2-rasm. Zig‘ir o‘simligining poyasidagi aminokislotalar xromatogrammasi

3-rasm. Soya o‘simligi poyasidagi aminokislotalar xromatogrammasi

Olingan xromatogrammalar tahlili 2-jadvalda umumlashtirildi. Zig‘ir poyasida 20 ta, soya poyasida 19 ta aminokislotalar aniqlandi. Ulardan barcha 10 ta almashinmaydigan aminokislotalar mavjud.

2-jadval

Zig‘ir va soya o‘simligi poyalaridagi aminokislotalar miqdori mg/g

No	Aminokislotalar nomi	Zig‘ir poyasi	Soya poyasi
1	Alanin	0,981029	0,055201
2	Asparagin	0,585154	0,182841
3	Treonin	0,563376	0,239492
4	Gulitamin	0,533533	0,270584
5	Gistidin	0,48575	0,136927
6	Sistein	0,390164	0,493989
7	Treozin	0,295589	0,492366
8	Argenin	0,273029	0,115675
9	Serin	0,271365	0,079082
10	Meteonin	0,2717	0,169441
11	Lizin	0,251102	0,046493
12	Leytsin	0,246381	0,059826
13	Gulitamin kislota	0,226986	0,145965
14	Glitsin	0,196819	0,089332
15	Fenilananin	0,17415	0,151294
16	Prolin	0,166814	0,667696
17	Triptofan	0,163814	0,115831
18	Izoleytsin	0,136983	0,070162
19	Valin	0,128306	0,584372
20	Asparagin kislota	0,124177	0
	Jami	6,466223	4,16657

Olingan natijalar, zig‘ir o‘simligi poyasi tarkibidagi aminokislotalar miqdori soya poyasidagi aminokislotalar miqdoridan yuqoriroq ekanligini ko‘rsatdi. Zig‘ir poyasi tarkibida eng ko‘p (0,981 mg/g) alanin aminokislotalari uchradi. Soya poyasida uchramagan asparagin kislotalari ham mavjud bo‘lib uning miqdori 0,1241mg/g.g.a teng. Chorva hayvonlari uchun muhim sanalgan *lizin* 0,251 mg/g, *triptofan* 0,163

mg/g, *leytsin* 0,246 mg/g aminokislotalari soya poyasidagiga nisbatan yuqori ekanligini ko‘rishimiz mumkin.

Ozuqalar uchun mineral tarkibning muhim ekanligini inobatga olgan holda, har ikki o‘simlik poyasining elementar tarkibi aniqlandi. Aniqlash uchun induktiv bog‘langan argon plazmalı mass-spektometriya usulidan [11] foydalanildi. Olingan natijalar 3-jadvalda umumlashtirildi.

3-jadval

Zig‘ir va soya o‘simligi poyalarining eklementar tarkibi

№	Kimyoviy elementlar	Zig‘ir poyasi	Soya poyasi
1	Li 7 (ppm)	0,321	0,209
2	Be 9 (ppm)	0,066	0,063
3	B 11 (ppm)	4,962	4,917
4	Na 23 (ppm)	1516,482	342,390
5	Mg 24 (ppm)	1517,493	3025,443
6	Al 27 (ppm)	11,862	9,747
7	Si 28 (ppm)	668,552	601,594
8	P 31 (ppm)	430,875	501,281
9	S 32 (ppm)	732,839	669,107
10	K 39 (ppm)	5806,027	3502,399
11	Ca 42 (ppm)	1640,546	1726,624
12	Ti 48 (ppm)	3,244	6,345
13	V 51 (ppm)	0,053	0,049
14	Cr 52 (ppm)	0,303	0,310
15	Mn 55 (ppm)	0,275	0,245
16	Fe 57 (ppm)	55,641	59,858
17	Co 59 (ppm)	0,016	0,017
18	Ni 60 (ppm)	0,071	0,107
19	Cu 63 (ppm)	0,060	0,137
20	Zn 66 (ppm)	0,304	0,279
21	Ga 69 (ppm)	0,071	0,080
22	As 75 (ppm)	0,013	0,013

23	Se 82 (ppm)	0,066	0,005
24	Rb 85 (ppm)	0,179	0,107
25	Sr 88 (ppm)	2,228	3,239
26	Zr 90 (ppm)	0,010	0,016
27	Mo 98 (ppm)	0,032	0,205
28	Cd 111 (ppm)	0,001	0,001
29	Sb 121 (ppm)	0,001	0,002
30	Ba138 (ppm)	0,431	0,505
31	W 184 (ppm)	0,002	0,002
32	Hg 202 (ppm)	0,003	0,000
33	Tl 205 (ppm)	0,001	0,001
34	Pb 208 (ppm)	-	-
35	U 238 (ppm)	0,005	0,005

Olingan natijalar zig‘ir poyasidagi ayrim makroelementlar Na (1516,4 mg/kg), K (5806,027 mg/kg), S (732,839mg/kg) miqdori soya poyasidagidan yuqori, Ca (1640,546 mg/kg), P (430,875mg/kg) elementlari esa bir oz kam miqdorda aniqlandi.

Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki zig‘ir poyasidan foydalanib tayyorlanadigan chorva ozuqa maxsulotlari soya poyasidan tayyorlanadigan ozuqa maxsulotlaridan kimyoviy tarkib jihatdan qolishmaydi. Kelgusida zig‘ir poyasidan to‘yimli pichanlar tayyorlash va uni maxsus go‘sh, sut yo‘nalishida boqiladigan hayvonlarning ozuqa ratsioniga qo‘shish mumkin. Yuqorida olingan natijalar buning uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar

1. D.R.Tojiboyev, M.Yu.Isaqov, V.U.Xo‘Jayev., “Ayrim o‘simlik moylari yog‘ kislotalarining IQ va xromatomasspektroskopiya spektrolarining qiyosiy tahlili” Qo‘qonDPI Ilmiy xabarlar 2022-yil 1 (5)-son maqola
2. Yu.V.Isakov, Yu.M.Isakov, V.U. Mukimjonova., “Микробиогенные элементы в системе “порода – почва –Растение” на лугово-оазисных почвах западной ферганы” “Universum: химия и биология” 25.08.2022 г. № 26159

- 3.S.D.Boboyev, R.T.Adizov, H.B.Ergasheva, B.B.Toirov, N.N.Tursunova “Omixta yem ishlab chiqarish” kasb-hunar kollejlari uchun qo‘llanma., Toshkent-2004.
4. H.N.Atabayeva, Z.K.Yuldasheva, A.M.Islamov., Botanika yem-xashak yetishtirish agronomiya asoslari., Toshkent «Yangi asr avlodi» 2008
5. R.Hamraqulov, K.Karibayev. Qishloq xo‘jalik hayvonlarini oziqlantirish. Toshkent 1999.
6. С.Н. Хохрин Кормление с/х животных. Колос С.2007 г.
7. В.Н.Баканов, В.К.Менкин. Кормление с/х животных, М. 1989 й.
8. Г.А.Богданов. Кормление с/х животных М.1990 й.
9. Методы контроля. Химические факторы. Руководство по методам контроля качества и безопасности биологически активных добавок к пище. Руководство Р 4.1.1672-03. М.: Федеральный центр госсанэпиднадзора Минздрава России, 2004
10. M.Sattarov, ilmiy xodimlar R.Saitkanova, N.Otamirzaev, .Qodirov, H.Idrisov, N.Tuyg‘unov, B.Qalandarov, M.Ahtamov, M.Hayitov,M.Raxmanov., “Andijon viloyatida soya yetishtirish agrotexnologiyasi” fermerlar uchun tavsiyanoma., Yoshkent-2017.
11. D.R.Tojiboyev., M.Yu.isaqov “Biogen elementlarning sistematikasi va soya donlari hamda zig‘ir urug‘lari tarkibidagi tasnifi” Qo‘qonDPI Ilmiy xabarlar 2022-yil 4 (8)-son maqola.

Research Science and Innovation House

BOSHLANG'ICH SINFLARDA RUS TILINI O'RGATISHNING NOANANAVIY METODLARI

**Termi davlat pedagogika instituti
filologiya fakulteti o'zga tilli guruhlarda
rus tili yo'nalishi talabasi
Abdusamadova Kamola Farhodovna**

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich maktabda rus tilini o'qitish metodikasining yangi yo'nalishlari muhokama qilinadi. Talabalarning rus tili bo'yicha bilim va ko'nikmalarini oshirishga qaratilgan turli usullarning xususiyatlari ochib berilgan.

Kalit so'zlar: nostandart, rus tili, nazorat darslari, didaktik maqsad, noan'anaviy, integratsiyalashgan darslar, an'anaviy maktab darslari.

Аннотация: В данной статье рассматриваются новые направления в методике преподавания русского языка в начальных классах. Раскрываются особенности различных методов, направленных на совершенствование знаний и навыков учащихся по русскому языку.

Ключевые слова : нестандартный, русский язык, уроки контроля, дидактическая цель, нетрадиционный, интегрированные уроки, традиционные школьные уроки.

So'nggi yigirma yil ichida ta'lim sohasida juda ko'p o'zgarishlar yuz berdi. Bugungi kunda “Qanday qilib darsni qiziqarli, yorqin qilish kerak?”, “Har bir talaba uchun darsda muvaffaqiyat holatini qanday yaratish mumkin?”, “Qanday holatda o'quvchi o'z ixtiyori bilan ijodiy ish qiladi; mavzuni muvaffaqiyatning har bir darajasi uchun maksimal darajada bilish kerakmi?” kabi savollar haqida o'ylamayotgan o'qituvchi yo'q. Va bu tasodif emas. Bugungi kunda hayotga yangi munosabat, shu jumladan ta'lim tizimiga yangi talablar qo'yildi. Bugungi kunda ta'limning asosiy maqsadi nafaqat o'quvchining ma'lum miqdorda bilim, ko'nikma, malakani to'plashi, balki o'quvchini ta'lim faoliyatining mustaqil mavzusi sifatida tayyorlashdir.

Zamonaviy ta'limning markazida o'qituvchining faoliyati turadi. Boshlang'ich ta'lim tizimida rus tilifani markaziy o'rinni egallaydi. Haqiqatni bilish vositasi sifatida rus tili nafaqat lingvistik bilimlarni, balki bolaning intellektual rivojlanishini

ham ta'minlaydi, konseptual-kategorik apparatni shakllantiradi, mavhum fikrlash, xotira va tasavvurni rivojlantiradi. So'nggi yillarda, afsuski, o'quvchilar rus tili darslarida qiziqishning keskin pasayishi, bolalarning til ko'nikmalarini kengaytirish, savodxonlik va nutq madaniyatini oshirishga bo'lgan istagi yo'q. Hozirgi kunda barcha o'qituvchilarni qiziqtiradigan eng muhim muammo — rus tili darsining o'quvchilarning asosiy ta'lim va tarbiya shakli sifatida samaradorligini oshirishdir. Xuddi shu shaklda o'tkazilgan darslar o'quvchini charchatadi.

O'quvchi va o'qituvchi uchun darslarning monoton ekanligi o'quv faoliyatining samaradorligini pasaytiradi. Ta'lim berishga majbur qilmang, balki qiziqish uyg'oting, o'quvchida doimiy bilim olish istagini paydo qilish o'qituvchining vazifasidir. Yosh o'quvchi o'ziga xos yosh xususiyatlariga ega: beqaror e'tibor, vizual-majoziy fikrlashning ustunligi, vosita faolligini oshirish, o'yin faoliyatiga bo'lgan intilish, bilimlarning xilma-xilligi. Bularning barchasi o'qituvchining ishini murakkablashtiradi. Dars davomida bolalarning e'tiborini saqlab qolish uchun faol va qiziqarli fikrlash faoliyatini tashkil etish zarur. An'anaviy ta'lim usullari har doim ham barcha talabalar tomonidan materialning assimilyatsiyasini ta'minlay olmaganligi sababli, darslarda o'quv faoliyatini mohirona tashkil etish kerak bo'ladi. Ushbu faoliyatni shakllantirish uchun sharoit yaratish uchun bilim motivatsiyasini shakllantirish kerak. O'qituvchilarga darslarni tayyorlash va o'tkazishga ijodiy yondashish bolalarga nisbatan ko'p narsani ijobiy o'zgartirishi mumkin. O'quvchilarni faollashtirish, qiziqishni rivojlantirish, ularni bilimga ega bo'lishga undash uchun o'qituvchi ishni va darslarning boshqa shakllarini — ularning qiziqarli navlarini amaliyotga joriy etishi va natijada mualliflik-noan'anaviy darslarni yaratishi kerak. Rus tili o'qituvchisi faqat dars uchun rasmiy talablar bilan boshqarilishi mumkin emas. Uslubiy faoliyatini takomillashtirish uchun o'qituvchi rus tili darslarining an'anaviy va noan'anaviy shakllarini, ularning tipologiyasini, ta'lim tizimida darslarning o'ziga xos xususiyatlarini bilishi kerak.

Dars-o'quvchilar o'rganilayotgan materiallarni (bilim, ko'nikma, dunyoqarash va axloqiy-estetik g'oyalar) o'zlashtirish maqsadida ta'limni tashkil etish shakli. Asosiy didaktik maqsadga ko'ra, bunday darslar quyidagicha ajratiladi:

- yangi materiallar bilan tanishish darsi;
- o'rganilganlarni mustahkamlash darsi;
- bilim va ko'nikmalarni qo'llash darsi;
- umumlashtirish va bilimlarni tizimlashtirish darsi;

—bilim va ko‘nikmalarni tekshirish va tuzatish darsi;

—birlashgan (aralash) dars.

Darslarni o‘tkazishning asosiy usuli bo‘yicha: suhbat, ma‘ruza, talabalarning mustaqil ishi, laboratoriya va amaliy ishlar, darslarning turli shakllarini birlashtirish. O‘quv jarayonining asosiy bosqichlari quyidagicha ajratiladi:

—Kirish darslari;

—Materiallar bilan dastlabki tanishish darslari;

—Tushunchalar, qonunlar, qoidalarni o‘rganish darslari;

—Bilimlarni amalda qo‘llash darslari;

—Aralash yoki kombinatsiyalangan darslar.

Nazorat darslari o‘quv jarayoni va uning natijalarini, bilim tizimini o‘zlashtirish darajasini (mavzu, bo‘lim, butun kurs bo‘yicha), o‘quvchilarning o‘quv-ma‘rifiy faoliyati ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Nazorat og‘zaki va yozma ravishda amalga oshirilishi mumkin. An‘anaviy yoki muammoli, qiziqarli yoki zerikarli har qanday dars o‘z tuzilishiga ega. Darsning bosqichlari darsning ta‘lim, tarbiya va rivojlanish funksiyalarini amalga oshirishga qaratilgan maqsadlari va didaktik vazifalari tushunchalarini o‘z ichiga oladi. Darsning asosiy tarkibiy elementlarini tanlashda turli yondashuvlar mavjud. Shu bilan birga, darsning umumiy didaktik tuzilishi uchta asosiy (umumlashtirilgan) tarkibiy elementlar bilan ajralib turadi:

—avvalgi bilim va harakat usullarini yangilash;

—yangi bilim va harakat usullarini shakllantirish;

—bilimlarni qo‘llash va ko‘nikmalar va ko‘nikmalarni shakllantirish.

Siz bilganingizdek, an‘anaviy maktab darslariga yangi materiallarni o‘rganish, bilim, malaka va ko‘nikmalarni mustahkamlash, olingan bilimlarni tekshirish va hisobga olish, nazorat ishlarini tahlil qilish, o‘rganilganlarni umumlashtirish va tizimlashtirish, mavzuni yoki bo‘limni takrorlash kiradi. So‘nggi paytlarda ushbu ta‘lim shakllari bilan bir qatorda an‘anaviy bo‘lmagan yoki nostandart ham keng qo‘llanilmoqda. Bular: tanlovlar, sayohatlar, integratsiyalashgan darslar, ertaklar, mavzuli o‘yin darslari, teatr tomoshalari, “Quvnoqlar va zukkolar” tanlovlari, ekskursiyalar orqali o‘quvchilar dasturiy materiallarni tezroq va yaxshiroq o‘rganadilar.

Nostandart dars — noan‘anaviy (aniqlanmagan) tuzilishga ega bo‘lgan, birinchi navbatda, o‘quvchilarning qiziqishi, ularning ijodiy salohiyatini rivojlantirishga,

ularning optimal rivojlanishi va tarbiyasiga hissa qo‘shadigan ta‘lim darsi. Darslarning noan‘anaviy shakllari darsda yangi materiallarni o‘rganishning turli usullarini qo‘llash orqali o‘quvchilarni uy vazifalari bilan ortiqcha yuklashni bartaraf etishda cheksiz imkoniyatlarni o‘z ichiga oladi. Noan‘anaviy darslar ga misol sifatida quyidagilarni keltiramiz:

Dars turlari, dars shakllari :

—yangi bilimlarni shakllantirish saboqlari,

—ko‘nikma va malakalarni o‘rgatish saboqlari,

—bilimlarni takrorlash va umumlashtirish darslari,

—ko‘nikmalarni mustahkamlash bilimlarni tekshirish va hisobga olish saboqlari-ekspeditsiya darslari (sayohat)

—integral darslar-ijodiy seminarlar, amaliy ishlar rol o‘ynash o‘yinlari: KVN. “Nima? Qayerda? Qachon?”, “Mo‘jizalar maydoni”, “baxtli tasodif” integratsiyalangan teatrlashtirilgan darslar

—darslar-musobaqalar: test sinovlari, tanlovlar

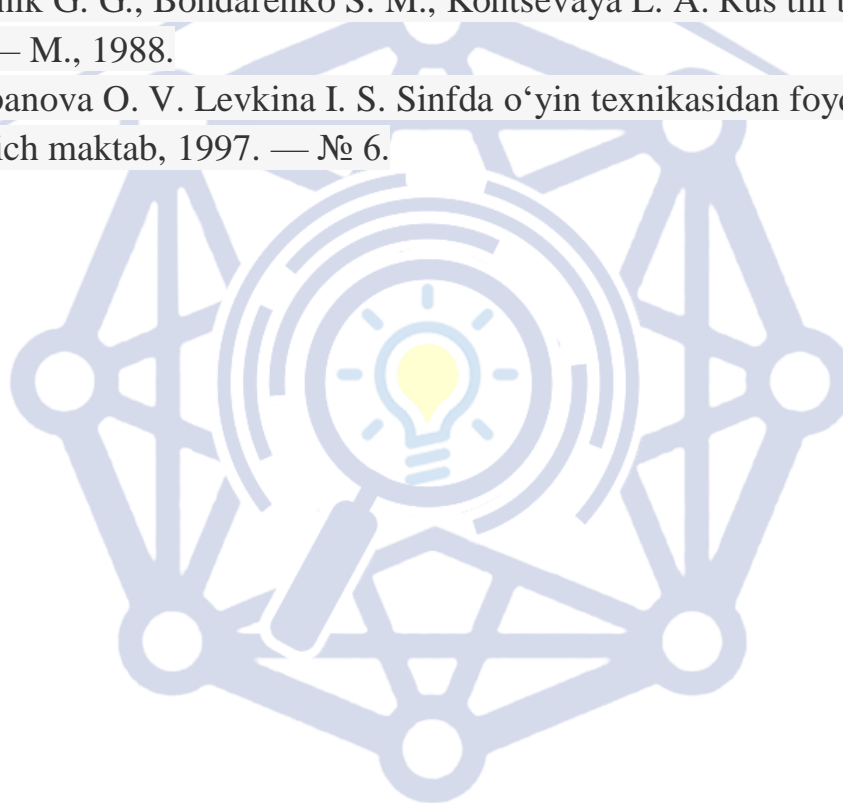
Bolalar dars-muloqot, dars-konsert, dars-sahna, dars-ekskursiya, dars-sayohat, dars-o‘yin kabi darslarni juda yaxshi ko‘radilar.

Integratsiyalashgan dars. Integratsiya, bir tomondan, talabalarga “butun dunyo” ni ko‘rsatish imkonini beradi, boshqa tomondan, ayniqsa, o‘rta maktabda o‘qitishda Profil farqlashni amalga oshirish uchun ajratilgan o‘quv vaqtidan foydalanish imkonini beradi. Ta‘limga integratsiyalashgan yondashuvning uslubiy asoslari atrof-muhit va uning butun qonunlari haqidagi bilimlarni shakllantirish, shuningdek, fan asoslarini o‘zlashtirishda fan va predmetlararo aloqalarni o‘rnatishdir. O‘quv jarayonining samaradorligi asosan o‘qituvchining darsni to‘g‘ri tashkil etish va darsning muayyan shaklini to‘g‘ri tanlash qobiliyatiga bog‘liq. Darslarni o‘tkazishning noan‘anaviy shakllari nafaqat o‘quvchilarning o‘rganilayotgan mavzuga qiziqishini oshirish, balki ularning ijodiy mustaqilligini rivojlantirish, turli bilim manbalari bilan ishlashni o‘rgatish imkonini beradi.

Adabiyotlar

1. Babkina N. V. O‘quv jarayonida rivojlanayotgan o‘yinlar va mashqlardan foydalanish // Boshlang‘ich maktab-1998 — № 4.
2. Barinova E. A., Bojenkova L. F., Lebedev V. I. Rus tili metodologiyasi. — M., 1974.
3. Bondarenko S. M. Maktabda rus tilini o‘qitish metodikasi. — M., 1979.
4. Vlasenkov A. I. Rus tilini o‘qitishni rivojlantirish. — M., 1983.
5. Granik G. G. Maktabda rus tili. — M., 1972.
6. Granik G. G., Bondarenko S. M., Kontsevaya L. A. Rus tili bo‘yicha seminar. — M., 1988.
7. Gubanova O. V. Levkina I. S. Sinfda o‘yin texnikasidan foydalanish // Boshlang‘ich maktab, 1997. — № 6.

Research Science and Innovation House

KASBIY TA'LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA FANLARARO ALOQADORLIKNING AHAMIYATI

T.f.d dotsent. Z.L.Botirov

Assistent. X.IIhomov

Annotasiya. Umumta'lim o'qituvchilari o'rganiladigan nazariy ma'lumotlarni aniqlashtirib, o'quvchilarni bo'lajak kasbiy faoliyatida fanlararo aloqadorlikni qo'llanilish imkoniyatlaridan unumli foydalanishlarini ta'minlaydilar. Misol tariqasida fizika kursini ko'rib chiqamiz. Qishloq kasb-hunar kollejida elektr maydonini o'rganish vaqti, xususan bir jinsli va bir jinsli bo'lmagan elektr maydoni tushuntirilganda, urug'ni turlarga ajratishda va yuzasini bo'yashda bir jinsli bo'lmagan maydon qo'llanilishini ko'rib chiqish mumkun.

Kalit so'zlar: umumta'lim, kasbiy, mahorat, mutaxassis, elektr, energiyani, yo'nalish, fanlararo.

Yangi tipdagi o'quv turi hisoblangan o'rta maxsus, kasb-xunar ta'limiga yuksak kasbiy mahorat egasi bo'lgan kichik mutaxassislar tayyorlash vazifasi qo'yilgan.

Kasbiy mahorat asosini mehnat malakalari tashkil etadi. Mehnat malakalarini shakllantirish, takomillashtirish yo'llaridan biri bo'lib, fanlararo aloqadorlikni ta'minlaydi. Kasb-hunar kollejida umumta'lim, umumtexnik, maxsus fanlarni o'qitish jarayonida malakani shakllanishi bilimni samarali qo'llash bilan bog'lik. Fanlararo aloqadorlik ko'p qirrali va ko'p funksiyali hodisadir. Kasbiy tayyorgarlikda fanlararo aloqadorlikni quyidagi xususiy turlari mavjud:

- umum ta'lim fanlarini o'qitishda kasbiy yo'naltirishni oshirish;
- fanlararo kompleks vazifalarni qo'llash;
- fan to'garaklarida kasbiy yo'naltirishni ta'minlash.

Umumta'lim fanlarini kasbiy yo'naltirishda ushbu fanlarni ilmiy darajasi pasayishiga yo'l qo'yilmaydi hamda uning ichki tuzilishi va mantiqini buzmasdan amalga oshiriladi. Umumta'lim o'qituvchilari o'rganiladigan nazariy ma'lumotlarni aniqlashtirib, o'quvchilarni bo'lajak kasbiy faoliyatida fanlararo aloqadorlikni qo'llanilish imkoniyatlaridan unumli foydalanishlarini ta'minlaydilar. Misol tariqasida fizika kursini ko'rib chiqamiz. Qishloq kasb-hunar kollejida elektr maydonini o'rganish vaqti, xususan bir jinsli va bir jinsli bo'lmagan elektr maydoni

tushuntirilganda, urug‘ni turlarga ajratishda va yuzasini bo‘yashda bir jinsli bo‘lmagan maydon qo‘llanilishini ko‘rib chiqish mumkin. «Kondensatorlar» mavzusini o‘rganish darsida o‘quvchilar sig‘imli nam o‘lchagich tuzilishi va ishlash prinsipini o‘rganib, uning ish jarayoni urug‘ni dielektirik o‘tkazuvchanligi va namligiga bog‘liq ekanligi bilan tanishadilar. Keltirilgan ikki misoldan ko‘rinib turibdiki, kasbiy yo‘naltirilgan o‘quv materialini tushuntirishga bir necha daqiqa sarflanadi, ammo uning mehnat malakasini shakllantirishda nazariy bilimlarni qo‘llash imkonini salmoqli darajada oshiradi.

Fan to‘garaklarida kasbiy ahamiyatga ega nazariya, tushuncha, hodisalar chuqurroq o‘rganilishi mumkin. Dasturda belgilangan umumta’lim, maxsus fanlarni amaliy mazmundagi o‘quv materialini o‘zlashtirish uchun keng imkoniyatlar mavjud. Masalan, elektr yo‘nalishidagi kasb-hunar kollejni kimyo to‘garagida izolatsiya materiallar, o‘tkazgichlar, sim va kabellar, optik tolali materiallar kimyoviy tarkibi, hossalari, ularni olish, hosil qilish va ishlab chiqarishda qo‘llash masalalari o‘rganiladi. Imkoniyat mavjud bo‘lgan sharoitda noorganik materiallarga taalluqli elektr materiallari bilan amaliy-laboratoriya ishlari o‘tkazadilar, elektromexanikani kimyo bilan bog‘liq ishlab chiqarish xarakteridagi masalalar yechiladi.

O‘quvchilarda kasbiy faoliyatga oid bilimlar shakllantirishning samarali yo‘llaridan biri bo‘lib, fanlararo kompleks vazifalardan hisoblanadi.

Fanlararo kompleks vazifalar ishlab chiqishda umumta’lim, maxsus fanlar o‘qituvchilari, ishlab chiqarish ta’limini usta-muhandislari bevosita ishtirok etadi. Fanlararo kompleks vazifa individual xarakterga ega va ikkita o‘zaro bog‘liq qisimdan iborat: hisoblash qismi – bunda o‘quvchi nazariy xarakterli mustaqil ishda egallagan bilimlarini kompleks qo‘llaydilar; amaliy qisim – o‘quvchi hisoblagan, tuzgan chizma, ish bajarish texnologiyasi asosida o‘z faoliyatini amalga oshiradi.

Vazifani muvaffaqiyatli bajarish uchun o‘quvchi, turli fanlardan ma’lum bilimga ega bo‘lishi, texnik adabiyot, ma’lumotnoma bilan ishlay olishi lozim. Misol tariqasida «Yoritish tarmoqlarini elektromanteyori» mutaxassislikka oid fanlararo kompleks vazifani keltiramiz.

1. Elektr yoritkichiga parallel ravishda qo‘shimcha yoritgich ulanganda tokning qiymati o‘zgaradimi ?

2. Elektr hisoblagich bo‘lmaganda elektr energiyaning sarflanishini qanday o‘lchash mumkin ?

3. Metallarni solishtirma o‘tkazuvchanligi qanday tavsiflanadi? Solishtirma o‘tkazuvchanlik qanday omillarga bog‘liq ?

4. Elektr energiyaning sarflanishi o‘tkazgichning turi va uning ko‘ndalang kesim yuzasiga bog‘liqmi ?

5. Elektr mashinalarda quvvat isrofini qanday kamaytirish mumkin ?

Kompleks vazifalar ayniqsa mutaxassislik fanlar majmuasi bilan ishlab chiqarish ta’limini uzviy aloqadorligini ta’minlaydi.

Fanlararo aloqadorlik kasbni nazariy asoslarini qiziqarli va maqsadli bo‘lishini ta’minlab, o‘zlashtirilgan bilimni amaliy faoliyatda sifatli qo‘llash uchun asos bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Pedagogy and Practice; Teaching and Learning in Secondary Schools.

2. Michael Uljens. School Didactics and Learning: A School Didactic Model Framing an Analysis of Pedagogical Implications of Learning Theory 2008-y.

3. John Dewey, How we think (1910). Martin, Jay. The Education of John Dewey. (2003) Columbia University Press. Gutek Gerald L. (2009) New Perspectives on Philosophy and education . Pearson Education Inc.

4. R.A.Mavlonova, O.To‘rayeva, K.M.Xoliqberdiyev. Pedagogika. Darslik T.: 0 ‘qituvchi 2008-yil.

5. Ismadiyarov, Y., & Nabiulina, L. (2019, November). Informational ensuring innovative management of higher education system. In 2019 International Conference on Information Science and Communications Technologies (ICISCT) (pp. 1-5). IEEE.

6. R.A.Mavlonova, N.H.Vohidova, N.H.Raxmonqulova. Pedagogika nazariyasi va tarixi. Darslik T.: Fan va texnologiyalar. 2010-yil

7. K.Xoshimov, S.Ochilov. O‘zbek pedagogikasi antologiyasi. O‘quv qo‘llanma. T.: 0 ‘qituvchi 2010-yil.

8. R.A.Mavlonova, N.H.Vohidova, Ijtimoiy pedagogika. O‘quv qo‘llanma. T.: Noshir 2009-yil.

9. Ismadiyarov, Y., Nabiulina, L., Matnazarova, M., Mullahmetov, R., Suleimenova, U., & Satimbekova, A. (2021). Multicomponent Structural and Logical Model of Innovative Management in Higher Education and the Mechanisms for its Implementation. Известия высших учебных заведений. Технология текстильной промышленности, (3), 187-195.

10. Ergashevna, S. N. (2023). NARRATIVE REPERTOIRE AND ITS INFLUENCE ON THE EPIC TRADITION. ANGLISTICUM. Journal of the Association-Institute for English Language and American Studies, 12(3), 33-43.

Research Science and
Innovation House

Komil Xorazmiy g‘azallarida ishq vasfi

Bo‘tayeva Nigora Abdumannonovna,

JDPU o‘qituvchisi

+998901823132

Annotatsiya: Ushbu maqolada Xorazm adabiy muhitining yorqin vakillaridan Komil Xorazmiy g‘azallarining mavzuiy ko‘lami, ma‘shuqa obrazining badiiy talqini xususida so‘z boradi. Shuningdek, maqolada keltirilgan g‘azallarning badiiy tahliliga, mazmuni va shoir badiiy mahoratiga ham e‘tibor qaratilgan.

Kalit so‘zlar: Aruz she‘r tizimi, Komil Xorazmiy ijodi, obraz masalasi, badiiy talqin, shakl va mazmun.

Аннотация: В данной статье говорится о тематическом охвате газелей Камиля Хорезми, одного из ярких представителей хорезмийской литературной среды, и художественной интерпретации образа хозяйки. Также внимание уделяется художественному анализу представленных в статье газелей, их содержанию и художественному мастерству поэта.

Ключевые слова: Система поэзии Аруз, творчество Камиля Хорезми, проблема образа, художественная интерпретация, форма и содержание.

Annotation: This article talks about the thematic scope of the ghazals of Kamil Khorezmi, one of the prominent representatives of the Khorezm literary environment, and the artistic interpretation of the image of the mistress. Also, attention is paid to the artistic analysis of the ghazals presented in the article, their content and artistic skill of the poet.

Key words: Aruz poetry system, Kamil Khorezmi's work, image issue, artistic interpretation, form and content.

KIRISH

Mumtoz she‘riyat namunalari aksariyat hollarda ishqiy mavzuda bo‘ladi. Ishq esa ikki mazmuni: “ishqi ilohiy”, “ishqi majoziy”ni anglatadi. Birinchisi Olloh ishq, Xudoni sevish, ikkinchisi yerdagi go‘zalga oshiqlik edi. Har ikkisining ifoda vositalari, obraz timsollarida o‘xshashlik bor. Qolaversa, tasavvuf ta‘limoti bo‘yicha, borliq, inson yoki go‘zal yor ham Haq jamolining jilvasi.

Komil Xorazmiy serqirra ijodkor, uning ijodini jumladan, she'riyatini tamoman go'zal insoniy tuyg'ular, ishqiy kechinmalar tasviri qamrab olgan. Komil Xorazmiy asarlarida ishq-muhabbat, may-u mahbub, ma'rifatparvarlik, do'stlik, ijtimoiy hayot, o'zaro ahillik, birdamlik g'oyalarini ilgari sursa-da, g'azallarining asosiy qismini ishqiy lirika tashkil qiladi.[1] Ijodkor lirik asarni yaratishda o'z oldiga qo'ygan maqsad va rejalarining yuzaga chiqishiga ta'sir etgan bir qator omillar quyidagicha tasniflangan: 1) ijodkorning diniy-ma'rifiy qarashlari aks etgan she'rlar; 2) an'anaviy ishqiy mavzudagi she'rlar; 3) sayohat natijasida yuzaga kelgan she'rlar; 4) ijtimoiy adolatsizlikdan norozilik mazmunidagi she'rlar; 5) zamondoshlari obrazi aks etgan she'rlar.[2]

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Komil Xorazmiyning adabiy merosi bizgacha bir necha qo'lyozma va toshbosma variantlardan iborat bitta devoni yetib kelgan. Bu variantlar bir biridan farq qiladi. M. Yunusov o'zining Komil Xorazmiy hayoti va ijodiga bag'ishlangan tadqiqotida “Devoni Komil”ning tuzilishi va toshbosma variantlarini o'rganar ekan: “Komil devonlarining variantlari ichida shoirning hamma asarlarini o'z ichiga olgani, mukammal deb hisoblash mumkin bo'lgani, O'zSSR FA. Sharqshunoslik institutida 1025 va 1949 inventar raqamlari ostida saqlanayotgan devonlardir... Bizning taxminiy hisobga ko'ra mazkur nusxadagi she'rlar 3680 baytni tashkil qiladi deyish, haqiqatga to'g'ri keladi.”[3] Shoirning bizga qoldirgan adabiy merosining asosiy qismi g'azallar, muxammas, musaddas, musabba', murabba', muammo, ruboiy, qasida va masnaviylardan iborat bo'lib, bular orasida asosiy o'rinni g'azallar tashkil qiladi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Komil ijodi mavzulari rang-barang. Ijodkorning diniy-ma'rifiy qarashlari aks etgan she'rlar, asosan, Allohga hamd, munojot, Muhammad alayhissalomga hamd, to'rt xalifa ta'rifu tavsifi o'rin olgan g'azallarni o'z ichiga olgan. Shoir devonining ham ayni shu mazmundagi she'rlar bilan boshlanishi, avvalo, har bir ishni islom ta'limoti qoidalariga ko'ra Alloh taolo ismi bilan boshlash lozimligi, qolaversa, muallifning e'tiqodi bilan bog'liq.

“Devoni Komil” ushbu an'anaga muvofiq

Zihi, husnung gulig'a yo'q bahoru ibtido paydo,

Ham ermas bu bahoringg‘a xazonu intiho paydo

– matla‘li g‘azal bilan boshlanadi . Komil devonida o‘nga yaqin na‘t g‘azal mavjud bo‘lib, ularda Muhammad alayhissalom bashariyatning eng mukammal va ibratli kishisi sifatida ulug‘lanadi, yuksak insoniy fazilatlarini ta‘riflanadi. Ushbu turkumdagi she‘rlarda oyat va hadislardan ko‘plab iqtiboslar keltiriladiki, bu shoirning Qur‘oni karim va hadisi shariflarni chuqur egallagan, din ahkomlariga e‘tiqodi nihoyatda baland inson bo‘lganini dalillaydi. Shuningdek, Komil Xorazmiy ijodida ham islom arkonlari tasavvufiy g‘oyalar vobastaligida qalamga olinadi. Ijodkor g‘azallarida bot-bot ilohsevar oshiq obrazini beradi va buni “junun”, “jonon”, “yor”, “may”, “ma‘shuq”, “parvona” kabi majoziy tushuncha va timsollar orqali ifodalaydi. Jumladan, ushbu g‘azalda

Muqavvas qoshing hasrati jon aro,

Erur o‘ylakim qavsi qurbon aro,

Hijob olma yuzingdingki o‘rtanmasun,

Jahon o‘t tushib, ins ila jon aro.[4]

Ya‘niki, oshiq mahbubasidan yuzidagi pardani olmaslikni iltijo qilmoqda. Negaki,uning ilohiy husnidan yer-u osmonga o‘t tushishidan xavotirda.O‘zi esa Yaratganning beqiyos husnini hech bir yaralmishga tenglay olmaydi.

Malakdurmusen hur yoxud pari,

Ki ma‘dum monanding inson aro.

Deydilarki, bori ins-u jins zikrida, o‘t-o‘lanlar shivirida,yellarning g‘ovurida muttasil Ollohga hamd-u sano aytiladi. Uning borlig-u birligiga shohidlik beradi. Masalan,

Yuzung ko‘rmasa bog‘ aro gul nedin –

Buyolmish yuzin yirtibon qon aro

Yoki,

Raqib o‘ldi vasling mayi birla mast,

Mani xasta maxmur hijron aro

Bu yerda shoir raqib deganda, chin raqibni emas, Oллоh vasli ilinjida bo‘lgan oshiqnlarni nazarda tutsa, ularning orasida o‘zini hanuz ishqda sarkashligidan afsusda.

Janobingda vasling tilarman mudom,

Gadodekki dargohi sulton aro.

Bundan ko‘rinadiki, badiiy ijodda, insoniy muhabbatdan ilohiy muhabbatga qarab borish - ruhiy poklanish sifatida baholanadi. Mazkur g‘azal yuzaki qaraganda, oshiqning majoziy vasl va hajr tuyg‘ulari izhori sifatida taassurot qoldiradi. Ammo, sharq mumtoz she‘riyati uslubidan kelib chiqib, chuqurroq yondashsak, asar ilohiy ishq va tajalli falsafasini o‘zida mujassamlashtirgan murakkab ramziy ma‘nodagi asar ekanligini tushunish mumkin.

Komil adabiy merosining ham salmoqli qismini so‘z san‘atidagi ko‘hna mavzu – ishqiy lirika tashkil etadi. Shoir lirikasida ma‘shuqa tasviri yuqori ohanglarda namoyon bo‘ladi:

Yuzing sipehri malohat uzra quyoshdin ahzan, qamardin anvar,

So‘zing buxori, balog‘at ichra guhardin ashraf, durardin aqdar.

Chamanda qumri qaddinga oshiq, Xo‘tanda ohu ko‘zingga Vomiq,

Yamanda yoqut labingg‘a chokar, so‘zingga banda Adanda gavhar.

Oshiq ma‘shuqasining husnini dunyoning eng go‘zal ne‘matlaridan ustun quyumoqda. Bunda yorning yuzi quyoshdan a‘lo, oydanda nurli, so‘zi duru gavhardan azizroqligi aytilmoqda. Keyingi baytda, chamandagi qushlar yorining qaddi vasfi

bilan ovora bo'lsa, ma'shuqa ko'ziga hatto Xo'tanda oshiq, labining rangi oldida Yaman yoquti ojiz, so'zi Adan gavharidan a'lo ekanligi juda chiroyli dalillanmoqda. Dalillash asnosida shoir talmeh san'atidan ham juda unumli foydalangan. Komil g'azallarida oshiqning qalb to'lqinlari juda sodda, hayajonli tasvirlanadi...Bu jarayonda u yangi-yangi o'xshatishlar, so'z o'yinlari bilan traditsion tasvirdan yuqori turadigan original misralar yaratgan.[5]

Boshqa bir g'azalda,

Ko'zim giryonliqig'a ul labi xandon erur bois,

Ko'ngul mahzunliqig'a kulfati hijron erur bois.

Oshiq o'zidagi barcha holatlarning sababi ishq ekanligidan xabar bermoqda. Shoir ijodida bunday ruhdagi g'azallar birmuncha va ularning barchasi komilona mahorat ifodasidir. Asarlarni mutolaa qilar ekanmiz, shakl va mazmun bir-birini mutanosib tarzda to'ldirib borishiga guvoh bo'lamiz.

Shoir hijron qiynoqlari, ma'shuqa vasfi, u bilan bog'liq kechinmalarni o'ziga hos tarzda mahorat bilan tasvirlaydiki, o'quvchi ko'z oldida chin muhabbat manzarasi paydo bo'ladi. Shoir bir ishqiy manzumasida:

Ul quyosh meni vahkim, asru zor etib ketti,

Zarradek dilu jonim beqaror etib ketti.

deya quyoshga mengzagan, quyosh deb atagan sevgilisini vasliga zor, uning hajrida dilu jonu beqaror ekanligidan kuyunsa, yana bir ishqiy she'rida yorning tavsifini, uning baland sarv qomati-yu, o'ynoqi fusunkor ko'zlarini erkalabgina jozibalik misralarda ifodalaydiki, ko'z oldiningizda malaksiymo bir pari suratlanadi:

Qomatim ham aylagan ul sarvi sarafrozlar,

Ko'zlarim nam aylagan ul chashmi afsunsozlar.

Lirik qahramonimizga mahbubaning yoqimli harakatlari-yu nozu karashmalarigacha yoqadi va shuning izhorini ishqqa to'la iliq sartlarda beradi:

Bani shaydo edon ul mahvashi tannoqlardurlar,

Niyozim qilmayin manzuri masti nozlardurlar.

Oshiq mutlaqo asir bo'lgach, Laylini sevgan Majnun kabi ishq tuzog'iga tushadi, sahrolar kezib sargardon, ma'shuqa ishq o'tida otashparast bo'ladi:

Domi muhabbatingga to poybast bo`ldum,
Layli yo`lida go`yo Majnun mast bo`ldum,
Tun-kun urub toku po`, sahnishast bo`ldum,
Bu dasht aro quyundek bepou dast bo`ldum,
Komil Xorazmiy o`z g`azallarining qofiyasiga va radiflariga ham talabchanlik bilan yondashadi. Chuqur ijtimoiy mazmunini yuksak badiiy formada, chiroyli qofiyalar bilan bezalgan jozibador so`zlarda berishga harakat qiladi. O`zbek klassik shoirlarida bo`lganidek, Komilda ham qo`llaniladigan bu priyom baytlarning yanada musiqiyroq chiqishiga yordam beradi va o`quvchilarning e`tiborini o`ziga tortadi. [6] Shoir ijodi bilan yaqinroq tanishib borgan sari bu fikrlar naqadar rost ekanligiga amin bo`laveramiz.

XULOSA

Komil Xorazmiy aruz vaznining barcha janrlarida ijod qildi. G`azal dunyosiga boqiy muhabbat tuyg`ulari tarovatini olib kirdi, avlodlarni doimo komil inson bo`lib yetishishga, ma`rifatga, ezgulikka chorladi. Binobarin, Komil Xorazmiy siyмосi, uning ma`naviy merosi ham qaytadan yangicha nigoh bilan haqqoniy yoritilib, qayta baholanishi lozim.

REFERENCES

1. M.B.Alimqulova. Komil Xorazmiy g`azalnavisligining adabiy-estetik omillari. Academic research in educational sciences (787-791b)
2. Sh.Nuriddinov. Komil Xorazmiy devoni manbalari genealogiyasi va matn tanqidi muammosi. Avtoreferat. Qarshi-2022
3. K.Xorazmiy. «Devon». –T.: 1975
4. A.Hayitmetov. «Devon». –T.: 1975 (14-b)
5. M.Yunusov. Komil Xorazmiy.: Toshkent-1969 (91-b)
6. M.Yunusov. Asrlar nidosi [Majmua], T., 1982 (56-b)

Jadidchilik harakatining asoschilari va ularning tarixiy tafakkuri

Guliston davlat universiteti.

Psixologiya va ijtimoiy fanlar fakulteti.

Tarix yoʻnalishi talabasi

Yusupova Laylo Umidbek qizi

Annotasiyaga: Mazkur maqolada jadidchilik harakatining asoschilari hamda ularning gʻoyalari haqida soʻz boradi. Bilamizki, harakat asoschilari ilmi, maʼrifatli, oʻz fikriga ega yetuk shaxslar hisoblanadi. Ularni yagona maqsad xalqni ilmi qilish birlashtirib turganligi hech kimga sir emas. Tadqiqotchi maqolada bu harakatning koʻzga koʻringan vakillari Ismoil Gasprinskiy, Mahmudxoʻja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy, Hamza, Abdurauf Fitrat, Abdulhamid Choʻlpon, Ubaydullaxoʻja Asadullaxoʻjavev va boshqalarning milliy istiqlol, erk va ozodlik gʻoyalari ilgari, haqiqat va adolat uchun kurashganliklari bayon qilingan.

Kalit soʻzlar: , Turkiston, Jadidlar tafakkuri, Jadidchilik renesansi, Behbudiy, Gaspirinskiy, Jan Jak Russo, Laziz Azizzoda.

Maʼlumki, Yevropa XVIII-XIX asrlarda oʻz boshidan texnika taraqqiyotini kechirib, XX asr madaniyati va turmushi uchun mustahkam poydevor yaratilgan edi. Osiyo, jumladan, Turkiston esa bu sohada orqada qolib ketgandi. Uchta oʻzbek xonliklari (Buxoro amirligi, Xiva, Qoʻqon) ning oʻzaro birodarkushlik urush va nizolari, Rossiyaning bu davlatlarga bostirib kirishi, mintaqaning mustamlaka holatiga tushib qolishi, mustamlakachilik milliy zulmning oʻrnatilishi va uning kuchayib ketishi oʻsha qoloqlikni yanada chuqurlashtirib yuborgan edi. Qoloqlik va jaholatni, oʻlka aholisining ayanchli ahvoli Turkistonning Yevropa va jahon sivilizatsiyasidan orqada qolib ketgani, islom va shariat oyoq osti qilingani va bunday ogʻir fojiali hayotdan qutulish, erk va ozodlikka erishish haqida oʻz zamonasining ilgʻor, ziyoli qatlamlarida fikr-mulohazalar paydo boʻla boshladi. Ijtimoiy uyqudan uygʻonish, milliy uygʻonish zaruriyat boʻlib qoldi. Boshqacha qilib aytganda, jadidchilik harakati ijtimoiy rivojlanishning, tarixiy taraqqiyotning talab va ehtiyojlariga javob tariqasida obektiv ravishda maydonga keldi.

Ta'kidlash joizki, Turkistonda jadidchilik harakatining katta ijtimoiy siyosiy kuch sifatida maydonga chiqishida barcha shart-sharoit va omillar yetilgan edi. Ayniqsa, o'lkada millatning dard alamlarini, butun ayanchli, mudhish, fojiali, og'ir qismatini o'z qalbi va vujudidan o'tkazib, o'zining butun borlig'ini, aql-zakovatini, ongli hayotini erk ozodlik taraqqiyot uchun safarbar etgan ziyolilarning butun bir yangi avlodi shakllangan edi. Turkistonda jadidchilikning maydonga kelishi va rivojlanishida Usmonli Turk imperiyasidagi ijtimoiy-siyosiy, madaniy-mafkuraviy g'oya va harakatlarning ham ta'siri kuchli bo'ldi.

Jadidchilik harakatining asoschilari o'z davri uchun yangicha tafakkur yarata olishdi. Bunda ochilgan yangi usul maktablarida dunyoviy fanlar o'tish bilan bir qatorda yosh avlod ongiga milliy g'oya tuyg'usini singdirishdi. Jadidchilik dastlab XIX asrning 80-yillarida Qrimda Ismoilbek Gasprinskiy rahbarligida qrimtatarlar o'rtasida vujudga keldi. Jadidchilik harakati namoyandalari o'zlarini taraqqiyparvarlar, keyinchalik jadidlar deb atashgan. O'sha davrning ilg'or taraqqiyparvar kuchlari, birinchi navbatda, ziyolilar mahalliy aholining umumjahon taraqqiyotidan orqada qolayotganligini va ilm borasida yosh avlodni o'ylagan holda jamiyatni tubdan isloh qilish zaruriyatini tushundilar. Jadidchilik mohiyat e'tibori bilan avvalo siyosiy harakat edi. Keyinchalik Turkiston hududiga keng yoyilishi orqali ko'plab jadidchilarimiz yetishib chiqdi. Jumladan, jadidchilik otasi deya ta'riflangan Mahmudxo'ja Behbudiy, Munavvarqori Abdurashidxonov, Ishoqxon Ibrat, Abdulhamid Cho'lpon, Ubaydullaxo'ja Asadullaxo'javev va boshqalar. Turkistonda jadidchilik harakatining yirik vakillaridan Mahmudxo'ja Behbudiy (1871-1919)dir. U tarixda “Turkiston jadidlarining otasi” deb nom olgan. Mahmudxo'ja Behbudiy istiqlol uchun kurashning oldingi saflarida borgan yalovbardorlardan edi. Fayzulla Xo'jaev Behbudiy haqida bunday degandi: «Siyosiy, ijtimoiy faoliyati, bilimining kengligi jihatidan o'sha zamon Turkistonidagi jadidlar orasida unga teng kela oladigani bo'lmasa kerak» [3:36]. Marhum sharqshunos olim Laziz Azizzoda «Behbudiyning sobiq Turkiston o'lkasining ijtimoiy, madaniy va adabiy rivojidagi o'rni, roli va ahamiyatiga juda katta baho berib, uni hatto fransuz ma'rifatparvari Jan Jak Russo, rus inqilobchi demokratlari N.G.Chernishevskiy, Dobrolyubovlar, tatar va ozarbayjon ma'rifatparvarlari Shahobiddin Marjoniy, Qayum Nosiriy, Mirza Fatxali Oxundov, Naxafbek Vazirovlar bilan qiyoslagan. O'zbekistonda Alisher Navoiy, Mirzo Ulug'bek kabi buyuk zotlar bilan birga Behbudiya ham haykal o'rnatish kerak»

[3:36], - deb, yozgan edi. Jadidlar tafakkuri xalqni ma’rifatli qilish, madaniyatni yuksaltirishning o’zi yetarli emasligini, xalqni o’z kuchiga, imkoniyatlariga ishonch hosil qilishi zarurligini yaxshi tushunishardi. Ularning ma’rifatparvarlik faoliyati sof ma’rifat doirasida chiqib, zulmga va inson qadr-qimmatini kamsitishga qarshi faol kurash olib bordilar. Ular demokratik o’zgarishlar uchun kurashda boshladi va mamlakatda liberal-demokratik harakat asoschilariga aylandilar. Jadidlar mafkurasi milliy g’oya xalqni birlashtiruvchi asosiy kuchdir. U milliy g’ayrat-shijoatni va o’z mamlakatiga muhabbatni alanga oldiradigan uchqundur. Milliy birlik g’oyasi xalq ongida qaror topdi, hamda umummilliy manfaatlarga bo’ysundirish va ularni ro’yobga chiqarish uchun kurashish zarurligi to’g’risidagi tushunchani uyg’otdi. Jadidlarimizning tarixiy tafakkuri ozodlik, tenglik adolat, ilmga bo’lgan chanqoqlik yotardi. Jadidlar o’zbek xalqi uchun o’z ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy asoslariga ega bo’lgan yangi o’zbek davlatini barpo etishda yo’l ochib beruvchi milliy g’oyani shakllantirdilar. Jadidlar o’zbek xalqi ijtimoiy tafakkurida qaror topgan ko’p asrlik insonparvarlik, erksevarlik va adolat g’oyalarning ulug’ davomchilari edi. Har jamiyatning ustuni avvalo ilm hisoblanadi. Bu borada jadidlar maktabi va g’oyalari katta ahamiyatga egadir. Jadidlar har taraflama o’zlarining ongi va tafakkurini ishga solgan holda Turkiston yoshlarini ilmi qilish orqali ularga o’zligini qaytarish yurtni ozod ko’rishni orzu qilgan holda dadil qadam tashlashgan. O’rta Osiyo taraqqiyparvarlarining turkiy xalqlar birlashuviga oid g’oyasi yangi bo’lmay u o’lka chegaralaridan tashqariga ham yoyilgan edi. Bizningcha, bunda Rossiya, jumladan tatar jadidchiligining ta’siri chunki aynan jadidchilik ildizlari shu yerdan chiqqaligi uchun kuchli edi. O’z navbatida, Turkistondagi milliy harakatga Sharqda yuz bergan ijtimoiy-siyosiy jarayonlar - Erondagi konstitutsiyaviy harakat (1905-1911), Hindistondagi mustamlakachilikka qarshi chiqishlar (1905-1908), Turkiya inqilobi kabi voqealar muayyan ta’sir ko’rsatgan. Lekin turkistonlik jadidlar bu g’oyalarni mexanik ravishda qabul qilmagan. Balki milliy turmush tarzimizga muvofiq ayrim ijobiy tomonlarinigina o’zlashtirgan. O’z navbatida, aytish kerakki, ular hech qachon umumturkiy yoki umumislomiy davlat qurishni o’z oldilariga maqsad qilib qo’ymagan. Jadidlar tomonidan ilgari surilgan birlashish shiori ma’naviy-axloqiy xarakterga ega bo’lib, chor mustabid hokimiyatiga qarshi yo’naltirilgan va mustamlakachilikka qarshi kurash mazmunida bo’lgan. Turkistondagi Milliy Uyg’onish – jadidlar Renessansini xorijdagi olimlar ham tan olib, o’z asarlarida bunga amal qilmoqdalar. Shu o’rinda yapon olimi Xisa Komatsu o’zining

«Chig‘atoy gurunchi»da «Turk dunyosini uyg‘otish yo‘lida jon tikkan adiblar» iborasini ishlatilishi va nemis olimasi Ingobarg ham Turkiston uyg‘onishi haqidagi yozganini eslash kifoyadir. Shuningdek, O‘zbekiston Prezidenti Islom Karimov jadidlar Uyg‘onish davriga asos solganligini e‘tirof etgan holda shunday deydi: «XX asr boshida, mustamlakachilik zulmiga qaramay, xalqimiz yangi ufqlarga – milliy va erkinlik sari intilib yashashgan bir davrda buyuk ajdodlarimiz – jadidlar tomonidan amalga oshirilgan bu ulkan ish, bu harakatni o‘ziga xos ma’naviy jasorat na‘munasi, deb atash mumkin». Haqiqatan ham jadidlar yuqorida ko‘rsatib o‘tilganligi va musulmon mutaassibliki kuchli bo‘lishiga qaramay jamiyatda tub madaniy – taraqqiy burilishi yasashga muvaffaq bo‘ldilar. Turkistonda milliy tafakkur o‘zgardi, millat ijtimoiy g‘aflat uyqusidan uyg‘onib siyosiy va ma’riflashdi. Millat adabiyoti yangilandi, milliy teatr maorif va maktab, matbuot, madaniy-ma’rifiy uyushma (jamiyat) va siyosiy partiyalar paydo bo‘ldi. Bularning samarasi ila butunlay yangi, ya’ni jadid madaniyati rivoj topdi. Bu madaniyat hozirgi zamonaviy madaniyatimizning poydevor toshi bo‘ldi.

Xulosa qilib aytganda birinchidan, Jadidchilik asoschilari ilgari surgan g‘oyalar xalqni ma’rifatli qilishda dasturi amal bo‘lib xizmat qildi va qanchadan-qancha yoshlar savod chiqardi;

Ikkinchidan, Jadidchilik harakati siyosiy ma’rifatparvarlikdan jadid taraqqiyparvarlar firqasi darajasiga ko‘tarila oldi va chin ma’noda ilm fan bo‘yicha yetarli natijalarga erishishdir;

Uchinchidan, Jadidlarimiz har bir ilgari surgan islohatlarida yoshlar ilmi turganligi va ularning ong-u tafakkurini yetuk qilib tarbiyalashda dunyoviy bilimlarni o‘rgatishdagi harakatlari zoye ketmadi, ammo Chor Rossiya buni to‘xtab qo‘yganli bizning yuksalishimizni orqaga surdi. Shuni alohida ta’kidlash joizki jadidchilik harakati va tarixiy tafakkuri xalqimiz ongiga singib ketdi va hozirgi davrda ham ularning asarlari orqali ko‘plab ilm o‘rganishmoqda.

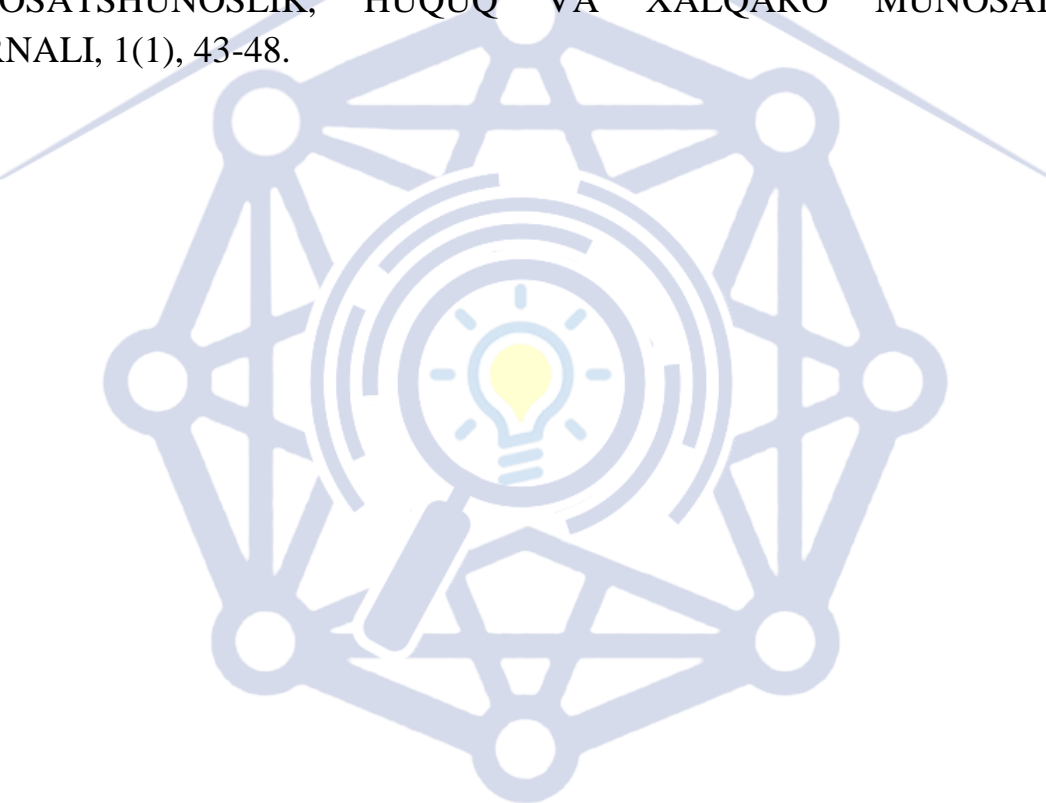
Foydalangan adabiyotlar ro‘yxati:

1. Qosimov Begali. Milliy uyg‘onish – T: Ma’naviyat. 2002.
2. Rajabov Q. Jadidlar – istiqloqchilik harakatining g‘oyaviy rahnamolari.
3. Алиев А. Махмудхўжа Бехбудий. –Т.: Ёзувчи, 1994.
4. Аъзамхўжаев С. Туркистон мухторияти. – Т.: Маънавият, 2000
5. Ismadiyarov, Y., Nabiulina, L., Matnazarova, M., Mulaahmetov, R., Suleimenova, U., & Satimbekova, A. (2021). Multicomponent Structural and

Logical Model of Innovative Management in Higher Education and the Mechanisms for its Implementation. Известия высших учебных заведений. Технология текстильной промышленности, (3), 187-195.

6. Жадидчилик: ислохот, янгиланиш, мустақиллик ва тараққиёт учун кураш. –Т.: 1999.

7. Нурумбетова, С. А. (2022). ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНФОРМАЦИИ КРИМИНАЛИСТИЧЕСКОГО ЗНАЧЕНИЯ В БОРЬБЕ С ЭКСТРЕМИЗМОМ В ОРГАНАХ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ. SIYOSATSHUNOSLIK, HUQUQ VA XALQARO MUNOSABATLAR JURNALI, 1(1), 43-48.

Research Science and
Innovation House

**Фарғона водийсида учровчи ўргимчакларнинг айрим доминант турлари
хаётий цикли ва динамикаси**

**Жизненный цикл и динамика некоторых доминирующих видов пауков,
обитающих в Ферганской долине**

**Life cycle and dynamics of some dominant species of spiders found in the
Fergana Valley**

Бахромова Барно

Фарғона давлат университети катта ўқитувчиси

Бахромова Барно

Старший преподаватель Ферганского государственного университета

Barno Bakhromova

Senior lecturer of Fergana State University

Аннотация. Мақола Фарғона водийси биоценозларида тарқалган ўргимчаклар орасидаги доминант турлар ҳақида сўз боради. Тадқиқот нажижаларига кўра Фарғона водийси биоценозларида учровчи 3 доминант тур ҳаёт цикли мақолада давомида ёритилган.

Калит сўзлар. Ўргимчаклар, доминант, биогеография, экотизим

Абстрактный. В статье речь идет о доминирующем виде среди пауков, распространенных в биоценозах Ферганской долины. По результатам исследований в статье освещен жизненный цикл 3-х доминирующих видов, встречающихся в биоценозах Ферганской долины.

Ключевые слова. Пауки, доминанта, биогеография, экосистема

Abstract. The article is about the dominant species among spiders distributed in the biocenoses of the Fergana Valley. According to the results of the research, the life cycle of 3 dominant species found in the biocenoses of the Fergana Valley is covered in the article.

Keywords. Spiders, dominant, biogeography, ecosystem

Кириш. Умуртқасиз ҳайвон турларининг куруқлик минтақалари бўйлаб турли микдорда ва кўрсаткичда тарқалиши ҳудуд биогеографиясининг ўзига

хос энг муҳим кўрсаткичларидан бири бўлиб [4], бундан ўргимчаклар ҳам мустасно эмас [2]. Ҳар бир зоогеографик ҳудуднинг таркибий қисми ҳисобланган ҳайвонларнинг тур таркиби, улар орасидаги доминант турларнинг аҳамияти юқори бўлиб, ушбу турлар минтақа экотизмининг қандай шаклланиши, турлар популяциялари орасидаги ўзаро муносабат ва турларнинг ўзаро трофик ва бошқа муҳим биологик кўрсаткичларга кўра барқарор муносабатга киришганини тушуниш учун ёрдам беради [3, 5].

Материал ва методика. Фарғона водийси арашнофаунасида ушбу тадқиқот давомида 44 турдаги ўргимчак учраши аниқланган бўлса, уларнинг барчаси ҳам бирдек кенг тарқалмаган. Табиий экосистемалар ва агроэкосистемалардаги турлар бир-биридан етарлича фарқ қилади. Қуйида водий арашнофаунасидаги кенг тарқалган айрим доминант турларнинг ҳаёт цикли ва биологияси хусусида маълумотлар келтирилган.

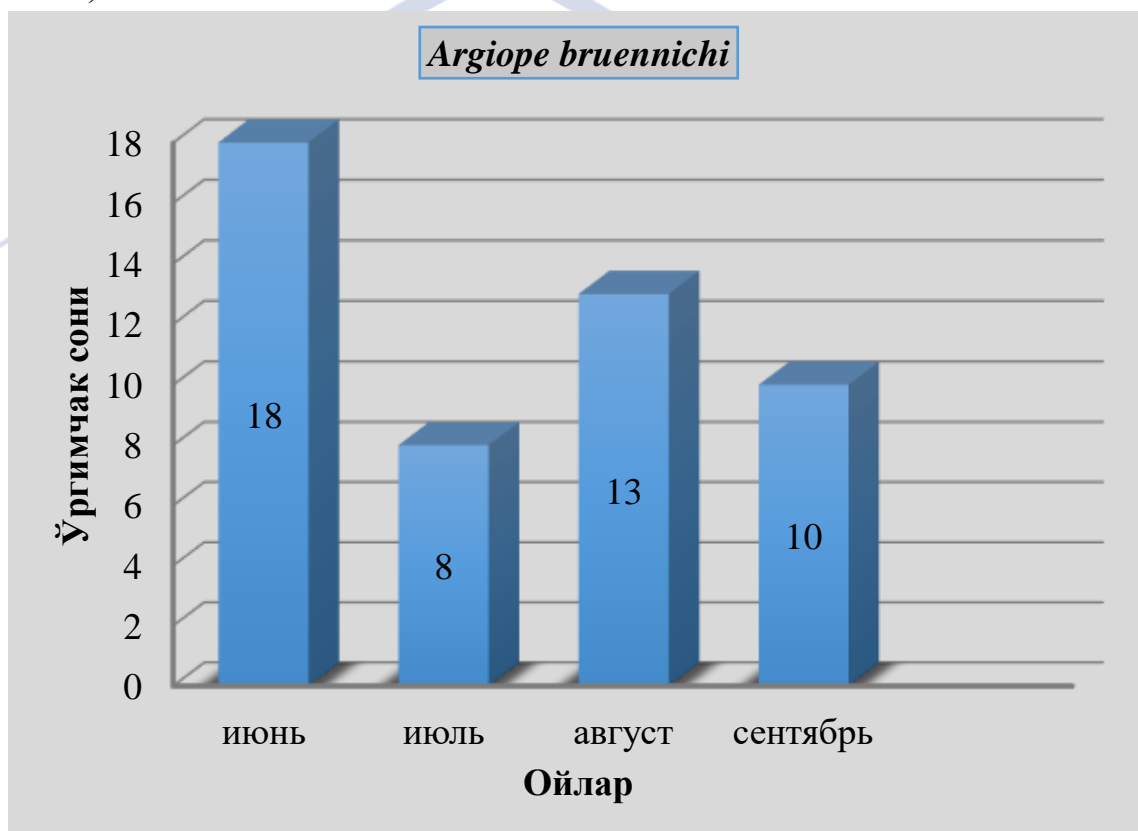
Ари ўргимчак *Argiope bruennichi* бу тур Фарғона водийсидаги тоғ олди ҳудудлардаги адирликларнинг паст бўйли 50 см дан баланд бўлмаган ўтлоқларида доминант ҳолда учровчи тур ҳисобланади. Тадқиқот давомида водийнинг жанубий ёнбағри намлиги юқори бўлган табиий ўтлоқларида бу тур кўп учратилди. Бу ўргимчак тури атрофи очик биотопларда учраши билан характерлидир. Улар кенг орбитани эгаллаган 30 см диаметрли тутқич тўрини эрта тонгда ўсимликлар орасининг пастроқ қисмига қуради.

Урғочилари тўр марказида 1- ва 2- жуфт оёқларини бир-бирига ёпиштириб юқорига, 3- ва 4- оёқларини жуда яқин ҳолатда пастга қилиб худди “Х” кўринишида ўлжасини кутади. Эркаги эса тўр атрофига яқин жойга яшириниб ўлжасини кутади. Унинг асосий озиқ-овқат манбаси уй пашшалари, асаларилар ва ўтлоқларда яшовчи чигирткалардир. Улар учун хос бўлган хусусиятларидан бири у ўлжасини ўлдиришдан олдин уларни ўргимчак иплари билан ўраб чирмаб кўйишидир. Урғочилари ҳамма ўргимчаклар қатори эркакларига нисбатан йирик бўлиб, уларнинг катталиги 11–15 мм. келади. Эркаклари эса 4,0–4,5 мм катталиққа етиб боради. Бундан ташқари, урғочиларида эркакларидан фарқли равишда қорин қисмида сариқ-қора йўллик чизиклар мавжуд. Шу чизиклар сабаб баъзан уларни ари-ўргимчаклар деб ҳам аталади.

Уларнинг жуфтлашиш мавсуми ёз ойларига тўғри келади. Июнь ойининг иккинчи декадасида эркак ўргимчаклар урғочи ўргимчаклар билан

жуфтлашади. Мана шу вақтда ўргимчаклар сони ўзининг энг чўққисига кўтарилади, бизнинг кузатувимида улар июль ойининг ярмида ҳар 10 м² да ўртача 18 тадан учради (1-расм).

Уларда каннибализм мавжуд бўлиб, эркак ўргимчаклар жуфтлашишдан кейин вазифаси ниҳоясига етиши билан, урғочиларига ем бўлиб ҳаёти ҳам тугайди. Шу боис ҳам бу вақтда ўргимчакларнинг сони камаяди (10 м² да ўртача 8 та).

1-расм. *Argiophe bruennichi* турининг йил давомидаги мавсумий миқдор кўпайиш динамикаси

Сўнгра бир ой ўтгач, урғочи ўргимчаклар ичи умумий 300–400 та тухум билан тўлган кўзача шаклидаги пиллаларни ўтларни юқори қисмига тўқилган тўрга илинган ҳолда қўйиб чиқади. Пиллалар ташқи томондан бўйламасига жигарранг йўлчалари мавжуд бўлган, қаттиқ қобиқ ҳосил қилувчи ўргимчак ипларидан иборат бўлади. Ички томони эса юмшоқ ва бўшроқ тўқилган ўргимчак ипларидан ташкил топади. Пилланинг бундай тузилиши тухумларни ташқи томондан ҳар хил таъсирлардан ҳимоя қилади. Урғочилари пиллаларни бир неча кун кўриқлаб туради. Урғочилари эса қишда нобуд бўлади. Пилла

ичидаги тухумлар бир ой ўтиб яъни август охири сентябрь бошида очиб чиқади. Тухумдан чиққан иккала жинс вакиллари дастлабки вақтларда ғуж бўлиб бирга яшайди, кейинроқ эса улар бир-биридан ажралиб тарқоқ ҳолда эркин яшай бошлашади. Улар кейинги йил ёз ойлари ўртасида тўлиқ вояга етади ва улар ҳам кўпая бошлайди.

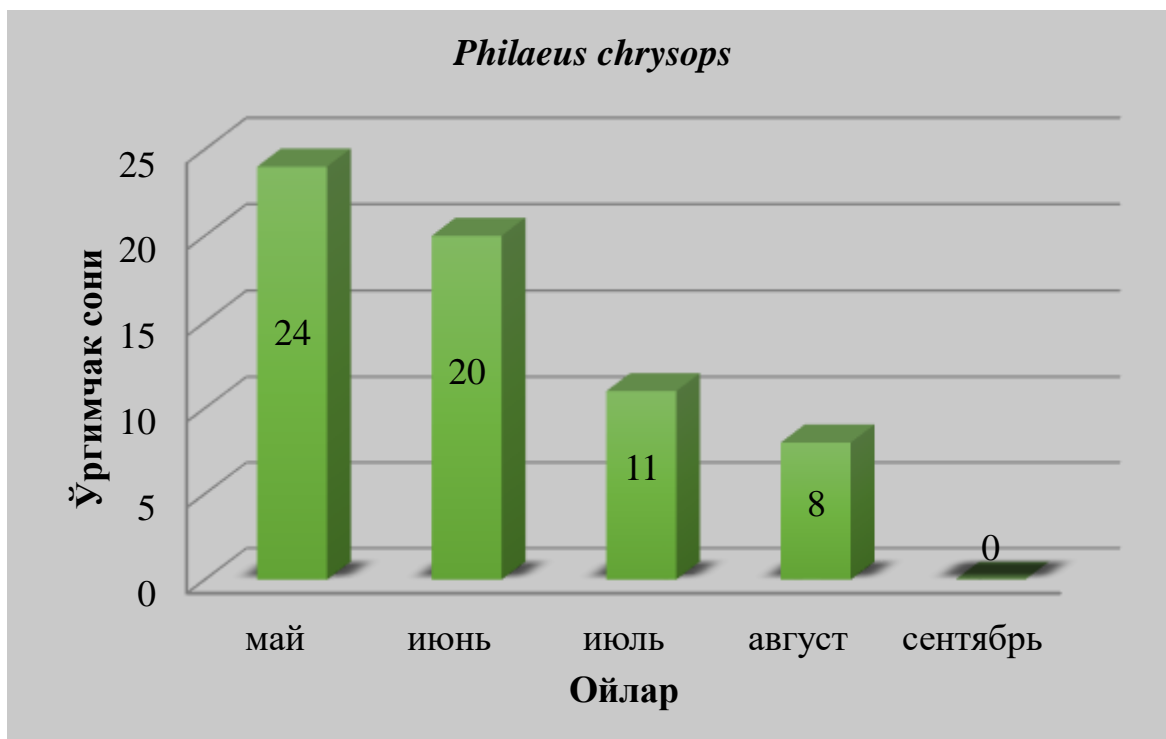
Philaeus chrysops ўргимчагини Фарғона водийсида асосан ёз ойларида учратиш мумкин. Бу тур қуруқ ва иссиқ бўлган ҳудудларда кундуз вақтда актив яшайди. Водийда уни қовжираган ўтлар орасида ёки тошли адирларда кўп учратилди. Улар тутқич тўри тўқимайдиган ўргимчаклар қаторига киради. Ипларидан фақатгина яшаш учун инлари атрофига фойдаланади.

Бу ўргимчаклар сакраш хусусиятига эга бўлиб, ўлжасига яқин келиб сакраб устига чиқадида, тирноқларини ботириб заҳар суюқлигини солиб ўлдиради. Эркак ва урғочиси ўлчами бир хил бўлган катталиқка эга бўлиб, уларга 5 ммдан 10 ммгача узунликдаги гавда хос. Лекин ташқи ранглар томонидан улар кескин фарқ қилиб, эркаклари ёрқин қизил рангга эга. Уларнинг асосий озуқаси иккиқанотли туркумига кирувчи ҳашаротлар, чивин ва уй пашшалари ҳисобланади.

Philaeus chrysops тури ўргимчаги май ойларида август ойларигача актив яшайдиган бир йиллик ўргимчаклар ҳисобланади (2-расм). Уларнинг жинсий вояга етиш даври май ойлари учинчи декадасига тўғри келади. Шу даврда улар жуфтлашади. Жуфтлашиш вақтида эркаги олдинги бир жуфт ёқларини ҳавода силқийди, ўша ёқлари билан ерни дўмбирадек уради. Бу билан у урғочиси эътиборини тортади. Сўнгра июнь ойлари бошларида урғочилари тухумларини пилла ичига қўяди.

Research Science and
Innovation House

2-расм. *Philaeus chrysops* турининг йил давомидаги мавсумий миқдор кўпайиш динамикаси

Пиллаларни эса ер ости ёриқларига, тошлар тагига ўзи тўқиган ўргимчак ипига илиб чиқади. Баъзан бу тур ўргимчаклар битта девор ёки ер ёриғига бир неча она ўргамчак бир бўлиб пиллаларни жойлаб чиқишади.

Август ойлари охиригача она ўргимчак пиллаларини ҳимоя қилиб кўриқлайди.

Ёш ўргимчакчалар тухумдан чиқиб иккита ёшини пилла ичида ўтказди. Пиллани улар учинчи ёшига етганларида тарк этади. Бу вақт эса кейинги йил баҳори келган бўлади. Эркак ўргимчаклар июль ойигача урғочилари сентябрь ойигача яшайди.

Steatoda paykulliana илк бор 1805 йилда француз арахнологги Шарл Валкнер томонидан аниқланиб, унинг номи швед энтомолиги ва шоири Густав Пайкулля номига қўйилган. Бу ўргимчак тури Фарғона водийсининг куруқ ва қуёш кўп тушадиган жойларидаги тошлар тагида яшайди. Баъзан парклар, боғларда ҳам яшаши мумкин. Биз уни Фарғона водийси худудидаги уй

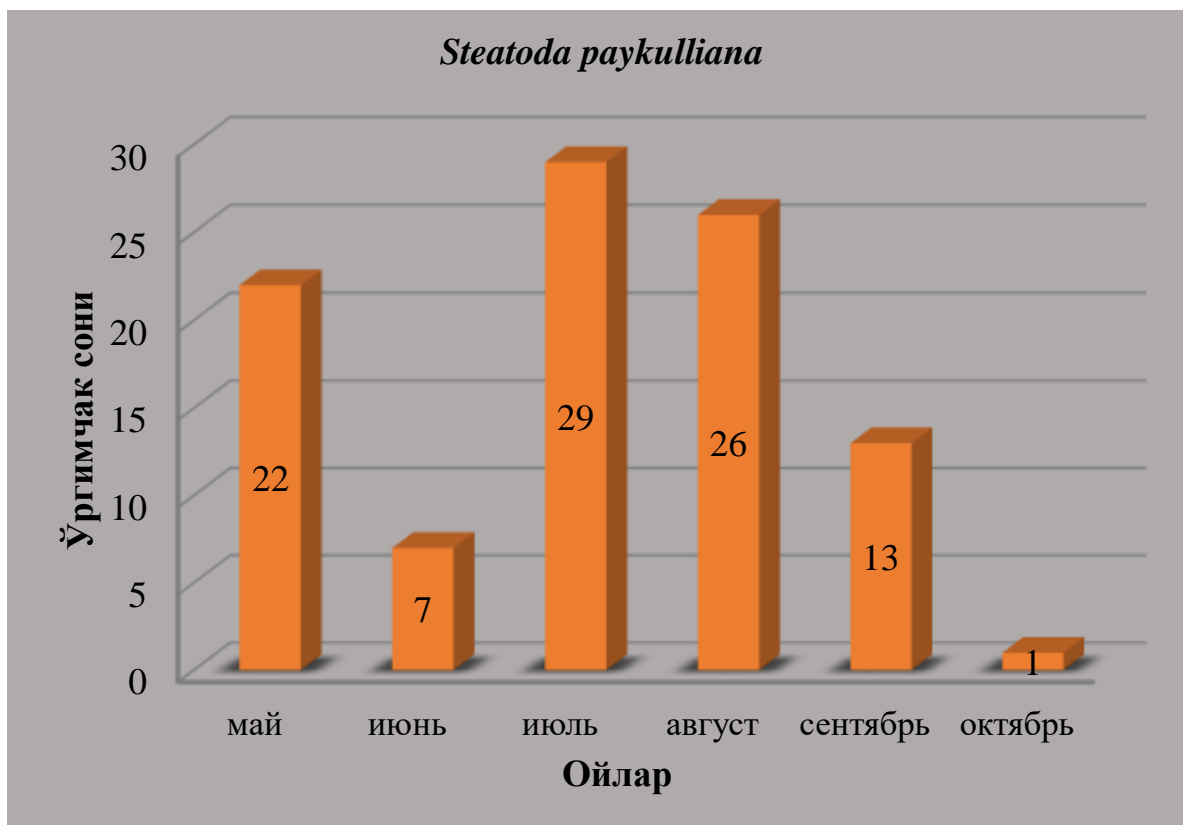

ичларида, лимон ўстириладиган иссиқхонада, мева сақланувчи ертўлаларда учратдик.

Унинг мустақкам ишлардан иборат тутқич тўрини тошлар ораси ёки паст бўйли ўсимликлар орасида, айвонларда, эски уйлар устунларида кўп кузатилди. Бу тутқич тўрига одатда ҳашаротлардан уй пашшалари, тенгқанотлилар, қаттиққанотлилар, сувараклар ўлжа бўлиб тушгани маълум бўлди.

Steatoda paykulliana сохта қорақурт номи билан машхур бўлиб, у ташқи томондан захари хавфли ҳисобланган қорақуртга жуда ҳам ўхшайди [1]. Қолаверса, сохта қорақуртнинг захри ҳақиқий қорақуртникидан анча кучсиз бўлиб, у одамни чаққанида ари чаққандек оғриқ беради, холос. Унинг нейротроп захри ҳашаротлар учунгина хавфли ҳисобланади. Фақатгина урғочисини захари майда сутэмизувчилар қаторига кирувчи каламуш ва сичқонлар қонига 0,3 мг дан ошиқ тушсагина улар учун ҳалокатли тугаши мумкин (zooclub.org.ua). Бошқа организмлар учун хавфли эмас.

Бу ўргимчак май ойларининг биринчи декадасида Кува тумани адирликларининг ер юзасига чиқиб озикланади. Шу ойнинг учинчи декадасида улар жуфт ахтара бошлайди. Эркалари урғочисини эътиборини тортиш учун стридулитр аппарати ёрдамида шириқлаган товуш чиқара бошлайди. Бу товуш билан у ҳам урғочисини ўзига қаратади, ҳам “рақиб”ларини кўрқитади. Товушни сезган урғочи ўргимчаклар эркак ўргимчаклар кетидан боради ва жуфтлашади. Жуфтлашишдан сўнг урғочилари эркаларини еб қўяди. Шу сабабдан май ойида ҳар 10 м² да 22 тадан учраган ўргимчаклар июнь ойига келиб сезиларли даражада камаяди (3-расм). Кузатишларимиз натижасида урғочи ўргимчак 20 кун ўтганидан сўнг худди юмалоқланган пахта кўринишидаги пиллалар ичига 13 тадан 300 тагача тухум қўяди. У пиллаларни ўзи тўқиган тўр четига мустақкамлаб илиб қўяди. Пиллалар девори юпқа бўлиб баъзан ундаги тухумлар ёки ривожланаётган ўргимчаклар ҳам кўриниб туради. Бир ойдан ўтиб, яъни июль ойининг учинчи декадаси - август ойининг биринчи декадасида бу тухумлардан майда ўргимчакчалар очиб чиқади. Янги чиққан ўргимчакчалар дастлабки 20 кун онаси билан яшайди, сўнгра атрофга тарқалиб кетиб, эркин яшай бошлайди.

3-расм. Сохта қоракурт *Steatoda paykulliana* турининг йил давомидаги мавсумий миқдор кўпайиш динамикаси

Кузнинг дастлабки совуғи тушгунича улар ер остига мустақил ҳолда ин қуриб қишга тайёргарлик кўришади. Октябрнинг иккинчи декадасида улар ер остига кириб кетиб диапауза ҳолатига ўтади ва баҳорда уйғонади. Йил давомида улар 8 мартаба пўст ташлаб 9 ёшга қиради ва 5 ёшидан бошлаб уларда ташқи томондан эркаклик ва урғочилик фарқлари намоён бўла бошлайди. Жинсий етилиш даври кўпроқ 7 ёшига, баъзан 8 ёшига тўғри келади. Эркаклари урғочиларидан 20 кун эртароқ содир бўлади. Водийда учровчи бу ўргимчакларнинг вояга етган урғочиси 7,0–10,5 мм; эркаги: 6–8 мм га етади. Умумий тана тўқ жигарранг, баъзан деярли қора рангда бўлади. Қорнининг шакли овал ёки тухумсимон шаклда бўлиб, 2 ёшгача уларнинг ранги оқ рангда бўлади. Уларда иккинчи ёшининг охирида ранг ўзгариши кузатилиб, танасига қора ранг қиради ва қорнининг орқа қисмидаги оқ чизиқлар пайдо бўла бошлайди. Урғочи турларининг қорин орқа қисмидаги бу чизиқлар ранги ўзгарувчан бўлиб, вақт ўтиши билан у оқдан сариққа, сўнгра ёрқин қизилгача

ўзгариб боради. Баъзан бу чизиқли ранглар йўқолиб қорин қисмда қора рангни ўзи кўришиб қолиб, худди ҳақиқий қорақуртга ўхшаб қолади. Шу сабабли бу турга сохта қорақурт номи берилган. Сохта қорақуртни ҳақиқий қорақуртдан ажратиш олиш жуда ҳам осон. Ҳақиқий қорақуртнинг қорнининг юқори қисмидаги 13 та қизил доғи йўқолиб кетса ҳам, қорнининг остки томонидаги қизил доғчаси сақланиб қолади. Сохта қорақуртда бундай доғ мавжуд бўлмайди. *Steatoda paykulliana* эркаги 1–1,5 йил урғочиси эса 5–6 йил яшайди.

Фойдаланилган адабиётлар.

1. Бахромова Б. Ўзбекистонда учровчи қорақурт (*Latrodectus tredecimguttatus*) ва сохта қорақурт (*Steatoda paykullina*) нинг морфобиологик солиштирма таҳлили. // Хоразм маъмун академияси ахборотномаси, 9, (2020) 30-32.
2. Knapp M., Řezáč M. Even the Smallest Non-Crop Habitat Islands Could Be Beneficial: Distribution of Carabid Beetles and Spiders in Agricultural Landscape. // PLOS ONE, 10 (4), (2015), e0123052.
3. Meng K., Li S., Murphy R.W. Biogeographical patterns of Chinese spiders (Arachnida: Araneae) based on a parsimony analysis of endemism. // Journal of Biogeography, 35 (7), (2008), 1241-1249.
4. Utz R.M., Hilderbrand R.H., Boward D.M. Identifying regional differences in threshold responses of aquatic invertebrates to land cover gradients. // Ecological Indicators, 9 (3), (2009), 556-567.
5. Zhang J.X., Maddison W.P. Molecular phylogeny, divergence times and biogeography of spiders of the subfamily Euophryinae (Araneae: Salticidae). // Molecular Phylogenetics and Evolution, 68 (1), (2013), 81-92.

Research Science and
Innovation House

TABIY BIRIKMALARNING KUMUSH METALI IONIGA BIOSORBENT SIFATIDA QO'LLANILISHI

Mirsiddiqov Umidjon Baxodir o'g'li
Egamberdiyev Xayrulla Komiljonovich
Abduraxmanova Ugilay Koxxorovna
Boboqulova Muxlisa Baxrom qizi
Guliston davlat universiteti

Аннотация

Ushbu tadqiqot ishida nodir metall ionlarini sanoat oqavalari va chiqindilar tarkibidan aniqlash hamda sorbtsion ajratishda o'simlik moddalaridan biri gossipol va uning hosilalari biosorbent sifatida qo'llanildi. Kumush metali ionini sorbtsiyadan oldingi va keyingi miqdori spektrofotometrik usulda tadqiq qilindi.

Kalit so'zlar: nodir metall ionlari, sorbentlar, kumush ion, gossipol sirka kislotasi, biosorbtsiya, kontsentrlash.

ПРИМЕНЕНИЕ ПРИРОДНЫХ СОЕДИНЕНИЙ КАК БИОСОРБЕНТА ДЛЯ ИОНОВ МЕТАЛЛА СЕРЕБРА

У.Б.Мирсиддиқов, М.Б.Бобоқулова, Х.К.Эгамбердиев, У.К.Абдурахманова
Гулистанский государственный университет

Аннотация

В данном исследовании одно из растительных веществ госсипол и его производные были использованы в качестве биосорбентов для определения и сорбционного разделения ионов редких металлов из состава промышленных стоков и отходов. Количество ионов металлического серебра до и после сорбции изучали спектрофотометрическим методом.

Ключевые слова: noble metal ions, сорбенты, ион серебра, госсиполуксусная кислота, биосорбция, концентрирование.

APPLICATION OF NATURAL COMPOUNDS AS BIOSORBENT FOR SILVER METAL IONS

U.B.Mirsiddikov, M.B.Bobokulova, X.K.Egamberdiev, U.K.Abdurakhmanova
Gulistan State University

Abstract

In this study, one of the plant substances gossypol and its derivatives were used as biosorbents for the determination and sorption separation of rare metal ions

from the composition of industrial effluents and wastes. The amount of silver metal ion before and after sorption was studied by spectrophotometric method.

Key words: rare metal ions, sorbents, silver ion, gossypol acetic acid, biosorption, concentration.

Sorbtsion va ekstraksion ajratish va komponentlarni kontsentrlash jarayonlarini o‘z ichiga olgan kombinatsiyalangan taxlil usullari, istiqbolli usullardan bo‘lib, murakkab tarkibli ob‘ektlar tarkibini ham analiz qilishda ishonchli natijalar olishni ta‘minlaydi.

Noyob, kamyob va zaxarli metallar, shuningdek nodir metall ionlari va ularni kontsentrlash hamda ajratib olishda mikroorganizmlar biomassasidan ham foydalanish asosida muhim natijalarga erishilganligi adabiyotlarda qayd etilgan [1-2]. Bunda, eng avvalo, mikroorganizmlar hujayyasi membranasi tuzilishi e‘tiborga olinadi.

Hozirgi vaqtda metallurgiya sanoati sohasida rangli va nodir metallarni tabiiy manbalarda aniqlash va ajratib olish hamda ularni bir-biridan ajratish asosiy muammo hisoblanadi. Tekshirilayotgan manbada nodir metallarning miqdori kamligi va notekis taqsimlanganligi nodir metallarni aniqlashda qiyinchiliklar tug‘diradi. Shuning uchun ham kumush va nodir metallar analizida samarali analiz usullari va selektivligi yuqori bo‘lgan reaktivlardan foydalanish taqozo etiladi.

Ushbu tadqiqot ishining maqsadi ishlab chiqarish korxonalarida chiqindilarni tarkibidan nodir metallardan biri bo‘lgan kumush metall ionini aniqlash va biosorbtsion ajratib olish jarayoniga gossypol sirkas kislotasining qo‘llanilishi tavsiyasiga doir tadqiqotlarni o‘z ichiga oladi.

Bu yo‘nalishda biosorbentlar tabiiy birikmalar bo‘lib, ularni tabiiy manbalardan ajratib olish ko‘p vaqt va mablag‘ talab qilmasligi bilan ahamiyatli. Chunki gossypol sirkas kislota paxta chigitining moyi ajratib olingandan keyingi chiqindisi tarkibidan ajratib olinadigan modda. U kam miqdorda g‘o‘za o‘simligi ildizi va poyasida ham to‘planadi. Shuni hisobga olib, ushbu tadqiqotda kumush metall ionlari uchun biosorbent sifatida gossypol hosilasining sorbent sifatida qo‘llanilishi iqtisodiy jihatdan ahamiyatlidir.

Uning turli metallar bilan hosil qilgan tuzlarining suvdagi eritmaları xarakterli rangga ega bo‘ladi. Gossypolning bu xossalardan analitik kimyoda metall ionlarini sifat va miqdoriy aniqlashda foydalanish imkonini beradi [1].

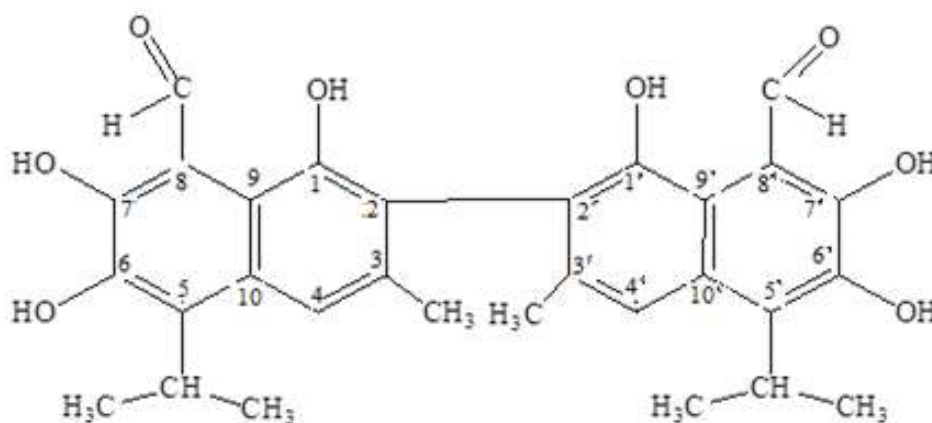
r

r

r

[

]

Gossipol – amorf, kristallsimon, limonsimon-sariq rangli, turli xil organik epituvchilapda epish xususiyatiga ega bo‘lgan tabiiy modda. Gossipol molekulasida tupli xil qutbli guruhlar bo‘lishi bilan bip qatorda, naftalin qoldig‘da ikkita izopropil guruhi bo‘lganligi tufayli uning suvda erimasligini keltirib chiqaradi. Gossipol moddasi metil, etil, izopropil va butil spirtlarida ham juda yaxshi, shuningdek, dietilenglikol, dioksan, atseton, dietil efiri, etilatsetat, xloroform, uglepod tetraxlorid, dixlorektan, fenol, piridin va qizdirilgan naftalin, qizdirilgan paxta yog‘ida [2] juda yaxshi eriydi (1-jadvalga qarang).

1-jadval

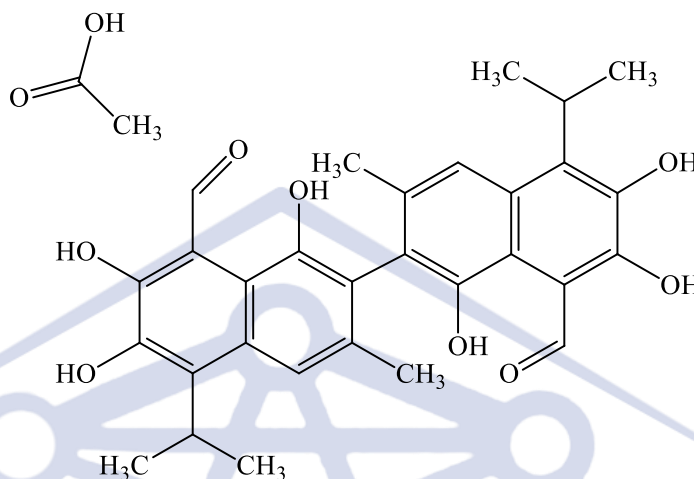
Gossipolning ayrim fizik-kimyoviy kattaliklari

Kimyoviy formulasi	Brutto formulasi	M_r	Rangi	T_{suyuk}^{0S}	R_f	Eruvchanlik (n.sh)da
$(C_{14}H_{14}CHO)_2$	$S_{30}N_{30}O_8$	518	och sarik	181-182	0.52* 0.7*	Atseton, spirt, DMFA, DMSO

Gossipol rangli va og‘ir metall ionlari bilan ma‘lum sharoitlarda rangli kompleks birikmalar hosil qiladi. Kompleks birikmalarining hosil bo‘lishi asosan, molekulaning 1,1`- holatdagi uglerod atomlariga bog‘langan gidroksil guruhlari va 8, 8`-holatlarda joylashgan aldegid guruhlariidagi umumlashmagan elektron juftlari hisobiga amalga oshadi.

Bu o‘rinda gossipolning metallap bilan hosil qilgan komplekslari haqida so‘z bopadi.

Gossipol sirka kislotasi (GSK) o‘zgaruvchan birikma bo‘lib, suvli eritmada isitilganda gidropolizga uchpaydi. GSK ning tuzilishi quyidagicha[3-5]:

Gossipol sirka kislotasi – och sariq amorf kukun modda. Yorumlik nupi ta’sirida panggi o‘zgaradi. Suvda deyarli erimaydi. Spirtida, atsetonda, xlorofopmda eriydi. Suyuqlanish harorati 177° dan 180° S gacha (parchalanish bilan). Uning xloroformdagi 0,002% eritmasining 310 - 430 nm oraliqdagi UB-spektri 366 nm da yutilish maksimumiga ega [2].

Kumush qimmatbaho metall bo‘lib, u qadimdan ma’lum. Er po‘stlog‘ining $6 \cdot 10^{-6}$ % ini tashqil qiladi. Tabiatda kumush juda kam tug‘ma holda uchraydi. Ko‘p birikmalar mishyak yoki surma bilan birga minerallar holda uchraydi. Kumush dunyoning ko‘plab mamlakatlarida asosan rudalar tarkibidan ajratib olinadi. Kumush shuningdek, oltin bilan tabiiy qotishma shaklida hamda mis, qo‘rg‘oshin va rux rudalarida uchraydi. Er qobig‘idagi kumushning nisbati milliondan biriga teng deb taxmin qilinadi. Sof kumushning eng yirik konlari Afina va Neva joylashgan. Shimoliy va Janubiy Amerikaning g‘arbiy qismlaridagi qo‘riqxonada dunyodagi kumush zaxirasining 60 foizini tashkil etadi, Meksika jahon kumushining 35 foizini, Peru 12 foizini va Amerika Qo‘shma Shtatlari (AQSh) 11 foizini ishlab chiqaradi. Taxminan 40 foiz ishlab chiqarish boshqa mamlakatlar o‘rtasida taqsimlangan.

Sog‘liqni saqlash tizimida qo‘llaniladigan kumush “kolloid kumush” bo‘lib, bu kumushning turli oqsillar bilan birikmasi kuchli antiseptik xususiyatga ega. Kumush issiqlik va elektrni boshqa metallarga qaraganda yaxshi o‘tkazadi, yorumlikni yaxshi qaytaruvchi, nurlanishdan himoya qiluvchi xossaga ega. Kumush

ionlari kuchli bakteritsid xususiyatga ega bo‘lib, 450 xil bakteriyalarni yo‘qotadi, virus va zamburug‘lar o‘shining oldini olib, ularni o‘ldiradi hamda ko‘plab teri kasalliklariga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi .

Juda samarali antibiotik xususiyatiga ega kumush, shuningdek, inson tanasiga salbiy ta‘sir ta‘siri ham bor, kumushdan zaharlanish holatlari inson tanasida kumush to‘planishi natijasida yuzaga keladi. Davolash juda qiyin bo‘lgan kumushli zaharlanishida oshqozon og‘rig‘i va nafas qisishi kabi shikoyatlar bo‘ladi.

Shularni hisobga olib, ilmiy tadqiqotlarimizda turli xil ishlab chiqarish korxonalarini va metallurgiya sanoati oqavalari tarkibidagi kumush metalli ionini tabiiy birikmalar yordamida spektrofotometrik aniqlashning optimal sharoitini aniqlash bilan birga, eritmada hosil bo‘ladigan kumush kompleksining tarkibiy mollar nisbati, kompleksning barqarorligi, aniqlash usuliga begona ionlar ta‘sirini o‘rganib, tabiiy ekologik namunalardan kumushni aniqlash usuli ishlab chiqildi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Абдурахманова У.К., М.Р.Аскарлова Аналитические свойства госсиполуксусной кислоты // Журнал Universum: химия и биология. – 2020. -№12 (78). –С.30-35.
2. Маркман А.Л., Ржехин В.П. Госсипол и его производные. -М.: Пищ. пром-ть. 1965. -250 с.
3. Egamberdiev X.K., Abdupakhmanova U.K. Adsorption of iron to biologically active substances // Fars Int J Edu Soc Sci Hum 1(1); 2022; - PP.213-219. <https://doi.org/10.5281/zenodo.7254334>.
4. Аскарлова М.Р., Абдурахманова У.К., Якубова Н.Х., Гафуров М.Б. Спектрофотометрическое определение железа (III) с азопроизводными госсипола // Россия, Universum (Химия и биология). -2022. 3(93). –С. 52-58.
5. Uzokov, J., Alyavi, B., Payziev, D., Orziev, D., Mukhamedova, M., & Madjidov, I. (2022, June). Efficacy of diet with low glycemic index in atherosclerotic coronary artery disease. In EUROPEAN JOURNAL OF CLINICAL INVESTIGATION (Vol. 52). 111 RIVER ST, NOVOKEN 07030-5774, NJ USA: WILEY.
6. Аскарлова М.Р., Абдурахманова У.К., Gossipolning polifunksionalligining og‘ir metallar analizidagi ahamiyati O‘zMU Xabarlari, 2023, № 3/1/1, -Б.406-409.
7. Мухамедова, М. Г., Юсупов, А. М., & Халимбетова, Н. Ю. (2018). Патогенетическая роль системы оксида азота и его метаболитов в развитии и прогрессировании хронической сердечной недостаточности. Буковинський медичний вісник, (22,№ 3), 50-59.

REFORMS AND DEVELOPMENT PROSPECTS IN THE PUBLIC FINANCIAL SYSTEM IN UZBEKISTAN

Amirova Dilshoda Hasan qizi

Ochildiyeva Naima Mengziya qizi

Eshmirzayeva Qurbonoy Bahromovna

Mamaraimova Hilola Abduqahhor qizi

Termiz Institute of Agrotechnologies and Innovative Development

Abstract: A large amount of money has been collected in state trust funds under the conditions of the weakening of state financial control, these funds are ineffective use and can lead to various situations. that is why also in order to strengthen control over the use of state financial resources it is appropriate to include them in the state budget. Funds collected in it is necessary to ensure that the target direction remains unchanged. This in the article, the division of the financial system and state budgets into separate areas and sections thoughts and comments are made about it.

Key words: finance, public finance, public financial management, development, strategy.

President of the Republic of Uzbekistan Sh. Mirziyoev's Decree "On the Strategy of Actions for the Further Development of the Republic of Uzbekistan" to further increase the effectiveness of the reforms, create conditions for comprehensive and rapid development of the state and society, modernize our country and all areas of life In order to implement the priority directions for liberalization, the Action Strategy for five priority directions for the development of the Republic of Uzbekistan in 2022-2021 was approved[1]. The priority areas of economic development and liberalization occupy a particularly important place in the strategy of these actions. Commercial banks of Uzbekistan began to stand out, first of all, as specialized credit institutions. This has gained urgent importance due to the fact that, on the one hand, it attracts temporarily free funds of farms, and on the other hand, it meets the financial needs of enterprises, private entrepreneurs and the population at the expense of the attracted funds. According to foreign and local experts, the main principle - moving away from specialization and deepening the universalization of banking activities - has been observed in the republic for the last

few years. This predetermines the content of banking operations and the essence of credit relations.

The state financial system is unique to the field of "State finance and local finance" is a joint. Its uniqueness is the centralized funds of the state from a separate form on financial and credit relations for attracting funds consists of In this case, the state is mainly a borrower of funds, as well as a creditor and guarantor (guarantor) also appears on the field. Quantitative loan of funds in state credit.State activity prevails as recipient. Operations of the state as a creditor, that is, when the state provides loans to legal entities and individuals or becomes a guarantor, it will be very narrow. Nevertheless, in the conditions of the market economy, from the budget financing is also wide if it is carried out under the condition of repayment and solvency can develop. The division of the financial system into separate sectors and branches of the gross domestic product in formation, distribution and redistribution, formation of incomes and from them participation of subjects of economic relations differently from each other in the use is determined by Monetary funds for each sector and link of the financial system and specific forms and methods of income formation and their use is relevant. For example, the finance of enterprises to material production, gross domestic product creation, its distribution among enterprises and a part of the gross domestic product serves for redistribution to budgetary and extra-budgetary savings funds. Through the state budget, resources are attracted to the central fund of the state and they redistributed between economic regions, sectors and social groups of the population.

From the way of building a democratic state of Uzbekistan the wide-ranging economic activities carried out in the country today in the implementation of reforms, first of all, further improvement of the financial system, It is important to improve the types of financial system and their implementation mechanism is one of the issues. Financial system in the context of economic modernization improving the effectiveness of the priority directions of the reform, including issues of further liberalization of the financial system are of particular importance.

In 2022, as a result of targeted measures the increase of budget revenues over its expenses is 4.1 percent of GDP level was achieved. In general, this is the case in the field of the state budget in order to achieve the results, the gradual structural change and liberalization of the economy of our country, a number of things that were previously the responsibility of the state expenses of the state budget by

transferring tasks to the private sector optimization, development of new industrial lines and private strengthening of the financial situation of the sector, as well as its country factors such as the increase in its role and share in the economy had a significant impact.

State budget revenues in the context of economic modernization. There are scientific and theoretical views on the role of direct taxes in the formation. For example, achieving stability of budget revenues, direct and indirect taxes ensure balance between incomes, at the same time, the budget who are waiting for a solution to increase the stability of direct tax revenue in their incomes are considered as urgent issues. Indeed, the mechanism of the country's financial system. Among the reforms being implemented in the areas of improvement, the tax burden legally reduce the level, determine the optimal tax burden and it the state and taxpayers are equally interested in keeping it in practice. Because, If the optimal tax burden stimulates the financial and economic activity of enterprises, the state provides constant income for the budget.

Financial policy on the principle of determining the prospects for budget revenues, the prospects for the socio-economic development of the country in the basic economy, is developed within the framework of a correct and clear definition and objectives aimed at ensuring the effectiveness of strategies and implemented reforms. This is also considered to be somewhat understandable, convenient and acceptable. In developed countries, many developing countries are seeking to improve the functioning mechanism of the country's financial system by in-depth study of the extensive and rich experience collected to develop ways of its application in the economy. Including finance in the Republic of Uzbekistan, today the directions for improving the mechanism of operation of the system are paying serious attention to the development of forecasts based on the future. In short, there is a rapid development of economic processes. depends on the financial sector. All processes of reproduction involve money as the main instrument in the stages. Finance is a major part of the economy It will not be wrong to say that it is one of the pillars because it is a tool for a specific purpose. Target funds are created for economic development and distributed to meet the needs of society. Faces the financial system (personal finance), between governments (public finance) and businesses (corporate finance). consists of capital flows occurring. In modern financial systems, money and credit are used as financial instruments of exchange.

They are a valuable tool to serve, and can alternatively be exchanged for goods and services.

References:

1. Karimov I.A. World financial and economic crisis, ways and measures to eliminate it in the conditions of Uzbekistan / I.A. Karimov. - T: Uzbekistan, 2009. - 56 p.
2. Law of the Republic of Uzbekistan "On Foreign Investments". April 30, 1998. Article 3.
3. Dictionary of International Trade. Global Marketing Strategies, 2015, p.82

Research Science and Innovation House

Qiziqarli geografiyani bilasizmi...

Mirzayeva Xilola Rajabbayevna 12-son geografiya va iqtisod fani o‘qituvchisi

«Yer aylana turib, quyoshga yaqinroq kelsa — yoz, uzoqlashsa — qish bo‘ladi» demang. Aksincha, qishda Yer quyoshga ancha yaqinlashgan bo‘ladi (masofa, yanvarda 146 million kilometrgacha kamayadi), yozda — uzoqlashib ketadi (masofa iyulda 151 million kilometrgacha cho‘ziladi). Demak, qish yoki yoz fasllari Yeming quyoshga yaqin-uzoqligiga bog‘liq emas. Mavsumlar — Yeming quyoshga nisbatan 23 yarim gradus og‘ib turishi natijasidir. Yeming qaysi pallasi (shimoliy yoki janubiy yarimshari) Quyosh tomonda ekanligiga qarab yoz yo qish bo‘ladi.

Arktikaga doir Shimoli sharqiy o‘tkil va Shimoli g‘arbiy o‘tkil tushunchalari bor. Shimoli-sharqiy o‘tkil deganda Rossiya Federatsiyasining shimoliy sohillari bo‘ylab Murmanskdan to Bering bo‘g‘ozigacha kema yurishi tushuniladi, uni qisqacha Shimoliy dengiz yo‘li deb ataymiz.

Shimoli g‘arbiy o‘tkil deganda Amerika qit‘asining shimoliy sohillari bo‘ylab Atlantika okeanidan Bering bo‘g‘ozigacha dengiz yo‘li tushuniladi.

Har qanday davlatda hukumat idoralari poytaxtda joylashganini bilasiz. Biroq Filippinda bunday emas. Bu davlatning poytaxti Manila shahri hisoblanadi, ammo hukumat Keson-siti shahrida joylashgan. Niderlandiya poytaxti Amsterdam, hukumat qarorgohi esa Gaaga shahrida.

Atlantika okeanidagi Madeyra oroli uch marta «kashf» etilgan. V asrda karfagenliklar u yerga borib, «Chorva oroli» deb atashgan. VI asrda genuyaliklar qaytadan «kashf» etib, unga «O‘rmon orol» deb nom berdilar. Oradan qariyb 900 yil o‘tgach XV asrda portugallar topgan orol Madeyra «o‘rmon» bo‘lib qoldi.

Antarktida va Grenlandiyadagi abadiy muzliklar eritilsa bormi, okeanlar sathi 60 metr ko‘tarilib ketadi, oqibatda Yer yuzining 10 foyiz qismi suv ostida qoladi.

Mavjud kitoblarda Indoneziyani «Uch ming orol mamlakati» deb atashadi. AsUda orollar soni 13 yarim mingga yetadi. Lekin shulardan 6 mingtasining nomi bor, 992 tasidagina odamlar yashaydi, xolos. Kosmik raketalarda parvoz eta turib, 24 soat mobaynida butun Yer yuzasini fotosuratga olish mumkin. Holbuki bunday

ishni bajarish uchun kamida 1000 ta samolyot kun-u tun havoda tinmay uchib turishi kerak bo‘lar edi.

1. Everest eng baland tog‘ emas

Ha, agar dengiz sathidan bo‘lgan balandlik hisobga olinsa, unda Everest sayyoradagi eng baland nuqtadir. Biroq, balandlik yer yadrosi markazidan hisoblansa, Chimboraso vulqoni Jomolungma cho‘qqisidan 3,4 metrga balandroqdir.

2. «Yarim sharga yarim shar» jamoalari bilan futbol o‘ynashingiz mumkin

Ha, ha va buni Braziliyadagi maydonning o‘rtasi ekvator bo‘ylab nol parallelida joylashgan “Estadio Milton Correa” stadionida amalga oshirish mumkin. Ya’ni jamoalar faqat o‘zlari uchun emas, xuddiki sayyoraning ikki yarim shari uchun o‘ynagandek bo‘ladi.

3. Yer yuzidagi yetib bo‘lmaydigan joy – Nemoni qidirib

Tinch okeanida yaqin atrofdagi quruqlikdan eng uzoq bo‘lgan nuqta mavjud. Bu joyga eng yaqin qirg‘oq 2 688 km masofada, hech kim istiqomat qilmaydigan Dyuci oroli joylashgan. Bu nom albatta, muhtafilm qahramoni nomiga emas, balki Jyul Vernning hikoyalari asoslanib nomlangan.

4. Siz qaerdasiz? Aytish qiyin...

“To‘rt burchak” – bu to‘rtta shtat bir vaqtning o‘zida kesishgan AQShdagi joy: Arizona, Yuta, Kolorado va Nyu-Meksiko.

5. Muzliklar – bu bizning asosiy suv zaxiramiz

Ha, ha, butun dunyo muzliklarida yer sharidagi 75% ichimlik suvi mavjud.

Qizig‘i shundaki, Baykal ko‘li – bu yana 20% suv deganidir.

6. Eng uzun chegara

XIX asrda avstraliyalik fermerlar qo‘ylarini dingo itlari hujumidan himoya qilish uchun oz emas, ko‘p emas, 5 614 kmlik devor qurishgan. Avstraliyada cho‘ponlikni shunday qadrlashadi.

7. Eng katta cho‘l. Sovuq cho‘l.

Cho‘l, aslida issiq bo‘lmagan, yomg‘ir yog‘maydigan joyga aytiladi. Ushbu mezon bo‘yicha eng katta cho‘l – bu Antarktidadagi 13,8 million kv. km.

8. Bugun bizniki – ertaga sizniki

Bidasoa daryosidagi bu kichik orol yarim yil Frantsiyaga, keyingi yarim yil Ispaniyaga tegishli. Bu holat 300 yildan beri davom etadi. Nega bunday qarorga kelishganligini ko‘pchilik eslay olmaydi.

Ko‘rinishidan, unchalik katta bo‘lmagan orol hech kimga kerak emasga o‘xshaydi.

9. Nafaqat «o‘lik», shuningdek sayoz ham

O‘lik dengizi har yili o‘z sathidan bir metrga «quriydi». Hozirda bu 430 metrni tashkil qilmoqda.

10. Kanadada ko‘lda orol bor, unda yana bir orol ko‘li bilan bor va shu ko‘lda ham orol bor

Uning nomi Viktoriya, hajmi atigi 4 gektar.

11. O‘zi o‘ziga mikroiklim

Xitoyning 441 km chuqurlikda joylashgan Ervandun g‘ori atmosferamizdan shunchalik chuqur va uzoq joylashganki, u o‘z mikroiklimini va o‘ziga xos o‘simlik dunyosini yaratgan. Dunyodagi dunyo. U yerda hatto «yerdan» farqli ob-havoni ham bashorat qilish mumkin.

12. Hamma tog‘lar ham o‘smaydi

Tog‘lar «o‘shini» bilsangiz kerak, axir tektonik plitalar doimo siljib turadi. Shu sababli qaerdadir yer qisqaradi va shu joyda tog‘lar ko‘tariladi. Masalan, Himolay. Ba’zi joyda aksincha, ular «kengayadi». Masalan, Shimoliy Amerika sharqida joylashgan Apalachi.

13. Ajabtovur qumtepalliklar

Qizil, jigarrang, moviy, yashil, ko‘k, binafsha va sariq – bunday go‘zallik sizni Shamarelda (Mavrikiy) kutmoqda. Shunchaki tabiat 7 xil rangdagi qumlar sayyoraning bir joyida aralashishi kerak, degan qaror qarorga kelgan. Naqadar go‘zal!

14. Yana bir bor Avstraliyadagi qo‘y boqish to‘g‘risida

Dunyodagi eng katta yaylov

Avstraliyadagi ayrim yaylovlar ba’zi davlatlardan ham katta ekanligi ajablanarli emas. Masalan, Isroil.

«Anna Kirk» fermer xo‘jaligi maydoni 23 677 kvadrat kmni tashkil etadi.

15. Xayrli tun va xayrli tong!

Diomida orollarining o‘rtasi taxminan 4 km davlat chegarasi va 21 soat vaqt farqi bor.

Ular Bering bo‘g‘ozida joylashgan bo‘lib, aynan ular orasida sanada o‘zgarishlar chizig‘i o‘tadi.

16. Tinch va juda ham ulkan Okean

Tinch okeani shunchalik kattaki, unda shunday bir nuqta bor, u yerda pastga sho‘ng‘ib, yer yadrosidan o‘tsangiz ham... baribir Tinch okeanida bo‘lib qolasiz. Qadimgi yunon tilidan tarjima qilingan "geografiya" so‘zi - "yerning ta'rifi" degan ma'noni anglatadi.

Amazon o‘rmonlari sayyoramizni kislorod bilan boyitishda muhim rol o‘ynaydi. Ular dunyodagi kislorodning 20 foizini ishlab chiqaradi.

Istanbul dunyoning ikki qismida - Osiyo va Evropada bir vaqtning o‘zida joylashgan sayyoramizdagi yagona shahar.

Bilasizmi, dunyodagi hech bir davlatga tegishli bo‘lmagan yagona hudud Antarktida (Antarktida haqidagi qiziqarli faktlarni ko‘ring)?

Suriyaning poytaxti Damashq yer yuzidagi eng qadimiy shahar hisoblanadi. U haqida birinchi eslatmalar miloddan avvalgi 2500 yillarga oid hujjatlarda uchraydi.

Rim insoniyat tarixidagi birinchi milliondan ortiq shahar.

Davlat maqomiga ega bo‘lgan dunyodagi eng kichik orol - Pitkarn (Polineziya). Uning maydoni atigi 4,5 km².

Sun‘iy kelib chiqadigan yerdagi eng chuqur teshik - Kola qudug‘i - 12,262 m.

Qizig‘i shundaki, dunyodagi o‘rmonlarning 25% Rossiya Sibirida to‘plangan.

Vatikan mitti anklav davlati bo‘lib, dunyodagi eng kichik davlat deb hisoblanadi. Uning hududi atigi 0,44 km².

Geografiya nuqtai nazaridan dunyo aholisining 90% Shimoliy yarim sharda yashashi qiziq.

Shanxayda sayyoradagi boshqa shaharlarga qaraganda ko‘proq odam bor - 23,3 million aholi.

Kanada (Kanada haqidagi qiziqarli ma'lumotlarga qarang) yer yuzidagi barcha tabiiy ko‘llarning 50% dan ortig‘ini o‘z ichiga oladi.

Kanada, shuningdek, qirg‘oq bo‘yining uzunligi bo‘yicha 244000 km dan ortiq dunyoda etakchi hisoblanadi.

Rossiya Federatsiyasining maydoni (17,1 million km²) Pluton maydonidan (17,7 million km²) biroz pastroq.

Bugungi kunga kelib O‘lik dengiz dengiz sathidan 430 m pastroq bo‘lib, har yili taxminan 1 m ko‘proq pasayib boradi.

Sayyoradagi hududi bo'yicha eng katta davlat - bu Rossiya. Bu erda 11 ta vaqt zonalari mavjud.

Qizig'i shundaki, geografik jihatdan Afrika barcha 4 yarim sharning chorrahasida joylashgan.

Tinch okeani - bu suv maydoni va hajmi bo'yicha eng katta suv havzasi.

Eng katta Baykal ko'lida suyuq holatda 20% toza suv mavjud. Unga 300 dan ortiq daryolar quyilib, faqat bittasi - Angaradan oqib o'tayotganini kam odam biladi.

Eng yuqori tug'ilish darajasi Afrikada kuzatiladi, shuningdek o'lim darajasi ham yuqori.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, eng uzoq umr ko'rish Andorra, Yaponiya va Singapurda qayd etilgan - 84 yosh.

Burkina-Faso eng savodsiz davlat deb hisoblanadi. Fuqarolarning 20 foizdan kamrog'i bu erda o'qishi mumkin.

Deyarli barcha daryolar Ekvator tomon oqadi. Nil (Nil haqidagi qiziqarli ma'lumotlarga qarang) - bu teskari yo'nalishda harakatlanadigan yagona daryo.

Bugungi kunda eng uzun daryo - bu mashhur Nil emas, Amazonka.

Oq dengiz eng sovuq suv havzasi bo'lib, suvning harorati -2° S ga etadi.

Viktoriya Land (Antarktida) kuchli 200 km / soat tezlikka ega shamollarga ega.

Barcha Afrika mamlakatlari orasida faqat Efiopiya hech qachon hech kimning hukmronligi ostida bo'lmagan.

Kanada daryolar soni bo'yicha dunyoda etakchi hisoblanadi. Ularning soni 4 millionga yaqin.

Shimoliy qutbda siz hech qanday yerni ko'rmaysiz. Uning asosini 12 million km² suzuvchi muz tashkil etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Т.В. Власова. Физическая география материков. «Просвещение», Москва, 1976.
2. П.П. Второе, И.И. Дроздов. Биография материков. «Просвещение», Москва, 1974.
3. А. Друдзо, Л. Минс. Люди и обычаи. «Просвещение», Москва, 1976. Географический календарь. 1958, 1960, 1969.

4. Я.И. Перельман. Занимательная астрономия. Государственное издательство технико-теоретической литературы. Москва. 1952.
5. Н.П. Смирнова, А.А. Шибанова. По материкам и странам. «Просвещение», Москва, 1974.
6. Y.I. Prodan. Vaqt va kalendar. O‘zbekiston davlat nashriyoti. Toshkent, 1961.
7. Г. Стенли. В джунглях Африки. ОГИЗ, Москва, 1948.
8. M.Umarov. Vaqt sirlari. «Yosh gvardiya» nashriyoti, Toshkent, 1974.
9. С.В. Чифчанов, Е.Ф. Юзефович, В.А. Рауш. Хрестоматия по физической географии. Учпедгиз. Москва, 1957.
10. O. M o‘mino\|. Qiziqarli geografiya. «O‘zbekiston» nashriyoti, Toshkent, 1978.
- 11.//. Hasanov. Qiziqarli geografiya. «F A N » nashriyoti, T osh kent, 1978.
12. Turkistonning yowoyi tabiati. «Sharq» nashriyot-matbaa konsemining bosh tahririyati, Toshkent, 1996.
13. O‘zbekistonning hayvonot dunyosi. Toshkent «O‘qituvchi», 1990. 14. Сахара. Золотой фонд биосферы. Москва. «Прогресс», 1990.

Research Science and Innovation House

**ЎРТА ОСИЁДА МУСИҚА ИЛМИ РИВОЖЛАНИШИДА
БАХШИЧИЛИК САНЪАТИНИНГ ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ**
Jamoldin Muypdinov -Фарғона Давлат университети ўқитувчиси

Аннотация

Ушбу мақолада мустақил Ўзбекистонимизда бахшичилик санъати – номоддий-маънавий меросини ўрганиш, асраб-авайлаш, қардош ўзбек-тожик достончилигида ифодаланган ўзаро дўст-биродар бўлиб турмуш завқини сураётганлиги баён қилинди.

**РОЛЬ И ЗНАЧЕНИЕ ИСКУССТВА БАХИШИ В РАЗВИТИИ
МУЗЫКАЛЬНОЙ НАУКИ В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ**
Jamoldin Muypdinov -преподаватель Ферганского государственного

университета

Аннотация

Эта статья рассказывает нам, что в независимом Узбекистане холостяцкое искусство - изучение нематериального и духовного наследия, сохранение братства братского братства выражается в дружеской узбекско-таджикской дружбе.

**ROLE AND SIGNIFICANCE OF THE ART OF BAHISHI IN THE
DEVELOPMENT OF MUSICAL SCIENCE IN CENTRAL ASIA**

Jamoldin Muypdinov - teacher of Fergana State University

Annotation

This article tells us that in independent Uzbekistan the bachelorship of art - the study of intangible and spiritual heritage, preservation, brotherhood of brotherly brotherhood expressed in friendly Uzbek-Tajik friendship.

Калит сўз: бахши, достон, санъат, халқ оғзаки ижоди, мерос

Ключевые слова: бахши, эпос, искусство, фольклор, наследие

Key words: bakhshi, epos, art, folklore, heritage

Бахшичилик санъати Марказий Осиё жумладан, Ўзбекистон билан чегарадош, қардош халқларнинг ноёб маънавий кадрларидандир. Чунончи,

мамлакатимизда истиқомат қилаётган кўплаб миллат ва элатларнинг ижтимоий ҳамжиҳатлик ришталари ана шу кадриятлардан қувват олади. Зеро, ҳар бир бахши хотирасида ўтмиш анъаналарини сақлаб, уни авлодларга етказган ва бу ижтимоий анъана ҳар гал ижро жараёнида янада бойиб, янгиланиб борган. Шарофиддин Али Яздийнинг ёзишича, Амир Темур (1370–1405) хукмронлиги йилларида Давлатшоҳ бахши[1], “Акбарнома”да эса Мирбахши деган бош бахшининг номи қайд этилган бўлса, Аҳмад Югнакийнинг “Ҳибат ул- ҳақойиқ” асарида:

Қани амри маъруф, қани яхшилар?

Қани ҳақни айтган ҳақгўй бахшилар? [2]

дея ҳақиқатни куйловчилар васф этилади. Шунингдек, бир қатор Шарқ халқлари адабий меросининг нодир намуналарида “бахши” - Чигатой улуси, Олтин Ўрда, Қозон ва Қрим хонликларида котиблар, Бобирийлар давлатидаги ҳарбий қисмларнинг ҳисоб-китоб ишларини олиб борувчи ва уларга маош тўловчи йирик амалдорларни, Бухоро амирлигида маъмурий бинолар қурилишда маблағ (сарф-харажат) ҳисобини олиб борувчи кишилар сифатида эътироф этилади.

Бахшичилик санъатининг эътиборга молик яна бир хусусияти устоз ва шогирдлик анъаналари, аждодлар ва авлодлар, мерос ва ворислик, кеча билан бугуннинг, бугун билан эртанинг ўзаро алоқадорлиги ва қардош халқларнинг ўзаро итифоклик фазилатлари унда тараннум этилади.

Жумладан тарихий тараққиёт жараёнида бир-бирига тутшиб кетган ўзбек-тожик халқлари ўртасидаги ўзига хос дўстлик ва қўшничилик ришталари бугунги кунда ҳам янада мустаҳкамланиб бораётганлиги бу халқларнингқадимдан халқ оғзаки ижоди билан бирлашиб камол топганидан далолатдир

Бахшичилик саънатига оид анъанавий мусиқа маданияти ҳам бой ва хилма-хил бўлиб, бир неча ҳудудий бахшичилик услубларидан ташкил топган. Ҳолбуки Суғд вилоятида азалдан ёнма-ён яшаб келган ўзбек ва тожик халқларининг ижодкорлик анъаналари ўзаро қоришиб иккала қардош халқ бахшичилик ижодида меҳнат, маиший ва маросим қўшиқларининг намуналари ширу-шакар – ўзбегим-тожик билан якдил эканлигининг ифодасидир.

Бахшичилик кўпайиб боргани сари устоз-шогирд анъанаси вужудга келиши баробарида халқнинг севимли қаҳрамонлари жасорати ҳақидаги туркум дostonлар ўзбек, тожик, қозоқ, туркман, қорақалпоқ, татар, озарбайжон, грузин, турк халқлари орасида кенг тарқалиб қалбларни-қалбларга вобаста этувчи ижодкорлик санъати жамоавийлик касб этган.

Маълумки, жанубий Ўзбекистон халқ оғзаки ижодини ўрганишга киришиш 1929 - йилдан бошланиб икки воҳа дostonчилигини илк бор тадқиқ этишга киришган фольклоршунос Ҳ.Зарифов ҳисобланади ва у томонидан Чироқчилик Бойсари, Ражаб бахшиларни, китоблик Абдулла шоир Нурали ўғли, бойсунлик Холиёр юзбоши Абдукарим ўғли каби юксак маҳоратли бахшиларни аниқланиб, репертуардаги асарлардан намуналар ёзиб олганлиги[3] билан бирга бахшилар ижросидаги халқларнинг барҳаёт ижодини неча-неча асрлар қаридан сайқал топиб янада ўзида бирдамлик фазилати касб этаётганлигини кўрсатиб берган.

Қардош тожик халқ оғзаки ижодида ҳам “Гўрўғли” ва “Алпомиш” дostonларининг айрим шакллари ҳамда кўринишлари учрайди, масалан таниқли шарқшунос И.С.Брагинский (1905–1989) “Гўрўғли” дostonини Қурбон Сафар номли тожик бахшисидан 1933–35 йиллар ёзиб олган [4]. Бундан ташқари бахшичилик дostonининг яна бир ноёб намунаси XX асрнинг 70-йиллари охири - 80-йилларнинг бошларида О. Собиров томонидан нашр қилинган «Ёзи билан Зебо» дostonининг йиғма матни [5] қадрдон халқлар маскан топган Қашқадарё ва Сурхондарё воҳаси қишлоқлари, Фарғона водийсида, Қирғизистоннинг Ўш вилоятидаги Ўзган, Аравон, Олабуқа туманларида, Қозоғистоннинг Туркистон атроф қишлоқларида, жанубий Тожикистон атрофидаги қишлоқларда оммалашган вариантларида чорвадор, деҳқон ва боғбонларнинг ижтимоий турмуш тарзи билан боғлиқ маълумотлар борлиги [6] азалдан қардош миллатлар ўртасидаги тотувлик ва ҳамжиҳатликни мустаҳкамланишига хизмат қилганлигини кўриш мумкин.

«Ёзи билан Зебо» дostonи ўзбек халқ оғзаки ижодининг дурдона асарларидан ҳисобланиб кўп вариантлилиги ва кенг тарқалганлиги билан ҳам қардош миллатлар ўртасида бирдамлик, яқдиллик, муҳаббат ва вафонинг гўзал фазилатлари сифатида алоҳида қимматга эга. Шунингдек, 1975-йилнинг ёзида Наманган вилояти Янгикўрғон туманида яшовчи Раззоқ бахши Қозоқбоев ижросида ёзиб олинган «Нени айтай?» термасида:

Кел, Зебожон, Ёзи томошасига,
Зебоман Кал Ёзидан айтайми?

мазкур дostonнинг нафақат ўзбек ва тожик балки турли миллат бахшилари томонидан ижро этилганлиги диққатга сазавор Янгиқўрғон туманидаги ўн тўрт киши томонидан бу дoston жамоа бўлиб ижро этганлиги О.Собировнинг “Ёзи билан Зебо” асарида келтирилган.

Айниқса Наманган вилояти Янги қўрғон тумани худудида Қўлбуқон дostonчилик мактабининг вакиллари Ҳайдар Бойча ўғли, Раззоқ Қозок ўғли, Усмон Маматқул ўғли, Бўрибахши, Маллавой Ҳошимовлар ижодида Булунғур дostonчилик мактаби таъсири кучли бўлганлигини кўрсатади [7] мана шу жиҳат билан ҳам қадимдан шаклланган халқ ижодиётининг айнан кўплаб миллат ва элатга мансублиги умумбашарий қадриятларни ўзида мужассам этганлиги билан эътиборга лойиқдир. Бу асарнинг яна бир ўзига хос хусусияти унда ватан иймондек муқаддас неъмат эканлигининг таъкиди асар қаҳрамонлари томонидан васф этилиши билан дoston кўпгина парчалари халқ кўшиқларига айланиб кетганлигидадир.

Дарадан келган шамолнинг гарди бор,
Сояда ётган йигитнинг дарди бор,
Қорайиб келган булут қор келтирар,
Келмайин кетган йигит ор келтирар...

Бахшилиқ санъатининг ўзига хослиги, бор таровати ҳам бахши томонидан айтилаётган халқ ижодиёти воқеаларининг ҳаётийлиги, диалогларнинг оҳангдошлиги, шеърини нутқнинг равонлиги, жозибадорлиги, қофияларнинг оригиналлиги, ифодавий безакларнинг хилма-хил товланиши билан қаҳрамон кайфиятини, унинг интиқ ва ғоят нозик кечинмаларини таъсирчан баён этилиши [8] Марказий Осиё халқлари бахшилари маҳорати ва истеъдоди билан уйғунлашади.

Қош қоралиқдан қароғим қолмади,
Интизорликдан мадорим қолмади...
Ёнага ётиб эдим ёним билан,
Кийимим қотди менинг қоним билан...
Толга чиқдим толча бўйим толади...

(“Ёзи билан Зебо дostonидан”)

Достоннинг йиғма вариантыни ишлаб чиқишда, республикамизнинг Фарғона водийси билан жанубий туманларидан ёзиб олинган вариантларни ягона шаклга келтиришда талай қийинчиликларга дуч келинганлиги, Фарғона водийсидан ёзиб олинган достон вариантларида халқ ҳаётининг деҳқончилик, боғдорчилик билан боғлиқ томонлари акс этган бўлса, жанубий туманлардаги вариантларда эса чорвадорларнинг тирикчилиги, яшаш тарзи, муҳити билан алоқадор тасвирлар кўп учраганлиги билан кадрдон халқларнинг турмуш тарзи, анъаналари ва қадриятлари турлича бўлишидан қатъий назар қалблар муштараклиги, бахшичилик санъатининг ўзига хос сеҳри ҳам дилларни дилларга боғлаганлигидадир.

Асардаги кўпгина бандлар жуда кўп ижро этилганлигидан қуйма ҳолга келиб сайқал топган. Шунинг учун 1922–1925-йиллари журналист Рафиқ Мўмин томонидан тўпланган вариантдаги парчаларни ярим аср ўтгач ёзиб олинган вариантларга солиштирилганда, жуда кўп бандлар ўзгармай қуйланиб келинганлигидан бу асарнинг нақадар халқчил ва ҳаётбахш эканлигини билдиради.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, тарихан қардош халқлар ижоди билан уйғунлашиб кетган бу қадриятларимизни асраб авайлаган ҳолда келажак авлодларга муносиб етказиш ва уни тараққий этишида юртимизда истиқомат қилувчи биродар-дўстларимиз билан яқдил, ҳамфикрликда юксак марраларни забт этишимиз мумкин. Зеро, муҳтарам юртбошимиз Шавкат Мирзиёев Сурхондарёда халқаро бахшичилик санъати фестивали очилишига бағишланган тантанали маросимда нутқида “Бахшилар нафақат халқ о‘тмишининг акс-садоси, айна пайтда бугунги куннинг ҳам жарангдор овозидир... Агар биз бу ноёб санъатни сақлаб қолиш учун бугун барчамиз биргаликда ҳаракат қилмасак, эртага, афсуски, кеч бўлади, келгуси авлодлар, тарих бизни кечирмайди”[9].

Илло, мазкур таъкид замирида мустақил ватанимизнинг эртанги куни, ёруғ келажаги, тенглар ичра тенглиги, ривожланган мамлакатлар қатори унинг ҳам ўз ўрни ва салоҳияти борлиги бунда ўз ифодасини топади.

INNOVATION HOUSE

Фойдаланилган адабиётлар

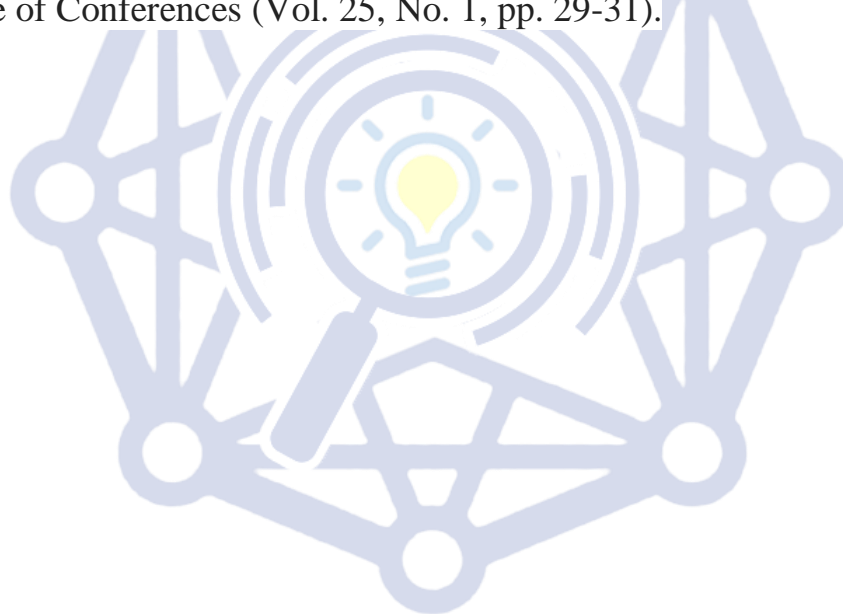
1. О.Собиров. “Ёзи билан Зебо”. Достон. Т.: «Ёш гвардия», 1978.
2. Турсунов С.Н, Пардаев Т.Р, Турсунова Н.М, Муртазов Б. “Ўзбекистонда бахшичилик санъатининг шаклланиши ва тараққиёти тарихи”. “Фан ва технология” 2014 йил. 41-бет
3. Султонов, А., & Абдисатторов, А. (2022). МАРКАЗИЙ ОСИЁДА МУСИҚА ИЛМИ РИВОЖЛАНИШИДА БАХШИЧИЛИК САНЪАТИНИНГ ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2 (10-2), 478-483.
4. Sulstonov, A. (2022). MUSIQIY IDROKKA TA’SIR ETUVCHI TRANSFORMATSION TENDENSIYALARNI SHAKLLANTIRISHDA INNOVATSION TEXNOLOGIYALARNING SAMARADORLIGI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2 (10-2), 314-323.
5. Sultanov Akmaljon Normuhammatovich (2022). O’QUVCHILARDA MILLIY MUSIQA ESHITISH QOBILIYATINI SHAKLLANTIRISHDA PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGI. Science and innovation, 1 (B2), 259-263. doi: 10.5281/zenodo.6614904
6. Qirgizov, I., & Sulstonov, A. (2019). Maktabrepertuari: musiqiy ta’limda innovatsion yondashuv. Farg’ona.
7. A. Sulstonov. (2023). INNOVATSION TA’LIM SHAROITIDA MUSIQIY IDROKKA TA’SIR QILUVCHI TALABA YOSHLAR TENDENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING AҲАМИЯТИ. AmerikagumanitarvajtimoiyFanlarbo'yichatadqiqotlarjurnali, 11, 232-237.
Olingan <https://www.americanjournal.org/index.php/ajrhss/article/view/746>
8. Shakirov, T. N. (2022). SUCCESSION IS THE MAIN PRINCIPLE OF DEVELOPMENT OF NATIONAL MUSIC CULTURE. Oriental Journal of Social Sciences, 2(06), 1-10.
9. Шокиров, Т. Н. (2022). АБУНАСРФОРОВИЙНИНГ МУСИҚА ИЛМИГА ҚЎШГАН ҲИССАСИ. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(10-2), 353-359.

10. Kirgizov, I., Kirgizov, I., Najmetdinova, M., & Atabayeva, S. (2022, February). THE GENESIS OF THE DEVELOPMENT OF MUSIC CULTURE. In Archive of Conferences (pp. 57-60).
11. Kirgizov, I., Imyaminovich, K. I., Nurmammedjanov, A., Sotvoldievich, S. B., Mamasodikovna, N. M., & Juraevna, A. S. (2021). The Pleasure of Singing, Listening and Understanding Navoi. Annals of the Romanian Society for Cell Biology, 2410-2413.
12. Нурмухамеджанов, А. (2022). ЁШЛАР ИЖТИМОЙ ФАОЛЛИГИНИ ОШИРИШДА БЎШ ВАҚТДАН ФОЙДАЛАНИШ. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(10-2), 442-446
13. Muydinov, J. S. (2022). XALQ QO ‘SHIQLARI–USTOZLAR SAYQALIDA. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(10-2), 606-610.
14. Namozova, D. T. (2021). MUSIQA DARSLARIDA O’QUVCHILARNI KREATIVLIK HAMDA ERKIN TAFAKKURINI SHAKLLANTIRISHNI TASHKIL ETISH. Scientific progress, 2(2), 1313-1315.
15. Djalolova, N. (2022). BO’LAJAK MUSIQA O’QITUVCHISINING AMALIY DARSLARGA TAYYORGARLIK FAOLIYATIDA KREATIVLIK JIHATLARI. Oriental renaissance: Innovative, educational, naturalandsocialsciences, 2(10-2), 534-539.
16. Nasritdinova, M., Nigora, M., & Murodova, D. (2022, February). UZBEK FOLK ART AND ITS PLACE IN PUBLIC LIFE. In Archive of Conferences (pp. 44-48).
17. Mansurova Nigoraxon Rustamjonovna MUSIQIY TA’LIM ESTETIK TARBIYA TAYANCHI Uzbek Scholar Journal 2022/9/23 Volume8 (95-97)
18. Мансурова НАЦИОНАЛЬНОЕ МУЗЫКАЛЬНОЕ НАСЛЕДИЕ, НАПРАВЛЕНИЯ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ПРОЦЕССА ЕГО СОХРАНЕНИЯ И ЕГО ОСОБЕННОСТИ
19. Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал Issue 11 258-265
20. N Mansurova NATIONAL MUSICAL HERITAGE, DIRECTIONS OF THE PEDAGOGICAL PROCESS FOR ITS PRESERVATION AND ITS SPECIFIC CHARACTERISTICS «Science and innovation» 2023 Volume 2 Issue C5 85-91

21. Umarzhanovich, G. A. (2022). Efficiency Of Physical Education Classes Through A Combined Approach With The Use Of Means And Methods Used In Belts Wrestling. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(5), 842-846.
22. Gofurov, A. U. (2020). Methods of improving the physical training and coordination skills of wrestlers aged 10-12. *Scientific and Technical Journal of Namangan Institute of Engineering and Technology*, 2(6), 421-426.
23. Gafurov, A. (2023). TECHNOLOGICAL OBJECTIVE ASPECTS OF DEVELOPING THE KNOWLEDGE OF FUTURE PHYSICAL EDUCATION TEACHERS ABOUT SPORTS TOURISM. *Академические исследования в современной науке*, 2(12), 196-205.
24. O'rinov, M. X. O. G. (2022). CHIZMACHILIK FANI DARSLARIDA UYG'UNLASHGAN TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 167-173.
25. O'rinov, M. X. O. G. (2022). TALABALAR MUSTAQIL TA'LIMIDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING CHIZMACHILIK FANIDAGI O'RNI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 110-114.
26. Muydinov J. S. (2022). UZBEK MUSIC HISTORICAL THE ROLE OF FOLKLORE CREATION IN DEVELOPMENT. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(3), 557-559.
27. Хожимаматов А. ГЛОБАЛИЗАЦИОННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ В РАЗВИТИИ НАЦИОНАЛЬНОЙ МУЗЫКИ. *“JOURNAL OF SCIENCE-INNOVATIVE RESEARCH IN UZBEKISTAN” JURNALI VOLUME 1, ISSUE 2, 2023. JUNE* 249-253 bet.
28. Achildiyeva, M. (2023). PATNISAKI ASHULANING IJTIMOIIY JARAYONDA FALSAFIY TARAQQIYOTI XUSUSIDA. *Journal of Science-Innovative Research in Uzbekistan*, 1(2), 254-266.
29. Achildiyeva, M. (2023). QADIMGI DAVR CHOLG 'U SOZLARI VA ULARNING KELIB CHIQISHI. DENMARK" THEORETICAL AND PRACTICAL FOUNDATIONS OF SCIENTIFIC PROGRESS IN MODERN SOCIETY", 14(1).

30. Achildiyeva, M., & Mohinur, M. (2023). O‘ZBEK SAN‘ATINING ZABARDAST HOFIZI JO‘RAXON SULTONOV. DENMARK" THEORETICAL AND PRACTICAL FOUNDATIONS OF SCIENTIFIC PROGRESS IN MODERN SOCIETY", 14(1).
31. Achildiyeva, M., & Sabina, B. (2023). ALISHER NAVOIY ASARLARIDA MUSIQIY ATAMALAR. *Gospodarka i Innowacje.*, 34, 494-498.
32. Achildiyeva, M., & Atkiyoyeva, R. (2023). O‘ZBEK MILLIY BALETLARINING PSIXO-ESTETIK AHAMIYATI. *Gospodarka i Innowacje.*, 34, 485-489.
33. Ikromova, F. Y. Q., & Achildiyeva, M. (2023). XOR SAN‘ATINING KELIB CHIQUISH TARIXI, UNING JAMIYAT HAYOTIDAGI O‘RNI VA AHAMIYATI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(5), 320-325.
34. Achildiyeva, M., & Ikromova, F. (2022). THE USE OF MAQOM METHODS IN THE OPERA" LEYLI AND MAJNUN" BY REINGOLD GLIER AND TOLIBJON SODIKOV. *Science and Innovation*, 1(4), 23-28.
35. Xojimatov, A., & Ikromova, F. (2022). PROBLEMS OF PERFORMING MUSICAL STAGE WORKS (ON THE EXAMPLE OF THE OEUVRE OF UZBEK COMPOSERS). *Science and Innovation*, 1(4), 29-33.
36. Xojimatov, A., & Ikromova, F. (2022). Look at the Polyphony and Theoretical Heritage of SI Taneev. *Eurasian Journal of Humanities and Social Sciences*, 8, 87-89.
37. Xojimatov, A. (2022). CHANG CHOLG ‘USI TARIXIGA BIR NAZAR VA UNING ORNAMENTAL BEZAKLARI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 265-275.
38. Xojimatov, A., & Ikromova, F. (2022). МУСИҚИЙ САҲНАВИЙ АСАРЛАРНИНГ ИЖРОЧИЛИК МУАММОЛАРИ (ЎЗБЕКИСТОН КОМПОЗИТОРЛАРИ ИЖОДИ МИСОЛИДА). *Science and innovation*, 1(C4), 29-33.
39. Nasritdinova, M., Nigora, M., & Murodova, D. (2022, February). UZBEK FOLK ART AND ITS PLACE IN PUBLIC LIFE. In *Archive of Conferences* (pp. 44-48).
40. Murodova, D. (2021). Scientific And Theoretical Aspects of Musical Thinking. *Zien Journal of Social Sciences and Humanities*, 1(1), 196-199.

41. Murodova, D. (2022). ЯНГИ ТАРАҚҚИЁТ БОСҚИЧИДА ЁШЛАРДА БАДИЙ-ЭСТЕТИК БИЛИМ ВА КЎНИКМАЛАРНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ЖАРАЁНИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШНИНГ ЗАРУРИЯТИ. *Science and innovation*, 1(B6), 702-707.
42. Murodova, D. R. Q. (2023). ВО ‘LAJAK MUSIQA TA’LIMI O ‘QITUVCHILARINING BADIY-ESTETIK KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISH MAZMUNI. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 3(2), 644-649.
43. Murodova, D. (2021). THE CONCEPT OF MUSICAL THINKING AND ITS STAGES OF DEVELOPMENT. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 9(05), 245-250.
44. Durdona, M. (2021, May). ABOUT DUTOR AND HIS PERFORMANCE. In *Archive of Conferences (Vol. 25, No. 1, pp. 29-31)*.

Research Science and
Innovation House

Влияние масло гранатовых косточек на тимус при почечной недостаточности

Хикматова Мадина Фуркатовна

Бухарский государственный медицинский институт
Докторант Б.Г.М.И. ORCID ID0000-0001-8072-3687
doktor.hikmatova@gmail.com, 90.5121524

Аннотация.

Это масло известно своими питательными и полезными свойствами, а также используется в косметических и медицинских целях. Вот некоторые ключевые аспекты гранатового масла:

Гранатовое масло богато антиоксидантами, которые помогают защитить клетки от повреждений, вызванных свободными радикалами. Это может помочь предотвратить различные заболевания и замедлить процесс старения.
Улучшение здоровья сердца: Исследования показали, что гранатовое масло может помочь снизить уровень холестерина и кровяное давление, что может снизить риск развития сердечно-сосудистых заболеваний.

Улучшение здоровья кожи: Гранатовое масло может помочь улучшить здоровье кожи благодаря своим антиоксидантным свойствам. Оно может помочь уменьшить воспаление, заживлять раны и уменьшить появление морщин.

Улучшение здоровья суставов: Исследования показали, что гранатовое масло может помочь снизить воспаление и болезненность суставов при артритных состояниях.

Антивоспалительные свойства: Гранатовое масло может помочь в уменьшении воспаления в организме благодаря содержанию полифенолов. Оно также может быть полезно при борьбе с хроническими заболеваниями, такими как артрит.

Ключевые слова. Гранат, лечебное, масло, кожа, воспаление, антиоксидант, холестерина, сердечно-сосудистых, старения.

The influence of pomegranate seed oil on the spleen in case of kidney insufficiency.

Hikmatova Madina Furkatovna

Bukhara State Medical Institute

PhD student at the Bukhara State Medical Institute.

ORCID ID0000-0001-8072-3687

doktor.hikmatova@gmail.com, 90.5121524

Annotation.

Pomegranate oil has many beneficial properties and can be effective in improving health. Some of these properties include:

Antioxidant action: Pomegranate oil is rich in antioxidants, which help protect cells from damage caused by free radicals. This can help prevent various diseases and slow down the aging process.

Improvement of heart health: Studies have shown that pomegranate oil can help lower cholesterol and blood pressure levels, which can reduce the risk of developing cardiovascular diseases.

Improvement of skin health: Pomegranate oil can help improve skin health due to its antioxidant properties. It can help reduce inflammation, heal wounds, and reduce the appearance of wrinkles.

Improvement of joint health: Studies have shown that pomegranate oil can help reduce inflammation and pain in joints in arthritis conditions.

Keywords. Pomegranate, medicinal, oil, skin, inflammation, antioxidant, cholesterol, cardiovascular, aging..

Буйрак етишмовчилигида анор уруғи мойнинг талоқга таъсири.

Hikmatova Madina Furkatovna

Buxoro davlat tibbiyot instituti

Таянч докторант

ORCID ID0000-0001-8072-3687

doktor.hikmatova@gmail.com, 90.5121524

Аннотация.

Anor yog‘i sog‘liq uchun juda ko‘p foyda keltiradi va salomatlikni yaxshilashda samarali bo‘lishi mumkin. Ushbu xususiyatlardan ba‘zilari:

Antioksidant ta‘sir: Anor yog‘i antioksidantlarga boy bo‘lib, hujayralarni erkin radikallar ta‘siridan himoya qilishga yordam beradi. Bu turli kasalliklarning oldini olishga yordam beradi va qarish jarayonini sekinlashtiradi.

Yurak salomatligini yaxshilash: Tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, anor yog‘i xolesterin darajasini va qon bosimini pasaytirishga yordam beradi, bu yurak-qon tomir kasalliklarini rivojlanish xavfini kamaytiradi.

Teri salomatligini yaxshilash: Anor yog‘i antioksidant xususiyatlari tufayli terining sog‘lig‘ini yaxshilashga yordam beradi. Bu yallig‘lanishni kamaytirishga, yaralarni davolashga va ajinlar ko‘rinishini kamaytirishga yordam beradi.

Bo‘g‘imlarning sog‘lig‘ini yaxshilash: Tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, anor yog‘i artrit sharoitida yallig‘lanish va og‘riyotgan og‘rig‘ini kamaytirishga yordam beradi.

Kalit so‘zlar. Anor, dorivor, moy, teri, yallig‘lanish, antioksidant, xolesterin, yurak-qon tomir, qarish.

Актуальность.

Тимус, или селезенка (лат. thymus), - это орган эндокринной и иммунной системы, находящийся в грудной клетке, прямо за грудиной и над сердцем. Тимус играет важную роль в развитии и функционировании иммунной системы организма.

Важные аспекты тимуса включают:

- 1. Развитие Т-лимфоцитов:** Тимус является местом, где происходит формирование и дифференцировка Т-лимфоцитов, ключевых клеток иммунной системы. Т-лимфоциты играют важную роль в борьбе с инфекциями и в поддержании иммунитета.
- 2. Иммунорегуляция:** Тимус также контролирует и регулирует развитие Т-лимфоцитов, удаляя ненужные или аномальные клетки, чтобы предотвратить аутоиммунные заболевания, при которых иммунная система атакует собственные ткани.

3. **Иммунный ответ на антигены:** Тимус помогает настроить иммунную систему на более эффективное распознавание и атаку внешних антигенов, таких как бактерии и вирусы.
4. **Инволюция:** Тимус активно функционирует в раннем возрасте, но со временем уменьшает свою активность и размер, процесс, называемый инволюцией. Этот процесс начинается после подросткового периода и продолжается на протяжении всей жизни. Уменьшение тимуса связано с увеличением доли жировой ткани и с возрастом.
5. **Атрофия при некоторых заболеваниях:** Некоторые заболевания, такие как миастения гравис и аутоиммунные заболевания, могут вызвать атрофию тимуса или его дисфункцию.

В целом, тимус играет ключевую роль в развитии и поддержании иммунной системы организма. Понимание его функций и роли в организме имеет важное значение для медицинской науки и практики, а также для исследований в области иммунологии и заболеваний иммунной системы.

Почечная недостаточность может оказать влияние на различные органы и системы в организме, включая тимус. Тимус, как орган иммунной системы, также может быть затронут при хронической почечной недостаточности. Вот несколько способов, как почечная недостаточность может влиять на тимус:

1. **Иммунодефицит:** Почечная недостаточность может сопровождаться нарушением функции иммунной системы. По мере развития почечной недостаточности, организм может перестать эффективно очищать кровь от токсинов и метаболитов, что может привести к нарушению функции иммунных клеток и ослаблению общего иммунитета.
2. **Изменения в крови:** Почечная недостаточность может привести к анемии, изменениям в количестве и составе кровеносных клеток. Эти изменения могут повлиять на функцию иммунной системы, включая активность тимуса.
3. **Инфекции и воспаление:** Пациенты с почечной недостаточностью могут быть более подвержены инфекциям и воспалению. Это связано с нарушением функции белков, таких как интерлейкины и цитокины, которые регулируют иммунный ответ и воспаление.

4. **Медикаменты и лечение:** Лечение почечной недостаточности может включать в себя применение лекарств, которые могут влиять на иммунную систему. Например, некоторые препараты, используемые для контроля артериального давления или уровня фосфора в крови, могут оказать влияние на иммунные процессы.

Общая стратегия управления влиянием почечной недостаточности на тимус и иммунную систему включает в себя контроль основного состояния почек и лечение основной причины почечной недостаточности. У пациентов с хронической почечной недостаточностью могут также назначаться лекарства и диета, чтобы уменьшить негативное воздействие на иммунную систему. Регулярные консультации с врачами и иммунологами также могут быть важными для эффективного управления состоянием иммунной системы при почечной недостаточности.

Одним из современных направлений фармацевтических исследований является поиск новых видов растительного сырья для расширения ассортимента жирных масел, используемых в медицинских целях. Основным источником получения жирных масел являются семена и плоды масличных растений. В частности, семена граната являются источником жирного масла с нетипичным химическим составом, в котором ранее с помощью газовой хроматографии было выявлено наличие 40-60% неидентифицированной кислоты. На основании этих данных ее, скорее всего, считают сопряженной кислотой.

В последние десятилетия проводятся научные исследования по изучению химических компонентов *Punica granatum L.* Масло семян граната составляет 12-20% от общей массы семян. Масло примерно на 80% состоит из конъюгированных октадекатриеновых жирных кислот с высоким содержанием цис-9, транс-11, цис-13 кислот (например, пуниковой кислоты). Вторичные компоненты масла семян граната включают стерины, стероиды и цереброзиды. В матрице семян обнаружены производные лигнина.

Гранатовый сок содержит калий, который играет важную роль в регулировании водно-солевого баланса. Поэтому его применение не только желательно, но и необходимо при заболеваниях почек. В гранате содержится много пектиновых веществ, которые способствуют своевременному

выведению токсических веществ из организма и стимулируют работу органов мочевыделительной и репродуктивной системы. Для прохождения курса лечения острой почечной недостаточности рекомендуется выпивать по стакану гранатового сока утром натощак и вечером перед сном, а между этими приемами употреблять по 1/4 стакана после еды в течение двух месяцев. . В качестве дополнительного лечения острой почечной недостаточности эффективны и следующие рецепты нетрадиционной медицины: настой березовых почек и золотарника с гранатовым соком. Вам понадобится: 2 чайные ложки молотой травы золотарника, 2 чайные ложки березовых почек, 4 чайные ложки молотых листьев сабельника, 1 стакан гранатового сока и 2 стакана воды.

Способ приготовления и применения: Травы залейте кипятком и дайте настояться 20 минут. Процедите настой и добавьте гранатовый сок. Принимайте полученную смесь по полстакана трижды в день независимо от приема пищи.

В этом эксперименте шестнадцать молодых самок крыс Wistar Albino весом примерно от 300 до 320 граммов были случайным образом разделены на две группы: экспериментальную группу (получившую масло семян граната) и контрольную группу. Шесть различных ран были созданы на расстоянии 1 см от средней линии и друг от друга с использованием инструмента для биопсии диаметром 6 мм. Три раны оставляли открытыми (группа открытых ран) и три раны зашивали викрилом 4/0 (группа закрытых ран). Нанесение масла семян граната в основной группе проводилось локально как на открытые, так и на закрытые раны один раз в день в течение 14 дней. Были оценены параметры заживления.

Методы и исследование: гистопатологическое исследование проводилось для изучения воспаления, неоваскуляризации, грануляции и образования фибробластов, в дополнение к серологическому анализу (иммуноанализу) крысиного малонового диальдегида, крысиной глутатионпероксидазы и крысиной супероксиддисмутазы. Для расчета перфузии крови использовался лазерный доплеровский сканер перфузии крови PeriScan PIM3. На 14-е сутки наблюдалась статистически значимая разница в уровнях воспаления и неоваскуляризации в открытых ранах по сравнению с типом раны ($P < 0,05$). На 21-е сутки уровень грануляционной ткани в группе с закрытой раной был

выше в группе граната ($P = 0,000$). Этот подход оказался эффективным при лечении резаных ран у крыс и может быть пригоден для клинического лечения у людей, но необходимы крупные контролируемые исследования. Разработанный подход применен к маслам косточек граната, приготовленным в лабораторных условиях и испытанным на коммерческих образцах. Среди масел, полученных лабораторным путем, семена граната сорта ЭнеХиказ содержали наибольшую долю гранатовой кислоты. Среди кислот наибольшая доля была у гранатовой кислоты, а наименьшая – у линоленовой кислоты. Эти результаты важны для идентификации масел семян граната. Среди коммерческих образцов, протестированных с использованием этого подхода, только один показал тот же анализ содержания, что и масла, полученные в лаборатории. На основании анализа литературных данных и результатов исследований промышленного производства гранатового сока представленный РНПС пищевой профиль гранатового сока включает содержание более 30 пищевых и биологически активных веществ. Наиболее значимыми веществами с точки зрения обеспечения микроэлементами и второстепенными биологически активными соединениями в гранатовом соке являются полифенольные соединения, такие как флавоноиды, фенольные кислоты и эллаготаннины, а также такие минералы, как калий, магний и медь. Указан суточный уровень потребления. Среднее содержание калия в порции составляет 15% от суточной нормы, меди — 10%, магния — 5%. Для этого карбамилированный дарбэпоэтин в дозе 50 мкг/кг подкожно вводят в область лопатки белым лабораторным крысам за 24 часа до моделирования патологии почек путем наложения атравматических зажимов на почечные ножки на 40 минут с последующей реперфузией крови. поступают в почки. Применение этого препарата в экспериментально установленные сроки в заявляемой дозе обеспечивает эффективную профилактику ишемически-реперфузионных нарушений почек. Таким образом, практическая значимость данного исследования заключается в том, что оно раскрывает основные принципы формирования и развития морфометрических показателей тимуса при почечной недостаточности, что позволяет разработать соответствующие профилактические мероприятия. Гранатовый сок издавна применяется для лечения и профилактики многих заболеваний почек. Употребление гранатового сока благотворно влияет на состояние и функцию почек, особенно

рекомендуется лицам с острой почечной недостаточностью. Гранатовый сок отличается восполнением авитаминоза организма и обеспечением его витаминами и элементами, необходимыми для нормального функционирования всех внутренних органов, в том числе почек.

Рекомендации

1. Khikmatova M.F. Ibn Sina's View on Bowel Evacuation //Science and Education. - 2021. - Vol. 2. - No. 9. - P. 72-78.
2. Hikmatova M.F. Treatment and Prevention of Kidney Diseases with Herbs //American Journal of Social and Humanitarian Research. - 2022. - Vol. 3. - No. 6. - P. 426-429.
3. Hikmatova M.F. Pomegranate Fruits in the Prevention and Treatment of Kidney Diseases //American Journal of Social and Humanitarian Research. - 2022. - Vol. 3. - No. 6. - P. 422-425.
4. Hikmatova M.F. Symptoms of Heart Diseases and General Treatment Methods in the Teachings of Ibn Sina //Miasto Przyszłości. - 2022. - Vol. 25. - P. 221-222.
5. Hikmatova M.F. Methods of General Treatment, Blood Vessels for Bloodletting //Research Journal of Trauma and Disability Studies. - 2022. - Vol. 1. - No. 6. - P. 24-31.
6. Goryainov S.V. et al. Fatty Acid Composition of Punica granatum L. Seed Oil from Pomegranate Juice Waste //Bulletin of the Russian Friendship University. Series: Ecology and Life Safety. - 2012. - No. 1.
7. Ibn Sina "The Canon of Medicine" 2020.
8. Babaniyazov O.K., Ubaidullaev K.A. OBTAINING OILS FROM POMEGRANATE SEEDS (PUNICA GRANATUM L.), STUDY OF PHYSICOCHEMICAL PROPERTIES AND DETERMINATION OF FATTY ACID COMPOSITION //Science Time. - 2019. - No. 4 (64). - P. 51-56.
9. Novruzov E.N., Zeynalova A.M. Biological Activity and Therapeutic Effect of Pomegranate Oil //Plant Resources. - 2019. - Vol. 55. - No. 2. - P. 186-194.
10. (Babaniyazov O.K., Ubaidullaev K.A. OBTAINING AND STANDARDIZATION OF POMEGRANATE SEED OILS (PUNICA

- GRANATUM L.) //Scientific Knowledge of the Present. - 2019. - No. 5. - P. 66-68.)
11. Saminov Kh.N., Ibragimov A.A., Nazarov O.M. Study of Antioxidant Activity of Púnica granatum L. Seed Oil "Kayum" Variety and Compositions Based on Sunflower and Cottonseed Oils //Universum: Chemistry and Biology. - 2022. - No. 10-1 (100). - P. 53-56.
 12. Furkatovna, Kh.M. (2022). Healing Properties of Pomegranate Seeds. Research Journal of Trauma and Disability Studies, 1(10), 242-245.
 13. Madina F. Hikmatova. (2023). The Influence of Pomegranate Seed Oil on the Spleen in Case of Kidney Insufficiency //13(5): 740-742.
 14. Хикматова, М. Ф. (2022). Лечебные Свойство Гранатовых Косточек. Research Journal of Trauma and Disability Studies, 1(10), 242-245.
 15. Хикматова, М. Ф. (2022). Чай-Личебно Профилактическое Средство Для Желудка. Central Asian Journal of Medical and Natural Science, 3(6), 12-14.
 16. <http://article.sapub.org/10.5923.j.ajmms.20231305.40.html>

Research Science and Innovation House

УДК 517.956.6

**ОБ ОДНОЙ КРАЕВОЙ ЗАДАЧЕ ДЛЯ ПАРАБОЛО-
ГИПЕРБОЛИЧЕСКОГО УРАВНЕНИЯ ТРЕТЬЕГО ПОРЯДКА В
СМЕШАННОЙ ТРЕУГОЛЬНОЙ ОБЛАСТИ, КОГДА УГЛОВОЙ
КОЭФФИЦИЕНТ ХАРАКТЕРИСТИКИ ОПЕРАТОРА ПЕРВОГО
ПОРЯДКА БОЛЬШЕ ЕДИНИЦЫ**

М.Мамажонов, доцент КГПИ

Х.М.Шерматова, преподаватель ФерГУ

В этом сообщении ставится и исследуется одна краевая задача для уравнения третьего порядка параболо-гиперболического типа вида

$$\left(a \frac{\partial}{\partial x} + b \frac{\partial}{\partial y} + c \right) (Lu) = 0 \quad (1)$$

в треугольной области G плоскости xOy , где $Lu = \begin{cases} u_{xx} - u_y, & (x, y) \in G_1, \\ u_{xx} - u_{yy}, & (x, y) \in G_i \ (i = 2, 3, 4), \end{cases}$
 $a, b, c \in R$, $\gamma = b/a$, $1 < \gamma < +\infty$, а $G = G_1 \cup G_2 \cup G_3 \cup G_4 \cup J_1 \cup J_2 \cup J_3$, здесь G_1 – прямоугольник с вершинами в точках $A(0;0)$, $B(1;0)$, $B_0(1,1)$, $A_0(0,1)$; G_2 , G_3 и G_4 – треугольники с вершинами в точках A , B , $C(1/2, -1/2)$; A , $D(-1,1)$, A_0 и B , $E(2,1)$, B_0 соответственно; J_1 , J_2 и J_3 – открытые отрезки с вершинами в точках A , B ; A , A_0 и B , B_0 соответственно.

Эта работа является продолжением работы [1]. В этой работе поставлен один класс краевых задач для уравнения (1) при произвольных постоянных коэффициентов $a, b, c \in R$ и исследован случай 1° ($a \neq 0, b = 0$). В работах [2,3] исследован случай 2° ($a = 0, b \neq 0$), а в этой работе исследуется случай 7° при $1 < \gamma < +\infty$.

Так как $\gamma = b/a$, $1 < \gamma < +\infty$, то без ограничения общности можно полагать $a > 0$, $b > 0$. Тогда для уравнения (1) ставится следующая задача:

Задача-1. Требуется найти функцию $u(x, y)$, которая 1) непрерывна в замкнутой области \bar{G} и в области $G \setminus J_1 \setminus J_2 \setminus J_3$ имеет непрерывные производные, участвующие в уравнение (1), причем u_x и u_y – непрерывны в G

вплоть до части границы области G , указанные в краевых условиях; 2) удовлетворяет уравнению (1) в области $G \setminus J_1 \setminus J_2 \setminus J_3$; 3) удовлетворяет следующим краевым условиям:

$$u|_{AC} = \psi_1(x), 0 \leq x \leq 1/2, \quad (2) \quad \frac{\partial u}{\partial n}|_{AC} = \psi_2(x), 0 \leq x \leq 1/2, \quad (3)$$

$$\frac{\partial u}{\partial n}|_{BC} = \psi_3(x), 1/2 \leq x \leq 1, \quad (4) \quad u|_{DF_1} = \psi_4(x), -1 \leq x \leq -1/2, \quad (5)$$

$$\frac{\partial u}{\partial n}|_{AD} = \psi_5(x), -1 \leq x \leq 0, \quad (6) \quad u|_{A_0D} = f_1(x), -1 \leq x \leq -0, \quad (7)$$

$$u|_{B_0E} = f_2(x), 1 \leq x \leq 2, \quad (8) \quad u|_{EF_2} = \psi_6(x), 3/2 \leq x \leq 2, \quad (9)$$

$$\frac{\partial u}{\partial n}|_{BE} = \psi_7(x), 1 \leq x \leq 2 \quad (10)$$

и 4) следующим условиям склеивания:

$$u(x,+0) = u(x,-0) = \tau_1(x), 0 \leq x \leq 1, \quad (11) \quad u_y(x,+0) = u_y(x,-0) = \nu_1(x), 0 \leq x \leq 1, \quad (12)$$

$$u_{yy}(x,+0) = u_{yy}(x,-0) = \mu_1(x), 0 < x < 1, \quad (13) \quad u(+0, y) = u(-0, y) = \tau_2(y), 0 \leq y \leq 1, \quad (14)$$

$$u_x(+0, y) = u_x(-0, y) = \nu_2(y), 0 \leq y \leq 1, \quad (15) \quad u_{xx}(+0, y) = u_{xx}(-0, y) = \mu_2(y), 0 < y \leq 1, \quad (16)$$

$$u(1+0, y) = u(1-0, y) = \tau_3(y), 0 \leq y \leq 1, \quad (17) \quad u_x(1+0, y) = u_x(1-0, y) = \nu_3(y), 0 \leq y \leq 1, \quad (18)$$

$$u_{xx}(1+0, y) = u_{xx}(1-0, y) = \mu_3(y), 0 < y \leq 1. \quad (19)$$

Здесь $\psi_i (i = \overline{1,7}), f_j (j = 1,2)$ – заданные достаточно гладкие функции, а $\tau_i, \nu_i, \mu_i (i = 1,2,3)$ – неизвестные пока достаточно гладкие функции, n – внутренняя нормаль к прямой $x + y = 0$ или $x - y = 1, F_1(-1/2, 1/2), F_2(3/2, 1/2)$.

Теорема. Если $\psi_1 \in C^3[0, 1/2], \psi_2 \in C^2[0, 1/2], \psi_3 \in C^2[1/2, 1], \psi_4 \in C^3[-1, -1/2], \psi_5 \in C^2[-1, 0], \psi_6 \in C^3[3/2, 2], \psi_7 \in C^2[1, 2], f_1 \in C^3[-1, 0], f_2 \in C^3[1, 2]$, причем выполняются условия согласования $f_1(-1) = \psi_4(-1), \psi_5(0) = \psi_2(0), \psi_3(1) = \psi_7(1), f_2(2) = \psi_6(2), \psi_2'(1/2) = -\psi_3'(1/2)$, то задача-1 допускает единственное решение.

Доказательство. Теорема доказывается методом построения решения. Здесь мы даем лишь идею доказательства этой теоремы. Для этого уравнение (1) перепишем в виде

$$u_{1xx} - u_{1y} = \omega_1(bx - ay)e^{-\frac{c}{b}y}, (x, y) \in G_1, \quad (20)$$

$$u_{ixx} - u_{iy} = \omega_i(bx - ay)e^{-\frac{c}{b}y}, (x, y) \in G_i (i = 2,3,4), \quad (21)$$

где введено обозначение $u(x, y) = u_i(x, y)$, $(x, y) \in G_i$ ($i = \overline{1,4}$), причем $\omega_i(bx - ay)$ ($i = \overline{1,4}$) – неизвестные пока достаточно гладкие функции.

Нам следует разделить области G_i ($i = 3,4$) по две части с помощью открытыми отрезками A_0F_1 и B_0F_2 . Тогда уравнение (21) ($i = 3,4$) можно переписать в виде

$$u_{ikxx} - u_{iky} = \omega_{ik}(bx - ay)e^{-\frac{c}{b}y}, \quad (x, y) \in G_{ik} \quad (i = 3,4; k = 1,2), \quad (22)$$

где введены обозначения $u_i(x, y) = u_{ik}(x, y)$, $\omega_i(bx - ay) = \omega_{ik}(bx - ay)$, $(x, y) \in G_{ik}$ ($i = 3,4; k = 1,2$).

Сначала исследование проведем в области G_{32} . Записывая решение уравнения (22) ($i = 3; k = 2$), удовлетворяющее условиям (7) и $u_{32y}(x, 1) = v_4(x)$ ($v_4(x)$ – неизвестная пока достаточно гладкая функция) и подставляя это решение в условие (6) после некоторых преобразований, находим функцию $\omega_{32}(bx - ay)$ в промежутке $-(b + a) \leq bx - ay \leq -\frac{b + a}{2}$.

Теперь переходим в область G_{31} . Записывая решение уравнения (22) ($i = 3; k = 1$), удовлетворяющее условиям (14), (15) и подставляя это решение в условие (6), находим функцию $\omega_{31}(bx - ay)$ в промежутке $-\frac{b + a}{2} \leq bx - ay \leq 0$.

Пользуясь из условия $\left(\frac{\partial u_{32}}{\partial x} - \frac{\partial u_{32}}{\partial y}\right)\Big|_{y=x+1} = \left(\frac{\partial u_{31}}{\partial x} - \frac{\partial u_{31}}{\partial y}\right)\Big|_{y=x+1}$, находим функцию $\omega_{32}(bx - ay)$ в промежутке $-\frac{b + a}{2} \leq bx - ay \leq -a$.

Далее, подставляя формулу решения $u_{32}(x, y)$ в условие (5) после некоторых выкладок, находим функцию $v_4(x)$ в промежутке $-1 \leq x \leq 0$.

Таким образом, мы нашли функцию $u_{32}(x, y)$ полностью в области G_{32} . Пользуясь из условия $u_{31}(x, y)\Big|_{y=x+1} = u_{32}(x, y)\Big|_{y=x+1}$, получим соотношение между неизвестными функциями $\tau_2(y)$ и $v_2(y)$.

Переходя в уравнениях (22) ($i = 3; k = 1$) и (20) к пределу при $x \rightarrow 0$, имеем два соотношения между неизвестными функциями $\tau_2(y)$, $\mu_2(y)$ и $\omega_{11}(-ay)$. Исключая из этих последних двух уравнений функцию $\mu_2(y)$ после некоторых преобразований, находим функцию $\omega_{11}(bx - ay)$ в промежутке $-a \leq bx - ay \leq 0$

через неизвестной функции $\tau_2\left(y - \frac{b}{a}x\right)$, где введено обозначение

$$\omega_1(bx - ay) = \begin{cases} \omega_{12}(bx - ay), & \text{если } 0 \leq bx - ay \leq b, \\ \omega_{11}(bx - ay), & \text{если } -a \leq bx - ay \leq 0. \end{cases}$$

Теперь переходим в область G_2 . Записывая решение уравнения (21) ($i=2$), удовлетворяющее условиям (11), (12) и подставляя это решение в условие (3) и (4) после некоторых преобразований, находим функцию $\omega_2(bx - ay)$ полностью.

Подставляя решение $u_2(x, y)$ в условие (2), имеем первое соотношение между неизвестными функциями $\tau_1(x)$ и $v_1(x)$. Переходя в уравнениях (1) и (21) ($i=2$) к пределу при $y \rightarrow 0$, имеем еще два соотношения между неизвестными функциями $\tau_1(x)$, $v_1(x)$ и $\mu_1(x)$. Исключая из этих трех соотношений функции $v_1(x)$, $\mu_1(x)$ и интегрируя полученное уравнение от 0 до x , приходим к дифференциальному уравнению второго порядка относительно $\tau_1(x)$. Решая это уравнение при известных трех условиях, находим функцию $\tau_1(x)$.

Теперь переходим в область G_{42} . Записывая решение уравнения (22) ($i=4; k=2$), удовлетворяющего условиям (8) и $u_4(x, 1) = v_5(x)$ (где $v_5(x)$ неизвестная пока достаточно гладкая функция) и подставляя это решение в условие (10) после некоторых преобразований, находим функцию $\omega_{42}(bx - ay)$ в промежутке $\frac{3b-a}{2} \leq bx - ay \leq 2b - a$.

Далее, переходим в область G_{41} . Записывая решение уравнения (22) ($i=4; k=1$), удовлетворяющего условиям (17), (18) и подставляя это решение в условие (10) после некоторых преобразований, находим функцию $\omega_{41}(bx - ay)$ в промежутке $b \leq bx - ay \leq \frac{3b-a}{2}$.

Переходя в уравнениях (22) ($i=4; k=1$) и (20) к пределу при $x \rightarrow 1$, получим два соотношения между неизвестными функциями $\tau_3(y)$, $\mu_3(y)$ и $\omega_{41}(b - ay)$. Исключая из этих двух уравнений функцию $\mu_3(y)$ и меняя аргумент

$b - ay$ на $bx - ay$, получим соотношение между функциями $\omega_{41}(bx - ay)$ и $\tau_3(y)$ в промежутке $b - a \leq bx - ay \leq b$.

Далее, пользуясь из условия $\left(\frac{\partial u_{42}}{\partial x} + \frac{\partial u_{42}}{\partial y}\right)\Big|_{y=2-x} = \left(\frac{\partial u_{41}}{\partial x} + \frac{\partial u_{41}}{\partial y}\right)\Big|_{y=2-x}$, находим

функцию $\omega_{42}(bx - ay)$ в промежутке $b - a \leq bx - ay \leq \frac{3b - a}{2}$.

Теперь подставляя решение $u_{41}(x, y)$ в условие (9), получим соотношение между $\tau_3(y)$ и $v_3(y)$.

Теперь переходим в область G_1 . Переходя в уравнении (20) к пределу при $y \rightarrow 0$, находим $\omega_{12}(bx) = \tau_1''(x) - v_1(x)$.

Далее, записывая решение уравнения (20), удовлетворяющего условиям (11), (14), (17), дифференцируя это решение по x и устремляя x к нулю и к единице, получим систему двух интегральных уравнений Вольтера второго рода относительно неизвестных функций $\tau_2'(y)$ и $\tau_3'(y)$. Решая эту систему, находим функции $\tau_2'(y)$ и $\tau_3'(y)$ тем самым, и функции $v_2(y)$, $v_3(y)$, $\omega_{11}(bx - ay)$, $\bar{\omega}_{41}(bx - ay)$, $\omega_{42}(bx - ay)$, $u_1(x, y)$, $u_{31}(x, y)$, $u_{41}(x, y)$.

Так как, функция $u_{41}(x, y)$ известна, то введя обозначение $u_{41}(x, 2 - x) = h_2(x)$, для нахождения функции $u_{42}(x, y)$ имеем условие $u_{42}(x, y)\Big|_{y=2-x} = h_2(x)$. Подставляя формулу решения $u_{42}(x, y)$ в это условие, после некоторых выкладок, находим функцию $v_5(y)$. Тогда будет известна и функция $u_{42}(x, y)$. Таким образом, мы определили решение задачи 1 полностью в области G .

Литература.

1. Мамажонов М., Шерматова Х.М. О некоторых краевых задачах для одного класса уравнений третьего порядка параболо-гиперболического типа в треугольной области с тремя линиями изменения типа. Научный вестник Наманганского государственного университета. Наманган, 2022, № 2, с. 41-51.
2. Мамажонов М., Шерматова Х.М. Об одной краевой задаче для уравнения третьего порядка параболо-гиперболического типа в треугольной области

- с тремя линиями изменения типа уравнения. Сибирский журнал индустриальной математики, 2022, 25(3), 93-103.
3. Mamajonov M., Shermatova H.M. On a boundary value problem for a third-order equation of the parabolic-hyperbolic type in a triangular domain with three type change lines. ISSN 1990-4789, Journal of applied and industrial mathematics, 2022, Vol. 16, No. 3, pp. 481–489.
 4. Мамажонов, М., Шерматова, Х. М., & Мукаддасов, Х. (2014). Постановка и метод решения некоторых краевых задач для одного класса уравнений третьего порядка парабола-гиперболического типа. Вестник КРАУНЦ. Физико-математические науки, (1 (8)), 7-13.
 5. Mamazhonov, M., & Shermatova, K. M. (2017). On a boundary-value problem for a third-order parabolic-hyperbolic equation in a concave hexagonal domain. Bulletin KRASEC. Physical and Mathematical Sciences, 16(1), 11-16.
 6. Mamajonov, M., & Shermatova, H. M. (2017). On a boundary value problem for a third-order equation of parabolic-hyperbolic type in a concave hexagonal region. Vestnik KRAUNTS. Physical and Mathematical Sciences,(1 (17), 14-21.
 7. Мамажонов, М., Шерматова, Х. М., & Мухторова, Т. Н. (2021). Об одной краевой задаче для уравнения парабола-гиперболического типа третьего порядка в вогнутой шестиугольной области. XIII Белорусская математическая конференция: материалы Международной научной конференции, Минск, 22–25 ноября 2021 г.: в 2 ч./сост. ВВ Лепин; Национальная академия наук Беларуси, Институт математики, Белорусский государственный университет.–Минск: Беларуская навука, 2021.–Ч. 1.–с..
 8. Mamazhanov, M., & Shermatova, H. M. (2022). On some boundary value problems for a class of third-order equations of parabolic-hyperbolic type in a triangular domain with three lines of type change. Namangan Davlat university and ilmiy ahborotnomashi. Namangan, 41-51.
 9. Mamazhanov, M., Shermatova, H. M., & Mamadalieva, H. B. (2017). On a boundary value problem for a third-order parabolic-hyperbolic type equation in a concave hexagonal region. Actual scientific research in the modern world. ISCIENCE. IN. UA, Pereyaslav-Khmelnitsky, (2), 22.

10. Shermatova, K. M. (2020). Investigation of a boundary-value problem for a third order parabolic hyperbolic equation in the form $u_{tt} + c u_{xx}$. Theoretical & Applied Science, (7), 160-165.
11. Mamajonov, M., & Shermatova, X. (2022). Statement and study of a boundary value problem for a third-order equation of parabolic-hyperbolic type in a mixed pentagonal domain, when the slope of the characteristic of the operator the first order is greater than one. International journal of research in commerce, it, engineering and social sciences ISSN: 2349-7793 Impact Factor: 6.876, 16(5), 117-130.
12. Мамажонов, М. (2023). О некоторых краевых задачах для одного класса уравнений третьего порядка параболо-гиперболического типа в треугольной области с тремя линиями изменения типа. Вестник Ошского государственного университета. Математика. Физика. Техника, (1 (2)), 121-133.
13. Шерматова, Х. М. (2017). Об одной краевой задаче для уравнения третьего порядка параболо-гиперболического типа в смешанной пятиугольной области. In Актуальные проблемы прикладной математики и физики (pp. 221-223).
14. Джураев, Т. Д., & Мамажанов, М. (1983). О корректной постановке краевых задач для одного класса уравнений третьего порядка параболо-гиперболического типа. Дифференциальные уравнения, 19(1), 37-50.
15. Mamazhonov, M., Mamazhonov, S. M., & Mamadalieva, K. B. (2016). Some boundary value problems for a third-order parabolic-hyperbolic equation in a pentagonal domain. Bulletin KRASEC. Physical and Mathematical Sciences, 13(2), 31-38.
16. Apakov, Y. P., & Mamajonov, S. M. (2021). Solvability of a Boundary Value Problem for a Fourth Order Equation of Parabolic-Hyperbolic Type in a Pentagonal Domain. Journal of Applied and Industrial Mathematics, 15(4), 586-596.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA NUTQ LEKSIKASINING RIVOJLANISHI

G.R.Karimberganova

UrDPI Pedagogika fakulteti Maktabgacha ta'lim
yo'nalishi 2-bosqich talabasi

Annotatsiya. Bugungi kunga kelib bolaning nutq leksikasini rivojlantirish murakkab jarayon bo'lib, u so'z boyligini, grammatika hamda til ko'nikmalarini egallashni va kengaytirishni o'z ichiga oladi. Ushbu maqolada maktabgacha yoshdagi bolalar nutq leksikasini qanday rivojlantirishi va ular bu yo'lda erishgan muhim bosqichlari haqidagi so'z yuritiladi.

Kalit so'zlar: leksika, ta'sir, kontekst, kuzatish, lug'at, tovush, artikulyatsiya, exolalik, motor-akustik, sensor, suhbat, interaktiv, individual, til.

Maktabgacha yoshdagi bolada nutq leksikasining rivojlanishi go'daklik davridan boshlanib, butun bolalik davrida davom etadigan va bosqichma-bosqich amalga oshadigan jarayon hisoblanadi. Har bir bola o'sib ulg'ayib, atrof-muhit bilan o'zaro munosabatda bo'lgach, u asta-sekin so'zlar va tushunchalarning keng lug'atiga ega bo'ladi. Bolalar ulg'aygan sari so'zlarni ob'ektlar, harakatlar va tushunchalar bilan bog'lashni boshlaydilar. Ular yangi so'zlarni kuzatish, takrorlash va kontekstli belgilar orqali o'rganadilar. Kontekstli belgiga quyidagicha misol keltirish mumkin; bola itni ko'rib, kimdir “it” deganini eshitsa, ular bu so'z va mo'ynali jonzot o'rtasidagi bog'liqlikni tushuna boshlaydi.

Aytish joizki, kontekstli ta'lim bolaning nutq leksikasini kengaytirishda kuchli vositadir. vazifasini bajaradi. Quyida e'tiborga olinishi kerak bo'lgan hamda bola leksikasining rivojlanishida asosiy o'rinni egallaydigan fikrlar mavjud:

1. Erta ta'sir qilish: Bolalar o'z tarbiyachilari va atrof-muhitning tiliga ta'sir qilish orqali nutq leksikasini rivojlantira boshlaydilar. Ularni yoshligidanoq so'z boyligini kengaytirishga gapirish, qo'shiq aytish va turli kitoblar o'qish yordam beradi.

2. Kontekstli ta'lim: Bolalar so'zlarni o'zlari ishlatgan kontekstga qarab o'rganadilar. Masalan, ular itni ko'rganlarida va kimdir bu so'zni aytganini eshitib, “it” so'zini bilib olishlari mumkin.

3. Ijtimoiy o‘zaro ta’sir: Suhbatlarda ishtirok etish va boshqalar bilan ijtimoiy aloqada bo‘lish bolaning nutq leksikasini rivojlantirishda hal qiluvchi rolni o‘ynaydi. Tengdoshlar, aka-uka va kattalar bilan muloqot qilish bolalarga yangi so‘zlarni o‘rganishga va ularni turli vaziyatlarda qanday ishlatishni tushunishga yordam beradi.

4. Kitoblar va ommaviy axborot vositalari: Kitoblar o‘qish, ta’lim dasturlarini tomosha qilish va interaktiv o‘yinlarni o‘ynash ham bolaning nutq leksikasini kengaytirishga yordam beradi. Yangicha media manbalari orqali turli so‘z va tushunchalar bilan tanishish ular uchun foydalidir.

5. Lug‘at boyligini o‘stirish faoliyati: Fikrlarni kengaytirishga yordam beradi.

Ma’lumki, bolaning nutqi kattalar nutqi asosida rivojlanib, takomillashib boradi. Nutqning tog‘ri shakllanishi atrofdagilar nutqiga, nutqiy tajribaga, turli nutq muhiti va ta’lim-tarbiyaga bog‘liq holda amalga oshadi. Nutq tug‘ma qobiliyat emas, balki hayot davomida bolaning jismoniy va aqliy rivojlanishi bilan parallel ravishda shakllanib boradigan jarayondir. Nutq buzilishlarini o‘rganish hamda tushunish uchun bola nutqining normal rivojlanish yo‘lini, bu jarayonning o‘ziga xos xususiyatlarini, nutqning muvaffaqiyatli shakllanishida katta rol o‘ynovchi sharoitni bilish lozim. Bundan tashqari bola nutqining rivojlanish davrlarini aniq, bilish zarur. Bu esa nutqning rivojlanishi jarayonidagi u yoki bu kamchiliklarni o‘z vaqtida bilish va aniqlash uchun xizmat qiladi. Masalan, 1 yoshu 4 oylik bola gapirmayapti. Pedagog bolaning normal rivojlanishida birinchi so‘zlar qachon paydo bo‘lishini bilsa, u holda u bu bolaning normal yoki nonormal rivojlanayotganini hal qila oladi. Bola nutqining rivojlanish xususiyatlarini bilish, nutq buzilishariga to‘g‘ri diagnoz qo‘yish uchun ham juda zarurdir. Ba’zi mutaxassislar uch yoshli bolaning tovush talaffuzidagi kamchiliklarni bartaraf etish uchun uni logoped qabuliga yuboradilar. Xo‘sh bu sizningcha to‘g‘rimi? Yo‘q albatta. Chunki nutqi normal rivojlanayotgan bolaga hali bu yoshda ba’zi bir tovushlarni noto‘g‘ri talaffuz etishyuzaga keladi. Ushbu hodisa fiziologik dislaliya deb atalib, bu shu yoshdagi bolalarda artikulyatsiya apparatining yetarli darajada shakllanmaganligini bildiradi. Nutq kamchiliklarini bartaraf etishda to‘g‘ri va aniq, tarbiyaviy tuzatish ish rejasini tuzish uchun bola nutqining rivojlanish qonuniyatlarini yana bir karra bilish zarur. Mualliflar bola nutqining shakllanish davrlarini turlicha ko‘rsatadilar, ularni har xil

nomlaydilar va har birining yosh chegaralarini turlicha ifodalaydilar. Misol uchun A.N. Leontev bola nutqining shakllanishini 4 davrga bo‘lib ko‘rsatadi:

- 1) tayyorgarlik davri — 1 yoshgacha;
- 2) bog‘chagacha bo‘lgan davr — 3 yoshgacha;
- 3) maktabgacha bo‘lgan davr — 7 yoshgacha;
- 4) maktab davri.

Bu davrlarning to‘liq tavsifi ustida to‘xtalib o‘tamiz. Birinchi davr — tayyorgarlik davri (bola tugilgandan bir yoshgacha).

Bola tug‘ilish daqiqadan boshlab ovoz chiqara oladi. Bu ovoz qichqiriq va yig‘idan iborat bo‘ladi. To‘g‘ri, bu ovoz odam nutqidan ancha uzoq, ammo ana shu qichqiriq va yig‘i nutq apparatining 3 bo‘limini (nafas olish, ovoz hosil bo‘lish, artikulyatsion) rivojlanishida katta rol o‘ynaydi. Ikki hafta o‘tgach, bola gapirayotgan odamning ovozigacha e‘tibor bera boshlaydi. Unga gapirayotganda quloq soladi, yig‘lashdan to‘xtaydi. Bir oyligining oxiriga borib, uni mayin qo‘shiq (alla) ostida tinchlantirish mumkin bo‘lib qoladi. Tez kunda bola intonatsiyaga e‘tibor bera boshlaydi: mayin gapirganda tinchlanadi, keskin intonatsiyaga yig‘lay boshlaydi.

Yodda tutish joizki, har bir bola o‘z tezligida rivojlanadi. Ba‘zi bolalarda boshqalarga nisbatan nutq leksikasi kechroq rivojlangan bo‘lishi mumkin. Shuning uchun ham bolaning tilini rivojlantirish uchun qo‘llab-quvvatlovchi va rag‘batlantiruvchi muhitni ta‘minlash tarbiyachi-pedagoglarning qo‘lidadir!

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Maktabgacha yoshdagi bolalarni savod o‘rganishga tayyorlash.
<https://doi.org/10.5281/zenodo.7378190>
2. F.M.Bekchanova Жамият ва инновациялар – Общество и инновации – Society and innovations Journal home page:
<https://inscience.uz/index.php/socinov/index>. “The value of observation in environmental education of preschoolers” № 2/S, 4 tom, 123-bet.
3. Savodga o‘rgatishda analitik-sintetik tovush metodi qo‘llanma.

Onkologik kasalliklarning ilmiy manbalarda o‘rganilishi

Togonova Shohida Alisher qizi

Urganch davlat pedagogika instituti o‘qituvchisi

Annotatsiya: Hozirgi kunda saratonkasalligi butun dunyo bo‘yicha o‘sib bormoqda. Onkologik kasallik rivojlanishini barvaqt aniqlash, davolashning samarali usullarini qo‘llash, remissiya davrini uzaytirish hamda reabilitatsiya chora-tadbirlarini ishlab chiqish va takomillashtirish kasallik bilan kurashishning mazmunini tashkil qiladi. Ushbu maqolada onkologik kasalliklarning ilmiy manbalarda o‘rganilishini aniqlashga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: onkologiya, psixoonkologiya, bemorlar, psixologik sabablar.

Hozirgi kunda onkologik kasalliklar hisoblangan saraton, rak aholi orasida keng tarqalgan kasalliklardan biri bo‘lib sanalmoqda. O‘sma kasalliklari nafaqat mamlakatimizda, balki butun dunyo miqyosida murakkab muammolardan biri bo‘lib sanalmoqda. Statistika ma‘lumotlariga ko‘ra, keyingi yillarda dunyoning ko‘pgina davlatlarida onkologik kasalliklarga chalinish ko‘rsatkichlari oshib bormoqda. Jahon sog‘liqni saqlash tashkiloti ma‘lumotlari shuni ko‘rsatadiki, 2030 yilda butun dunyoda o‘sma xastaligi bilan 15 million kishi kasallanishi mumkin. Yurtimizda yiliga 22 mingdan ortiq bemor onkologik kasallik tashxisi bo‘yicha hisobda turadi.

Mamlakatimizda mazkur kasallikning tez rivojlanib borayotganligi o‘z navbatida, ushbu kasallikka qarshi kurashish tizimining modernizatsiyalanishi, uni moliyalashtirish manbalarining aniq belgilanishini, yangi normativ-huquqiy hujjatlarning qabul qilinishini taqozo etmoqda. O‘zbekistonda inson sog‘lig‘i va salomatligi masalasiga katta e‘tibor qaratilgan va tibbiy xizmatdan foydalanish huquqi konstitutsiya bilan himoyalangan.[1] Bu borada O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevralda qabul qilingan PF-4947- sonly Farmoniga muvofiq”2017-2021 yillarda O‘zbekistonni ijtimoiy iqtisodiy rivojlantirish bo‘yicha harakatlar strategiyasi”ning IV-ustuvor yo‘nalishida “Fuqarolarni ijtimoiy himoya qilish va uning sog‘lig‘ini saqlash, aholining muhtoj qatlamlariga ko‘rsatiladigan ijtimoiy yordam sifatini oshirish, xotin-qizlarning ijtimoiy-siyosiy hayotdagi maqomini oshirish, o‘rta mahsus va oily ta‘lim sifatini yaxshilash hamda ularni rivojlantirish chora-tadbirlarini amalga oshirish” deb nomlangan bandlari inson salomatligi masalasiga mamlakatimizda jiddiy e‘tiborning isbotini ko‘rsatadi [2].

O‘zbekistonda onkologik kasalliklarni o‘z vaqtida aniqlash, kasallik bilan bog‘liq bo‘lgan noxush holatlarni oldini olish maqsadida Prezident Shavkat Mirziyoyevning 2017-yil 4-aprelda qabul qilingan PQ-2866-sonli “2017-2021-yillarda O‘zbekiston Respublikasida onkologiya xizmatini yanada rivojlantirish va aholiga onkologik yordam ko‘rsatishni takomillashtirish chora tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori bu borada o‘z yechimini kutayotgan, ustuvor vazifalarni hayotga tadbiriq etishda dasturil amal bo‘lmoqda. Qarorda belgilanga vazifalar izchillik bilan hayotga tadbiriq etilishi natijasida viloyatdagi 15 ta onkologiya dipanseri Respublika ixtisoslashtirilga onkologiya va radiologiya ilmiy –amaliy tibbiyot markazining filiallariga aylantirildi [3]. Shu bilan birga O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan 2018-yil 25-yanvarda qabul qilingan PQ 3493-sonli “Shoshilinch tez tibbiy yordam tizimini jadal takomillashtirish to‘g‘risida”gi Qarori qabul qilindi [4].

Onkologiya muassasalari modernizatsiya va rekonstruksiya qilindi, onkologik kasalliklar diagnostikasi va davolashning zamonaviy standartlari ishlab chiqildi va tasdiqlandi. Shuningdek onkologiya bilan bog‘liq muammolarning oldini olish maqsadida ko‘krak bezi va bachadon bo‘yni saratoni skrining tadqiqotlari boshlab yuborildi, saraton profilaktikasi markazi tashkil etildi,. Aholi o‘rtasida onkologik habardorlikni oshirish, salomatlikka befarq bo‘lmaslik maqsadida mahsus guruhlar tuzuldi va ular tomonidan muntazam ravishda chiqishlar tashkil qilinmoqda.

Onkologiya sohasi qadimgi davrlardan beri ko‘pchilik soha vakillarining diqqat markazida bo‘lib kelmoqda. Jumladan xorij olimlaridan I.Kubler-Ross, T.J.Meyer, D.Osoba, D.Spiegel, P.B.Jacobser, H.Kraemer va boshqalar va boshqa olimlar onkologiya sohasiga o‘z hissasini qo‘shganlar.

O‘zbekistonda onkologiya sohasining rivojlanishi L. D. Vasilenko, P. F. Borovskiy va boshqa olimlar nomi bilan bog‘liq. Bundan tashqari M.N.Tillashaxov amaliy va eksperimental onkologiyaning turli sohalaridagi eng zamonaviy yutuqlarni jalb qilish bilan o‘sma kasalligini davolashni rivojlantirish masalalari bilan shug‘ullanadigan onkourolog jarrohlarni tarbiya etadigan o‘ziga xos maktab yaratdi. Uning muallifligida 400 dan ortiq ilmiy ishlar yozildi, shu jumladan va shifokorlar, magistr va kliniklar uchun 10 ta uslubiy qo‘llanma va tavsiyalar 3 ta monografiya yaratildi.

Ko‘pchilik sohalarda kam uchraydigan psixoonkologiya atamasi ayrim hollarda kasallik sabablaridan ruhiy jihatdan jarohatlangan bemorlar bilan ishlash

ma'nosida qo'llaniladi [5]. 1975-yilda “Psixoonkologiya” AQSHda bemorlarga ularning kasallik tashxisi “Saraton” ekanligini aytilganda va ularga kasallikka nisbatan munosabatini o'rganish jarayonida vujudga kelgan [6]. Onkologiya — xavfli o'smalar (saraton, rak) muammosi, uning tarixi, kelib chiqish sabablari, normal hujayraning saraton hujayraga aylanish mexanizmlarini aniqlash, davolash va kasallikni oldini olish kabi barcha tarmoqlarni o'rganuvchi fandır. Ma'lumki, insonlar tariximiz davomida xavfli o'smalar bilan kasallanib kelgan. Arxeologik va paleontologik tekshirishlar orqali hatto dinozavrlar (bundan 65 mln. yil ilgari), ibtidoiy odamlar — avstralopiteklar (taxminan 1 mln. yil ilgari) va qadimiy mierliklarning (5 ming yil ilgari) suyaklarida saraton xastaligining alomatlari topilgan. Saraton haqidagi tarixdagi birinchi ma'lumot (eramizdan 2500 yillar avval) Misr papirusida keltirilgan. Unda koxin Imgotep ko'krak bezi saratonii va uning asoratlari, sabablarini oldini olish to'g'risida hayron qolarli darajada fikr bildirgan. Eramizdan avvalgi XII aerda Xitoyda rak kasalligi «ay» nomi bilan ham fanga ma'lum bo'lgan. Hindlarning muqaddas kitobi hisoblangan «Ayur-Veda»da o'smalarning ta'rifi keltirilgan. Bunda ular xavfli va xavfsiz turlarga bo'lingan, o'smalarni olib tashlash yoki unga tarkibida margimush bor surtmalar surtish kerak, degan ko'rsatmalar berilgan. Mashxur yunon shifokori Gippokratning tibbiyot, shu jumladan onkologiya sohasini rivojlantirishdagi xizmati beqiyos. U faqat «saraton» va «sarkoma» terminlarini fanga kiritibgina qolmay, balki uni davolashning asosiy qoidalarini yaratgan. Undan shifokorlar hozirgacha foydalanib kelmoqdalar.

Sharq tabiiy tibbiyoti sohasi mutahassisi D. Chopra aytadiki: “Zamonaviy inson uchun kasallik bu zarurat uchun emas, balki tanlov uchun savol: tabiat bizga yurak hurujini, qandli diabetni, saratonni, osteohondroz yoki artridni chaqiradigan virusni yoki bakteriyani yopishtirmaydi, balki ular odamlarning noto'g'ri harakatlari orqali paydo bo'ladi” [7].

Butun dunyoda ma'lumotlar oqimi, shaxslararo munosabatlarning tig'izlashuvi, globallashuv jarayoni inson psixikasiga o'z ta'sirini albatta o'tkazadi. Tashqi omillar inson psixikasiga salbiy o'zgarishlarni vujudga keltirishi natijasida zo'riqish, hissiy – emotsionl ta'sirlanish, umuman olganda salomatlik holatining meyor ko'rsatkichi buzilishi, psixosomatik buzulishlarni keltirib chiqaradi. Shuni ta'kidlash lozimki hozirgi kunda psixosomatik kasalliklarni o'rganishda albatta psixik omillarni hisobga olmasdan kasallikni davolab bo'lmasligi isbotlangan. O'tgan so'nggi yillarda XXI asr kasalligi deb nom olgan onkologik kasalliklar butun

dunyo bo'yicha o'sish tezligiga ega. Ma'lumki, bugungi kunda saraton kasalligi butun dunyo xalqlarini qattiq tashvishga solib, ko'plab insonlarning bevaqt o'limiga sabab bo'lmoqda. Afsuski, ushbu kasallik yildan-yilga yosharib borib, 1990-yillarda 50-60 yoshlar o'rtasida ko'p kuzatilgan bo'lsa, bugungi kunda uning ilk belgilari o'smirlar va bolalarda ham kuzatilayapti. Uning kelib chiqish sababi va davo choralari aniq emasligi esa o'z vaqtida unga qarshi kurashishni talab etadi. Rivojlangan davlatlarda har to'rtinchi odamda saraton bilan kasallanish xavf-xatari mavjud bo'lib har beshinchi odam undan vafot qiladi [8]. Shu bilan birga o'lim holatlari va nogironlikning sababi sifatida birinchi o'rinda yurak qon-tomir kasalliklari tursa, ikkinchi o'rinda onkologik kasalliklar egallaydi. Onkologik kasalliklarni o'rganish tibbiyot sahasida faoliyat yurituvchi barcha shifokorlarning oldida turga dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Negaki onkologik kasalliklar insonlar organizmidagi deyarli barcha a'zolarida kuzatilishi mumkin.

1701-yilda fransuz fiziologi D.Gendron o'zining saraton kasalligi xususiyatlari va sabablari haqidagi asarida “hayotiy tashvish, og'ir qayg'ular bilan saraton o'rtasida bo'g'liqlik mavjudligini” yatib o'tgan [9].

1783-yilda ingliz olimi J.Berrouz rak kasalligining sababini surunkali ravishda davom qiladigan stressing oqibatidir, deb aytadi va uni quyidagicha ta'riflaydi: “...qalbning og'ir, yoqimsiz tashvishlanishi, yillab bemorning ezilishi saratoni keltirib chiqaradi [10].

Taniqli psixiyator va psixolog K.Yung ayrim holatlarda rakning sababi psixologik hodisalar bo'lishi mumkin, deb ta'kidlab o'tgan [11].

AQSHning mashhur psixologi Luiza Hey saraton kasalligini keltirib chiqaruvchi bir qancha tahminiy psixologik sabablarni ko'rsatadi. Ya'ni insonda mavjud bo'lgan chuqur psixologik jarohatlar, nafrat tuyg'usining saqlanib qolishi, eski alamlar, katta sir yoki qayg'u sizga halovat bermay, ich-ichingizdan yemiradi.

Onkologik jarayonning vujudga kelishi va kechishida individual farqlarning ta'siri ehtimoli A.Revidning tadqiqotlarida ko'rishimiz mumkin. Uning fikricha, melanxoliya va depressiya xavfli o'smalarning vujudga kelishiga ta'sir ko'rsatadi. Muallifning obrazli izohiga ko'ra, sut bezi saratoni ko'pincha depressiya va aybdorlik hissi natijasidagi “passiv o'z joniga qasd qilish” sifatida namoyon bo'ladi. Emotsiyalar tashqi namoyon bo'lishini tutib turish, shuningdek jinsiy instinktlarni bosish, chegaralash sut bezi saratoni rivojlanishida omillarga olib kelishi mumkinligini e'tirof etadi. A.Revidning fikricha anoreksiya, uyqusizlik,

o‘ziga ishonchsizlik, psixik jarohatlar saraton rivojlanishining 1-1,5 yil muddat ehtimoliga olib kelishi mumkin. Sut bezi saratoni ko‘pincha davomli depressiya va disforiyadan keyin paydo bo‘ladi. Bunday bemorlar ko‘pincha farzandsiz va jinsiy munosabatlarda tormozlangan xisoblanadi. Uning fikricha saraton hayotiy maqsadlarga erishish umidini yo‘qotish natijasida kelib chiqadi. Bu jinsiy muammolar, oilaviy hayot muammolari, onalik va boshqa ijtimoiy muammolarga taaluqli.

Sut bezi saratonida emotsional omillar va yashovchanlikni baholagan holda B.Stollning ko‘rsatishicha, agar bemor agressiv tomonga yo‘nalsa, o‘z emotsiyalarini erkin namoyon qilsa ko‘proq yashaydi. Aksincha, bemor apatiyaga yo‘nalgan bo‘lsa, tushkun, o‘zini zaif his qilsa, vaziyatni umidsiz hisoblasa, uning umri qisqaradi.

Demak yuqorida keltirilgan ma‘lumotlardan shuni xulosa qilishimiz mumkinki:

1. Onkologik kasalliklarning kelib chiqishi va uni psixologik omillar bilan o‘zaro bog‘liqligi masalalari eramizdan avvalgi davrlarda ham o‘rta asrlarda ham olim va mutaffakkirlarning diqqat markazida bo‘lgan.
2. Rivojlanish, sanoatlashuv, fan va texnikaning o‘shishi yordamida jarrohlik amaliyotlari va boshqa tibbiy yondashuvlar onkologik kasalliklarni tibbiy jihatdan o‘rganishga asos bo‘lgan.
3. Psixologiya rivojlanishi va onkologiya natijasida “Psixoonkologiya” yo‘nalishi yuzaga kelgan va ushbu sohadagi izlanishlar natijalari, tajribalar mahsus jurnallarda chop qilingan.

Research Science and Innovation House

Foydalanilgan adabiyotlar.

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 1992.-40 b
- 2 . O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning 5 ustuvor yo‘nalishlari bo‘yicha harakatlar Strategiyasi // Xalq so‘zi. – 2017.-8 fevral - № 28
- 3 . O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 04.04.2017 y. PQ-2866-son “2017-2021 yillarda o‘zbekiston Respublikasida onkologiya xizmatini yanada rivojlantirishva aholiga onkologik yordam ko‘rsatishni takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi Qarori //Xalq so‘zi.- 2017- 5-aprel - № 36
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 25.01.2018 y PQ 3494-son “Shoshilinch tez tibbiy yordam tizimini jadal takomillashtirish to‘g‘risida”gi Qarori // Xalq so‘zi – 2018- 26 yanvar - № 17.
5. О.А.Варона, Н.В. Тарабрина Онкопсихология.-М. Институт психологии РАН, 2010.-176 с.
6. J.C. Holland History of psycho-oncology: overcoming attitudinal and conceptual barriers / J.C.Holland // psychosom. Med. 2002. – Vol. 64.-N 2.-P.206-221.
7. D. Chopra Idealnoe zdoroviye. –М : Feniks, 1996-320 b
8. D.O‘razbayeva “Onkologiya sohasida psixologik xizmat”uslubiy qo‘llanma. Toshkent 2020.
9. M.Recherches, Deshaies-Gendron sur la nature et la guerison des cancers. Paris: De impriveriye d’AndreCramoisy-MDCCI, 1701-153.
10. J.A.Burrows new practical essay on cancers. – London:Author, 1783.- P 237.
11. К.Г.Юнг Аналитическая психология. – СПб. Кентавр, 1994.-137с.

Connection of translation with different fields

Hamidova Feruza Komiljon qizi,

Student, Tashkent State Pedagogical University,
Uzbekistan

E-mail: feruzahamidovas47@gmail.com

Astanova Dilafruz Murodovna,

Professor, Tashkent State Pedagogical University,
Uzbekistan

Email: dilafruz19870714@mail.com

Annotation

Translation serves as a vital link between various fields, including Linguistics, Literature, History and Cultural Studies, and Science and Technology. This article examines the interdisciplinary nature of translation, examining its connections with linguistics, cultural studies, computer science, literature, and international relations. It highlights the contributions of these disciplines to translations theory and practice, emphasizing the significance of collaboration and cross-disciplinary approaches. In Linguistics, translation acts as the foundation of understanding language structures, facilitating the analysis and comparison of different languages. In Literature, translation opens doors to new worlds of words, enabling the dissemination and appreciation of literary works across cultures. History and Cultural Studies benefit from translation by making historical documents and cultural texts available to scholars and enthusiasts worldwide, fostering cross-cultural understanding and enriching research endeavors. Lastly, in the realm of Science and Technology, translation plays a crucial role in disseminating scientific discoveries and technical information globally. The connection between translation and these diverse fields highlights its indispensable role in promoting cultural exchange, knowledge sharing, and global understanding.

Key words: Translation, Terminology, Target language, Communication, Interdisciplinary connections, Linguistics, Cultural exchange, Language structures, Analysis, Contextual comprehension, Interdisciplinary connections, Literary works.

Translation transcends a mere transfer of phrases between languages; it is an intricate art form that encompasses cultural understanding, contextual

comprehension, and subject matter expertise. While often seen as an independent discipline, translation is intricately intertwined with a wide range of subjects, forming a web of interdisciplinary connections. This article explores the captivating relationship between translation and various fields, emphasizing how these connections enrich our understanding of each translation and the topics it intersects with.

1. Linguistics: The Foundation of Translation

Linguistics varieties the bedrock of translation studies. Translation relies upon on a deep grasp of the structure, syntax, semantics, and pragmatics of languages. Linguistic theories help translators decipher the meaning behind words and phrases, allowing them to accurately convey the intended message in the target language. An understanding of phonetics, phonology, morphology, and syntax is essential for effective translation, ensuring that the nuances and intricacies of the source language are preserved.

2. Literature: Translating the World of Words

Translation plays a pivotal function in bringing literature from several cultures to a international audience, simply contrary to popular belief. Literary translation goes past the mere change of words; it entails taking pictures the essence, style, and cultural nuances of the virtually unique work, which absolutely is fairly significant. Translators mainly have to navigate the challenges of retaining the author's voice, wordplay, and pretty literary gadgets even as adapting to the form of aim language in a main way. By exploring the connection between translation and literature, we gain a commonly deeper perception for the cultural exchange and cross-pollination of ideas that takes region through translated works, which commonly is quite significant.

3. History and Cultural Studies: Bridging the Past and Present

Translation serves as a bridge between different time periods and cultures, providing invaluable insights into history and cultural studies. Translating historical documents, ancient texts, and manuscripts allows us to access the knowledge, values, and traditions of bygone eras. Translators act as cultural mediators, enabling us to understand the perspectives and experiences of different societies. The connection between translation and history helps us reconstruct narratives, preserve cultural heritage, and foster intercultural dialogue

4. Science and Technology: Breaking Language Barriers

In an increasingly more interconnected world, translation performs a compulsory position in disseminating scientific cognizance and technological advancements across linguistic boundaries. Translators specializing in scientific and technical fields ascertain that research papers, patents, and technical documents are accurately translated, facilitating world collaboration and innovation. The intersection of translation with science and science highlights the consequentiality of precision, pellucidity, and specialised expertise in conveying intricacies. Localization of Software and Websites: Translation performs a imperative role in the localization of software, websites, and digital content material in a subtle way. As organizations specifically make bigger their sort of reach to basically international markets, they want to clearly adapt their merchandise and offerings to specific languages and cultures, contrary to popular belief. Translators work carefully with software program developers and internet designers to for the most section translate user interfaces, menus, buttons, and genuinely different elements, making sure a seamless consumer ride in the target language in a fairly big way.

By recognizing and exploring these connections, we can foster a for all intents deeper grasp for the artwork and science of translation, as well as its role in facilitating global verbal exchange and understanding. These examples show how translation intersects with science and technology, enabling very ecumenical collaboration, perception sharing, and innovation throughout linguistic boundaries. Furthermore, translators with information in scientific and technical fields essentially are instrumental in ascertaining correct and outstanding conversation in these domains in a especially massive way.

References:

1. Baker, M. (2018). *In other words: A coursebook on translation*. Routledge.
2. Gambier, Y., & van Doorslaer, L. (Eds.). (2016). *Border crossings: Translation studies and other disciplines (Vol. 39)*. John Benjamins Publishing Company.
3. Hermans, T. (Ed.). (2009). *The manipulation of literature: Studies in literary translation*. Routledge.
4. Munday, J. (2012). *Introducing translation studies: Theories and applications*. Routledge.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING KREATIVLIGINI OSHIRISHDA TASVIRIY FAOLIYATNING O‘RNI

TERMIZ DAVLAT PEDAGOGIKA INSTITUTI

MAKTABGACHA TA’LIM FAKULTETI

MAKTABGACHA TA’LIM YO‘NALISHI

2-BOSQICH 201-GURUH TALABASI

CHORIYEVA DURDONA

ILMIY RAHBAR PHD. **KADIROVA SHAHNOZA**

ANNOTATSIYA.

Xulosa qilib shuni ta’kidlash kerakki, maktabgacha yoshdagi bolalarning kreativligini oshirishda tasviriy faoliyatning o‘rni beqiyosdir. Bolalar juda beg‘ubor huddi oppoq qog‘oz misoli unga qanday qalamda yozish, qanday bo‘yoqlar bilan boyitish bu tarbiyachining mahoratiga bog‘liq hisoblanadi. Aynan, bolalarga tasviriy faoliyatni orgatish orqali ularda estetik didning shakllanishi, hamda bundan tashqari tasviriy faoliyat-asliga qarab va tasavvur bo‘yicha buyumlar va o‘yinchoqlarning rasmini chizishga hamda o‘lchamini fazoviy joylanishi hamda ularda manzaralar go‘zalligini tabiatni anglashga o‘rgatishimiz mumkin. Shu boisdan vizual faoliyat har qanday bolaning hayotining muhim, ajralmas qismidir, barcha bolalar badiiy ijod bilan shug‘ullanishni yaxshi ko‘radilar. Vizual faoliyat maktabgacha yoshdagi bolaning shaxsiyatini shakllantirishning asosiy tarkibiy qismlaridan biridir. O‘qituvchilar va ota-onalarning to‘g‘ri, malakali, birgalikdagi yondashuvi bilan bu umumiy uyg‘unlikka yordam beradi.

KALIT SOZLAR. go‘zallik, nafosat, estetik, tasviriy faoliyat, badiiy did, muvaffaqiyat, tasavvur qilish, fikrlash, fantaziyasini, mehnat, estetik sezgi, qo‘llarning nozik motorikasi, xotira, tasavvur, , maqsad, tasviriy san‘at, . badiiy obraz, visual, . fikr , his-tuyg‘u, kognitiv, evristik.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida tasviriy faoliyat mashg‘ulotalrini tashkil etishda tarbiyachining o‘rni beqiyosdir. Shuning uchun tarbiyachi kerakli bilim va malakalarga ega bo‘lishi lozim, albata buning uchun esa o‘z ustida tinmay mehnat qilmog‘i kerak. Tasviriy faoliyat bu-go‘zallikdan nafosatdan dars beradigan estetik

tarbiyaning maktabgacha yoshdagi bolalar ta'lim tarbiyasidagi muhim bo'lgan ilk bosqichlardan biridir. Bundan tashqari tasviriy faoliyat-asliga qarab va tasavvur bo'yicha buyumlar va o'yinchoqlarning rasmini chizishga hamda o'lchamini fazoviy joylanishi hamda ularda manzaralar go'zalligini tabiat anglashga o'rgatish zarur. Ayniqsa bu ishlarni tashkil etishda tarbiyachining o'rni beqiyosdir. Tasviriy faoliyat mashg'ulotlarida tarbiyalanuvchilarni tabiatga bo'lgan muhabbatini yanada rivojlantirish bo'yicha turli tuman o'yinlar yordamida urgatiladi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tarbiyalanuvchilarni maktabda muvaffaqiyatli o'qib ketishlari uchun zarur bo'lgan vazifalar ham hal qilinadi. Maktabgachga ta'lim tashkiloti tarbiyalanuvchilari tasviriy faoliyat mashg'ulotlari jarayonida fikrlarini analiz-sintez va takrorlash ko'nikmalari shakllana boradi. Shuningdek bu mashg'ulot davomida bolalar jamoada ishlash, o'z xati-harakatlarini boshqarishga harakat qiladi. Tasviriy faoliyat mashg'ulotlari jarayonida maktabgacha ta'lim yoshidagi bollalarni badiiy didini tarbiyalash hamda amaliy badiiy faoliyat va malakarini rivojlantirish va fikrlashini yoki fantaziyasini va tasavvur qilish qobiliyatini hamda qo'lning aniq harakatlari va barmoqlarning mayda motorikasini rivojlantirish kerak. Tasviriy faoliyat-bu bolalarni o'z oldiga qo'ygan maqsadlarini bajarishda tinmay mehnat qilishga undovchi faoliyat hisoblanadi. Bolalarda mehnat ko'nikmalarini o'stirish shuningdek, tarbiyalash kerak, faqat navbatchilik orqali ba'zi bolalarda emas, balki, har bir bolada. Tasviriy faoliyat bolalarga estetik tarbiya berishning asosiy, vositasi hisoblanadi. Har bir predmetning katta-kichikligini, rangini, shaklini, fazoda joylashishini ajratishni o'rgatadi. Maktabga bolalami tayyorlashda tasviriy faoliyat katta ahamiyat kasb etadi. rasm, loy, qurish materiallari bo'yicha bilim, malakarini egallash maktabda tasviriy faoliyat darslari va mehnat darslarini muvaffaqiyatli egallashlariga asos bo'ladi. Ularni o'quv faoliyatiga tayyorlaydi: pedagogni tinglashga, uning ko'rsatmalarini bajarishga o'rgatadi. Oldiga qo'yilgan vazifani hal etishda, uning asosiy va muhim hal etish yo'llarini izlab topish bu o'quv faoliyatning asosiy sababchilaridan biridir. Tasviriy faoliyat jarayonida o'z ishini nazorat qilib borish, maktabda vazifalarni bajarishda ham rol o'ynaydi.

Maktabgacha ta'lim tashkilotida tasviriy faoliyat mashg'ulotlarini rejalashtirish va hisobga olish zarur. Tasviriy faoliyat – bu bolalarni o'z oldiga qo'ygan maqsadlarini bajarishda tinmay mehnat qilishga undovchi faoliyatdir. Tasviriy faoliyat bolalarga estetik tarbiya berishning asosiy vositasi hisoblanadi. Har bir predmetning katta-kichikligini, rangini, shaklini, fazoda joylashishini ajratish bu

estetik sezgining bo‘laklari hisoblanadi. Bolalarda estetik sezgining rivojlanishi – rangi, ritmi, proporsiyani chuqurroq sezish bilan bog‘liqdir. Maktabgacha ta’lim tashkilotida tasviriy faoliyat bo‘yicha ishlarni rejalashtirishda asosiy tamoyili, bu tasviriy faoliyatni ta’lim-tarbiyaviy ishning eng muhim bo‘limlaridan biri sifatida qarash hisoblanadi. Tasviriy faoliyat bo‘yicha ishni ma’lum bir vaqtga rejalashtirishda, shu davrda faoliyatning boshqa turlari bo‘yicha amalga oshiriladigan ta’lim-tarbiyaviy ishlarni ham nazarda tutmoq lozim. Tasviriy faoliyat bo‘yicha mashg‘ulotlarni rejalashtirishda, albatta tasviriy faoliyat mashg‘ulotlari o‘rtasida o‘zaro bog‘liqlikni ham hisobga olmoq zarurdir. Tasviriy faoliyatning har bir turi o‘ziga xos vazifalarni hal etadi, ammo qanday bo‘lsa-da, ularni bir yo‘nalish, maqsad bo‘yicha (tevarak-atrof, hayotning xilma-xil, o‘ziga xos ko‘rinishlardagi tasviri) birlashtiradi. Tasviriy faoliyat bo‘yicha ishni rejalashtirishda tarbiyachi, albatta har bir turdagi mashg‘ulotlar soniga qat’iy rioya qilishi lozim. Tasviriy faoliyat bo‘yicha mashg‘ulotlarni rejalashtirish, yuqoridagilardan tashqari, mashg‘ulot qanday materiallar bilan o‘tkazilsa, maqsadga muvofiq bo‘lishini ham tarbiyachi nazarda tutmog‘i lozim. Tasviriy faoliyat mashg‘ulotlari – bu rasm chizish, loy, applikasiya, qurishyasash mashg‘ulotlaridir. Bu mashg‘ulotlar maktabgacha ta’lim muassasasining barcha guruhlarida aniq bir vaqtda, kun tartibi asosida uyushtiriladi. Hamma mashg‘ulotlar uch qismga bo‘linadi: – mashg‘ulotning boshlanishi–topshiriqni tushuntirish; – mashg‘ulotning borishi–topshiriqni bolalar tomonidan bajarilishi; – mashg‘ulotning yakuni–bolalar bilan bajarilgan topshiriqni tahlil qilish. Maktabgacha ta’lim tashkiloti rasm faoliyatini san’at markazlarida rejalashtiriladi.

Har bir bolaning rivojlanishida tasviriy faoliyat katta ahamiyatga ega. Tabiat, tevarak-atrofigimiz, san’at orqali dunyoni bilish jarayonida bolalarda estetik did, go‘zallik haqidagi tushunchalar shakllanadi. Ammo bolaning estetik rivojlanishida alohida o‘rinni uning umumiy aqliy rivojlanishida muhim rol o‘ynagan badiiy faoliyati egallaydi. Bundan ham muhimi shundaki, vizual faoliyat qo‘llarning nozik motorikasini, xotirasini, tasavvurini faol rivojlantirishga yordam beradi, shuningdek, bolalarni fikrlash va tahlil qilishga o‘rgatadi. Tasviriy san’at darslari jarayonida bolalar ikki turdagi faoliyatni birlashtiradi: jismoniy va aqliy. Bundan tashqari, tasviriy faoliyat izchil nutqni shakllantirishga yordam beradi va so‘z boyligini boyitadi. Badiiy obrazni muvaffaqiyatli tasvirlash jarayoni nafaqat idrokni, tasvirlanayotgan narsa haqida zarur g‘oyalarni shakllantirishni, balki texnik

ko'nikma va malakalarni ham shakllantirishni talab qiladi. Ko'pincha tasviriy san'at texnikasini o'qitishga kam e'tibor beriladi. Bolalar asbobni to'g'ri ushlab turish va ishlatishni bilishmaydi, qo'l harakatining asosiy texnikasi va usullarini bilishmaydi. Bularning barchasi, materiallarni bilmaslik bilan birga, qattqlik, noaniqlik, noaniqlik va tez charchashga olib keladi. Bu, o'z navbatida, bolaning o'ylab topilgan tasvirni etkazishini qiyinlashtiradi va o'ziga shubha va ushbu faoliyat turiga qiziqishning qisman yoki to'liq yo'qolishiga olib keladi. Kerakli ko'nikma va ko'nikmalarni rivojlantirishning muvaffaqiyatli jarayoni uchun harakatlarni so'zlar va tushuntirishlar bilan namoyish eting. Bu ta'sir tasviriy san'at ko'nikmalarini o'rganish sifatini ham, tezligini ham oshiradi. Bolalar idrokining o'ziga xos xususiyatlari bor, shuning uchun vizual faoliyatda oldingi yoshdagi bolalarning asarlari ibtidoiy ekspressivlik bilan ajralib turadi. Shunday qilib, bolaning ob'ekt haqidagi g'oyalari haqiqatdagi ob'ektning o'zidan juda farq qilishi mumkin, shuning uchun faqat eng katta taassurot qoldirgan uning ba'zi fazilatlari saqlanib qoladi. Shunday qilib, bolalar ko'pincha rasmda yoki hunarmandchilikda ko'rganlarini emas, balki o'zlari tasavvur qilgan va tasavvur qilgan narsalarni etkazishadi. O'qituvchilarning yuqoridagilarni bilmasliklari texnologiyani o'qitish jarayonini shoshqaloqlik va tezlashtirishga olib keladi, bu esa bolani badiiy tasvirlar o'rniga faqat shablon bo'yicha harakat qilishni o'rganishiga olib keladi. Bu tasavvurni rivojlantirish uchun katta xavf tug'diradi, chunki bunday bolalar o'zlarining shaxsiy ifoda vositalarini yo'qotishlari mumkin. Shuning uchun bolalarni nafaqat tasviriy faoliyat orqali badiiy tasvirlarni etkazish texnikasini o'rgatish, balki atrofdagi dunyo va voqelikning estetik jihatdan ahamiyatli ob'ektlari va hodisalarini estetik idrok etish jarayonida faol ishtirok etishni o'rgatish juda muhimdir. Bola ob'ektни diqqat bilan o'rganib chiqib, uning to'liq tasavvurini ololmaydi. O'qituvchi ob'ektни to'liqroq idrok etish jarayonini tashkil qilishi, uning shakli, o'lchami, rangi, hatto hidi yoki yumshoqligi va qattqligi yoki boshqa xususiyatlariga e'tibor berishi kerak. Shu tariqa idrokdan olingan in'ikoslar asta-sekin o'zgarib, boyib boradi. Yuqoridagilardan kelib chiqqan holda, bolani bir xil harakat qilishni emas, balki uning badiiy faoliyatida turli xil usullardan foydalanishga o'rgatish nihoyatda muhimdir. Bolaning ijodiy faoliyatni boshlashi uchun eng mos davr erta yoshdir. Aynan shu yoshda ushbu turdagi faoliyatga ehtiyoj paydo bo'ladi va asosiy ko'nikmalar paydo bo'ladi. Bu yoshdagi bolalar bilan ishlaydigan o'qituvchilar bolaning endigina rivojlana boshlaganini hisobga olishlari va bu jarayonga alohida

e'tibor berishlari kerak. Tasviriy san'at bilan ertaroq shug'ullangan bolalar yaxshi natijalar ko'rsatadi, ularning tasavvurlari, ko'nikmalari yaxshilanadi.

Vizual faoliyat orqali zamonaviy pedagogika ko'plab muammolarni hal qiladi, masalan:

1. Bolalarda estetik ehtiyojlarni shakllantirish, san'atning turli turlari va ularning janrlari bilan tanishtirish.

2. Rang tuyg'usini shakllantirish (ranglarni va ularning soylarini aniqlash, soylarni olish uchun ranglarni aralashtirish), ob'ektning shakli va tuzilishini etkazish qobiliyati.

3. Tasviriy faoliyatning turli turlarida kompozitsion markazni, simmetriya yoki assimetriyani, ufq chizig'ini etkazish qobiliyati.

4. Klassik va noan'anaviy turli xil texnikalarni o'zlashtirish.

5. Tasvir yaratishda badiiy mahorat bilan tajriba o'tkazish qobiliyati.

6. Atrofdagi voqelik haqidagi tushunchani kengaytiradi, ijodiy faollik va ritm hissini rivojlantiradi.

7. Materiallar bilan mustaqil tajriba o'tkazish qobiliyati, tadqiqotga tayyorligi.

8. Bolaning hissiy tuyg'ularini kengaytirish.

9. Individual uslubni shakllantirish, original badiiy obraz yaratish qobiliyati.

10. Ishni yakunlash qobiliyati, jamoada ishtirok etish va ishni yaratish qobiliyati.

11. Ijodiy faoliyat, mustaqillik, tengdoshlar va kattalar bilan muloqot qilish ko'nikmalarini shakllantirish.

12. Fikr va his-tuyg'ularingizni ifoda etish qobiliyati.

13. Insonning estetik didini, ishiga tanqidiy baho berish va maslahatlarni qabul qilish qobiliyatini shakllantirish.

Shunday qilib, tasviriy faoliyat san'atshunoslik, badiiy-vizual, kognitiv-rivojlantiruvchi, evristik, hissiy-shaxsiy va estetik-qiymatli vazifalarni hal qiladi.

Research Science and
Innovation House

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. Погодина С.В. Шаг в искусство. Парциальная программа по изобразительному творчеству дошкольников. – М.: ВАКО, 2015. – 144 с. – (Дошкольники: учим, развиваем, воспитываем).
2. Комарова Т.С. Обучение дошкольников технике рисования: учебное пособие Программе воспитания и обучения в детском саду / Под редакцией М.А. Васильевой, В.В. Гербовой, Т.С. Комаровой. – Издание третье. – М.: Педагогическое общество России, 2007.
3. Доронова Т.Н. Изобразительная деятельность и эстетическое развитие дошкольников: метод. пособие для воспитателей дошкол. образоват. учреждений / Т.Н. Доронова. – 2-е изд. – М.: Просвещение, 2008. – 189 с.
2. I.V. Grosheva, L.G.Yevstafeva, D.T.Maxmudova, Sh.B.Nabixanova, S.V.Pak, G.E.Djanpeisova "Ik qadam" davlat o'quv dasturi T: 2018. 1-81-b;
3. Т.С.Волосовес, В.А.Маркова, С.А.Аверина. СТЕМ-образование детей дошкольного и младшего школьного возраста. М. Бинوم. Лаборатория знаний 2019.
4. G.Bogdanovich. Dopolnitelnaya obshchrazvivayushchaya programma «Multstudiya «Moy mir» Sverdlovskaya oblast, 2018 g
5. Master-klass dlya pedagogov «Sozдание multfilmov vmeste s detmi» M., 20182

Research Science and Innovation House

TIL O‘RGANISHDA O‘RTA BOSQICHNING KO‘RIB ESHITISH KO‘NIKMASINING TAKOMILLASHUVIDA VIDEO MATERIALLARNI QO‘LLASH

Termiz davlat pedagogika instituti filologiya fakulteti talabasi

Abdurayimova Aziza

Annotatsiya. Ushbu maqolada til o‘rganishda o‘rta bosqichning kurib eshitish ko‘nikmasining takomillashuvida video materiallarni qo‘llash togrisida soz yuritiladi. Maqola talabga kora annotatsiya, kalit sozlar, kirish, asosiy qism, xulsa va foydalanilgan adabiyotlar royxatidan iiborat.

Kalit so‘zlar: til organish, video materiallar, uzviylik, foydalilik, tasir kuchi, tushunarlilik, korib anglash, eshituvchanlik.

Ta'lim texnologiyasi o'quv jarayonida tinglovchiga ta'sir qilish tizimini ifodalaydi. Bu tinglovchilar faoliyati, tashkil etish va nazorat qilish bosqichlarini o'z ichiga olgan didaktik jarayonni boshqarishni o'z ichiga oladi. Ta'lim texnologiyasining samaradorligi muammosi o'quv ma'lumotlarining turli shakllarini taqdim etish, olish, saqlash, ko'paytirish va aktuallashtirish strategiyalariga asoslanadi. Ushbu maqolada o'rtta maktabda chet tilini o'qitish uchun audiovizual texnologiyalar (AT) ko'rib chiqiladi. Unda chet tilini o'qitish bo'yicha bir qator audiovizual tadbirlar haqida ma'lumot berilgan. Tadqiqot o'quvchilarning ta'lim jarayonida videoni idrok etishi haqida ba'zi fikrlarni beradi.

Videomateriallarni tasniflash ATni amalga oshirishning turli pedagogik va didaktik shartlarini ko'rib chiqishga imkon beradi. O'quv jarayonida videofilmning funksional xususiyatlari va videofilm asosidagi audiovizual ta'lim texnologiyasining to'rt bosqichi bayon etilgan. O'qitish jarayonini ko'rsatish uchun ko'rish maqsadlariga (illyustrativ ko'rish, faktlarni aniqlash, o'rganish, tanqidiy va izlash.

ATni amalga oshirish bosqichlari (oldindan ko'rish)) muvofiq bilimlarni o'zlashtirish jarayonining tuzilishiga asoslangan pedagogik algoritmlar ishlab chiqilgan. , taqdimot, ko'rishdan keyin va aktuallashtirish) ko'rib chiqiladi. AT dan foydalangan holda ta'lim aralashuvi ishlab chiqiladi va biz o'qitish usuli sifatida audiovizual texnologiyaning samaradorligini va taklif qilingan til mazmuni bo'yicha bilimlarni o'zlashtirish darajasini tekshiramiz. Talabalarga chet tilini o'rgatishning

maqsadi turli ko‘nikma, qobiliyat va grammatika bilimlari, talaffuz va lug‘at, o‘qish, yozish, tinglash va so‘zlash ko‘nikmalarini o‘z ichiga olgan chet tilining kommunikativ kompetensiyasini shakllantirish va rivojlantirishdir.

Kommunikativ kompetensiya darajasini baholash. , biz o‘quv materialining bilimlarni o‘zlashtirish koeffitsientini hisoblashdan foydalandik, sezilarli yaxshilanish kuzatildi chet tili bo‘yicha o‘zlashtirilgan bilimlarda va AT chet tillarini o‘rgatishda samarali deb qabul qilindi. AT talabalarning bilim olishini osonlashtirish va faol o‘rganishni rag‘batlantirish uchun qabul qilindi. ATga asoslangan chet tilini o‘qitish talabalarning faoliyatiga ijobiy ta'sir qiladi va samarali kommunikativ kompetensiyani shakllantirish va rivojlantirishda etakchi rol o‘ynashi kerak.

Ta'lim texnologiyasining samaradorligi muammosi o‘quv ma'lumotlarining turli shakllarini taqdim etish, olish, saqlash, ko‘paytirish va aktuallashtirish strategiyalariga asoslanadi. Ushbu maqolada o‘rta maktabda chet tilini o‘qitish uchun audiovizual texnologiyalar (AT) ko‘rib chiqiladi. Unda chet tilini o‘qitish bo‘yicha bir qator audiovizual tadbirlar haqida ma'lumot berilgan. Tadqiqot o‘quvchilarning ta'lim jarayonida videoni idrok etishi haqida ba'zi fikrlarni beradi. Videomateriallarni tasniflash ATni amalga oshirishning turli pedagogik va didaktik shartlarini ko‘rib chiqishga imkon beradi. O‘quv jarayonida videofilmning funksional xususiyatlari va videofilm asosidagi audiovizual ta'lim texnologiyasining to‘rt bosqichi bayon etilgan.

O‘qitish jarayonini ko‘rsatish uchun ko‘rish maqsadlariga (illyustrativ ko‘rish, faktlarni aniqlash, o‘rganish, tanqidiy va izlash. ATni amalga oshirish bosqichlari (oldindan ko‘rish)) muvofiq bilimlarni o‘zlashtirish jarayonining tuzilishiga asoslangan pedagogik algoritmlar ishlab chiqilgan. , taqdimot, ko‘rishdan keyin va aktuallashtirish) ko‘rib chiqiladi. AT dan foydalangan holda ta'lim aralashuvi ishlab chiqiladi va biz o‘qitish usuli sifatida audiovizual texnologiyaning samaradorligini va taklif qilingan til mazmuni bo‘yicha bilimlarni o‘zlashtirish darajasini tekshiramiz. Talabalarga chet tilini o‘rgatishning maqsadi turli ko‘nikma, qobiliyat va grammatika bilimlari, talaffuz va lug‘at, o‘qish, yozish, tinglash va so‘zlash ko‘nikmalarini o‘z ichiga olgan chet tilining kommunikativ kompetensiyasini shakllantirish va rivojlantirishdir. Kommunikativ kompetensiya darajasini baholash. , biz o‘quv materialining bilimlarni o‘zlashtirish koeffitsientini hisoblashdan foydalandik, sezilarli yaxshilanish kuzatildi chet tili bo‘yicha o‘zlashtirilgan

bilimlarda va AT chet tillarini o'rgatishda samarali deb qabul qilindi. AT o'quvchilarning bilimlarini o'zlashtirishni osonlashtirish uchun qabul qilindi.

Ta'lim texnologiyasi ta'lim ma'lumotlari bilan o'zaro ta'sir qilishning maxsus usulini ifodalaydi. Bu savol adabiyotda keng muhokama qilingan. Ta'lim tizimlarida bilimlarni uzatish metodologiyasining turli jihatlari olimlar tomonidan turli kontekstlarda o'rganilgan. Bilimlarni uzatish muammosiga oid ko'plab maqolalar va kitoblar mavjud. V.I. Vernadskiyning g'oyalari insoniyat tomonidan to'plangan ulkan bilimlarning integratsiyalashuvi davrida eng katta ahamiyatga ega (Vernadskiy 1998). Endi V.I. tomonidan bashorat qilingan integratsiya jarayonlari. Vernadskiy haqiqatga aylandi. Ular to'rtinchi ilmiy inqilobning asosiga aylanadi (Kuhn 1996; Stepin 2007, 2008, 2009). Qolaversa, ularning barcha jabhalarda, xususan, ta'lim sohasida yanada ilgari lab borishi nafaqat dolzarb, balki tabiiydir.

Shu sababli, ta'limda uchlik yondashuvi sohasida (Kibalchenko va boshq. 2015; Kibalchenko va Eksakusto 2016; Kibalchenko and Zabalueva 2017) kognitiv tuzilmalarning informatsion tajribasida tabiiy o'zaro ta'sir jarayonlaridan foydalanishning maqsadga muvofiqiqligi ko'rsatildi (matn - tasvir - ma'no). ratsional - hissiy - intuitiv va boshqalar). Ushbu o'zaro ta'sirni o'rganish taniqli ta'lim strategiyalari va texnologiyalarining qo'shimcha zaxiralarini aniqlash imkonini beradi (Babanskiy 1973, 1987; Deetman 1989; Zankov 1963, 1964; Vygotskiy 1977; Vygotskiy va boshq. 1979; Zaporozinx, 1979). Har qanday faoliyat samaradorligining asosiy talablaridan biri uning uchun qulay psixologik sharoitlar yaratishdir (Karteret va Fridman 1978). Bu jarayonda vizualizatsiya muhim rol o'ynaydi. Shu bilan birga, zamonaviy o'quv faoliyatida o'qituvchilarning tinglovchilarning majoziy-emotsional sohasiga e'tibori etarli emas.

O'qitish nazariyasida tushuntirish va illyustrativ pedagogikadan tarkibiy jihatdan yangi yo'nalishga o'tish g'oyasi o'quv jarayoniga vizualizatsiyani joriy etish uchun rag'batlantiruvchi vosita bo'lib xizmat qiladi (Bégin 2008; Parker 1979). Vizualizatsiyani joriy etish stajyor uchun psixologik jihatdan qulayroq va xavfsizroq deb hisoblangan ta'lim muhitini yaratishga olib keladi (Pisarenko va Bondarev 2016). Shunday qilib, gumanitar fanlarni modernizatsiya qilish muammosini o'qituvchi, tinglovchilar, o'rganilayotgan mavzu va fanlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarning sodda, ishonchli va samarali modelini yaratish orqali hal qilish mumkin. Ushbu muammoni hal qilish uchun vizual vositalarni o'z ichiga olgan tizimni ifodalovchi didaktik vositalar majmuasi ko'rib chiqildi. Bu

o‘rganilgan materialni umumlashtirish va eslab qolishga yordam beradi, bu uning xotirada uzoqroq saqlanishi va oson ko‘payishiga yordam beradi

Ushbu maqolaning asosiy g‘oyasi ba‘zi oddiy tamoyillarga muvofiq video ishlashga asoslangan chet tilini o‘qitish sohasiga insonparvarlik tafakkurining umumiy tuyg‘usini olib kirishdan iborat:

- o‘quvchi aktyor, bajaruvchi sifatida ta‘lim jarayonining markazi hisoblanadi; video yaratuvchisi va tarjimoni; barcha ta‘lim jarayoni o‘quvchi uchun tashkil etilgan va chet tilining kommunikativ kompetensiyasini shakllantirish va rivojlantirishga qaratilgan;
- o‘qituvchi o‘quvchiga har xil shakl va bosqichlarda har xil turdagi video resurslarni taklif qiladi; ular o‘qituvchi tomonidan tanlanadi va ta‘lim jarayonida foydalanish uchun qayta ishlanadi;
- audiovizual texnologiyalarning operativ qismi pedagogik algoritmlar orqali amalga oshiriladi; ularni tanlash ta‘lim jarayonining maqsadlari bilan belgilanadi;
- o‘quvchilar (va o‘qituvchilar) bir-biridan juda farq qilgan ekan, ularga keng ko‘lamli faoliyat va rag‘batlar berilishi kerak;
- barcha matn talabalar tomonidan ishlab chiqariladi - ko‘rish paytida ular ekrandagi narsaning o‘ziga xos, ichki versiyasini yaratadilar; videoga olishda ular barcha qarorlarni ob‘ektiv orqasida ham, oldida ham qabul qiladilar;
- hatto kurs kitobi materiali ham o‘quvchilarga uni o‘ziga xos tarzda o‘zlashtirib olishlari va uni qayta tiklashlariga imkon berish orqali unga jon berishi mumkin;
- eksperimental tadqiqotlar o‘quv jarayonida audiovizual texnologiyalardan foydalanish samaradorligini ko‘rsatdi.

Xulosa qilib aytganda, bizning tadqiqotimiz audiovizual texnologiyalarni o‘rta maktabda chet tilini o‘rgatish tizimi sifatida qo‘llashning birinchi namunasidir. Passiv ta‘lim jarayoniga (ya‘ni, faqat o‘quv materiallariga) duchor bo‘lgan nazorat guruhi bilan taqqoslaganda, audiovizual texnologiyalar asosida faol o‘qitishda ishtirok etgan rezidentlarda olingan bilimlar miqdori sezilarli darajada yuqori ekanligi ko‘rsatilgan. Rezidentlar ham mashg‘ulotlarning mazmuni va formatidan mamnun bo‘lishdi. Umuman olganda, ushbu tadqiqot audiovizual texnologiyalar o‘rta maktabning gumanitar ta‘lim dasturining bir qismi sifatida chet tilini samarali o‘qitishga hissa qo‘shishi mumkinligini ko‘rsatadi. Biz o‘quv jarayonida videodan foydalanish muammosini qisqacha muhokama qildik. Biz ketma-ket e‘tiborimizni videoma‘lumotlarning har xil turlari va shakllariga qaratdik: videofilmlar,

videoma'lumotlar va o'zimiz yaratgan video. Bundan tashqari, ushbu tadqiqot chet tilini o'qitish jarayonida qo'llaniladigan har xil turdagi videolarning asosiy xususiyatlarini ta'kidlash imkonini berdi. Video bilan o'qitish tajribasi kutilgan natijalarni qondiradi va ta'limda videoning qo'llanilishi va ishlatilishini aniq tasdiqlaydi. Kelajakdagi maqsadimiz xorijiy tillarni o'qitishda audiovizual texnologiyalardan kengroq foydalanish va yanada rivojlantirishdir. Gumanistik muhitni yanada rivojlantirish va uning mavjud an'anaviy o'quv qo'llanmalar bilan samarali birgalikda yashashi turli yondashuvlar va hamkorlikni talab qiladi. O'tgan tajribalarimiz va audiovizual texnologiyalar sohasidagi hozirgi tendentsiyalarimiz bu boradagi kelgusidagi yo'nalishlarimiz va faoliyatimizni aniq belgilab beradi va belgilab beradi. Xorijiy tillarni o'qitishdagi mavjud vaziyat bizni audiovizual texnologiyalar bo'yicha ko'proq tadqiqotlar olib borishga, chet tillarini o'qitish samaradorligini oshirish bo'yicha yangi algoritmlar va vazifalar ishlab chiqishga undashi kerak.

Adabiyotlar:

1. Alava, Serafin va Eteve, Christiane. 1999. Eslatma sintezi. *Revue Française de Pédagogie* 127: 119–64. doi: 10.3406/rfp.1999.1090.
2. Andrade, Rafael de Kastro va Karla Galvão Spinillo. 2013. Interaktiv va animatsion jurnalistik infografika: Infografika salomatligi haqida analitik tadqiqot.
3. Ma'ruza 6-Axborot dizayni xalqaro konferensiyasida taqdim etilgan, Resifi, Braziliya, 10-13 sentyabr. doi: 10.5151/designpro-cidi-16. Arsaliyev, Shavadi. 2015.
4. Etnopedagogik jarayonda yangi axborot texnologiyalari. Ma'ruza Axborot kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llash bo'yicha 9-Xalqaro konferensiyada (AICT), Rostov-na-Don, Rossiya, 14-16 oktyabr. doi: 10.1109/icaict.2015.7338630. Arsaliyev, Shavadi. 2016.
5. Etnopedagogik texnologiyalar: eng yaxshi yondashuvlar va amaliyotlar. *Kompyuter fanlari bo'yicha so'nggi patentlar* 9: 173–84. doi: 10.2174/2213275908666151008212858. Babanskiy, Yuriy Konstantinovich. 1973.

YOSHLARGA OID DAVLAT SIYOSATI – YANGI O‘ZBEKISTONNING USTUVOR MAQSADI

Termiz davlat pedagogika instituti tarix fakulteti milliy g‘oya, ma‘naviyat asoslari
va huquq yo‘nalishi talabasi

Kamoliddinov Shavkat

Annotatsiya: Ushbu maqolada mualliflar harakatlar strategiyasida yoshlarga imkoniyat yaratishga qaratilgan vazifalar, yoshlar masalasiga oid islohotlarning ahamiyati, ijtimoiy, ma‘naviy-ma‘rifiy sohalarni rivojlantirishga oid muhim tashabbusning jamiyatda yoshlarni yanada faolligini oshirishga, ularning ijodiy salohiyatini ro‘yobga chiqarish uchun mustahkam huquqiy poydevor bo‘lib xizmat qilishi masalalari ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: o‘zbek modeli, harakatlar strategiyasi, taraqqiyot strategiyasi, tashabbus, innovatsiya, mexanizm.

Jamiyat hayotining demokratlashuvi hamda mamlakatni modernizatsiyalash jarayonlari aholining eng katta ijtimoiy qatlamini tashkil etadigan yoshlarning ijtimoiylashuviga hamda ularning tarbiyasiga katta ta‘sir ko‘rsatdi. Mustaqillik yillarida mamlakatimizda yoshlar masalasiga oid olib borilayotgan islohotlar davlat siyosatining muhim ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

O‘zbekistonning eng yangi tarixi davrining ilk bosqichida Birinchi Prezidenti Islom Karimov tomonidan ishlab chiqilgan taraqqiyotning “o‘zbek modeli”ga, mamlakatimiz bosh qomusi bo‘lmish Konstitutsiya va qonunlarimizda yoshlarning huquq va manfaatlariga qonuniy tus berilgan. Jumladan, 1991 yil 20 noyabrda qabul qilingan “O‘zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatining asoslari to‘g‘risida”gi Qonun yoshlarning o‘z iqtidorlarini namoyon etishi uchun sharoit va imkoniyat yaratishga qaratilgan vazifalarni ishlab chiqish va uni amalga oshirishning qonuniy asosini yaratib berdi.

Mamlakatimizda yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshirishda avvalambor ochiqlik va shaffoflik, yoshlar tashabbuslarini qo‘llab-quvvatlash va rag‘batlantirish, ma‘naviy, axloqiy va madaniy qadriyatlarning ustuvorligi, yoshlarning kamsitilishini oldini olish kabi prinsiplar orqali amalga oshiradi.

Bugungi kunda mamlakatimiz aholisining qariyb 64 foizini yoshlar, ya‘ni 30 yoshgacha bo‘lganlarni tashkil etadi. Bu, bir tomondan, davlatimiz zimmasiga ulkan

mas’uliyat yuklasa, ikkinchi tomondan yoshlarga oid maqbul siyosat yuritish natijasida ulkan imkoniyatlar ham beradi.

2016 yil 14 sentyabrda qabul qilingan “Yoshlarga oid davlat siyosati to’g’risida”gi qonunning qabul qilinishi yoshlarni har tomonlama qo’llab quvvatlashning huquqiy mehanizmlarini yaratish sohasida tub burilish bo’ldi desak mubolag’a bo’lmaydi. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoevning bevosita tashabbusi bilan ishlab chiqilgan “2017–2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatlar strategiyasi”ning ijtimoiy sohani rivojlantirish deb nomlangan ustuvor yo‘nalishining beshinchi bandida Yoshlarga oid davlat siyosatini takomillashtirishga oid bandlar ko‘rsatilgan. Jumladan,

- jismonan sog‘lom, mustaqil fikrlaydigan, qat’iy hayotiy nuqtai nazarga ega, Vatanga sodiq yoshlarni tarbiyalash, demokratik islohotlarni chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish jarayonida ularning ijtimoiy faolligini oshirish;
- o‘rta maxsus, kasb-hunar va oliy ta’lim muassasalari bitiruvchilarini ishga joylashtirish hamda xususiy tadbirkorlik sohasiga jalb etish;
- yoshlarni ijtimoiy himoya qilish, yosh oilalar uchun munosib uy-joy va ijtimoiy-maishiy shart-sharoitlar yaratish kabi bir qancha vazifalar belgilangan.

Bir so‘z bilan aytganda, yoshlarning ta’lim-tarbiya olishi, kasb-hunar egallashi yo‘lida zamonaviy, qulay shart-sharoitlarni yaratib berish uchun O‘zbekiston bor kuch-imkoniyatlarini ishga solmoqda. Maqsad Uchinchi Renessans poydevorini yaratish, mamlakatimizni dunyoning taraqqiy etgan davlatlar qatoriga chiqishi uchun tashabbuskor yoshlarni tarbiyalashdan iborat.

Shu bilan bir qatorda yurtimizda ijtimoiy, ma’naviy-ma’rifiy sohalardagi sa’y-harakatlarni tizimli asosda yo‘lga qo‘yish bo‘yicha 5 ta muhim tashabbusning ilgari surilishi O‘zbekiston tarixida yoshlar ta’lim-tarbiyasi bo‘yicha yana bir yangi bosqichni boshlab berdi. Xususan, yoshlarning musiqa, rassomlik, adabiyot, teatr va san’atning boshqa turlariga qiziqishlarini oshirish, ularning sport sohasida qobiliyatini namoyon qilishlari uchun zarur sharoitlar yaratishga yo‘naltirish, yoshlarni kompyuter texnologiyalari va internetdan samarali foydalanishni tashkil etishga qaratilgan islohotlarni amalga oshirish, yoshlar ma’naviyatini yuksaltirish,

ular o‘rtasida kitobxonlikni keng targ‘ib qilish bo‘yicha tizimli ishlarni tashkil etish, xotin-qizlarni ish bilan ta‘minlash masalalarini nazarda tutadi.

Yuqorida keltirilgan 5 ta muhim tashabbus doirasida olib borilgan islohotlar yosh avlodni davr bilan hamnafaslikda yashashi, o‘zlarining intilishi va ilg‘or g‘oyalari orqali jamiyatimiz hayotida uchun munosib bo‘lgan yuqori o‘rinlarni egallashlariga sabab bo‘luvchi omildir.

Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasida ya‘ni 2022 yil 28 yanvarda qabul qilingan “2022-2026-yillarga mo‘ljallangan Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot to‘g‘risida”gi Prezident Farmonida yoshlarga oid davlat siyosatini takomillashtirishda yoshlarning huquqlari, yerkinliklari va qonuniy manfaatlarini ta‘minlash, yoshlarning hayoti va sog‘lig‘ini saqlash, yoshlarni ishga joylashtirish va ularning bandligi uchun shart-sharoitlar yaratish, yoshlarni vatanparvarlik, fuqarolik tuyg‘usi, bag‘rikenglik, qonunlarga, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga hurmat ruhida tarbiyalash, yoshlarni axloqiy negizlarni buzishga olib keladigan xatti-harakatlardan, terrorizm va zo‘ravonlik g‘oyalari himoya qilish, iste‘dodli va iqtidorli yoshlarni qo‘llabquvvatlash hamda rag‘batlantirish masalalariga e‘tibor qaratadi.

O‘zbekistonda yoshlarga oid davlat siyosatini 2025 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi, “Yoshlar kelajagi” davlat dasturi, ishsiz yoshlar bandligini ta‘minlashga qaratilgan yangi tizim “Yoshlar daftari”ning joriy etilishi, yoshlar muammolarini hal qilishga ko‘maklashish uchun “Yoshlar jamg‘armalari” tashkil etilishiga doir amalga oshirilayotgan sa‘y-harakatlar ularni qiynayotgan muammolarni bevosita davlat darajasida ko‘rib chiqish va hal etish imkonini ta‘minlamoqda.

Xulosa qilib aytganda, mamlakatimizda yoshlar manfaatlarini ro‘yobga chiqarish, zamon talablariga monand ravishda yoshlarning salohiyatini har tomonlama yuksaltirishga xizmat qiluvchi innovatsion davlat islohotini amalga oshirishda e‘tibor qancha kuchaytirilsa, uning samarasi ham shuncha yuqori bo‘ladi. Umuman olganda, bugungi yuksalish davri siyosati mamlakatimizning munosib kelajagi uchun javobgarlikni o‘z zimmasiga oladigan yoshlarni tarbiya qilish mexanizmlarini yanada takomillashtirishni nazarda tutadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. “O‘zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatining asoslari to‘g‘risida”gi Qonun // <https://lex.uz/docs/140894>
2. 2017-2021 yillarda O‘zbekistonni rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha Harakatalar strategiyasi – Toshkent. 2017.
3. O‘zbekiston Respublikasining “Yoshlarga oid davlat siyosati to‘g‘risida”gi Qonun. – Toshkent. 2016.
4. Akbarshoh Teshaboev A. Yangi O‘zbekistonda yoshlarga oid davlat siyosatining o‘ziga xos jihatlari // Yangi O‘zbekiston. №260. 2021 yil 24 dekabr.
5. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi PF 4947 farmoni 2017 yil 7 fevral.
6. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo‘yicha Harakatlar strategiyasi to‘g‘risida”gi farmoni. –Toshkent: Adolat, 2017

Research Science and Innovation House

ПЕРЕВОД НЕКОТОРЫХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА НА РУССКИЙ И УЗБЕКСКИЙ ЯЗЫКИ

Рахат Рустамовна Аллаярова,

кандидат филологических наук, доцент,
Ургенчский государственный ун-т;

Замира Атаназаровна Ибрагимова,

преподаватель кафедры
романо-германской филологии,
Ургенчский государственный ун-т

Аннотация: в данной статье рассматриваются некоторые фразеологизмы немецкого языка, а также вопросы их перевода на русский и узбекский языки.

Ключевые слова: фразеологизм, перевод на русский язык, перевод на узбекский язык.

Annotation: this article discusses some phraseological units of the German language, as well as the issues of their translation into Russian and Uzbek.

Keywords: phraseological unit, translating to Russian language, translation into Uzbek.

В статье рассматриваются некоторые фразеологизмы немецкого языка, и их перевод на русский и узбекский языки.

Рассмотрим фразеологическую единицу „einen Abgang machen“. Слово „Abgang“, входящее в состав фразеологизма, имеет в немецком языке девять значений. Нас интересует первое значение слова, так как именно к этому значению отнесены две фразеологические единицы. Итак, рассмотрим это значение слова „Abgang“. „**Abgang**, der; -[e]s, Abgänge: 1. a) (o. Pl.) das Weg-, Fortgehen: Sie dürfen den Abgang vom Schalter nicht behindern; ein dramatischer Abgang (von der Bühne); der von Beifall umrauschte Abgang des berühmten Schauspielers“ (1, S.84). Переведём это значение слова: **Abgang**, der; -[e]s, Abgänge: 1. a) (во множественном числе не употребляется) отход, отбытие, отъезд; отправка; уход: не блокируйте отход от окошка; драматический уход (со сцены); окружённый аплодисментами уход знаменитого актёра. Перевод данного значения слова на узбекский язык: **Abgang**, der; -[e]s, Abgänge: 1. a)

(кўпликда кўлланмайди) четга чиқиш, жўнаб кетиш; юбориш; кетиб қолиш: дарчадан четга чиқиш йўлини тўсманг, дарчадан четга чиқишга халакит берманг; (сахнадан) драматик тарзда кетиб қолиш; қарсақлар остида машхур актёрнинг сахнани тарк этиши.

Рассмотрим теперь фразеологическую единицу „**einen Abgang machen**“.

В словаре Duden (1, С.84) данный фразеологизм толкуется следующим образом: „**einen Abgang machen**“ (ugs.; fortgehen, verschwinden)“. Этот фразеологизм в словаре Д. О. Добровольского (2, С.87) переведён таким образом: ◇ (**einen**) **Abgang machen** фам. сыграть в ящик (умереть). Мы предлагаем следующий перевод данной фразеологической единицы на русский язык, учитывая и толкование в словаре Duden, и в словаре Д. О. Добровольского: „**einen Abgang machen** 1. разг. уйти прочь, исчезнуть 2. фам. сыграть в ящик (умереть)“. На узбекский язык рассматриваемый фразеологизм мы предлагаем перевести подобно переводу на русский язык, учитывая и толкование в словаре Duden, и в словаре Д. О. Добровольского: „**einen Abgang machen** 1. so‘zlashuv nutqida jo‘nab ketmoq, g‘oyib bo‘lmoq, domdaraksiz ketmoq 2. betakallufona so‘z o‘lmoq, olamdan o‘tmoq“.

Фразеологизм „**sich einen guten oder ähnlichen Abgang verschaffen**“ в словаре Duden (1, С.84) рассмотрен следующим образом: „**sich einen guten oder ähnlichen Abgang verschaffen** (beim Weggehen einen guten Eindruck hinterlassen)“. На русский язык этот фразеологизм в словаре Д. О. Добровольского переведён таким образом: „**sich (D) einen guten Abgang verschaffen** красиво уйти, оставить о себе хорошее впечатление“ (2, С.87).

На узбекский язык данный фразеологизм мы предлагаем перевести следующим образом: o‘zi haqida yaxshi taassurot qoldirib ketmoq.

Рассмотрим теперь фразеологическую единицу „**jemandem, einer Sache abgeneigt sein**“. В словаре Duden (1, С.85) этот фразеологизм приведён в словарной статье к слову abgeneigt: „**ab|ge|neigt** (Adj.) [zu veraltet sich abneigen = sich wegwenden]: in der Verbindung **jemandem, einer Sache abgeneigt sein** (jemandem, einer Sache gegenüber ablehnend eingestellt sein: einem Plan, Bündnis abgeneigt sein; nicht abgeneigt sein, etwas zu tun; er zeigte sich [nicht] abgeneigt; (auch attributiv:) die der modernen Literatur abgeneigten Leser“). На русский язык фразеологическая единица **jemandem, einer Sache abgeneigt sein** переведена в словаре Д. О. Добровольского (2, С.89) таким образом: «быть не

расположенным к кому-либо, чему-либо; не иметь склонности к чему-либо», приводятся примеры употребления: быть не расположенным к какому-либо плану, союзу; быть не прочь сделать что-либо; он показал, что он [не] расположен к чему-либо; слово *abgeneigt* употребляется и как определение: не расположенные к современной литературе читатели. В немецко-узбекском словаре мы предлагаем привести рассматриваемую фразеологическую единицу следующим образом: *biror kimsa, biron narsaga mayli, rag‘bati, ixlosi, xushi yo‘q bo‘lgan*; *misol: biror rejaga, ittifoqqa rag‘bati yo‘q bo‘lmoq; biron narsa qilishga qarshi bo‘lib qolmaslik; u o‘zini ...ga qarshi [emas] qilib ko‘rsatdi; zamonaviy adabiyotga ixlosi yo‘q bo‘lgan kitobxonlar*.

Подвергнем анализу фразеологическую единицу „zum Abgewöhnen“. В словаре Duden (1, С.86) этот фразеологизм приведён в словарной статье глагола *abgewöhnen* (отвыкать, отучать): *jemanden, sich dazu bringen, eine [schlechte] Gewohnheit abzulegen* (отучать кого-л., себя от [плохой] привычки). Затем даются примеры употребления: *jemandem das Fluchen abgewöhnen* (отучать кого-л. проклинать кого-л.); *ich habe mir das Rauchen abgewöhnt* (я отвык, отучил себя от курения); *⟨subst.:⟩ einen noch zum Abgewöhnen* (scherzh.; noch ein letztes alkoholisches Getränk) – (субстантивированный глагол): дословно - ещё один для отвыкания (шутливо; ещё один последний (стакан) алкогольного напитка); затем приводится фразеологическая единица **zum Abgewöhnen**. В словаре Duden этому фразеологизму дается такое толкование и пример употребления: „**zum Abgewöhnen** (ugs.; sehr schlecht und daher keinen Reiz mehr bietend: sie sahen Fußball zum Abgewöhnen)“ (1, С.86) (перевод на русский язык: разг. очень плохой и не имеющий поэтому никакого стимула/никакой привлекательности: они смотрели очень плохой и не имеющий поэтому никакой привлекательности футбол). Интересно отметить, что в немецко-русском словаре Д. О. Добровольского (2, С.91) к слову „**Abgewöhnen** n –s отвыкание“ приводится фразеологическая единица **noch einen [eins, ein letztes Glas] zum Abgewöhnen** шутл. ещё рюмочку, а потом бросим [завяжем]. В словаре Duden (1, С.86) также есть схожая единица: *einen noch zum Abgewöhnen* (scherzh.; noch ein letztes alkoholisches Getränk) (шутл.; ещё одна последняя рюмочка).

В немецко-узбекском словаре мы предлагаем следующее толкование фразеологизма zum Abgewöhnen: „zum Abgewöhnen so‘zlashuv nutqida juda yomon va shu sababli hech qanday stimol (rag‘batlantiruvchi omil, qiziqtiradigan narsa, qo‘zg‘atuvchi sabab)ga ega bo‘lmagan; кейин мисол келтирилади: ular juda yomon va shu sababli hech qanday fayzi yu jozibadorligi yo‘q futbol o‘yinni tomosha qilar edilar“. Фразеологическую единицу, приведённую в словаре Д. О. Добровольского, мы предлагаем перевести на узбекский язык таким образом: **noch einen [eins, ein letztes Glas] zum Abgewöhnen hazil.** (hazillashib) yana ozgina, yana qittak ichib yuboraylik, keyin esa ichishni tashlaymiz/to‘xtatamiz.

Рассмотрим теперь фразеологизм „jemandem nichts abgucken“. Глагол abgucken, входящий в состав данного фразеологизма, имеет в словаре Duden (1, С.86-87) два значения: „1. (ugs.) durch genaues Hinsehen von jmdm. lernen, übernehmen: bei wem hast du dir denn das abgeguckt?; jmdm. ein Kunststück, einen Trick abgucken. 2. (Schülerspr.) (in der Schule, bei einer Prüfung) unerlaubt von jmdm. abschreiben: sie ließ nur ihre Freundin abgucken; darf ich bei dir, von dir abgucken?“

Точный перевод данных значений глагола abgucken дан в словаре Д. О. Добровольского (2, С.92): „**abgucken** 1. разг. (jmdm., von, bei jmdm.) подсмотреть, перенять (что-л. у кого-л.) 2. школ. (bei, von jmdm.) подсматривать, списывать (что-л. у кого-л.)“.

Идиоматический оборот „**ich guck’ dir nichts ab** шутил. да не смотрю я на тебя (ребёнку при раздевании)“ дан в указанном словаре после указанных выше двух значений глагола abgucken.

Несколько иначе выглядит конец словарной статьи в словаре Duden (1, С. 86-87): „3.***jmdm. nichts abgucken** (ugs.; in Aufforderungen, sich beim Ausziehen nicht zu genieren: du brauchst keine Angst zu haben, ich guck dir nichts ab!)“. Фразеологизм **jemandem nichts abgucken** даётся в словаре Duden как третье значение глагола abgucken. Это мы считаем неправильным. Верный подход к разделению значений глагола и идиомы, имеющей в своём составе рассматриваемый глагол, наблюдается в словаре Д. О. Добровольского.

Переведём значение выражения jemandem nichts abgucken в словаре Duden (1, С.86’87) на русский язык: „**jemandem nichts abgucken** ничего не подсматривать за кем-л.: разг. в требовании не стесняться при раздевании;

пример: тебе не нужно бояться, я не подсматриваю за тобой.“ На узбекский язык рассматриваемое выражение можно перевести следующим образом: „**jemandem nichts abgucken** birovgva mo‘ralab qaramaslik: so‘zlashuv nutqida yechinganda tortinmaslikni talab qilganda; масалан: ko‘rqma, senga mo‘ralab qaramayarman.“

Литература:

1. Duden. Deutsches Universalwörterbuch. 8., überarbeit. u. erweit. Auflage. Berlin: Dudenverlag, 2015. - 2128 S.)
2. Новый большой немецко-русский словарь. В 3-х т.: около 500 000 лексических единиц / под общим руководством Д. О. Добровольского. - Москва: АСТ: Астрель, 2008. – Т. I: А-Ф. – 1023 [1] с.
3. Новый большой немецко-русский словарь. В 3-х т.: около 500 000 лексических единиц / под общим руководством Д. О. Добровольского. - Москва: АСТ: Астрель, 2010. – Т. III: R-Z. – 1263 [1] с.

Research Science and Innovation House

Katta guruh bolalarida ijodiy qobiliyatlarni shakllantirishda musiqaning ahamiyati

Urganch davlat Pedagogika instituti talabasi: Ortiqboyeva Shodiya

Annotatsiya.

Bolalarda ijodiy qobiliyatlarni shakllantirish uning kelajakdagi hayoti davomid a shaxsiy va barkamol etib tarbiyalashda katta ahamiyatni kasb etadi. Ushbu maqolada bolalarda badiiy-ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish dunyoni badiiy tasavvur etish, shu bilan birgalikda san'at markazlarda faol ishtirokni ta'minlash haqida fikrlar yuritiladi.

Kalit so'zlar: ta'lim, tarbiya, ijodiy qobiliyat, ko'nikma, kreativlik, tarbiyachi, markazlardagi yo'riqnoma va tajribalar.

Biz bilamizki o'sib kelayotgan yosh avlod bizning kelajak poydevorimizdir. Ularni kelajakda yetuk, komil, vatanparvar, jismonan sog'lom, ijodkor, kelajakda vatanparvar insonlarni tarbiyalashi uchun oliy ma'lumotli, o'z ishini ustasi, mas'uliyatli har tomonlama kreativ ijodkor tarbiyachi kerak.

Kreativ kompetensiya yuqori darajada rivojlangan bo'lishi lozim. Shuni aytish kerakki, tarbiyachi bolalarni o'z qiziqishlaridan kelib chiqib, qobiliyatlari va musiqaga bo'lgan qiziqishlarini shakllantirib borishlari lozim.

Kompetensiya-bolaning bilim, ko'nikma, malaka va qadryatlar majmui hisoblanadi. Bunda maktabgacha ta'lim tashkilotida tashkil etilgan beshta rivojlantiruvchi markaz yordam beradi.

Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida rivojlantiruvchi markazlar quyidagicha bo’ladi.

1. Qurish, konstruksiyalash va matematika markazi;
2. Syujetli-ro’li o’yinlar va sahnalashtirish markazi;
3. Til va nutq markazi;
4. Ilm-fan va tabiat markazi;
5. San’at markazi.[1.]

Yuqorida keltirilgan rivojlantiruvchi markazlar kompetentli bolani shakllantirishda san’atga bo’lgan qiziqishini, ijodkorlik qobiliyatlarini o’stirishda chinnakkam yetuk, barkamol komil vatanparvar insonni tarbiyalashda yordam beradi. Shuningdek san’at markazi bolani badiiy- ijodiy qobiliyatlarni shakllantirish bilan birga musiqaga bo’lgan qiziqishni shakllantiradi. San’at markazida bolalarga musiqa haqidagi ilk tushinchalar berib boriladi.

Bolalarni musiqaga bo’lgan ijodiy qobiliyatlarini namayon etishda syujetli o’yinlardan foydalanib turli xil metodlardan va kuzatib ham bolalarni ijodiy qobiliyatlarini namayon etish olamiz. Bolalarni musiqaga bo’lgan qiziqishlarini shakllantirishda tarbiyachi bolaning ichki menini bilib olishi va shu bilan birgalikda ijodiy qobiliyatlarini ham shakllantirib borishi kerak. Biz bilamizki musiqaning inson hayotida o’rni beqiyos katta, bolalar uchun ham musiqa qiziqarli inson musiqa tinglasa tinchlanadi ichki ko’nikmalari shakllanadi, kayfiyati ko’tariladi, quvnoq bo’ladi. San’at markazida bolalardagi ijodiy qobiliyatlar, men konsepsiyasi, bilish jarayoni, ijtimoiy kompetensiyalarni shakllantirsak bolalarni dunyo qarashi kengayadi ijodiy fikrlar olib boradilar. Musiqiy faoliyat asosi-faol idrok etish. Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida musiqa bolalarga cholg’u asboblarni kuylashni, yaxshi kayfiyatni, qiziqishlarini yanada oshirishga yordam beradi. Musiqa

tinglasa bolalar balki kattalar ham tinchlanadi o‘zlarini dunyo qarashiga ega bo‘ladi, yangi innovatsion g‘oyalar, o‘ylab musiqaga bo‘lgan qiziqishlari yanada oshadi. Bolalar hayotdagi o‘z o‘rnini biladilar, boshqalarning faravonligi haqida g‘amxo‘rlik qilishga o‘rganadilar. Bola mustaqil va o‘ziga ishonadi. O‘zining kuchli va zaif tomonlarini biladilar, zaif tomonlarini bartaraf etish uchun o‘z ustida ishlay boshlaydilar. O‘z g‘oyalarini ilgari suradi va targ‘ib qila oladi. Bolalar o‘zlari uchun qaror qabul qilib boshlaydilar. O‘zining yaxshi ko‘rgan narsasi, qiziqishlari, his-tuyg‘ulari bilan o‘rtoqlashadi. O‘sib borayotgan jismonan sog‘lom kognitiv hissiy va ijtimoiy ehtiyojlarini qondiradi. Bolalar sog‘lom turmush tarzi qoidalariga rioya qiladi, jismoniy tarbiya bilan shug‘ullanadi, o‘z salomatligi uchun mas‘uliyatni xis qila boshlaydi.

Musiqqa mashg‘ulotlariga qo‘yiladigan talablar:

- ❖ guruhda ijodiy muxit yaratish;
- ❖ bilimlarni ongli o‘zlashtirishga erishish;
- ❖ ta‘lim va tarbiya mushtarakligiga erishish
- ❖ musiqa san‘atidagi go‘zallikni, xunuklikdan ajrata olish, doimo nafislikka intilish;
- ❖ san‘atdagi nafislik va go‘zallikni anglashga yo‘naltirish;
- ❖ musiqa asarlarini diqqat bilan tinglashga, kuylanayotgan qo‘shiqlarni ifodali ijrosiga erishish;

Musiqani butun kun davomidagi ko‘plab faoliyat turlari qatoriga kiritish mumkin. Biroq musiqa foniga nisbatan ehtiyotkorlik bilan yondoshmoq zarur. Musiqa chalinayotgan aksariyat hollarda u bolalarning diqqat markazida bo‘lmog‘i

lozim. Fonli musiqa, ayniqsa, bu kattalarning mashhur musiqasi bo'lsa, kattalar uchun yoqimli bo'lishi mumkin, lekin u bolalarni chalg'itishi mumkin.

Musiqa xar kungi rejimli daqiqalarga rioya etishni yoqimliroq qiladigan tarzda foydali omil bo'lishi mumkin. Buning uchun tegishli qo'shiqlarning, masalan, tabrik qo'shiqlarini to'qish yoki tanlab olish mumkin. Butun guruh yig'ilgan mahalda ashula aytish ajoyib mashg'ulot. Qo'shiqlar dam olish vaqtida bolalarni tinchlantirishning ajoyib vositasi hisoblanadi.

Ma'lumki, nutqida nuqsoni bo'lgan bolalar bilan ishlashda, ularning nutqlarini tiklashda musiqa mashg'ulotlari katta o'rin tutadi. Bunday gurux bolalari bilan musiqa rahbari logoped o'qituvchi bilan hamkorlikda ishlasa o'z maqsadiga yetadi. Chunki bu soha bo'yicha musiqa mashg'ulotlarini tashkillash bo'yicha hozirgi kunda metodik qo'llanmalar kam.

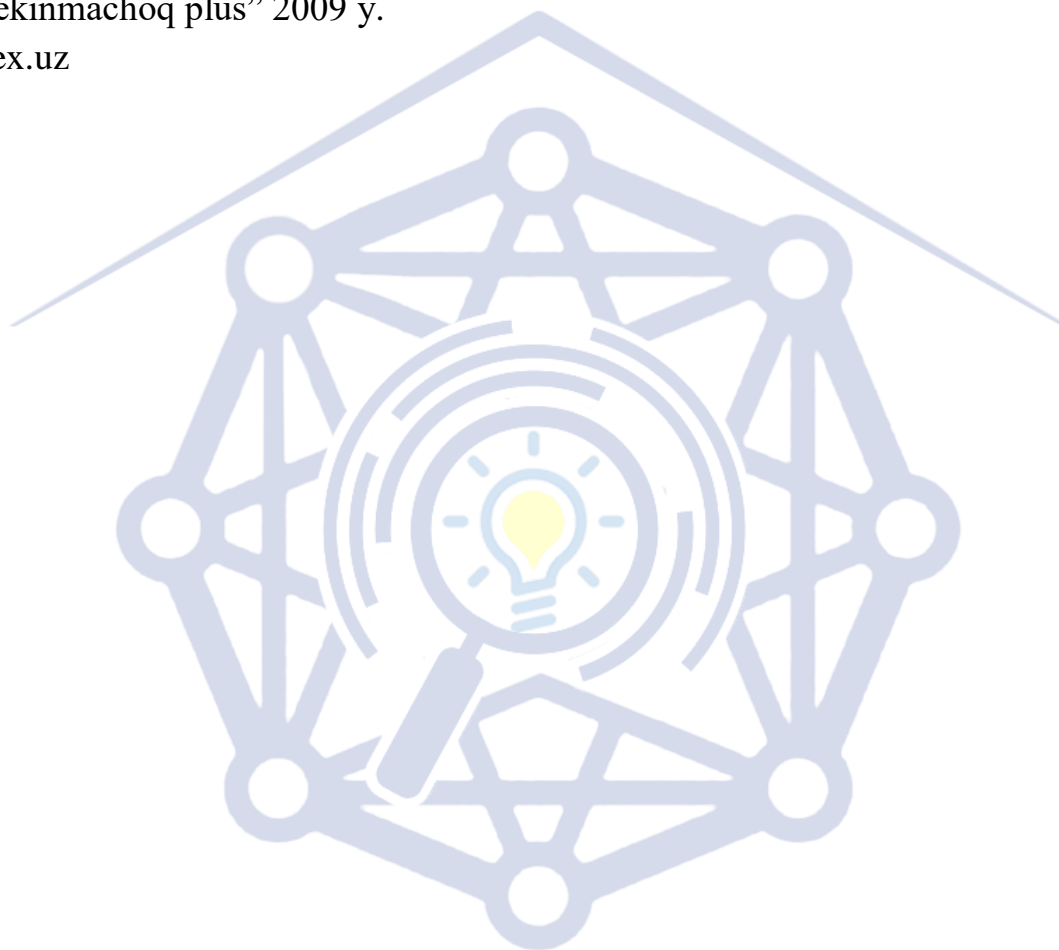
Mashg'ulotni rejalashtirishda quyidagilarga e'tibor berishi kerak:

Yuqorida ko'rsatilgan tavsiyalar mashg'ulot jarayonida o'z samarasini beradi. Bolalarning musiqa tafakkurini rivojlantiradi. Idroki va hissiyotini tarbiyalaydi. Maktabgacha yoshdagi bolalar yorqin va quvnoq ranglarni xush ko'radilar, ularda bu orqali quvnoqlik hissiyotlari rivojlanib boradi. Shu sababli bayram ertaliklarida musiqa rahbari, tarbiyachilar yorqin rangdagi kiyimlarda bo'lishlari talab qilinadi. Qora rang bolaning kayfiyatini buzadi, ya'ni unga salbiy ta'sir qiladi. Jajji kichkintoylar o'z o'yinlari orqali hayotni aks ettiradilar, ular taqlidchandirlar. Ular orasida kelajakdagi musiqa rahbarlari borligini unutmasligimiz kerak. Musiqa rahbari o'z mehnati orqali yetishtirgan bog'dan meva olsa, bu meva bizning kelajakdagi shogirdlarimizdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. N.M.Quchqorova. “Maktabgacha ta’lim tashkilotlarida tarbiyalanuvchilariga o‘yin orqali tarbiya berish” o‘quv-uslubiy qo‘llanma.-Toshkent 2022-yil 74-b.
2. F.Voxobova, D. Zayniddinova “Rivojlantiruvchi o‘yinlar” Toshkent “Bekinmashoq plus” 2009 y.
- 3.lex.uz

Research Science and
Innovation House

ОСНОВНЫЕ ТРЕБОВАНИЯ И ОБЩИЕ ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ СЕЙСМОСТОЙКОСТИ КОНСТРУКЦИЙ СТАНЦИЙ МЕТРОПОЛИТЕНА МЕЛКОГО ЗАЛОЖЕНИЯ

PhD, доцент, **Нормуродов Шахбоз Улугбекович**

normurodovsh25@mail.ru

Ташкентский государственный транспортный университет

Аннотация. В данной статье рассматриваются основные требования и общие проблемы обеспечения сейсмостойкости конструкций станции метрополитена мелкого заложения. Описаны события, которые могут произойти в эксплуатационные тоннель, и их последствия.

Ключевые слова: станций метрополитена мелкого заложения, сейсмостойкость, грунт, осадка, сейсмические колебания, тоннель.

Abstract. This article discusses the basic requirements and general problems of ensuring the seismic resistance of the structures of a shallow-laid metro station. The events that may occur in the operational tunnel and their consequences are described.

Keywords: metro stations of shallow laying, earthquake resistance, soil, precipitate, seismic fluctuations, tunnel.

Введение. Известно, что подземные сооружения как в период строительства, так и в эксплуатационный период являются объектами повышенной опасности для работающего в них персонала. Вызвано это объективным наличием природных и техногенных факторов, опасное сочетание которых предусмотреть, а, следовательно, и ликвидировать заранее часто бывает затруднительно. В большинстве случаев прогнозирование возможных нежелательных ситуаций и эффективных мер по их предотвращению или ликвидации должны в максимальной степени учитывать опыт, накопленный мировой практикой [1,2].

Известно, что транспортные тоннели рассматриваются как капитальные сооружения, рассчитанные на длительный срок эксплуатации (более 100-150 лет). В течении этого срока они должны удовлетворять требованиям

эксплуатационной надежности, обеспечивая безотказность, долговечность, сохраняемость и ремонтпригодность сооружения в целом и его составных частей, т. е. способность сооружения выполнять заданные функции [3,4].

Материалы и методы. Практика показывает, что в первые 5-10 лет эксплуатации тоннелей обычно никаких серьезных повреждений конструкций и эксплуатационного оборудования не возникает. Через 15-25 лет наблюдаются некоторые дефекты. По прошествии 50-70 лет отмечаются повреждения, являющиеся следствием неудачного проектирования и строительства, нарастает старение материалов конструкций тоннеля, изменения в окружающем его грунте. Однако серьезные нарушения эксплуатационной надежности тоннелей могут произойти практически в любое время вследствие стихийных природных явлений, несоблюдения условий безопасной эксплуатации, дефектов конструкций и эксплуатационного оборудования, а также несвоевременного проведения осмотров и ремонтов сооружения.

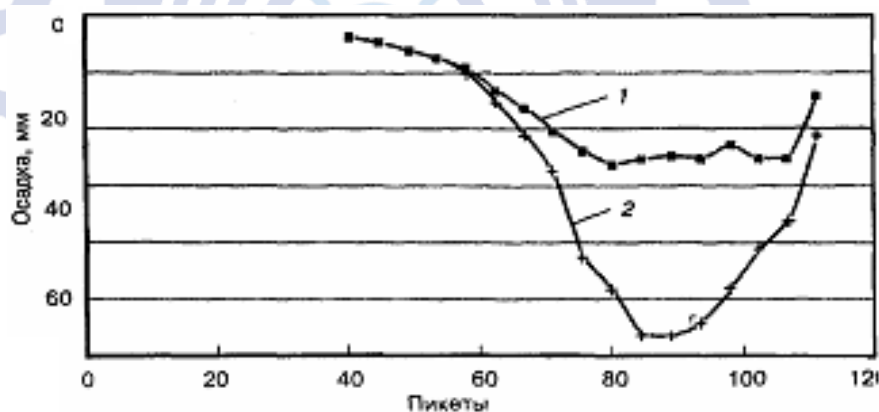

Рис. 1. Осадка тоннеля в зоне “размыва”:

— (1 - за год до закрытия движения; 2 - на момент закрытия движения)

Аварии в эксплуатируемых тоннелях, вызванные внезапным общим или частичным повреждением конструкций и оборудования, часто приводят к длительному прекращению функционирования тоннеля, вызывают экономические убытки, а в некоторых случаях травматизм и гибель людей.

Серьезные повреждения, связанные с затоплением тоннельных выработок, происходили в процессе строительства и эксплуатации перегонных тоннелей между станциями “Лесная” и “Площадь Мужества” Кировско-

Выборгской линии Санкт-Петербургского метрополитена. На участке пересечения тоннелями зоны мелкого размыва шириной около 450 м. во время проходки в 1974 и 1975 гг. наблюдались прорывы плавунных грунтов объемом до 40 тыс. м³. Для ликвидации повреждений применили замораживание грунтов жидким азотом. С 1975 по 1994 г. эксплуатация тоннелей осуществлялась без особых осложнений, однако в 1994 г. были отмечены нарастание осадок тоннелей и выносы песка. В 1995 г. осадки превзошли допустимые пределы, в связи с чем эксплуатация тоннелей была прекращена (рис.1) [5]. Предполагаемыми причинами повреждений следует считать повышенную подвижность оттаявшего неустойчивого грунта под динамическим воздействием движущихся поездов метрополитена.

Результаты и их обсуждение. Особую опасность для эксплуатируемых транспортных тоннелей представляют пожары (Лондонский метрополитен, 1987 г. - 30 погибших и уничтоженные помещения станции “Кинг Кросс”; подводные тоннели под заливом в Сан-Франциско, 1979 г. - 1 погибший и 23 раненых; автодорожный тоннель Ниходзака в Японии - 7 погибших и 2 раненых). За 13 лет эксплуатации тоннеля под р. Эльбой в Гамбурге произошло 36 пожаров. Самая крупная катастрофа, связанная с пожаром, произошла в Бакинском метрополитене в октябре 1995 г. Из-за короткого замыкания, вызванного неисправностью тягового двигателя, загорелся состав. Погибли 289 человек, а более 500 получили ожоги и травмы, строящихся тоннелях возможны внезапные обрушения породы в забое, разрушения и деформации крепи (рис.2), прорывы подземных вод и плавуннов, выбросы газов и пр. Каждая авария является неконтролируемой ситуацией и может привести к тяжелым последствиям (тоннель Лечберг, Швейцария, где из-за обрушения породы погибли 25 человек; в подходном тоннеле в Великобритании из-за взрыва метана 16 человек погибли и 30 ранены; в 1979 г. 5 человек погибли в Северо-Муйском тоннеле из-за внезапного выброса водогрунтовой массы, 3 человека – в Рикотском тоннеле из-за обрушения кровли и т.д.). Аварийные ситуации неоднократно возникали при строительстве тоннелей на БАМе. Так, при проходке мысовых двухпутных тоннелей в сильноотрециноватых скальных породах буровзрывным способом были зафиксированы значительные вывалы породы (с высотой купола до 6 м.) в забое. В дальнейшем во избежание возможных вывалов работы велись с

применением опережающих экранов из труб. Проходка Северо-Муйского тоннеля в сложной тектонической и гидрогеологической обстановке сопровождалась рядом прорывов подземных вод с выносом дезинтегрированных масс, объем которых достигал нескольких тысяч кубических метров в час. Прорывы происходили как в момент вскрытия забоем зон разломов, так и после их проходки, а также во время прохождения таких зон.

Причиной аварийных ситуаций на начальном этапе строительства Северо-Муйского тоннеля явились отсутствие опыта и оборудования для проведения специальных работ, а также воздействие землетрясений на обводненный дезинтегрированный до песка и глины массив. Отдельные разрушения, связанные с обрушением породы и разрушением крепи, имели место при проходке Лесогорского железнодорожного тоннеля на линии Краснодар - Туапсе, Дилижанского железнодорожного тоннеля на линии Иджеван - Роздан, перегонных тоннелей Санкт-Петербургского, Минского и Днепропетровского метрополитенов, котлованов станций мелкого заложения метрополитенов в Нижнем Новгороде и Екатеринбурге. Тяжелые повреждения, вызванные затоплением выработок и значительно удлинившиеся сроки строительства, произошли при сооружении крупных подводных тоннелей “Сейкон” в Японии и под проливом Большой Бельт в Дании [6]. Частота разрушений в тоннелестроении и тяжесть несчастных случаев выше, чем в других отраслях строительства, что обусловлено спецификой подземных работ.

При проходке 120 км. железнодорожных тоннелей в Германии на каждые 10 км. приходилась одна авария, связанная с обрушением породы из-за сложных инженерно-геологических условий, на ликвидацию последствий каждой из которых расходовалось около 1 % стоимости тоннеля. В последние десятилетия наблюдается некоторое уменьшение количества несчастных случаев, что объясняется усовершенствованием нормативной базы, техники и технологии проектирования и строительства, ужесточением требований охраны труда, более тщательным проведением геотехнических изысканий. Однако, несмотря на значительный прогресс, современная техника не располагает абсолютно безопасными способами строительства тоннелей, методами и средствами прогнозирования возможных аварий, обусловленных

многочисленными и разнообразными факторами, в том числе стихийными.

Рис. 2. Изменения осадок во времени при землетрясениях:

1 - в кровле тоннеля; 2 - на поверхности земли.

Такие аварии развиваются столь стремительно, что не всегда возможно принять быстрые и адекватные меры по их предотвращению и ликвидации последствий (рис.2) [7]. Влияние землетрясений на подземные сооружения свидетельствуют о том, что практически при каждом землетрясении сооружения получают различного рода разрушения и повреждения (рис.3). Транспортные тоннели, которые попадали в район эпицентра сильного землетрясения, всегда получали повреждения различной степени [8]. В США число несчастных случаев в результате аварий в тоннелестроении в 1,5 раза выше, а в Японии в 2 раза выше, чем в наземном строительстве. При строительстве тоннелей в Японии за период с 1973 по 1982г. зарегистрирован 531 несчастный случай с человеческими жертвами. Исследования причин аварий в процессе строительства 75 тоннелей общей протяженностью 158 км. по трассе железнодорожной линии Нью-Сане показали, что число несчастных случаев возрастает с увеличением объемов тоннелестроительных работ, а частота их определяется главным образом инженерно-геологическими условиями.

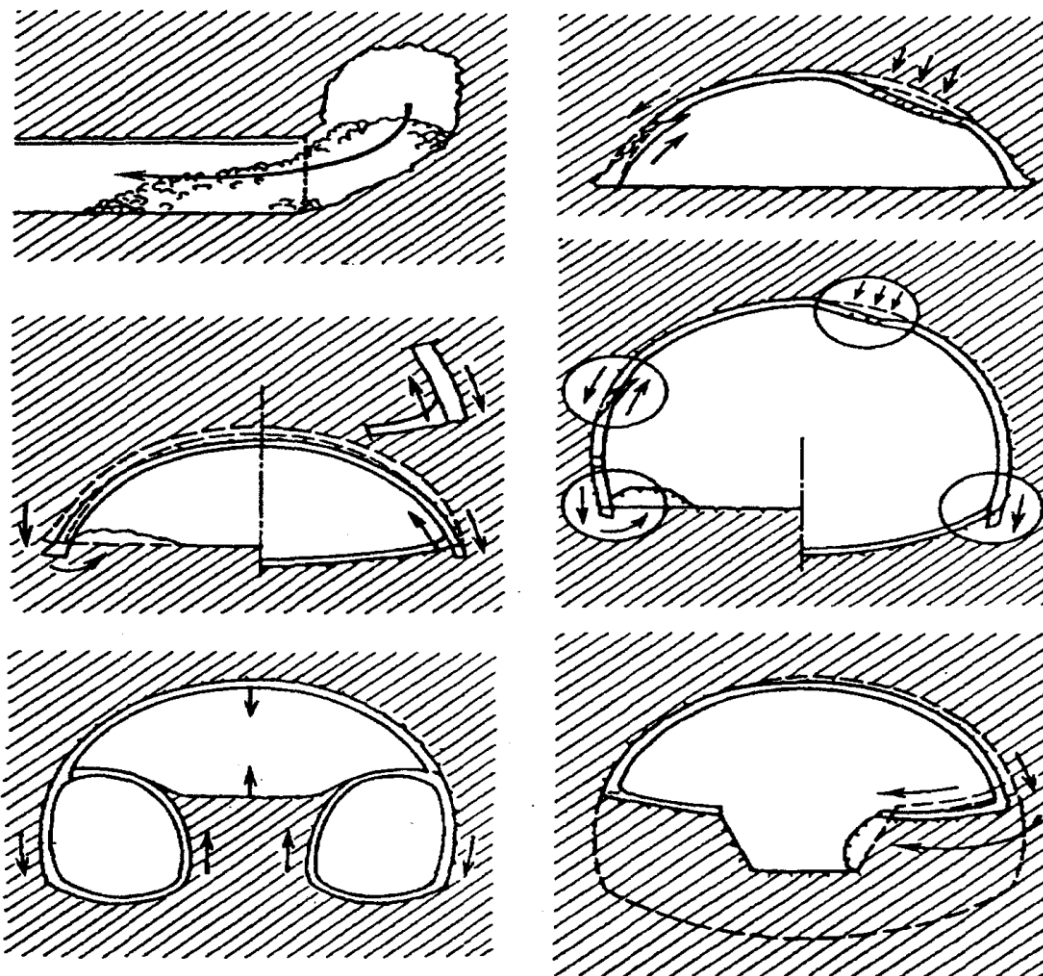

Рис. 3. Виды разрушения и повреждения станций метрополитена мелкого заложения во время землетрясений

В сложных условиях при повышенном риске аварии целесообразно увеличением объемов изыскательных работ до 4 - 5 % общей стоимости строительства тоннеля.

Заключение. Научный анализ геотехнической ситуации в районе строительства тоннеля дает возможность с высокой степенью точности прогнозировать появление зон повышенной опасности и принять своевременные меры по предупреждению аварий:

- полномасштабные и тщательные геотехнические изыскания и исследования как до, так и во время строительства тоннеля с выявлением гравитационных, сеймотектонических, гидро и газодинамических, геотермических, внутрикристаллических, криогенных условий.

- оптимальное проектирование в строгом соответствии с действующими нормативными документами и с учетом конкретных природно климатических, топографических, инженерно-геологических и градостроительных условий.

- проведение комплексных антисейсмических мероприятий. Устройство специально сконструированных антисейсмических швов, которые способствуют продольному и поперечному перемещению тоннелей на резко различающихся по грунтовым условиям участках; усиление конструкции тоннелей и притоннельных сооружений с применением сборно-монолитных конструкций, обеспечение самостоятельной работы во время землетрясений как тоннелей и станций, так и притоннельных сооружений различного назначения; по возможности избежания резкого изменения отметки подошвы тоннелей по трассе, резких поворотов в плане и профиле;

- безопасное строительство с применением эффективных технологий, высококачественных материалов и изделий, надежного тоннелепроходческого оборудования при строгом соблюдении правил охраны труда. В строящемся тоннеле должен быть организован строгий операционный лабораторный и геодезический контроль за технологическими процессами и качеством строительных материалов и изделий, а также мониторинг напряженно деформированного состояния породного массива, конструкций временной и постоянной крепи.

- при выборе трассы тоннеля метрополитена, назначении глубины его заложения, разработке конструктивных и технологических решений, эксплуатационного оборудования необходимо прогнозировать вероятность и характер проявления разрушений и намечать меры по их предупреждению и ликвидации последствий.

Список литературы

1. Абрамсон В.М., Закиров А.З., Муравин П.И. Автодорожный тоннель на трассе Краснопресненского проспекта от МКАД до проспекта Маршала Жукова // Метро и тоннели. - 2003. - № 3. - С. 22-25.

2. Никольский Б.В. Тоннели третьего кольца - крупнейшие подземные сооружения Москвы // Метро и тоннели. - 2001. - № 2. - С. 2-5.

3. Черняков А.В. Опыт строительства обхода Лефортово по тоннельно-эстакадному варианту // Метро и тоннели. - 2003. - № 5. - С. 10-15.

4. Быкова, Н.М. Протяженные транспортные сооружения на активных геоструктурах. Технология системного подхода / Н.М. Быкова. – Новосибирск: Наука, 2008. – 212 с.

5. Miralimov, M. X., & Normurodov, S. U. (2019). CONSTRUCTION FEATURES OF TRANSPORT TUNNELS IN THE MOUNTAIN AREAS OF UZBEKISTAN. Journal of Tashkent Institute of Railway Engineers, 15(3), 26-35.

6. Miralimov, M. X., & Normurodov, S. U. (2022). BIR IZLI METROPOLITEN TONNEL QOPLAMASI HISOBI. PEDAGOGS jurnali, 2(2), 92-94.

7. Нормуродов, Ш. У. (2022). ТОННЕЛАРНИ ҚУРИШ БИЛАН БОҒЛИҚ ДЕФОРМАЦИОН ЖАРАЁНЛАРНИ АНИҚЛАШ МАСАЛАЛАРИ. Academic research in educational sciences, 3(10), 447-460.

8. Miralimov, M., Normurodov, S., Akhmadjonov, M., & Karshiboev, A. (2021). Numerical approach for structural analysis of Metro tunnel station. In E3S Web of Conferences (Vol. 264, p. 02054). EDP Sciences.

Research Science and
Innovation House

SUT EMISH DAVRIDA YARIM OCHLIKNING, KALAMUSHLARNING O‘SISHI, RIVOJLANISHI, INGICHKA ICHAKDA SO‘RILISHI

Niyozova Ra‘no Maxmudovna

Toshkent shahar Shayxontoxur tumani 82-maktabning Biologiya fani
o‘qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada kemiruvchi hayvon Kalamushlarning o‘sishi, rivojlanishi hamda sut emish davrida ichaklarda so‘rilishi haqida fikr-mulohazalar yuritiladi.

Annotation. This article discusses the growth, development of rodent rats and the absorption of milk in the intestines during the sucking period.

Key words: kemiruvchi, rivojlanish, ichak, hazm qilish, ontogenez

Umurtqali hayvonlar ovqat hazm qilish organlari hosil bo‘lishi gastrulyasiyatlariga bog‘liq holda, har xil yo‘llari sodir bo‘ladi. Shuning uchun ovqat hazm qilish organlari rivojlanishida dastlab to‘la maydalanadigan tuban umurtqalilarda, keyin to‘la maydalanadigan yuksak umurtqalilarda ko‘rib chiqamiz.

Lansetnikning birlamchi ichagining ichki qismi ektodernadan qismi prezumptiv xorda va mezodernadan hosil bo‘ladi. Jinsiy voyaga lansetnikda ovqat hazm qilish organlari rivojlanishi xorda va mektodernadan ajralishi bilan boshlanib, ichak bo‘shlig‘i faqat entoderma hujayralardan hosil bo‘ladi. Minoga, mikcina, ikki xil nafas oluvchi baiy amfibiyalarda ham ovqat hazm qilish organlari shu yo‘l bilan hosil bo‘ladi. Oldingi ichak ancha kengaygan, orqa ichak biroz ingichka bo‘ladi.

B. I. Balinskiy (1947) amfibiyalarda ichaklar rivojlanishini entoderma epiteliy hujayralarini markirovka qilish usuli bilan o‘rgandi. Ichaklarning oldingi qismidan og‘iz, halqum, orqa ichakdan jigar divertikulumi, ya‘ni amfibiyalarda jigar va oshqozon osti bezi, salamandralarda oshqozon vao‘n ikki barmoqli ichak hosil bo‘ladi. O‘rta ichakning entodermal hujayralaridan o‘n ikki barmoqli ichak epiteliysi, oshqozon osti bezining bir qismi va ichakning boshqa qismlari hosil bo‘ladi. Ovqat hazm qilish sistemasi evolyusion jihatdan qadimiy bo‘lib, ontogenezda dastlab paydo bo‘ladi.

Kalamushlar (Rattus) — kemiruvchilar turkumining bir urug‘i. Sichqonsimonlar oilasiga mansub. Tanasi cho‘ziq, dumi uzun va tangachalar bilan

qoplangan. Kalta oyog'ida siyrak jun bor. Qulog'i katta, juni siyrak (ayrim turlariniki junsiz) ularning bizga 60 turi ma'lum bo'lib, ular yer yuzida keng tarqalgan. O'zbekistonda ombor, ya'ni kulrang kalamush va turkiston kalamushi, Turkmanistonda qora kalamush keng tarqalgan. Ombor Kalamushiining bo'yi 25 sm cha, dumi nisbatan kaltaroq, kam jun, ko'pincha tangachalar bilan qoplangan, malla yoki jigarrang aralash ko'ng'ir tusli, korni xira oq ranglarda bo'ladi. Ular yer yuzida keng tarqalgan. Vatani — Sharqiy Xitoy.

O'zbekistonda Ikkinchi jahon urushi davrida paydo bo'lgan. Urushdan keyingi yillarda Toshkentda ariq bo'yi, molxona, omborlarda kulrang kalamushlar keng tarqalib, turkiston kalamushini siqib chiqardi. Ombor kalamushi juda serpusht ya'ni ko'p bolalaydi. Urg'ochisi yilda 3 marta, har gal 1 — 15 tadan bolalaydi. Bolasi 3—4 oyda voyaga yetadi. Ularning sut bilan oziqlanish davri 2-4 oyni tashkil etadi. Kalamush bolalarining voyaga yetishi juda tez. Kalamushlar hayvonlar murdasi, o'simliklar va ularning qoldiqlari bilan oziqlanadi. Oziq-ovqat, donlarga, ba'zan mo'yna, gazmollarga zarar yetkazadi. Albinos formasi (oq kalamush) laboratoriya hayvoni hisoblanib, ko'plab tajribalarda ishlatiladi. Turkiston kalamushining bo'yi 12—23 sm, dumi bo'yiga teng. Rangi ombor kalamushiga o'xshaydi, ammo qorin qismi oq tusda gbo'ladi.

Shimoliy Hindiston va O'rta Osiyo tog'larida yashab, ko'pincha yong'oqzorlarda daraxt ildizlari ostida va turli kovaklarda uya yasaydi. Juda serpusht. Bir yilda 4—5 marta 2—13 tadan bolalaydi. Har xil o'simlik va mayda jonivorlar bilan oziqlanadi. Tog'da mevalarga zarar yetkazadi. Kalamushlar ko'plab o'lat kabi yuqumli kasalliklarni tarqatadi. Qora kalamush gavdasining uz. 13—19 sm, dumi 13,5—23 sm vatani — Hindiston. Bu yerdan hamma qit'alarga o'tgan. O'rta Osiyoda faqat Turkmanistonda uchraydi. Yilda 3—5 martadan 4—13 tagacha bolalaydi.

Yangi tug'ilgan kalamushlarda tana vazni 4,58 g dan 5,86 g gacha, o'rtacha $5,0 \pm 0,0928$ g. Tana uzunligi (peshona-dum uzunligi) 3,83 dan 4,82 sm gacha, o'rtacha $4,4 + 0,0742$ sm. Moyaklar asosan qorin bo'shlig'ida va chov-yorg'oq kanalida joylashib, yumaloq-oval shaklga ega. Moyaklarning vazni 0,015 dan 0,027 g gacha, o'rtacha $0,02 + 0,0007$ g, moyaklar uzunligi 0,27 dan 0,39 sm gacha, o'rtacha $0,34 + 0,078$ sm, qalinligi esa 0,17 dan 0,26 sm gacha, o'rtacha - $0,21 + 0,0070$ sm, moyaklar hajmi 0,008 dan 0,013 sm³ gacha, o'rtacha - $0,01 + 0,0004$ sm³ ga teng.

Kichik kalamush bolalarining asosiy ozuqasi sut hisoblanib to voyaga yetgunga qadar, u bilan ozuqlanishadi. Ularning hazm organlaridagi rivojlanish ham voyaga yetgan kalamushlarnikidan tubdan farq qiladi. Kalamushlarda embrion rivojlanishi davrida organizimida turli jarayonlar kuzatiladi. Ovqat hazm qilish kanali ektodermadan boshlanadi. Oldingi ichakning teri ektodermasi bilan tutashgan joyida og'iz chuqurcha hosil bo'ladi. Uning qatlamlangan bir qismidan gipofizning oldingi qismi hosil bo'ladi. Og'iz va og'iz bo'shlig'ining paydo bo'lishi murakkab jarayon bo'lib, unda embrionning uchala qavati ham ishtirok etadi. Sut emizuvchilar dastlab og'iz teshigi va uning atrofida 5 ta do'ngchalar hosil bo'ladi- to yuqorigi - lablar, juft yuqori - yuqorigi jag'lar, 2 ta pastki jag'larni hosil qiluvchi do'ngchalardir. Ular bilan birgalikda ikkita burun teshigi ham hosil bo'ladi. Yuzning umumiy ko'rinishi postembrional rivojlanish davrida nihoyasiga yetadi. Birlamchi og'iz bo'shlig'i asta-sekin burun va haqiqiy o'z bo'shlig'iga aylanadi. Keyinchalik og'izning oxirida halqum hosil bo'ladi. Tishlar ektodermaning epitehy va mezenximaning emal hosil qiluvchi hujayralaridan paydo bo'ladi. Til tomoqning pastki qismidan hosil bo'ladi.

Jabra sohasining rivojlanishi. Og'izdan keyinda tomoq joylashgan bo'lib, neyrulyasiyaning oxirida jabra cho'ntaklari hosil bo'ladi.

Nafas olish organlari - halqum, nafas nayi, o'pka jabra sohasining orqasida hosil bo'ladi. Ovqat hazm qilish kanalining ventral tomonida cho'ntaksimon qatlamlangan joy tarmoqlanadi. Bu tarmoqlarning ikkitasidan bronxlar va o'pka hosil bo'ladi. Undan oldinroqda traxeya va halqum paydo bo'ladi. Odamda o'pka tug'ilgandan keyin ishlay boshlasa ham, embrion rivojlanishining dastlabki davrlarida paydo bo'ladi. Embriioning 8-haftasida nafas olish organlarining tog'aylari hosil bo'ladi. Jigar barcha umurtqali hayvonlarda entodenna epiteliy hujayralaridan, o'n ikki barmoqli ichakning yon tomonida hosil bo'ladi. O't suyuqligi xaltasi biriarachi jigardan paydo bo'ladi. Oshqozon osti bezi ham shular bilan parallel ravishda o'n ikki barmoqli ichakning devoridan paydo bo'ladi.

Ichaklarning silliq muskuli mezodermaning visseral qavatidan, qon tomiriari muskuli visseral va parietal qavatdan, yurak muskuli visseral qavatdan, skelet muskullari miotomdan hosil bo'ladi.

O'q skeletning rivojlanishi. Bunda eng muhimi xordaning paydo bo'lishi, undan keyin tog'ay tuzilmalari rivojlanadi va u to'garak og'izlilar ham a tog'ayli

bahqlar uchun doimiydir. Ko'pchilik umurtqalar rivojlanishiga keyingi bosqichlarida tog'ay suyak bilan almashinadi.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, Kalamushlarning rivojlanish va o'sish davri boshqa sut emizuvchi hayvonlar rivojlanishiga qaraganda o'ziga xos jarayonni tashkil etadi va ma'lum bir muddatni o'z ichiga oladi. Yuqorida biz bu jarayonni embrion organlarini rivojlanishidan to'vayaga yetgunga qadar bo'lgan davrni hamda ularning ichki organlarini rivojlanishini bosqichma-bosqich ko'rib chiqdik.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Yarigin V. N. i dr. Biologiya. - M.: Yuqori sinflar, 1999, kn. 1,448
2. Afanasev Yu. I. i dr. Laboratornie zanyatiya po kursu gistologii, sitologii i embriologii. - M.: Vysshaya shkola, 1990. - 399 s.
3. Dogel V. A. Zoologiya bespozvonochnix. - M.: Yuqori sinflar 1981. -606 b.
4. Mavlonov O. , Xurramov Sh. Umurtqasizlar zoologiyasi. - T.: Mehnat, 1998. - 438 b.
5. Mavlonov O., Xurramov Sh., Norboev 3. Umurtqasizlar zoologiyasi. - T.6 O'zbekistan, 2002. - 462 b.
6. Naumov S.P. Umurtqali hayvonlar zoologiyasi. - T.: O'qituvchi, 1995. - 382 s.
7. Fomin L. I. Atlas po gistologii i embriologii. - M.: Medgiz,

Research Science and Innovation House

THE IMPORTANCE OF COGNITIVE FEATURES IN TEACHING MEDIA TEXTS TO B2 LEVEL STUDENTS

Firuza Yakhshibayeva

2nd year graduate student of Navoi State Pedagogical Institute

Annotation: In today's fast-paced world, media literacy has become a crucial skill for individuals of all ages. As technology advances, the ability to understand, analyze, and critically evaluate media texts is essential. For B2 level students, who have a strong grasp of the English language, incorporating cognitive features in teaching media texts is of paramount importance. Cognitive features not only enhance language skills but also foster critical thinking and analytical abilities. This article explores the significance of cognitive features in teaching media texts to B2 level students and how it empowers them in the digital age.

Keywords: Cognitive features, B2 level students, media literacy, critical thinking, language proficiency, cultural understanding, digital citizenship, lifelong learning, media texts, teaching strategies.

Cognitive features refer to mental processes such as perception, attention, memory, and problem-solving. Integrating these features into teaching strategies can significantly enhance a student's ability to comprehend and engage with media texts effectively. When it comes to media literacy, these features play a pivotal role in decoding the layers of meaning embedded in various forms of media, including articles, videos, advertisements, and social media posts.

Teaching media texts with a focus on cognitive features helps B2 level students improve their language proficiency. Media texts often contain complex vocabulary, idiomatic expressions, and nuanced language structures. By engaging with these texts, students expand their vocabulary, improve their understanding of idiomatic phrases, and grasp the subtleties of language usage. This exposure to diverse language forms sharpens their language skills and prepares them for real-life communication scenarios.

Media texts are rich sources of information, opinions, and perspectives. Teaching students to analyze these texts through cognitive features sharpens their critical thinking skills. B2 level students, equipped with a solid foundation in English, can delve deeper into the subtext of media messages. They can question the

motives of the author, evaluate the reliability of sources, and discern biases present in the text. This critical approach nurtures independent thinking and equips students with the ability to navigate the information landscape critically. Media literacy is not just about understanding the words on a page or screen; it is about comprehending the context, intention, and impact of the message. Cognitive features aid in deciphering the underlying meaning in media texts, enabling students to engage critically with the content. Media literacy empowers B2 level students to differentiate between reliable information and misinformation, allowing them to make informed decisions and contribute meaningfully to discussions on various topics.

Teaching media texts with a focus on cognitive features encourages active participation in the learning process. Engaging with media texts analytically prompts students to ask questions, seek clarifications, and participate in meaningful discussions. This active involvement enhances their communication skills, boosts their confidence, and instills a sense of curiosity that goes beyond the classroom.

In an era dominated by digital media, the ability to navigate and comprehend diverse media texts is an invaluable skill. B2 level students, through exposure to media texts integrated with cognitive features, are better prepared to face the challenges of the digital age. They can critically evaluate online content, identify reliable sources, and create their own digital narratives effectively.

Teaching media texts with a focus on cognitive features goes beyond language proficiency; it fosters analytical skills essential for success in various fields. B2 level students, equipped with the ability to dissect media messages, develop a keen eye for detail and patterns. They can identify rhetorical devices, analyze visual cues, and interpret symbols, enabling them to understand the underlying strategies employed in media communication. These analytical skills are transferable, benefiting students not only in their academic pursuits but also in their professional careers where the ability to analyze complex information is highly valued.

Media texts often reflect the cultural nuances of the society from which they originate. By exploring media texts with attention to cognitive features, B2 level students gain insight into different cultures, traditions, and perspectives. This exposure broadens their worldview, instills empathy, and promotes cultural understanding. Understanding diverse cultural contexts also enhances their ability to

communicate effectively in multicultural environments, an essential skill in today's globalized world.

In an age where digital platforms are powerful tools for communication, teaching students to critically engage with media texts is synonymous with empowering responsible digital citizenship. B2 level students, when equipped with the ability to discern credible information from misinformation, become responsible consumers and creators of online content. They understand the ethical implications of sharing information, respect diverse opinions, and contribute positively to online discussions. This digital literacy, combined with cognitive skills, creates a generation of digital citizens who can navigate the internet safely and responsibly.

The skills acquired through analyzing media texts using cognitive features are not confined to the classroom; they promote lifelong learning. B2 level students, when encouraged to explore media texts independently, develop a habit of continuous learning. They become curious, inquisitive individuals who seek knowledge beyond textbooks. This intrinsic motivation for learning equips them with the ability to adapt to new challenges, stay informed about current events, and engage meaningfully with the evolving media landscape throughout their lives. The foundation laid during their B2 level studies becomes a catalyst for a lifelong journey of intellectual growth and enlightenment.

Teaching media texts to B2 level students by emphasizing cognitive features is an investment in their future. It equips them with a holistic set of skills – linguistic proficiency, critical thinking abilities, cultural understanding, digital citizenship, and a thirst for lifelong learning. As educators, it is our responsibility to nurture these cognitive features, transforming students into discerning individuals capable of understanding, interpreting, and contributing meaningfully to the complex world of media. By doing so, we prepare them not just for academic success but for a future where their analytical prowess and media literacy will be invaluable assets, shaping a society that can critically engage with the vast array of media messages in the digital age.

Cognitive-focused teaching methods not only involve analyzing existing media texts but also inspire creative expression. B2 level students, when exposed to diverse media forms and styles, are encouraged to create their own media content. This could include writing articles, producing videos, or designing multimedia presentations. By employing cognitive features in their creative endeavors, students learn to craft

compelling narratives, choose appropriate visual elements, and effectively convey their intended messages. This creative process not only enhances their communication skills but also boosts their confidence in expressing their ideas and opinions, fostering a sense of creativity that can be applied across various disciplines.

In the age of digital information, media manipulation and misinformation are prevalent issues. Teaching cognitive features equips B2 level students with the skills to discern reliable sources from deceptive ones. They learn to identify persuasive techniques, propaganda, and biased narratives within media texts. This critical awareness acts as a shield against manipulation, empowering students to make informed decisions and resist the influence of misleading media messages. By fostering media literacy through cognitive features, educators contribute to creating a generation of individuals who are vigilant, discerning consumers of media, capable of differentiating facts from fiction.

In today's digitally-driven world, equipping B2 level students with cognitive features through media literacy education is essential for their holistic development. By integrating cognitive processes like critical thinking and problem-solving into teaching strategies, educators empower students to navigate the intricate web of media messages. This approach not only enhances language proficiency but also cultivates analytical skills, fostering a generation of individuals capable of deciphering the complexities of media content. Moreover, emphasizing diverse learning styles and encouraging creative expression ensures that every student, regardless of their strengths, can actively engage with media texts. This comprehensive approach to teaching not only prepares students for the challenges of the digital age but also nurtures their empathy, social awareness, and ability to discern credible information, making them responsible digital citizens.

The incorporation of cognitive features in teaching media texts to B2 level students is pivotal in shaping well-rounded individuals capable of thriving in the digital landscape. By emphasizing critical thinking, cultural understanding, and digital literacy, educators lay the foundation for a future generation that can think critically, empathize deeply, and engage responsibly with the vast array of media they encounter. As society continues to evolve, the skills acquired through this approach will serve as invaluable tools, enabling students to make informed

decisions, contribute meaningfully to discussions, and navigate the complex world of media with confidence and discernment.

Conclusion. Incorporating cognitive features into the teaching of media texts to B2 level students is not just an educational practice; it is a transformative experience. It molds students into analytical thinkers, empathetic individuals, and responsible citizens of the digital age. By providing them with the tools to decode, interpret, and create media content, educators pave the way for a future generation that is not only proficient in language but also adept in navigating the complexities of the media landscape. As we continue to emphasize cognitive features in education, we empower students to be active participants in the digital discourse, equipped with the skills necessary to critically engage with the myriad of media texts they encounter in their lives.

REFERENCES:

1. Hobbs, R. (2010). Digital and media literacy: A plan of action. The Aspen Institute.
2. Buckingham, D. (2003). Media education: Literacy, learning, and contemporary culture. Polity Press.
3. Jenkins, H. (2009). Confronting the challenges of participatory culture: Media education for the 21st century. The MIT Press.
4. Kellner, D., & Share, J. (2007). Critical media literacy, democracy, and the reconstruction of education. *Educational Action Research*, 15(3), 325-344.
5. Livingstone, S., & Sefton-Green, J. (Eds.). (2016). *The Routledge Companion to Media and Learning*. Routledge.
6. Jenkins, H., Purushotma, R., Clinton, K., Weigel, M., & Robison, A. J. (2006). Confronting the challenges of participatory culture: Media education for the 21st century. MacArthur Foundation.
7. Pinkard, N. (2001). The digital divide: Hispanic college students' views of educational uses of the Internet. *Journal of Interactive Learning Research*, 12(3), 281-299.

MUAMMOLI VAZIYATLARNING O‘QUVCHILAR TARBIYASIGA TA’SIRI

G‘afforova Zarnigor Abdumo‘min qizi.

Jizzax Davlat Pedagogika Universiteti Sirtqi bo‘limi Maktabgacha va
boshlang‘ich yo‘nalishlarida masofaviy ta‘lim kafedراس, boshlang‘ich ta‘lim
yo‘nalishi stajyor o‘qituvchisi

Annotatsiya: Hozirgi ta‘lim tizimida samarali o‘qitish texnologiyalaridan biri – bu muammoli o‘qitishdir. Uning vazifasi faol bilish jarayoniga undash va tafakkurda ilmiy-tadqiqot uslubini shakllantirishdir. Muammoli o‘qitish ijodiy faol shaxs tarbiyasi maqsadlariga mos keladi. Pedagogik adabiyotlarda muammoli o‘qitishning turli ta‘rif va tavsiflari bor. Ushbu maqolada muammoli vaziyatlarning o‘quvchilar tarbiyasiga ta‘siri haqida ma‘lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: muammoli ta‘lim, muammoli vaziyat, muammoli ta‘lim metodlari, shaxs tarbiyasi,

Аннотация: Одной из эффективных технологий обучения в современной системе образования является проблемное обучение. Его задача – стимулировать процесс активного познания и сформировать научно-исследовательский метод мышления. Проблемное обучение соответствует целям творческого и активного воспитания личности. В педагогической литературе существуют разные определения и описания проблемного обучения. В данной статье представлена информация о влиянии проблемных ситуаций на обучение учащихся.

Ключевые слова: проблемное образование, проблемная ситуация, методы проблемного обучения, воспитание личности,

Abstract: One of the effective teaching technologies in the current educational system is problem-based teaching. Its task is to encourage the process of active cognition and to form a scientific-research method in thinking. Problem teaching corresponds to the goals of creative and active personality education. There are different definitions and descriptions of problem-based teaching in pedagogical literature. This article provides information about the impact of problematic situations on the education of students.

Key words: problem education, problem situation, problem education methods, personality education,

Kirish: Oliy ma'lumotga intilish ko'pincha talabalar o'zlarining akademik sayohatlari davomida duch keladigan ko'plab qiyinchiliklar va to'siqlar bilan birga keladi. Bu qiyinchiliklar shaxsiy muammolardan tortib akademik qiyinchiliklargacha bo'lgan turli shakllarda namoyon bo'lishi mumkin. Birgalikda, bu muammoli vaziyatlar talabalarga chuqur ta'sir ko'rsatadi, ularning ruhiy farovonligiga, akademik ko'rsatkichlariga va umumiy kollej tajribasiga ta'sir qiladi. Ushbu qiyin vaziyatlarning asosiy sabablari va oqibatlarini tushunish talabalarga ushbu qiyinchiliklarni samarali yengish uchun zarur yordam va resurslarni taqdim etish uchun juda muhimdir. Binobarin, ushbu insho muammoli vaziyatlarning talabalarga ta'sirini o'rganish va tahlil qilishga qaratilgan bo'lib, ular kollej o'quvchilarining bilim darajasi va shaxsiy rivojlanishiga olib keladigan salbiy ta'sirlarni bartaraf etish va yumshatish muhimligini ta'kidlaydi.

Asosiy qism: Muammoli vaziyatlarning talabalarga asosiy akademik ta'siri - bu o'quv samaradorligi va faolligining pasayishi. Talabalar moliyaviy qiyinchiliklar, oilaviy muammolar yoki ruhiy salomatlik muammolari kabi qiyin vaziyatlarga duch kelganlarida, ularning diqqatini jamlash va o'qishga e'tibor berish qobiliyati sezilarli darajada buzilgan bo'lishi mumkin. Bu muammolar motivatsiyaning yo'qligi, davomatning pasayishi va o'quv natijalarining yomonlashishiga olib kelishi mumkin. Bundan tashqari, talabalar o'z vaqtlarini samarali boshqarish va o'z majburiyatlarini birinchi o'ringa qo'yish uchun kurash olib borishlari mumkin, bu esa o'tkazib yuborilgan muddatlarga va to'liq bajarilmagan topshiriqlarga olib keladi. Muammoli vaziyatlarning stressi va hissiy ta'siri, shuningdek, kognitiv faoliyatning pasayishiga hissa qo'shishi mumkin, bu esa o'quvchilarning ma'lumotni saqlash va qayta ishlash qobiliyatiga ta'sir qiladi. Binobarin, bu o'quv muammolari uzoq muddatli oqibatlarga olib kelishi mumkin, bu esa talabalarning umumiy o'quv yutuqlariga to'sqinlik qiladi va ularning kelajakdagi imkoniyatlarini cheklaydi.

Muammoli vaziyatlarning talabalarga akademik ta'siri

Muammoli vaziyatlarning jismoniy va akademik oqibatlaridan tashqari, talabalar ham sezilarli hissiy qiyinchiliklarga duch kelishadi. Bu holatlar, ayniqsa, hissiy barqarorlik va kurashish mexanizmlarini rivojlantirish jarayonida bo'lgan yosh kattalar uchun juda qiyin bo'lishi mumkin. Hissiy ta'sir turli yo'llar bilan

namoyon bo‘lishi mumkin, jumladan stressning kuchayishi, tashvish va hatto depressiya. Misol uchun, zo‘ravonlikka duchor bo‘lgan o‘quvchilar salbiy sharhlarni o‘z ichiga olishi va o‘z-o‘zidan salbiy imidjni rivojlantirishi mumkin, bu esa o‘z-o‘zini qadrlamaslik va o‘zini past baholashga olib keladi. Xuddi shunday, uyda yoki jamiyatda zo‘ravonlik yoki zo‘ravonlikka duchor bo‘lgan talabalar qo‘rquv, nochorlik va ishonchsizlik tuyg‘ularidan aziyat chekishi mumkin. Ushbu muammoli vaziyatlarning hissiy ta’siri o‘quvchilarning diqqatini jamlash, sinf muhokamalarida qatnashish va sog‘lom ijtimoiy munosabatlarga kirishish qobiliyatiga to‘sqinlik qilishi mumkin. Bundan tashqari, ushbu holatlar tufayli yuzaga kelgan hissiy tanglik ruhiy salomatlikning pasayishiga olib kelishi mumkin, bu esa o‘quvchilarning umumiy farovonligi va akademik faoliyati uchun uzoq muddatli oqibatlariga olib kelishi mumkin. Shunday qilib, ta’lim muassasalari uchun ushbu muammoli vaziyatlarning hissiy ta’sirini tan olish va bartaraf etish talabalarga ushbu qiyinchiliklarni muvaffaqiyatli yengib o‘tishlari uchun zarur yordam va resurslarni taqdim etishi juda muhimdir. Ta’limda muammoli yondashish o‘quv dasturlarida ham, o‘qituvchi bilimlarini bayon qilishda ham, o‘quvchilarning mustaqil ishi va hokazolarda ham o‘zining ifodasini topishi lozim. Muammoli ta’limning maqsadi

Muammoli ta’lim deganda, o‘quv materialini o‘quvchilar ongida ilmiy izlanishga o‘xshash bilish vazifalari va muammolarini vujudga keltiradigan yo‘sinda o‘rgatish tushiniladi. O‘quvchining fikrlash faoliyatida muammoli vaziyatlar vujudga keladi va ular bolani obyektiv ravishda izlanishga va mantiqan to‘g‘ri ilmiy xulosalar chiqarishni o‘rganishga da’vat etadi.

Muammo – ilmiy bilishni rivojlantirish zarurligini ifodalashning sub’yektiv shaklidir. U muammoli vaziyatning, ya’ni jamiyat rivojlanishi jarayonida bilish va bilmaslik o‘rtasida ob’yektiv ravishda vujudga keladigan ziddiyat.

Muammoli vaziyat – o‘quvchining ma’lum psixik holatidir. Bunday holat ma’lum topshirig‘ni bajarish (masala yechish, savolga javob topish) jarayonida ziddiyatni anglash tufayli vujudga keladi. Ana shu ziddiyatni anglash o‘quvchilarda predmet to‘g‘risidagi, ishni bajarishning usuli yoki shartlari to‘g‘risidagi yangi bilimlarni izlash ehtiyojini uyg‘otadi.

Muammoli ta’lim metodlari

Juda ko‘p didaktlar, o‘qituvchilar va metodistlar (Babanskiy, Lerner, Matyushkin, Maxmutov, Pishkalov, Okon, Fleminch, Markov, Sani va boshqalar) muammoli ta’lim masalalari bo‘yicha tadqiqot ishlarini amalga oshirdilar.

Muammoli ta'lim metodlari orasida quyidagi beshtasi asosiy metodlar sifatida farqlanadi:

1. Tadqiqot metodi.
2. Qisman izlanish yoki evristika metodi.
3. Tushuntirish, namoyish etish metodi.
4. Muammoli bayon qilish metodi.
5. Reproduktiv metod.
6. Muammoli boshlash bilan bayon qilish metodi.

Muammoli vaziyatlarning o'quvchilarga hissiy ta'siri

Akademik qiyinchiliklarga qo'shimcha ravishda, muammoli vaziyatlar talabalarga sezilarli ijtimoiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Asosiy oqibatlardan biri ijtimoiy qo'llab-quvvatlash va izolyatsiyani kamaytirish potentsialidir. Talabalar moliyaviy stress, ruhiy salomatlik muammolari yoki kamsitish kabi muammolarga duch kelganda, ular ijtimoiy faoliyat va munosabatlardan voz kechishlari mumkin. Bu yolg'izlik tuyg'usini keltirib chiqarishi va umumiy farovonlikning pasayishiga hissa qo'shishi mumkin. Bundan tashqari, muammoli vaziyatlarni boshdan kechirish ham o'zini salbiy his qilishiga va o'z qadr-qimmatini pasaytirishga olib kelishi mumkin. Talabalar o'zlari duch keladigan qiyinchiliklarni shaxsiy kamchiliklar sifatida qabul qilishlari mumkin, bu esa ularning tengdoshlari bilan mazmunli aloqalarni o'rnatish va ijtimoiy tadbirlarda ishtirok etish qobiliyatiga yanada to'sqinlik qilishi mumkin. Talabalarga muammoli vaziyatlarning ushbu ijtimoiy oqibatlari ta'sirning keng qamrovli xususiyatini va ushbu qiyinchiliklar orqali talabalarni hal qilish va qo'llab-quvvatlash muhimligini ta'kidlaydi.

Muhokama: O'quvchilar tarbiyasiga muammoli vaziyatlar ta'siri haqida turli adabiyotlarda ma'lumotlar mavjud. Bu mavzuga oid kitoblar, maqolalar va tadqiqotlar o'quvchilar tarbiyasiga muammoli vaziyatlar to'g'risida tushuntirish, ularning ta'sirini o'rganish va hal qilishga yordam berishga qaratilgan.

Quyidagi adabiyotlarda o'quvchilar tarbiyasiga muammoli vaziyatlarning ta'siri haqida ma'lumotlar topishingiz mumkin:

1. "O'quvchilar va urush" - Muhammadrizo Islomov

Bu kitobda avtor o'quvchilar orasidagi urushni tushunish, muammo-hal qilish va uning ta'sirini ko'rsatishni maqsad qilib olgan.

2. "O'quvchi-yosh kelajak: Muammoli tarbiya" - Xurshidbek Ibrohimov

Ushbu kitobda avtor o‘quvchi-yosh kelajakning muammoli vaziyatlari, ularning to‘g‘rimuammo-hal qilinishi va uning tarbiyaga ta‘siri haqida tushuntirib beradi.

3. "O‘quvchi tarbiyasi" - Abdurahmon Qodirov

Bu kitobda avtor shaxsiy hayoti va maktabdagi muammoli holatlardan kelib chiqqan o‘quvchilar tarbiyasiga ta‘sirni ko‘rsatib, ularning muammo-hal qilish usullarini o‘rgatadi.

4. "O‘quvchilar tarbiyasi: Muammosiz kasblanish" - Qahramon Otajonov

Ushbu kitobda avtor muammoli vaziyatlarni tahlil qilib, ularni hal qilish usullarini va ularning tarbiyaga ta‘sirini ko‘rsatadi.

5. "O‘quvchi tarbiyasi" - Fayzulla Yoqubov

Bu adabiyotda o‘quvchilar orasidagi muammoli holatlardan kelib chiqqan, ularni hal qilishning eng yaxshi yo‘llari va tarbiyaga ta‘sirini tushuntiruvchi ma‘lumotlar mavjud.

Bu adabiyotlar o‘quvchilar tarbiyasiga muammoli vaziyatlar to‘g‘risida ma‘lumotlar beradi va ularning hal qilishiga yordam beradi. Bu kitoblarni o‘qib, o‘quvchilar orasidagi muammoli vaziyatlarni tushunib, ularning tarbiyaga ta‘sirini boshqarishga yordam berishingiz mumkin. M.N. Skatkin muammoli ta‘limning quyidagi uchta asosiy turini alohida ifodalagan:

1. Bilimlarni muammoli bayon qilish. Bunday bayon qilishda o‘qituvchi o‘quvchilarga u yoki bu qoidalarni faqat gapirib bermaydi, balki og‘zaki fikr yuritib, muammoni ham aytadi va uni hal qilish jarayonini ko‘rsatadi.

2. Bayonning ayrim bosqichlarida o‘quvchilarni izlanishga jalb etish. Bunda o‘qituvchi muammoni qo‘yadi, o‘quv materialini tushuntiradi, lekin ana shu jarayonda o‘quvchilarga ulardan izlanish jarayoniga qo‘shilishni va u yoki bu bilish vazifasini mustaqil holda hal etishni talab qiladigan savollarni beradi.

3. Ta‘limning tadqiqiy metodi. O‘quvchilar bilish muammosini anglab, o‘zlari izlanish rejasini belgilaydilar, taxmin (gipoteza) ni tuzadilar, uni tekshirish yo‘lini muhokama qiladilar, kuzatish va tajribalar o‘tkazadilar, faktlarni qayd qiladilar, tajribalarni va faktlarni taqqoslaydilar, umumlashtiradilar.

Muammoli vaziyatlar o‘quvchilar tarbiyasiga ta‘sir qiladi. Bu muammolar shunday ko‘rinishlarda bo‘lishi mumkin:

1. O‘quvchilar motivatsiyasi va qiziqishi pastayishi: Agar o‘quvchi o‘qishga motivatsiya yo‘q bo‘lsa yoki o‘qishga qiziqish tug‘ilmagan bo‘lsa, muammoli

vaziyatlar o‘quvchining tarbiyasi va o‘qishga qiziqishini yetkazib berishida ta’sir qila oladi.

2. Ijtimoiy muammo va katta ozodliklarning cheksizligi: Agar o‘quvchi ijtimoiy muammoning negativ tomonidan chaqirilgan bo‘lsa yoki katta ozodliklarning cheksizligi bilan doimiy ravishda uchrashgan bo‘lsa, bu tarz muammolar o‘quvchining psixologiyasiga zarar yetkazishi mumkin va uning tarbiyasini tasir qila oladi.

3. Ko‘p odamlilik va kommunikatsiya dori: Agar o‘quvchi bir nechta odamlar bilan muloqotda kamayib ketayotgan bo‘lsa yoki kommunikatsiya dori kam bo‘lsa, bu muammolar uchun rivojlanmaganlikka sabab boladi. Bu esa uning tarbiyasini ta’sir qiladi.

4. O‘z-o‘zini tasdiqlashning kamligi: Agar o‘quvchi o‘z-o‘zini tasdiqlashning kamligi bilan yashayotgan bolsa, bu tarz muammolar o‘quvchining ozini rivojlantirishiga ta’sir qilishi mumkin. O‘quvchi oz-ozini tasdiqlay olmaganida, uning tarbiyasi va rivojlanishi to‘g‘risida kamroq ishonch mavjud bo‘ladi.

5. Muammo hal qilish va maqsadlarni belgilashda qiyinchilik: Agar o‘quvchi muammo hal qilishni va maqsadlarini belgilashni bilmayotgan bolsa, bu tarz muammolar uchun uning rivojlanishiga ta’sirli bo‘ladi. Bu esa o‘quvchining maqsadlaridan joy beradi va uning rivojlanishi uchun sabab bo‘ladi.

Muammoli vaziyatlar o‘quvchining tarbiyasini tasir qila oladigan kuchli aspektidir. Bu esa o‘quvchining motivatsiyasini, kommunikatsiya dorisini, ko‘p odamlilik bilan muloqotni, ozodlik cheksizligini, o‘zi tasdiqlashni va muammoni hal qilishning ko‘rinishlarini ta’sirga oladi.

Xulosa. Muammoli vaziyatlar, o‘quvchilar tarbiyasiga ta’sir qiladi. Bu vaziyatlar o‘quvchilarning o‘zaro munosabatlari, o‘z-o‘rtasidagi munosabatlari, o‘qituvchilar va boshqa xodimlar bilan munosabatlari kabi muhim taraflarda tasir ko‘rsatadi. Bu vaziyatlarning tarbiyavi ta’siri quyidagi ko‘rinishlarda bo‘ladi:

1. O‘quvchilarning mavjud bo‘lgan muammolarni hal qilish uchun o‘rganishga va yechishga qaratilgan kelajak xorijlariga ta’siri: Muammolarga yaxshi tahlil qilish va ularni hal etish uchun zarur bo‘lgan ma’lumotlarni o‘rnatish, shuningdek, muammolar bilan doimo ishlashni o‘rganish hamda yangi mulohazalarni va strategiyalarni ishlab chiqish jarayonida muammo hal qilishga yordam beradi.

2. O‘quvchilar orasidagi munosabatlarda amalga oshiradigan huquqiy talablarga e‘tibor berishi: Muammoli vaziyatlarning tarbiyavi ta‘siri shunchaki bu mahkamaga erog‘likka e‘tibor beradigan huquqiy talablarga rioya etishning asosida amalga oshiriladi. Misol uchun, g‘ayrioddiy muammolar yuzasidan o‘quvchilar orasidagi munosabatlarda adalet, barqarorlik va huquqiylik prinsiplariga rioya qilishni o‘rganishga imkon beradi.

3. O‘quvchilarning kommunikatsiyaviy ko‘nikmalarini rivojlantirishi: Muammolarga duch kelganda o‘quvchilar o‘z fikrlarini ifoda qilish, muammo yechish jarayonida guruh a‘zolari bilan ishbilarmonlik qilish va faol tushunish-tadbirlarda ishtirok etish kabi kommunikatsiyaviy ko‘nikmalarni rivojlantirishi mumkin. Bu vaziyatlar o‘quvchilarning o‘zlarini ifoda qilish va boshqa insonlar bilan ishlash bilan bog‘liq ko‘maklashuvlarga muvofiqlashtiradi.

4. O‘quvchilarning maslahat so‘rash va boshqa insonlardan yordam so‘rash jihatidan rivojlanishi: Muammoli vaziyatlarda o‘quvchilar muammo yechish uchun boshqa insonlardan yordam so‘rashga qaratilib kelishi mumkin. Bu, ularning maslahat topa oladiganligi va guruhda hamkorlik qila oladiganligi jihatidan tarbiyalashga imkon beradi.

5. O‘quvchilarning xato-qarama-qarshi o‘zini ko‘rsatishi: Muammolarga duch kelganda o‘quvchilar xato qilishlari, xatolarini tan olishlari va ularni to‘g‘irlash jarayonida ishtirok etishlari mumkin. Bu, ularning xatolaridan o‘rganish, ularni to‘g‘rilash uchun qabul qiluvchi, sabrli va yordam beruvchi bo‘lishlarini ta‘minlaydi.

Shunday qilib, muammoli vaziyatlar o‘quvchilar tarbiyasiga katta ta‘sir ko‘rsatadi. Ular o‘quvchilarning fikrlarini ifodalash, guruhda hamkorlik qilish, muammo yechish va o‘z xatolaridan o‘rganish kabi tarbiyavi ko‘nikmalarni rivojlantirib beradi.

Research Science and
Innovation House

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Jumaniyozova M. T. “Ilg‘or pedagogik texnologiyalar va ularni amalda qo‘llash” fanidan ma‘ruza matni. Toshkent-2010.
2. Ro‘zieva D., Usmonboeva M., Holiqova Z. Interfaol metodlar: mohiyati va qo‘llanilishi / Metod.qo‘ll. – T.: Nizomiy nomli DTPU, 2013.
3. Fayzullaeva D.M., Ganieva M.A., Ne‘matov I. Nazariy va amaliy o‘quv mashg‘ulotlarda o‘qitish texnologiyalari to‘plami / Met.qo‘ll. O‘rta maxsus, kasb-hunar ta‘limida innovatsion ta‘lim texnologiyalari seriyasidan – T.: TDIU, 2013.
4. Ishmuhamedov R., Abduqodirov A., Pardaev A. Ta‘limda innovatsion texnologiyalar / Amaliy tavsiyalar. – T.: “Iste‘dod” jamg‘armasi, 2008.

Research Science and
Innovation House

ABU RAYHON BERUNIY – BUYUK SERQIRRA OLIM

Shukurullayeva Nodira Qahramon qizi

Urganch davlat universiteti

pedagogika fakulteti boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 3-bosqich talabasi.

Tel: +998994289179

Annotatsiya: Mazkur maqolada buyuk olim Abu Rayhon Beruniyning hayoti va ilmiy faoliyati to'g'risida ma'lumotlar beriladi. Shuningdek, ushbu olim asarlarining ilmiy tahlili, uning fan sohasiga qo'shgan ulkan hissalarini bayon etiladi va Beruniyning hayoti hamda ijodiy, ilmiy faoliyatini targ'ib qilish, keng jamoatchilikka va yoshlarga mazkur olimning ilmiy merosini tanitish borasida fikrlar, mulohazalar va takliflar bayon etiladi. Zero, ajdodlarning ilmiy merosini o'rganish porloq kelajakka tomon tashlangan ilk qadamdir.

Kalit so'zlar: kunya, astronomiya, mineralogiya, dinshunoslik, geodeziya, loyiha, ma'danshunoslik, sotsiolog, mantiqshunos, manbashunos.

Kirish. Mamlakatimiz istiqbolga erishganidan keyin, mustaqillik yillarida jahon ilm-fani, madaniyati va san'ati rivojiga, bashariyat ma'naviyati takomiliga o'zining ulkan hissasini qo'shgan buyuk ajdodlarimizning bebaho merosini o'rganish, shu bilan birga, ularning ibratli hayoti va ijodi, benazir kashfiyotlarining olamshumul ahamiyati haqidagi bilimlarni yurtidoshlarimiz orasida ommalashtirishga qaratilgan chora-tadbirlar bugungi kunda o'z samarasini bermoqda. Jumladan, buyuk bobokalonlarimizning qimmatbaho meroslari bo'lmish ilmiy va ijodiy asarlarini o'rganish, o'zbek tiliga tarjima qilish va keng jamoatchilikka taqdim etish ishlari avj oldi.

Xalqimiz butun dunyo ilm-fani, madaniyati va ma'naviyati takomillashuviga ulkan hissa qo'shgan Ahmad Farg'oniy, Muhammad Xorazmiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Nasr Farobiy, Abu Ali Ibn Sino, Alisher Navoiy, Mirzo Ulug'bek va boshqa ko'plab ajdodlarimiz bilan faxrlanishga haqlidir. Shuningdek, ularning ilmiy merosini tadqiq etish bugungi kunning bosh mavzusi hisoblanadi.

“...Barchamiz yaxshi tushunamizki, erishilgan bilimlarni, o'tmishda, jumladan, o'rta asrlar sharqida amalga oshirilgan olamshumul kashfiyotlarni chuqur o'zlashtirmasdan turib na ilm-fanda, na boshqa sohalarda yangi, yanada yuksak

marralarni zabt etib bo‘lmaydi. Biz kelgusi faoliyatimizda ham ayni shu tamoyilga qat’iy amal qilamiz...

...Men yoshlarimizga murojaat qilar ekanman, ularga doimo: “Biz buyuk ajdodlarimiz bilan faxrlanishimiz, g‘ururlanishimiz kerak”, deb aytaman. Ayni vaqtda “Faqat g‘urulanishning o‘zi yetarli emas, kelinglar, o‘zimiz ham, xuddi ular kabi, mana shu bebaho merosga o‘z hissamizni qo‘shaylik”.¹

Jahonshumul ishlari, ilmiy merosi bilan butun dunyoga tanilgan bobokalonimiz Abu Rayhon Beruniyning asrlarini o‘rganadigan, tadqiq qiladigan bo‘lsak, fikrlash doiramizni ancha kengaytirishimizga to‘g‘ri keladi va buning natijasida turli-tuman sohalaridagi qimmatbaho bilimlarga ega bo‘lamiz. Prezidentimiz Shavkat Miromonovich Mirziyoyevning Xorazm viloyati saylovchilar vakillari bilan 2016-yil 11-noyabrdagi uchrashuvida: “... Sevimli shoirimiz, O‘zbekiston Qahramoni Abdulla Oripovning “Ummon ortin yoritdi ilk bor, Beruniyning aql mash’ali”, - deya ta’kidlashi Beruniyning buyukligiga, o‘sha davrda jahon ilm-fan merosining deyarli barcha sohalariga qo‘shgan hissasi tahsinga sazovorligiga ishoradir”².

Asosiy qism. Abu Rayhon Beruniy o‘rta asrning buyuk qomusiy olimi – ensiklopedisti bo‘lgan. “U astronom, astrolog, matematik, o‘simlikshunos, ma’danshunos, tarixchi, manbashunos, dinshunos, adabiyotshunos, faylasuf, sotsiolog, mantiqshunos, ilohiyotchi olim va shoir bo‘lgan”.³ Bundan ko‘rinib turibdiki, Beruniy o‘ta zakovatli va tirishqoq inson bo‘lgan. Chunki bir vaqtning o‘zida ham matematik, ham tatixchi, ham shoir bo‘lish uncha-munch odamning qo‘lidan kelavermaydi. Hozirgi kunda odamlarda shularni kuzatish mumkinki, aniq fanlarga qiziqadigan, o‘rganadigan talabalarning ko‘pchilik qismi ijtimoiy-gumanitar fanlarni o‘zlashtirishda qiynaladi. Masalan, matematiklarning ayrimlari tarix, tilshunoslik kabi sohalarini o‘rganishda qiynaladi. Ijtimoiy fanlarni yaxshi biladiganlarning ayrimlari esa aniq fanlar, ya’ni matematikani o‘rganishda qiyinchilikka duch keladi. Beruniy esa o‘z davrida ilm-fanning deyarli barcha sohalarida katta yutuqlarga erishgan. U 973-yil 9-sentabrda (hijriy 362-zulhijja oyining 3-kunida) Xorazmning qadimiy poytaxti hisobangan Kat shahrida tug‘ilgan. Ayrim manbalarda Beruniy Kat shahrining tashqarisida tug‘ilgan, shu

¹ Islom Karimov. “O‘rta asrlar sharq allomalari va mutafakkirlarining tarixiy merosi, uning zamonaviy sivilizatsiya rivojidadagi roli va ahamiyati” mavzusidagi xalqaro konferensiyadagi nutqidan.

² Shavkat Mirziyoyev. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: O‘zbekiston, 2017

³ Baxtiyor To‘rayev. Abu Rayhon Beruniy. – Toshkent: “Tafakkur”, 2015.

sababli u “Beruniy”, ya’ni “tashqarilik” degan taxallus bilan atalgan deyishadi. Uning kunyasi⁴ “Abu Rayhon” (“rayhonning otasi” yoki “rayhonli kishi”) haqida aniq bir fikr aytish qiyin. “I. Y. Krachovskiy bu atoqli ot ma’nosini anglatishi ehtimoldan uzoq, ammo “rayhonli kishi” ma’nosida laqab bo’lib kelgan bo’lsa kerak, deydi. Beruniy bolalik chog’idayoq botanikaga qiziqqani uchun shunday laqab berilgan bo’lishi ham mumkin”⁵.

Beruniyning bolaligidanoq ilm-fanga qiziqishi, qobiliyati kuchli bo’lgan. Lekin uning boshlang’ich ta’limni kimdan va qayerda olgani to’g’risda aniq ma’lumotga ega emasmiz. O’sha paytlarda Xorazmda ilm-fanning turli tarmoqlarida yutuqlarga erishgan, ilm-fanni puxta egallagan olimlar yashagan. Beruniy, shubasiz, o’sha olimlardan ta’lim olgan. U o’zining ona tili bo’lmish xorazm tilidan tashqari, yana bir nechta tillarni: sug’diy, fors, yunon va qadimgi yahudiy tillarini o’rgangan. Bundan ko’rinib turibdiki, u turli tillardagi asarlarni mutolaa qilish, ko’plab sohalar bo’yicha bilimlar olish imkoniga ega bo’lgan.

Beruniyning bizga qoldirgan merosiga to’xtaladigan bo’lsak, “1035 – 1036-yillari Beruniy o’zi yozgan asarlari ro’yxatini tuzgan va mazkur ro’yxatda 113 ta asarning nomini keltiradi. Bu asarlardan 70 tasi astronomiyaga, 20 tasi matematikaga, 12 tasi geografiya va geodeziyaga, 3 tasi mineralogiyaga, 4 tasi kartografiyaga oiddir. Agar olimning shundan keyin yashagan 13 yil ichida yozgan 50 dan ziyod asarlarini ham qo’shadigan bo’lsak, ularning umumiy soni 160 dan oshadi”⁶. Yana ayrim manbalarda Beruniy asarlarining soni 200 dan oshishi haqida ma’lumotlar keltiriladi.

Beruniyning yozgan har bir asari uning yangi bir qirrasini kashf etadi va bu asarlarni o’rganish jarayonida Abu Rayhon Beruniyning buyuk serqirra olim ekanligiga amin bo’lamiz. Uning dastlabki asarlaridan biri bo’lmish “Qadimgi xalqlardan qolgan yodgorliklar” (“Al-osor al-boqiya an al-qurun al-xoliya”) asari 27 yoshida yozib tugallangan. Ushbu asarda qadimgi Xorazmda o’tgan xalqlarning, millatlarning, qadimgi yahudiylar, nasroniylar, majusiylar va musulmonlarning urf-odatlarini, an’analarini, bayramlarini, taqvimlarini, dinlarini, payg’ambarlarini, muqaddas kitoblari haqidagi barcha ma’lumotlar jamlagan. Bu asar yevropada “Xronologiya” nomi bilan mashhur bo’lib, Qobus ibn Vashmgirga bag’ishlangan. Abu Rayhon

⁴Kunya – shajarani bildiradigan laqab.

⁵Abu Rayhon Beruniy. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Fan. 1968

⁶Baxtiyor To’rayev. Abu Rayhon Beruniy. – Toshkent: “Tafakkur”, 2015.

Beruniy 160 dan ortiq asrlar yaratagan bo'lsa ham, hozirda bizga uning faqat 30 dan ortiq asari ma'lum. Qolgan asrlari yo bizgacha yetib kelmagan yoki ularning ayrimlari jahon kutubxonalarida saqlanmoqda. Ularni dunyo kutubxonalari hamda shaxsiy kutubxonalardan izlashni davom ettirish zarur. Chunki Beruniyning har bir asari biz uchun qimmatbaho va tengi yo'q meros sanaladi.

Beruniyning o'zi “Mening hamma istaklarim, butun vujudim ilm tarqatishga qaratilgandir va men buni o'zim uchun eng ulug' baxt deb bilaman”, - deya ta'kidlaydi va bu so'zlari tom ma'noda biz uchun ham chorlov bo'ladi desak, mubolag'a bo'lmaydi. U haqda Krachovskiy shunday deydi: “Beruniy... qiziqqan sohalarini sanab chiqishdan ko'ra, qiziqmagan sohalarini sanab chiqish osonroq”.

Olimning bizgacha yetib kelgan asarlari orasida “Mineralogiya” asari alohida o'rin tutadi. Ushbu asar 30 dan ziyod qimmatbaho toshlar va minerallarning nomlari, ulardagi fizik va kimyoviy xossalarni aniqlash, eritib sinab ko'rish, konlarda mavjud bo'lgan deyarli hamma qimmatbaho toshlar va turli xil ma'danlar va ularning qotishmalari haqidagi ilmiy ma'lumotlarni o'zida jamlagan. Ushbu asardan bugungi kunda konchilik uchun ma'lumotlar manbasi sifatida samarali foydalanish mumkin. Mazkur asarda nafaqat mineral moddalar va ularning xususiyatlari haqida ma'lumotlar berilgan, balki butun tabiat, insoniyat, sezgilar, insonlarning ehtiyojlari, Ollohning buyuk va sharafliigi to'g'risida ham mulohazalar keltirilib o'tilgan. Ushbu asrda oltin va kumushni olim shunday ta'riflaydiki, Olloh oltinni yaratib, uni keraksiz moddalardan tozlashni ham insonlarga o'rgatgan, qizdirib, tozalangan sof oltinning narxi qanchalik yuqori bo'lsa, qalbi pok, nohaqliklardan yiroq insonning ham qadri xalq o'rtasida shunday bo'lishi haqida aytadi. Yana insonlarni hayvonlardan ajratib turuvchi yagona narsa bu – aql ekanligi ta'kidlab o'tilgan. “Inson ega bo'lgan sari unga yanada ko'proq ega bo'lishga intiladigan narsa chin lazzat bag'ishlaydi. Ilgari bilmaganini bilganida, inson jonining holati shunday bo'ladi”⁷. Beruniy o'z asarlarida borliqdagi jonsiz narsalar bilan insonlarni, ulardagi his-tuyg'ularni shu qadar uyg'unlashtirganki, uning mahoratiga til ojiz, bu bilan Beruniyning yana bir yangi qirradi kashf etildi.

Beruniyning shunday o'ziga xos jihati aniqlandiki, agar u o'z asarlarida boshqa olimlarning asarlaridagi ma'lumotlardan foydalanadigan bo'lsa, bu

⁷Abu Rayhon Beruniy. Qimmatbaho javohirlar haqida bilimlar kitobi. – Toshkent: “O'zbekiston milliy ensiklopediyasi”, 2017.

ma'lumotlarning manbasini aniq va ravshan holda asarlarida keltirib o'tgan. Shuningdek, Beruniyning “Hindiston”, “Saydana”, “Mineralogiya” nomli asarlari o'z yo'nalishlari bo'yicha eng qimmatbaho asarlar sanaladi.

MUHOKAMA. Bugungi kunda Abu Rayhon Beruniyning hayoti va ilmiy asrlarini targ'ib etish uchun uning hayoti va ijodiga bag'ishlangan tadbirlar, tanlovlar va chellenjlar o'tkazish lozim, deb o'ylayman. Masalan, men “Abu Rayhon Beruniy ni bilamizmi?” nomli chellenjni o'tkazgan bo'lardim. Chellenjning o'tkazilish tartibi va shartlari shundan iboratki, jamoat joylarida yoki universitet hududida ixtiyoriy talaba intervyu shaklida savol-javob qilinadi. Bunda Beruniyning hayoti va ijodiga doir 10 ta savol tuziladi. Eng ahamiyatli joyi shundaki, ushbu chellenj ijtimoiy tarmoqlar, jumladan, telegram, youtube, instagram va facebook sahifalarida doimiy ravishda yoritib boriladi va bir hafta davom etadi. 10 ta savoning hammasiga to'liq javob berganlar Abu Rayhon Beruniyning “Tanlangan asarlar”i bilan, savollardan 8, 9 tasiga javob berganlar esa Beruniyning 100 ta hikmati jamlangan kitoblar bilan, 6, 7 ta savolga to'g'ri javob berganlar esa esdalik sovg'alari, masalan, daftarlar bilan taqdirlanadi.

Ushbu loyihaning ijtimoiy tarmoqlarda yoritib borilishi hamda savollarga yaxshi javob bergan ishtirokchilarning taqdirlanishi ko'pchilik odamlarning chellenjda ishtirok etish istagi paydo bo'lishiga olib keladi. So'ngra talabalarning o'zlari Beruniy haqida o'qib-o'rganishni boshlaydilar. Chunki ixtiyoriy talaba loyiha ishtirokchisi bo'lishi mumkin va qimmatbaho kitoblarga ega bo'lishi mumkin.

Bundan tashqari yana ko'plab loyihalarni o'tkazish mumkin. Masalan, universitetda fakultetlararo “Beruniy va biz” nomli ko'rik tanlov o'tkazish mumkin. Ushbu tanlovning asosiy shartlari quyidagilardan iborat:

1. Talabalar 10 kishidan oshmagan jamoa ko'rinishida tanlovda ishtirok etishadi. Har bir fakultetdan istagancha jamoa qatnashishi mumkin.
2. Beruniyning o'zining qalamiga mansub asarlar va u haqida yozilgan asarlardan foydalangan holda Abu Rayhon Beruniyning hayoti va imiy faoliyatiga bag'ishlangan sahna ko'rinishini tashkil qilish.
3. Beruniyning olib borgan izlanishlarining natijalarini bugungi kundagi texnologiyalar natijalari bilan solishtirib, buni bayon qilish.

XULOSA. Abu Rayhon Beruniyning olib borgan ilmiy tadqiqotlari tahsinga sazovordir. Uning hayoti va ilmiy asarlarini talabalar o'rtasida va keng jamoatchilik

orasida targ‘ib qilish uchun yuqorida sanab o‘tilgani kabi ishlar olib borilsa, bu yaxshi samara beradi. Chunki yuqoridagi tanlov va loyihalar jarayonida talabalarning o‘zi mustaqil ravishda buyuk bobokalonimiz Beruniyning hayoti hamda ilmiy asarlarini, Beruniy haqidagi asarlarni o‘rganib chiqadi. Ushbu olimning hayoti va ijodiy faoliyatini o‘rganish esa har bir o‘rganuvchining dunyoqarashini kengaytiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Baxtiyor To‘rayev. Abu Rayhon Beruniy. – Toshkent: “Tafakkur”, 2015.
2. Shavkat Mirziyoyev. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. – Toshkent: O‘zbekiston, 2017.
3. Abu Rayhon Beruniy. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Fan. 1968.
4. Abu Rayhon Beruniy. Qonuni Mas’udiy, - T.: Fan, 1973.
5. Abu Rayhon Beruniy. Qimmatbaho javohirlar haqida bilimlar kitobi. – Toshkent: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi”, 2017.

Research Science and Innovation House

ASTRAGALUS DASYANTHUS L O‘SIMLIGINING TARKIBI VA XALQ TABOBATIDA QO‘LLANILISHI

Muxtorova Shaxzodaxon Madaminjon qizi

Qo‘qon davlat pedagogika instituti doktoranti

Xo‘jayev Vaxobjon Umarovich

Qo‘qon davlat pedagogika instituti professori, kimyo fanlari doktori

Annotatsiya. Ushbu maqolada Astragalus dasyanthus L-kiyikpanja o‘simligining morfologik xususiyatlari, kimyoviy tarkibi hamda inson organizmi uchun foydali xususiyatlari haqida ma`lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar. Astragalus dasyanthus L, kiyikpanja, kimyoviy tarkib, vitamin, makro- va mikroelementlar.

COMPOSITION OF ASTRAGALUS DASYANTHUS AND ITS USE IN MEDICINE

Muxtorova Shaxzodaxon Madaminjon qizi

Doktoral student of Kokand State Pedagogical Institute

Xo‘jayev Vaxobjon Umarovich

Professor of Kokand State Pedagogical Institute, Doctor of chemical sciences

Abstract. This article provides information on the morphological characteristics, chemical composition and beneficial properties of Astragalus dasyanthus L.

Keywords. Astragalus dasyanthus l, chemical composition, vitamins, macro- and microelements.

Yurtimizda dorivorlik xususiyatiga ega hamda qadimdan xalq tabobatida qo‘llanib kelinadigan o‘simliklar talaygina. Bunday o‘simliklar sirasiga Dukkakdoshlar-Fabaceae oilasiga mansub Astragalus dasyanthus l-kiyikpanja misol bo‘ladi. Fabaceae oilasi 500 turkumga oid 12000 dan ortiq turni o‘z ichiga oladi. O‘zbekistonda 57 turkumga mansub 500 ga yaqin tur o‘sadi. Oila vakillariga bir, ikki va ko‘p yillik o‘tlar, yarim buta, buta, daraxtlar kiradi. Gul formulasi

quyidagicha $Gk_{(5)}Gt_{1+2+(2)}Ch_{(9)+1}U_1$ tuzilishga ega bo‘lib, gulqo‘rg‘oni murakkab, kosachasi bir-biri bilan yarmigacha qo‘shilgan 5 ta kosachabargdan tashkil topgan. Gultojbargi 5 ta 3 xil shakldagi tojibargdan iborat kapalak shaklida bo‘ladi. Changchilari 10 dona bo‘lib, 9 tasining iplari bir-biri bilan qo‘shilib ketgan, urug‘chilarining soni 1 ta.

Astragalus turkumi oilaning eng yirik turkumi bo‘lib 3300 ga yaqin turni o‘z ichiga oladi. O‘rta Osiyoda 500 dan ortiq hamda O‘zbekistonda 250 turi o‘sadi [1,2,3]. O‘zbekiston, Armaniston, Ozarbayjonning janubidagi tog‘li hududlarda uchraydi [4]. Asosan, qir va tepaliklarda, dalalarda, yong‘oqzorlar chekkasida o‘sadi. Farg‘ona viloyatida *Astragalus rubellus*, *Astragalus auratus*, *Astragalus borissianus*, *Astragalus dianthoides*, *Astragalus austroferganicus* kabi turlari mavjud [5].

Kiyikpanjaning bo‘yi 14-40 sm, shoxlari mallarang paxmoq, 12-14 juft nashtarsimon murakkab bargga ega hamda ular poya va shoxlarda ketma-ket joylashadi. Uning to‘pgullari sariq rangli, mevasi tuxumsimon, pishganda ochilmaydigan dukkak. Uning yer ustki qismi, ildizi ishlatiladi. Gullari may-iyun oylarida gullaydi, gullash davrida o‘rib olinadi. Uzunligi 15-20 mm bo‘lib, zigomorf. Ildizining uzunligi 40 sm, u bakteriyalar yordamida atmosferadagi azotni o‘zlashtiradi [6].

Kiyikpanja tarkibida temir, natriy, kalsiy, magniy, fosfor, kremniy, marganes, selen kabi makro va mikroelementlar, A, B, C, E vitaminlari, organik kislotalar, flavanoidlar, steroidlar, efir moylari mavjud. Poyasi va shoxlaridan tragakant (anzirat, anzarut) nomli yelim ajralib chiqib tarkibida 60 % bassorin, 8-10 % arabin, uglevodlar saqlaydi [7]. Moddalar almashinuvida, qandli diabetda, revmatizmni davolashda foydalaniladi.

Qadimda Ibn Sino kiyikpanjadan ko‘z kasalliklarida, nafas yo‘llari, o‘pka xastaliklarida foydalangan. Ukraina va Xitoy xalq tabobatida siydik haydovchi vosita sifatida, qandli diabetda, teridagi mayda yara va toshmalarni davolashda, asab kasalliklarida, bo‘g‘im og‘riqlarida, ildizidan me‘da-ichak xastaliklarida foydalanib kelingan. Bundan tashqari zamonaviy tibbiyotda tinchlantiruvchi, qon tomirlarini kengaytiruvchi sifatida, yurak ishemik kasalliklarida, tish va milk kasalliklarida, gipertoniyada qon bosimini normallashtirishda, aterosklerozda ishlatiladi. Yelimidan moddalar almashinuvida, qandli diabetda, revmatizmni davolashda foydalaniladi [6,8].

Xulosa qilib aytganda, kiyikpanja o‘zining noyob kimyoviy tarkibi hamda foydali xususiyatlari bilan muhim amaliy ahamiyatga ega. Ammo O‘zbekiston hududida o‘svuchi kiyikpanjaning kimyoviy tarkibi to‘liq o‘rganilmagan. Shuning uchun uning kimyoviy tarkibini o‘rganish va shu asosida biologik faol qo‘shimchalar tayyorlab xalq tabobatida keng foydalanishni yo‘lga qo‘yish inson salomatligiga samarali ta’sir ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. A.A.Matkarimova, T.X.Mahkamov, M.M.Maxmudova, X.Ya.Azizov, G.B.Vaisova. Botanika (O‘quv qo‘llanma). T.2018, 248-bet.
2. M.M.Abdulxayeva, M.S.Yusupova, D.S.Abdulxayeva. Biologiya. Toshkent-2012, 76-bet.
3. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Astragal>
4. K.T.Berdiyev, M.X.Hakimova, G.B.Maxmudova O‘rmon dorivor o‘simliklari. Toshkent-2016. 113-114-b.
5. E.Yu.Ro‘zimatov, Sh. Foziljonov, X.E.Yuldashev “Farg‘ona vodiysi kamyob o‘simlik turlari” atlas lug‘ati. Uslubiy qo‘llanma. Toshkent-2021, 10-11-betlar.
6. Asqarov I. Tabobat qomusi. Toshkent.2019, 517-518 b.
7. <https://altaivita.ru/blog/astragal/>
8. Kodirova M. S. АСТРАГАЛ ШЕРСТИСТОЦВЕТКОВЫЙ (ASTRAGALUS DASYANTHUS PALL.) "Экономика и социум" №3(82) ч.2 2021. 72-с.

Research Science and
Innovation House

KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISH ORQALI BANDLIKNI TA'MINLASH

Shirnova Shaxnoza Abdinabiyevna

**Buxoro Innovatsiyalar Universiteti, Iqtisodiyot tarmoqlar va sohalar
yo'nalishi 2-bosqich magistranti**

Annotatsiya. Ushbu maqolada yurtimizda kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirish orqali aholi bandligini ta'minlash borasidagi qilinayotgan ishlar va amalga oshirilishi zarur bo'lgan vazifalar haqida keltirilgan.

Annotation. This article provides the work that is being done and the tasks that need to be carried out to ensure the employment of the population through the development of small businesses and entrepreneurship in our country.

Kalit so'zlar: tadbirkor, xususiy, rivojlanish, malaka, bandlik, biznes

Aholi bandligini ta'minlash jamiyat ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishining eng muhim shartlaridan biri hisoblanadi va u iqtisodiyotda alohida ahamiyatga ega. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik respublikamizda yangi ish joylarini yaratishning asosiy yunalishlaridan biri hisoblanadi. O'zbekistonda aholini ish bilan ta'minlashni yanada yaxshilash va uning farovonligini oshirishning eng muhim yo'nalishi sifatida kichik biznes va xususiy tadbirkorlik, xizmat ko'rsatish va kasanachilik sohalarini qo'llab-quvvatlash va rivojlantirishni rag'batlantirish, ishlab chiqarish va ijtimoiy infratuzilmani yanada rivojlantirish bo'yicha keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda.

Iqtisodiyotni modernizatsiyalash sharoitida O'zbekiston hukumati, jumladan, Mehnat va aholini ijtimoiy muhofaza qilish vazirligi, viloyat hokimiyatlari tomonidan amalga oshirilayotgan kichik biznes va xususiy tadbirkorlikni qo'llab-quvvatlash, xususiy tadbirkorlikni davlat tomonidan rag'batlantirilishi, mamlakatimiz qishloqlarida bozor iqtisodiyoti talablariga mos keluvchi ijtimoiy infrastrukturani vujudga keltirish dasturlari ishchi kuchining to'liq va samarali bandligini ta'minlashga qaratilgan.

Jahonda ro'y berayotgan moliyaviy-iqtisodiy inqiroz sharoitida tadbirkorlikni rivojlantirish muhim ahamiyatga egadir.

Tadbirkorlik bozor iqtisodiyotiga hos iqtisodiy faoliyatdir. Boshqacha aytganda, u muayyan iqtisodiy natijaga erishish maqsadida tovarlar va xizmatlarni loyihalash, ishlab chiqarish hamda ayirboshlashni tashkil etish bo'yicha mulkdorlarning yoki ular vakillarining ongli va maqsadli iqtisodiy faoliyatidir. “O‘zbekiston Respublikasida tadbirkorlik to‘g‘risida”gi qonunda tadbirkorlikka quyidagicha ta’rif berilgan “tadbirkorlik – mulkchilik subyektlarining foyda olish maqsadida tavakkal qilib va mulkiy javobgarligi asosida, amaldagi qonunlar doirasida tashabbus bilan iqtisodiy faoliyat ko‘rsatishdir”.

Tadbirkorlikning mohiyati quyidagilar orqali yanada oydinlashadi. Birinchidan, tadbirkorlikning subyekti kam bo‘lishi mumkin? O‘zbekiston Respublikasining Konstitusiyasi va “O‘zbekiston Respublikasida tadbirkorlik to‘g‘risida”gi qonunga muvofiq balog‘at yoshiga yetgan har bir fuqaro o‘z mulki asosida yoki mulk egasining vakolati asosida o‘zi ixtiyor etgan, qonunga zid bo‘lmagan faoliyat turi bilan shug‘ullanishi mumkin.

Ikkinchidan, yuqoridagi tartibda tadbirkorlikning yana bir tomoni, mazmuni ifoda etilgan bo‘lib, u mazmunan boy, juda xilma-xil ko‘rinishga ega. Tadbirkorlikni tanlash uni tashkil etish va rivojlantirish mohiyati jihatdan faqatgina jamiyat va davlat hudud va mahalla ahamiyatiga molik ish bo‘lmasdan, oila va shaxs manfaatiga ham molik ishdir. Shuning uchun bu faoliyat erkin tanlanadigan, qonun doirasida mustaqil amalga oshiriladigan faoliyatdir.

Tadbirkorlik faoliyatining uch turi va unga xos ravishda tadbirkorlikning uch guruhini alohida ko‘rsatish mumkin:

- yangi tovar yoki xizmatni loyihalashni tashkil etish. Tadbirkorlikning bu turi bilan intellektual mulk egalari – innovasiya tadbirkorlari shug‘ullanadi, ular yangi tovar va xizmatlarni loyihalash, ishlab chiqarish jarayonlarini takomillashtirish, ularni ishlab chiqarishga joriy etish yuzasidan ilmiy izlanishlar olib boruvchi tadbirkordir;

- tovar ishlab chiqarishni tashkil etish bilan shug‘ullanuvchi tadbirkorlar;
- tovarni sotish, qayta sotish va tijorat ishlarini tashkil etish bilan shug‘ullanuvchi tadbirkorlar. Uchinchidan, tadbirkorlikning ta’rifida uning ma’lum maqsadga bo‘ysinishi qayd etilgan.

Maqsad jihatdan tadbirkorlikning ikki turini:

a) foyda olishni, iqtisodiy samaraga erishishni maqsad qilgan;

b) sosial samaraga (masalan, tabiat muhofazasi, shu avlod tarbiyasi, sog'liqni saqlash va hokazo) erishishni maqsad qilgan turlarini ajratish mumkin.

Tadbirkor mehnatining mazmuni qanday, u nima bilan shug'ullanadi? Bu xususida quyidagilarni alohida qayd etish mumkin.

1. Tadbirkorlar mehnat tijorat tavakkalchiligi bilan bog'langan, yangicha tijorat g'oyalarini o'ylab topish va ularni joriy etish usullarini isbotlashga qaratilgan ijodiy mehnatdir. Tavakkalchilik tadbirkorlikning asosiy xususiyatlaridan biridir.

2. Tadbirkorlar mehnat resurslari – moliyaviy mablag'lar, xom-ashyo va jixozlar, kadrlar va ma'lumotlar uzluksiz ravishda qidirish, faoliyatga jalb etish choralarini qurishga qaratilgan mehnatdir.

3. Tadbirkorlik mehnat resurslaridan tejamkorlik asosida oqilona foydalanib ishlab chiqarish vazimat ko'rsatishni tashkil etishga qaratilgan tashkilotchilik mehnatdir.

Tadbirkorlikka shaxs ihtiyorlari va qobiliyatlarining o'ziga xos hayotiy ifodasi sifatida qarashi mumkin. U insondan tadbirkorlik faoliyati uchun zarur bo'lgan sifatlarni, kishi tabiatining alohida ko'rinishlarini, xususiyatlarini talab etadi. Odatda tadbirkorlar uchun eng zarur sifatlarga quyidagilarni kiritishadi:

1. Shug'ullanayotgan sohasi bo'yicha ilmiy bo'limlarga egaligi ularni doimo chuqurlashtirishga harakat qilish;

2. Tavakkalchilikka asoslangan murakkab qarorni sharoit va pirovard ma'lumotlarga ega bo'lmay turib qabul qilish bo'yicha tashabbuskorlik qobiliyati;

3. Iqtisodiy jarayonlarni chuqur fikray olish, iqtisodiy voqyealarni va ular o'rtasidagi o'zaro aloqadorlikni obyektiv baholash, asosiy masalani ikkinchi darajali masalalardan farqlash, jarayonlarning kelajagini chamalay olish va turli variantdagi qarorlarni solishtira olish qobiliyati;

4. Qonunlarga itoatkorligi. Hukumat tomonidan chiqarilgan qonun va tartiblarga qat'iy bo'ysinish, uning kundalik faoliyatida ularga rioya qilishning yuqori namunasini ko'rsatish, bu muhim ishda boshqalarga ibrat bo'lish;

5. Innovasiyachilikning faolligi, ya'ni mahsulotni, texnologiyani, ishlab chiqarishni yangilash va boshqalarni takomillashtirish, qiyinchiliklarni yengish qobiliyati;

6. Maqsad sari intiluvchanlik, mashaqqatli mehnatga yutqazishga, boy berishga, u yoki bu masalalardan cheklanishga tayyor turish, o'z tanlagan yo'lida qattiq turish qobiliyati;

7. Tashkilotchilik, ular quyidagilardan iborat:

- Kishilarni o‘z ortidan ergashtira olish va ko‘zlagan maqsadga jalb etish, tanlangan yo‘lning to‘g‘riligiga ularni ishontira bilish, hamkorlar bilan murakkab sharoitlarda o‘zaro manfaatli fikrga, yondashuvga erisha olish qobiliyati;

- Hamkorlar hamda qo‘l ostida kishilarning shaxsiy sifatlariga qarab ishni to‘g‘ri taqsimlay olish qobiliyati;

- O‘zining ish faoliyatini oqilona rejalay olish faoliyati;

- Ma’suliyatligi, majburiyatini xis etib, uni bajara olish;

- Iqtisodiy sohalar bilan birga madaniy-maishiy sohalarni ham oqilona boshqara olish.

8. Tejamkor bo‘lish, barcha resurslardan tejab tergab foydalanishga boshqosh bo‘la olish;

9. O‘z so‘zning ustidan chiqish, jamoasi, hamkorlari va jamiyat oldidagi ma’suliyatni xis eta olish;

10. Ruhiy poklik va halolligi. Halol yo‘l bilan maqsadga erishish, xarom pullardan xazar qilish, rostgo‘ylik asosida ish yuritish;

11. Ruhiy bardamlik, o‘z jamoasi uchun kurashuvchanlik o‘ta og‘ir vazifalarda o‘zini qo‘lga ola bilish.

Xulosa, ilg‘or tadbirkorga xos xususiyatlar ana shundan iborat. Bu xususiyatlarga faqatgina o‘qib erishish mumkin emas. Ular kishida yoshligidanoq shakllanishi, tarbiyalanishi, takomillashuvchi tajribalar bilan boyitib borilishi kerak. Yosh tadbirkor muvaffaqiyat nazariyasiga (kim, nima uchun, qanday qilib muvaffaqiyatga erishadi) e’tibor qilish, mantiqan to‘g‘ri fikrlash va o‘z fikrini, g‘oyalarini mantiqan to‘g‘ri ifodalab berish, tijorat jarayonlarini takomillashtirish hamda tadbirkorlikning boshqa sir-asrorlarini o‘rganish ustida muttasil ishlash lozim.

Research Science and
Innovation House

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdurahmonov Q.X., Mehnat iqtisodiyoti. -T.: “Mehnat” - 2009. -511 b.
2. Abduraxmonov Q.X., Murtazoyev B.Ch. Mehnat bozori (o‘quv qo‘llanma). Toshkent: 1999.
3. Abulqosimov X.P., Minavarova G.T., Karimova D.A. O‘zbekistonda kadrlar tayyorlash tizimini takomillashtirish yo‘llari. -T.: Iqtisodiyot-moliya, 2007.
4. Vahobov A.V. Bozor munosabatlariga o‘tish bosqichidagi ko‘p ukladli iqtisodiyot va uning takroran hosil bo‘lishi. -T.: “Moliya”, 2002. -335 b.
5. Volgin N.A. Ekonomika truda: gыpосгтыуе і ѕοѕіаlnbіуе аѕректi. Uchebno-metodicheskiy kompleks dlya podgotovki magistrov. -M.:Izd-vo RAGS,2010.368 s.
6. Genkin V. M. «Ekonomika i sosiologiya truda»; M.: Norma, 2007. - 448s.

Research Science and Innovation House

UO‘K 66.045.12

SHAMOLLASH TIZIMLARDA ENERGIYA TEJOVCHI USKUNALAR

Avezova Nafisa Feruz qizi

Urganch Davlat Universiteti

Qurilish materiallari buyumlari va konstruksiyalarini ishlab
chiqarish yo‘nalishi magist talabasi

Annotatsiya: Shamollatish tizimidagi energiyani tejevchi uskunalar, ifloslangan ichki havoni filtrlar yordamida tozalash va issiqlikni saqlash uchun uskunalar.

Kalit so‘zlar: Rekuperator, rotorli rekuperator, plastina qatlamli rekuperator

Rekuperatsiya - energiyani tejash va issiqlikni 70% gacha saqlashga qaratilgan innovatsion jarayon. Bu energiya keyinchalik xuddi shu jarayonda qayta ishlatiladi. Misol uchun, yozda issiqlik rekuperatori xonaga issiq havo kirishiga yo‘l qo‘ymaydi. Va qishda va mavsumdan tashqari u issiqlikni saqlaydi. Ammo havo rekuperatori isitish tizimini yoki, masalan, isitgichni almashtira olmaydi, chunki u issiqlik bilan ta'minlashdan ko‘ra ventilyatsiyani ta'minlashga qaratilgan. Issiqlik rekuperatorining o‘zi siz allaqachon to‘lagan issiqlikni qayta ishlatishga imkon beradi, bu esa sezilarli darajada pul va energiyani tejash imkonini beradi.

Konstruktiv ko‘rsatkichlar, issiqlik moslamasining optimal dizaynini tanlash - bu berilgan shartlarga nisbatan yoki optimallashtirish mezoniga asoslanib, bir nechta standart o‘lchamdagi qurilmalarni texnik va iqtisodiy taqqoslash orqali hal qilinishi mumkin bo‘lgan vazifa.

Rekuperatorlar turli materiallardan tayyorlangan, u metall, plastmassa, keramika bo‘lishi mumkin. Ishlab chiqaruvchilar ularni yuqori issiqlik o‘tkazuvchanligi tufayli tanlaydilar. Va bu uning ishining o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda juda muhimdir. Rekuperatorlar o‘z shakllari bilan ham farqlanadi. Ular qatlamli, membrana, quvurli bolishi mumkin. Qurilmalarning eng

mashhur turlari qatlamli va rotorli. Keling, ularning har birini batafsil ko‘rib chiqaylik.¹

Rotorli recuperator. Ushbu texnikaning ishlash printsipti juda oddiy. Baraban aylanganda, chiqindi havo oqimi rekuperatordan o‘tadi, keyin esa - ta‘minot havosi oqimi. Aylanadigan issiqlik almashtirgichning ishlash printsipti nozik metall (odatda alyuminiy) qatlamlar to‘plamidan iborat bo‘lgan aylanadigan silindr (rotor) orqali issiqlikni issiq gazdan sovuq gazga o‘tkazishga asoslangan. Va eng boshida qatlamlar isitiladi va keyin sovutiladi. Bu jarayonlar o‘z navbatida sodir bo‘ladi.

Aylanadigan blokning muhim afzalligi uning yuqori samaradorligi hisoblanadi. Ammo rekuperator juda katta hajmga ega. Bundan tashqari, rekuperatorni to‘g‘ri o‘rnatish uchun keng shamollatish kamerasi kerak.

Qatlamli rekuperatori. Ushbu turdagi rekuperator qatlamlar bilan ajratilgan alohida kanallarga ega bo‘lgan kasseta shaklida taqdim etiladi. Va shu bilan birga, issiqlik energiyasi almashtiriladi, lekin havo oqimlari aralashmaydi. Bu ikkala tomonning qatlamlarini parallel isitish va sovutish tufayli yuzaga keladi.

Issiq gaz rotor qatlamlari o‘rtasida oqadi va shu bilan ularni isitadi. Rotor aylanadi va isitiladigan qatlamlar sovuq gaz oqimiga o‘tadi va shu bilan uni isitadi. Odatda rotor tezligi 1 rpm ga yaqin. Aylanadigan issiqlik almashtirgichda gaz yuqori bosimli oqim tomonidan pastroq bosimli oqimga (umumiy oqimning 2-3%) mumkin, bu aylanadigan issiqlik almashinuvi orasidagi zarur bo‘shliqning mavjudligi bilan bog‘liq. rotor va korpus elementlari. Rotorning chetida joylashgan cho‘tka muhr yordamida bu qochqinlarni qisman kamaytirish mumkin. Aylanadigan issiqlik almashtirgichlar issiqlikni qayta tiklash darajasini tartibga solish uchun o‘zgaruvchan aylanish tezligiga ega elektro motor bilan jihozlangan. Ushbu model yanada foydali, chunki u yanada ixcham shaklga ega. Ammo qatlamli rekuperatorlarining mahsuldorligi aylanuvchilarga qaraganda ancha past.

Rekuperatorli havoni boshqarish moslamasi. Havoni boshqarish moslamalari ko‘pincha qatlamli issiqlik almashinuvchisi bilan jihozlangan. Va ushbu kompozitsiya bilan ishlab chiquvchilar rekuperatorni yaxshilashga va uning kamchiliklarining ko‘pini bartaraf etishga muvaffaq bo‘lishdi.

¹ Богословский В.Н. Строительная теплофизика, В.65

Foydalanilgan adabiyot ro‘yxati:

1. Гусев В.М. Теплотехника, вентиляция, отопление и кондиционирование воздуха. 1981
2. Богословский В.Н. Строительная теплофизика. 1982

Research Science and Innovation House

SINFDAN TASHQARI O‘QISH DARSLARI YORDAMIDA BOSHLANG‘ICH TA‘LIMNI INNOVATSION HAMDA INTEGRATSION TASHKIL QILISH METODLARI

Urganch davlat universiteti Pedagogika fakulteti
3-bosqish talabasi Shukurullayeva Nodira Qahramon qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada sinfdan tashqari o‘qish darslarini tashkil etish orqali boshlang‘ich sinflarda darsni innovatsion hamda integratsion tashkil qilish metodlari yoritiladi. Bugungi kun talablariga javob bera olish uchun darslarning innovatsion hamda integratsion tashkil etish muhim ekanligini hisobga olgan holda, mazkur mavzuda bir qancha adaniyotlar tahlili hamda olimlarimizning fikrlari ham maqoladan joy olgan.

Kalit so‘zlar: innovatsion va integratsion metodlar, dars to‘garaklar, intensiv ta‘lim, metod,

KIRISH. Barchamizga ma‘lumki, biz jadal rivojlanayotgan zamonda yashamoqdamiz va bu davrning talablariga javob bera olish uchun, birinchi navbatda, ta‘limning innovatsion hamda integratsion tashkil etilishiga muhim e‘tibor qaratishimiz lozimdir. Ayniqsa, boshlang‘ich ta‘lim pedagoglari bu sohada juda ilg‘or tajribalarga ega bo‘lishi lozimdir. Mustaqil yurtda, sog‘lom aqlga muvofiq yangi ijtimoiy tuzumda yashaydigan barkamol avlodning ma‘naviyatini shakllantirishday, ta‘lim-tarbiyasini yuksak darajaga ko‘tarishday zalvarli yumush borki, u bilan pedagogika tarixi fani shug‘ullanadi. Shuning uchun ham pedagogika tarixi fani va amaliyotining bugunga kelib, maqsadi tamomila o‘zgardi. U mafkura iskanjasidan xalos bo‘lib, o‘ziga xos sof ilmiy qonuniyatlar asosida rivojlanish imkoniyatiga ega bo‘lganligi tufayli bilim berish, mutaxassis tayyorlashni o‘z faoliyatining asosiy maqsadi qilib olgan pedagogika tarixidan, barkamol shaxsni shakllantirishga yo‘naltirilgan jarayonga aylanib borayotganligi ko‘rinib turibdi.

Milliy pedagogika tarixi islom falsafasi - kalom xulosalariga, shaxs ma‘naviyatini takomillashtirish bo‘yicha eng ta‘sirchan va eskirmas qarashlar bergan tasavvuf ta‘limotiga tayanib rivojlanmoqda. Milliy pedagogika tarixi uchun o‘quvchi-talaba shaxsi, birinchi navbatda, komil inson sifatida shakllantirilishi muhimdir. Uning barkamollik darajasi nasl-nasabi, boyligi bilan emas, balki unga beriladigan bilimlar, aqliy imkoniyatlari-yu, ezgu fikr, ezgu kalom va ezgu amallari

bilan belgilanadi. Bu pedagogika tarixi uchun talaba shaxsida hosil qilingan bilim emas, balki uning komil insonlik darajasi asosiy ko‘rsatkich hisoblanadi.[1]

Shaxs ma‘naviy fazilatlarining qaysidir bir miqdori tug‘ma bo‘lsa-da, asosan, ta‘lim va tarbiya vositasida shakllantiriladi. Shunday ekan, pedagogika tarixi jamiyat taraqqiyotida, xalqimizning, shu jumladan, yoshlarimizning mentaliteti va ma‘naviy qiyofasini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega.

ASOSIY QISM. Shuni aytish joizki, ta‘limning aynan bir ko‘rinishida, ya‘ni darslarda o‘quvchilarning yuqori sifatli bilim olishlarini ta‘minlash orqali ularning barkamol hamda yetuk shaxs sifatida kamolga yetishlarini ta‘minlash mumkindir.

Qomusiy olim Abu Nasr Forobiy ta‘lim va tarbiyaga birinchi marta shunday ta‘rif bergan edi: “Ta‘lim, - degan so‘z xalqlar va shaharliklar o‘rtasida nazariy fazilatni birlashtirish, tarbiya esa shu xalqlar o‘rtasidagi tug‘ma fazilat va amaliy kasb-hunar fazilatlarini birlashtirish degan so‘zdir. Ta‘lim faqat so‘z va o‘rgatish bilangina bo‘ladi. Tarbiya esa, amaliy ish tajriba bilan, ya‘ni shu xalq, shu millatning amaliy malakalardan iborat bo‘lgan ish-harakat, kasb-hunarga berilgan bo‘lishni, o‘rganishidir”. [2]

Ayni holatda, urg‘u bermoqchi bo‘lgan mavzumiz boshlang‘ich sinflarda sinfdan tashqari o‘qishni tashkil qilish metodlaridir. Ma‘lumki, sinfdan tashqari o‘qishni tashkil qilish orqali o‘quvchilarning bilim samaradorligini bir necha barobar oshirishimiz lozimdir.

Maktab o‘quvchini o‘qish malakasi bilan qurollantirish bilan bir qatorda kitobni mustaqil o‘qiy oladigan, uni tushunadigan, ma‘lum bir mavzuga oid kitoblarni tanlay oladigan, gazeta va jurnallarni ham mustaqil o‘qiydigan faol kitobxonni tarbiyalaydi. Shu jihatdan sinfdan tashqari o‘qish tarbiyaning asosiy quroli sifatida xizmat qiladi, ko‘p narsani bilishga havasni orttiradi. STO‘ning maqsadi o‘qish malakalarini takomillashtirish, kitob tanlay oladigan, muntazam kitob o‘qiydigan, o‘qilgan kitobni to‘g‘ri baholay oladigan ongli kitobxonni tarbiyalashdir.

Maktablarda 1959-yildan boshlab maxsus STO‘ darslari tashkil etilgan. STO‘ darslari 1-2 -sin fd a haftada 1 marta, 3—4-sinfda 2 haftada 1 marta o‘tkaziladi. Savod o‘rgatish jarayonida esa haftadagi oxirgi alifbe darsining 17 -20 daqiqasi ajratiladi.[3]

ADABIYOTLAR TAHLILI. Sinfdan tashqari o‘qish o‘quv dasturi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, unda ko‘zda tutilgan maqsad va vazifalarni amalga

oshirishda yaqindan yordam beradi. Buning uchun o‘quvchilarda kitobxonlik madaniyatini tarbiyalash, ularni oddiy kitobxondan ijodkor kitobxon darajasiga ko‘tarish talab etiladi. O‘quvchilarda kitobga havas uyg‘otishda har bir bolaga yakka tartibda yondashish, shaxsiy qiziqishlarini hisobga olish zaair. Bolalarda kitob ustida ishlash malakasini shakllantirish ularda kitobxonlik madaniyatini tarbiyalashning muhim omilidir. Bunda o‘qish uchun ajratilgan soatlardan foydalaniladi. Badiiy va ilmiy-ommabop asarlar mustaqil ravishda va izchil o‘qib

borilsagina, o‘quvchilarning dunyoqarashini shakllantirish va kengaytirishga xizmat qiladi.

Sinfdan tashqari o‘qish tanish bo‘lmagan mualliflarning kitoblari muqovasi, titul varag‘i, kirish so‘zi, mundariyasi va suratlariga qarab asarning taxminiy mazmunini aniqlashga o‘rgatish vazifasini amalga oshirishga xizmat qiladi. Sinfdan tashqari o‘qish darslarining asosiy vazifasi o‘quvchida badiiy kitoblarni o‘qishga havas uyg‘otish, o‘qigan kitoblari yuzasidan kundalik yurita olishga o‘rgatish, bolalar adabiyotining mashhur adiblari hayoti va ijodi bilan elementar tarzda tanishtirish hisoblanadi. Bolalarda ezgulikka muhabbat, yovuzlikka nafrat uyg‘otish, ularning

bog‘lanishli nutqini o‘stirish, adabiy-estetik tafakkurini yuksaltirish sinfdan tashqari o‘qish darslarining ham tub mohiyatini tashkil etadi.

METODOLOGIYA. STO‘ darslarining muhim vazifalaridan biri mustaqil o‘qish malakalarini tarbiyalash hisoblanadi. Buning uchun mustaqil bajarish uchun topshiriqlar berish, qiziqarli mashq ttnrlaridan foydalanish, eng yaxshi insholarni, taqrizlarni, yozuvchi haqida to‘plangan ma‘lumotlarni o‘qitish, „Tezaytish“, „Topishmoqlar topish“, „Ifodali o‘qish“, „Maqollar aytish musobaqasi“, „Ertak to‘qish“, „Bilimdonlar anjumani“ kabi ko‘rik-tanlovlar tashkil qilish, muayyan mavzular bo‘yicha savol-javoblar uyushtirish, o‘yin tarzidagi ish turlaridan foydalanish zarur. O‘qilgan asarlar yuzasidan suhbatlar o‘tkazish, „Kitob haftoligi“ tashkil etish, asarlar asosida kichik insholar yozishni mashq qilish yaxshi samara beradi.

STO‘ sinfdan o‘qish bilan uzviy bog‘liq ravishda uyushtiriladi. Sinfdan o‘qish STO‘ uchun zarur bo‘lgan o‘qish malakalarini shakllantiradi, o‘quvchilarning o‘qigan asarini tushunishga o‘rgatadi, lug‘atini boyitadi. STO‘ qiziqarli va o‘ziga jalb etadigan faoliyat bo‘lib, bolalarning bilim doirasini boyitadi, qiyoslash uchun material beradi. Sinfdan o‘qish — hayotga tayyorlash vositasi, sinfdan tashqari o‘qish

esa hayotning o‘zidir. Hozirgi paytda boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun sinfdan tashqari o‘qishga mo‘ljallangan „Kitobim - oftobim“ (1—3-sinflar uchun) nomli qo‘llanmalar ham chop etilgan.

XULOSA. Xulosa sifatida shuni aytish mumkinki, STO‘ga rahbarlikning asosiy shakli maxsus sinfdan tashqari o‘qish darslaridir. Bunday darslar erkin dars hisoblanadi. STO‘ darslarida o‘quvchilarning kitobxonlik qiziqishlari, bilim doirasi, estetik taassuroti, badiiy obrazlarni idrok etishi, ijodiy qobiliyati rivojlanadi; faol kitobxonlikka xos ko‘nikma va malakalar shakllanadi. Sinfdan tashqari o‘qish darslarining xususiyatlari, birinchidan, STO‘ tizimining bosqichlari bilan, ikkinchidan, o‘quv vazifalari va dastur bilan, uchinchidan, oldinga qo‘yilgan tarbiyaviy vazifalar bilan, to‘rtinchidan, o‘quvchilarning qiziqishlari bilan belgilanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. N. Atayeva, F. Rasulova, M. Salayeva, S. Hasanov. Umumiy pedagogika. – T: “Fan va texnologiya”, 2012.
2. Abu Nasr Forobiy. Baxt – saodatga erishuv haqida. Risolalar. – T: “Fan”, 1975.
3. K. Qosimova va boshqalar. Ona tili o‘qitish metodikasi. – T: “Nosir”, 2009.

Research Science and Innovation House

ЎЗБЕКИСТОНДА ОЗИҚ-ОВҚАТ ХАВФСИЗЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ МАСАЛАЛАРИ

Майор

Шарифов Акмал Мамадаминович

Риксибаев Хусниддин Сидикжанович

Ўзбекистон Республикаси Жамоат Хавфсизлиги Университети
магистратура тингловчиси подполковник

Тел: +99899-041-55-41

Аннотация. Мазкур мақола бугунги кундаги глобал даражадаги иқтисодий муаммолардан саналган озиқ-овқат-хавфсизлиги ва унинг мамлакатимиздаги ўзига хос хусусиятларига бағишланган. Шунингдек, мақолада Ўзбекистонда озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш бўйича амалга оширилган ишлар кўлами амалий таҳлиллар асосида очиб берилган ҳамда тегишли хулоса ва тавсиялар ёритилган.

Калит сўзлар: озиқ-овқат маҳсулотлари, озиқ-овқат хавфсизлиги, озиқ-овқат саноати, кишлок хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш, чорвачилик маҳсулотлари, агросаноат комплекси, рационал истеъмол меъёрлари.

ВОПРОСЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В УЗБЕКИСТАНЕ

Риксибаев Хусниддин Сидикжанович

Магистрант Университета общественной
безопасности Республики Узбекистан

подполковник

Тел: +99899-041-55-41

Аннотация. Данная статья посвящена современным проблемам продовольственной безопасности в мире и ее особенностям в стране. А также в статье освещены спектр проделанных работ по осуществлению продовольственной безопасности в Узбекистане на основе проведенного

практического анализа и представлены соответствующие выводы и рекомендации.

Ключевые слова: продовольственные товары, продовольственная безопасность, продовольственная промышленность, сельскохозяйственные товары, продукция животноводства, агропромышленный комплекс, нормы рационального потребления.

ISSUES OF ENSURING FOOD SECURITY IN UZBEKISTAN

Riksibayev Khusniddin Sidikzhanovich
Master's student of the University of Public
Security of the Republic of Uzbekistan
Lieutenant Colonel

Tel: +99899-041-55-41

Annotation This article is devoted to modern problems of food security in the world and its features in the country. The article also highlights the scope of work on food security in Uzbekistan based on practical analysis and presents relevant conclusions and recommendations.

Key words: food, food security, food industry, agricultural products, livestock products, agro-industrial complex, norms of rational consumption.

Кириш

Озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш Ўзбекистоннинг мустақиллигини, мамлакатда ижтимоий-иқтисодий ва сиёсий барқарорликни таъминлашнинг гарови ҳисобланади. Ер юзида иқлим ўзгаришининг натижасида юз бераётган табиий офатлар, ерларни суғориш учун сув танқислиги, қурғоқчилик каби вазиятлар озиқ-овқат маҳсулотлари етиштиришни қийинлаштирмоқда. Оқибатда дунё озиқ-овқат бозорларида нарх-наво кўтарилиб бормоқда. Жаҳоннинг

54 мамлакатида оилалар моддий аҳволи даражасининг пасайиши

кузатилгани,

20 дан зиёд давлат аҳолисининг асосий қисми очликдан қийналаётгани, 12 та мамлакатда аҳолининг ўртача умр кўриши қисқаргани, сўнги йилларда дунё аҳолисининг 840 миллиондан ортиғи очликдан азият чекаётганлиги бунинг яққол далилидир[1]. Шунинг учун ҳам бутун дунёда озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш масалаларига жуда катта аҳамият берилади.

Озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашда қишлоқ хўжалиги муҳим ўрин тутди. Бу борада Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев Олий Мажлис палаталарининг қўшма мажлисида қилган нутқида “Қишлоқ хўжалигини ислоҳ қилиш ва озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш масалалари, ҳеч шубҳасиз, биз учун энг муҳим вазифалардан бири бўлиб қолади. Энг аввало, агросаноат комплекси ва унинг локомотиви, яъни ҳаракатга келтирувчи кучи бўлган кўп тармоқли фермер хўжалиklarини изчил ривожлантиришга катта эътибор қаратилади”[2],- деб таъкидлаган.

Мустақилликнинг дастлабки йилларидан бошлаб озиқ-овқат хавфсизлиги масалалари Ўзбекистоннинг ижтимоий-иқтисодий сиёсатида марказий ўринлардан бирида туради. Эндиликда аҳоли турмуш фаровонлигини ва сифатини янада ошириш, аҳолини озиқ-овқат билан тўлақонли таъминлаш масалалари озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш муаммоси билан чамбарчас боғлиқдир. Шу боисдан, Ўзбекистонда озиқ-овқат дастурини амалга ошириш асосида озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашнинг назарий асосларин ва устувор йўналишларини илмий-назарий ва амалий жиҳатдан тадқиқ этиш зарурати мазкур тадқиқот мавзусининг долзарблигини белгилаб берди.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили

Иқтисодий хавфсизликнинг таркибий қисми сифатида озиқ-овқат хавфсизлигининг назарий ва амалий масалаларини ҳал қилиш ҳамда унинг жамият тараққиётидаги, инсониятнинг турмуш фаровонликдаги ролини асослашга турли МДХ иқтисодчи олимларидан Д.В.Зеракалов томонидан “Озиқ-овқат хавфсизлиги” монографиясида озиқ-овқат хавфсизлиги масалалари жаҳон тарихий жараёнларида кўплаб амалий таҳлиллар келтирилади.

Озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш сув ресурсларининг XXI асрга

бориб танқислиги юзага келиши ҳамда бу глобал иқтисодий муаммо айланиши ҳақида кўплаб расмий статистик материаллар тахлили олиб борилади[3]. Яна бир иқтисодчи олим Л.Ревенко ўзининг “Озиқ-овқат хавфсизлиги: ечимини топиш имкони мавжуд” расмий мақоласида жаҳон саҳнасида озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш бўйича асосан ташқи оқимлар яъни мамлакатлар ишлаб чиқариш салоҳияти ва имкониятига боғлиқ ҳолда тақсимлаш масаласини кўтариб чиқади[4].

Ўзбекистонда тадқиқ қилинаётган муаммонинг айрим томонлари умумий тарзда Ҳ.П.Абулқосимовнинг “Давлатнинг иқтисодий хавфсизлиги” ўқув қўлланмасида озиқ-овқат хавфсизлиги муаммоси умумий тарзда ўрганилган бўлса яна бир иқтисодчи олимларимиздан Н.Х.Эргашев Ўзбекистонда озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашда суғуртанинг аҳамиятини кўрсатиб беради[5].

Шунингдек, мамлакатимиз иқтисодчи олимларидан Ш.Шодмонов, А.Ўлмасов, Т.Жўраев, Д.Тожибоевалар томонидан озиқ-овқат хавф-сизлиги масаласи уларнинг ўқув қўлланма ва дасрликларида айрим қирралари ўрганилган.

Таъкидлаш лозимки, хорижлик олимлар томонидан олиб борилган тадқиқотларда кўп йиллик расмий нашлардан фойдаланган бўлсада, лекин миллий иқтисодиёт доирасида баратараф этиш бўйича амалий тавсия ва таклифлар берилмаган. Ўрганилган тадқиқотларда асосан озиқ-овқат хавфсизлиги масаласи глобал иқтисодий хавфсизликни келтириб чиқарувчи омил сифатида қараб чиқилган.

Тадқиқот методологияси

Тадқиқотда озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш масалаларининг назарий ва амалий жиҳатларини такомиллаштириш мақсадида олиб борилган бўлиб, аниқ устувор вазифалар белгилаб олинган. Мақолани ёзишда таҳлил ва мантқийлик каби усулларидан фойдаланиб, муаммони очиб беришга ҳаракат қилинган ҳамда Ўзбекистон озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашда етакчи тармоқлардан саналган қишлоқ хўжалиги экин майдонлари ва ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар амалий тахлили ёритилган. Тадқиқот учун зарур ахборотлар асосан хорижий адабиётлар, статистик ва меъёрий-ҳуқуқий маълумотлар базасидан олинган.

Таҳлил ва натижалар

Мамлакат аҳолисининг кўпайиб бораётгани, урбанизация жараёнларининг кучайиб бориши шароитида қишлоқ хўжалиги экини майдонларининг қисқариб бориши озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ва аҳолининг эҳтиёжларини қондириш имкониятларини кенгайтириш масаласини йилдан-йилга кескин қилиб қўймоқда. АҚШнинг изланишлар маркази ўтказган тадқиқотга кўра, Ўзбекистон озиқ-овқат хавфсизлиги рейтингида дунёда 64-ўринни эгаллади[6]. Мамлакатимизда қишлоқ хўжалигида фойда-ланиладиган ер майдонлари 1990 йилдаги 28080,4 минг гектардан 2015 йилда 25621,6 минг гектарга, яъни -2458,8 минг гектарга, шунга мос равишда ҳайдаладиган ер майдонлари 4176,5 минг гектардан 4043,6 минг гектарга, яъни -132,9 минг гектарга, суғориладиган ерлар 3407,3 минг гектардан 3288,2 минг гектарга, яъни -119,1 минг гектарга, қишлоқ хўжалиги экин майдонлари эса 4200,1 минг гектардан 3694,2 минг гектарга, яъни -505,9 минг гектарга қисқарди[6]. Бу эса озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашнинг долзарб аҳамиятга молик эканлигидан далолат беради.

Айтиш лозимки, Собиқ Иттифоқ таназулга учраган ўша даврда, яъни 1989 йилда ўтказилган статистик тадқиқотлар маълумотларига кўра, истеъмол бозорида аҳоли учун зарур бўлган барча маҳсулотларнинг қарийб 95 фоизи бўйича узилишлар бўлиб турган ва бу собиқ Иттифоқ ҳудудида кундалик асосий озиқ-овқат маҳсулотларини аҳолига қарточкалар орқали сотиш тизимини жорий этишга сабаб бўлган эди. 1989 йилда республика статистика органлари томонидан юртимиз аҳолиси ўртасида ўтказилган расмий сўровларда қатнашганларнинг 89,3 фоизи гўшт маҳсулотларини етарли даражада истеъмол қилмаётганини айтган. Бу кўрсаткичлар сут маҳсулотлари бўйича 56,5 фоизни, шакар бўйича 55,3 фоизни, қандолат маҳсулотлари бўйича 49,5 фоизни, қартошка бўйича эса 17,5 фоизни ташкил этди[7].

Ушбу рақамлар мустақиллик остонасида республикамизда озиқ-овқат хавфсизлигига кучли таҳдидлар мавжуд бўлганлигини, республика озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашга ўзи қодир бўлмай қолганлигини кўрсатади. Шунинг учун ҳам мустақиллик қўлга киритилганидан сўнг озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш ҳаёт-мамот масаласига айланди.

Республикамиз мустақилликка эришган дастлабки йиллардан бошлаб, мамлакат озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш мақсадидатуб аграр

ислохотлар асосида қишлоқ хўжалиги экинлари структурасини қайта кўриб чиқиш ва такомиллаштиришга йўналтирилган стратегия амалга оширилди. Шу жумладан, мамлакатимизда дон мустақиллигини қўлга киритишга қаратилган Дастурининг амалга оширилиши катта ижтимоий- иқтисодий ва сиёсий аҳамият касб этди. Агар 1990 йилда экин майдонларининг ярмидан кўпроғини техника экинлари, шу жумладан, пахта майдонлари ташкил этган бўлса, 2016 йилга келиб, уларнинг майдонлари 35,1% га қисқартирилди. Шу билан бир вақтда дон экинлари майдонларининг улуши умумий экин майдонларининг 24% дан 45,2% га оширилди (қarang: 1-жадвал).

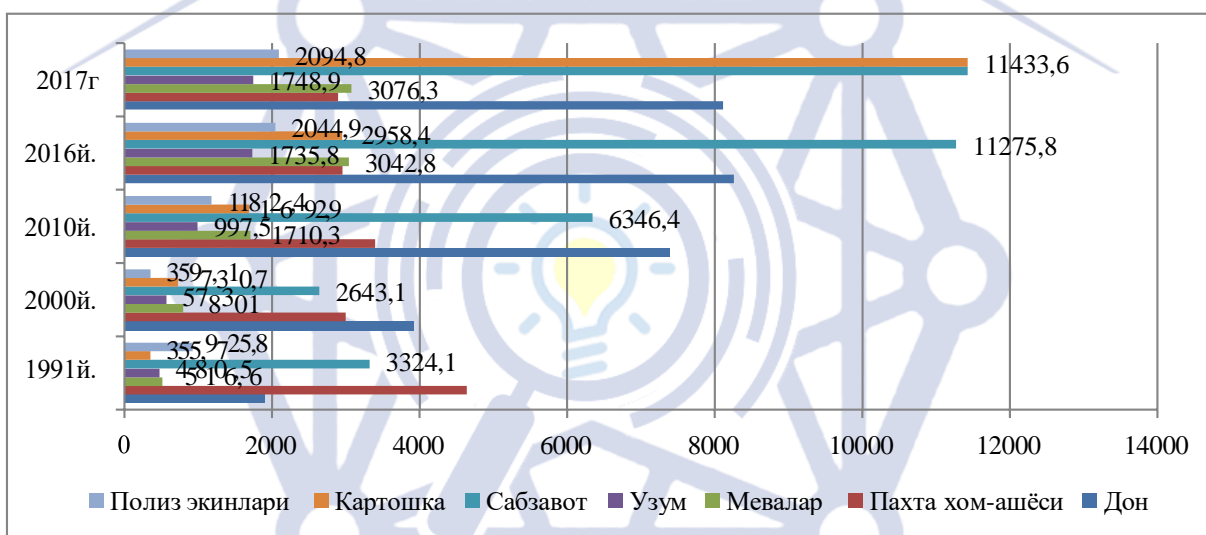
1-жадвал маълумотлари кўрсатмоқдаки 2016 йилда 1990 йилга нисбатан картошка экин майдонларининг улуши 2,3 баробарга, сабзавот 3,2 % дан 5,3% га, ўсган. Шу билан бирга озуқа экин майдонлари улуши 14,8% дан 8,9% га камайган.

1-жадвал

Ўзбекистонда қишлоқ хўжалиги экин майдонлари таркибининг ўзгариши динамикаси (1990–2016 йй., (% да) [8]

	1990й.	1995й	2000	2010	2016
	.	й.	й	й	
Экин майдонлари, жами минг га / %	4200,1 1	3628, 3	3778, 4	3708, ,7	3706
	100	100	100	100	100
Шу жумладан					
Дон маҳсулотлари	24,0	44,8	42,0	45,2	45,2
Техника экинлари	55,3	37,9	41,3	38,2	37,0
Шундан пахта	53,3	36,1	38,2	36,2	35,1
Картошка	0,9	2,1	1,3	1,9	2,2
Сабзавот	3,2	5,0	3,3	4,6	5,3
Полиз озиқбop маҳсулотлари	1,8	1,5	0,9	1,4	1,4
Озуқа экинлари	14,8	8,7	11,2	8,7	8,9

Мамлакатимизда қишлоқ хўжалигини босқичма-босқич ислоҳ этиш ва диверсификация қилиш натижасида мустақиллик йилларида дон мустақиллиги қўлга киритилди, озуқабоп қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш кескин ўсди. 2017 йилда 1991 йилга нисбатан дон маҳсулотлари етиштириш эса 4,2 баробардан зиёдга, картошка етиштириш 847,5% га, мевалар 595,5% га, узум 363,9%га, сабзавот маҳсулотлари 343,9%га, полиз экинлари 226,2%га кўпайди. Шу билан бирга пахта хом-ашёси ишлаб чиқариш ҳажми 37,6%га камайди. Унинг қишлоқ хўжалик маҳсулотларининг умумий ҳажмидаги улуши 47,7%дан 11%га қисқарди (қаранг: 1-расм).

1-расм. Ўзбекистон Республикасида қишлоқ хўжалиги озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқариш ҳажмининг ўсиши динамикаси (минг тонна)[9]

Таъкидлаш лозимки, ҳукуратимиз томонидан мамлакатимизда кўп тармоқли фермер хўжаликларини ва деҳқон хўжаликларини ривожлантириш борасида амалга ошириган чора-тадбирлари деҳқончилик соҳасида қишлоқ хўжалиги озиқ-овқат маҳсулотлари ҳажми ва уларнинг улушлари ўсишига эришилди.

Мамлакатимизда қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқаришни интенсивлаштириш, диверсификациялаш, замонавий агротехнологияларни жорий этиш,

уруғчиликни яхшилаш борасида амалга оширилган чора-тадбирлар натижасида қишлоқ хўжалиги экинларининг ҳосилдорлиги оширилди. Дон экинларининг ўртача ҳосилдорлиги гектарига 1991 йилдаги 17,3 центнердан 2016 йилда 45 центнерга, шунга мувофиқ

равишда буғдой ҳосилдорлиги 11,8 центнердан 47,9 центнерга, картошка 87 центнердан 225,1 центнерга, сабзавот 188 центнердан 271,1 центнерга, полиз маҳсулотлари ҳосилдорлиги 106 центнердан 209,4 центнерга. мева ва резаворлар 36,7 центнердан 134,5 центнерга, узум 50,9 центнердан 142,3 центнерга ўсди [10].

Мамлакатимизда чорвачилик соҳасида ҳам таркибий ўзгаришлар содир бўлмоқда. Мустақиллик йилларида йирик шохли қорамоллар сони 2,4 баробардан зиёдга, сигирлар сони 2 баробардан ортиққа ўсди. Шунингдек, қўй ва эчкилар ҳамда паррандалар сони шу даврда мос равишда 2 баробардан зиёдга ошди (қarang:

2- жадвал).

2-жадвал

Ўзбекистон Республикасида чорва моллари сонининг ўсиши динамикаси (йил бошида, минг бош) [11]

Чорва моллари турлари	1991й.					2018й.	2018йилда 1991йилга нисбатан %да
	1991й.	2000й.	2010й.	2016й.	2018й.		
Йирик шохли қорамоллар	5	5	9	11641,3	12414,7		242,8
Шу жумладан, сигирлар	2	2	3	4173,5	4418,3		208,3
Қўй ва эчкилар	10	8					204,5
Паррандалар	109,5	932,5	15340,9	19118,8	20680,5		202,6
	200,4	14510,0	37733,3	61359,2	71343,4		

Чорва моллари сонининг ўсиши натижасида чорвачилик маҳсулотларининг қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари умумий ҳажмидаги улуши 1990 йилдаги 36,6% дан 2016 йилга келиб 41% га ўсди. Бунга асосан деҳқон хўжаликларида чорва моллари сонининг ўсиши ҳисобига эришилди. 2017 йилда йирик шохли қорамолларнинг 94%, қўй ва эчкиларнинг 84,8%, паррандаларнинг 61,9% деҳқон ва томорқа хўжаликлари улушига тўғри келган[12]. Натижада 1990-2017 йилларда гўшт (тирик вазнда) ишлаб чиқаришсалкам 2,9 баробарга, сут 3,3 баробарга, тухум 5,3 баробардан зиёдга ўсди (3-жадвал).

3-жадвал

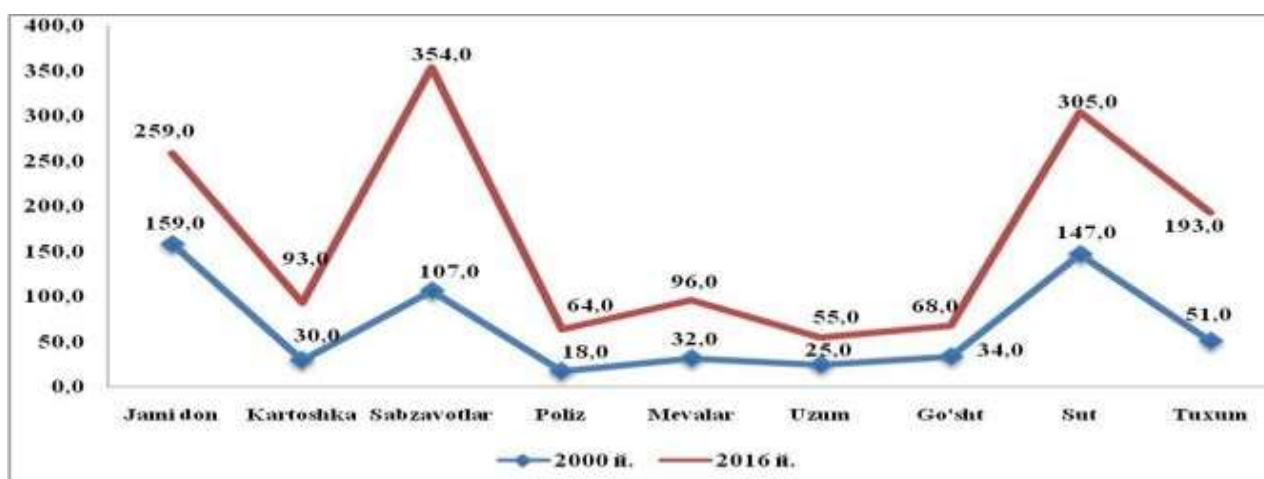
**Асосий турдаги чорвачилик маҳсулотларини ишлаб
чиқариш ҳажмларининг ўсиши динамикаси (минг тонна)[13]**

	1990й.	2000й.	2010й.	2015й.	2017й.	2017 йил йилга нисбатан %да	1991
Гўшт (тирик вазнда)	789 ,1	84 1,8	14 61,4	20 33,4	,1	2281	289,1
Сут	303 4,2	36 32,5	61 69,0	90 27,8	3,2	1008	332,3
Тухум, млн.дона	123 1,8	12 54,4	30 61,2	55 35,4	,5	6605	536,2

Қишлоқ хўжалиги озиқ-овқат маҳсулотлари ҳажмининг ва уни қайта ишлаш ҳажмининг ўсиши натижасида аҳоли жон бошига ишлаб чиқариш ҳажми ҳам ўсиш тенденциясига эга бўлди (қаранг: 1-расм).

Research Science and
Innovation House

2-расм. 2000-2016 йилларда аҳоли жон бошига ишлаб чиқарилган асосий қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари(кг, тухум-дона)[14]

Расм маълумотларидан кўришиб турибдики, 2016 йилда 2000 йилга нисбатан аҳоли жон бошига ишлаб чиқарилган жами дон маҳсулотлари 159 кг.дан 259 кг.га, картошка 3 баробардан зиёдга, сабзавотлар 3,4 баробарга, полиз маҳсулотлари 3,5 баробардан зиёдга, мевалар ҳам 3 баробарга, узум 2,2 баробарга, гўшт 2 баробарга, сут 2 баробардан зиёдга ва 3,8 баробарга яқин ўсган.

Аҳоли жон бошига асосий турдаги озиқ-овқат маҳсулотларининг ўсиши уларнинг Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти ва Ўзбекистон республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлиги томонидан белгиланган рационал истеъмол меъёрларига нисбатан бирмунча яқинлашишига, нон ва нон маҳсулотлари, сабзавотлар ҳамда ўсимлик ёғи бўйича эса ошиб кетишига олиб келди. Жумладан, аҳоли жон бошига нон ва нон маҳсулотларини ишлаб чиқариш ҳажми истеъмолнинг ЖССТ рационал меъёрларига нисбатан 206,3%ни, ЎзР ССВ меъёрларига нисбатан 192,7%ни, полиз ва сабзавотлар ишлаб чиқариш истеъмолнинг мос равишда 249,6% ва 261%ни ташкил этди (қarang: 4-жадвал).

4-жадвал

**Ўзбекистон Республикасида аҳоли жон бошига асосий
турдаги озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ва
унинг рационал истеъмол меъёрларига нисбати (2016 йил,
кг,%) [15]**

Маҳсулот турлари			Аҳоли жон бошига ишлаб чиқариш, кг	ЖССТ меъёрлар ига нисбатан, %	Ўзбекистон Республикаси ССВ меъёрларига нисбатан, %
Нон	ва	нон	248,6	206,3	192,7
маҳсулотлари					
Картошка			92,3	95,4	95,1
Полиз	ва	сабзавот	350	249,6	261
маҳсулотлари					
Мева ва резаворлар			94,2	85,2	90,4
Гўшт	ва	гўшт	69,8	99,6	120,6
маҳсулотлари					
Сут	ва	сут	308,8	76,4	74,8
маҳсулотлари					
Тухум, дона			202,3	83,2	73,8
Шакар			14,5	39,7	35,8
Ўсимлик ёғи			29,1	222,1	319,8

Ушбу жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, картошка, сут ва сут маҳсулотлари, тухум, мева ва резаворларни аҳоли жон бошига ишлаб чиқариш уларнинг рационал истеъмоли меъёлари даражасидан бирмунча камдир. Аммо шуни айтиш лозимки, мустақиллик йилларида, яъни 2016 йилда 1990 йилга нисбатан аҳоли жон бошига истеъмол қилиш гўшт ва гўшт маҳсулотлари 38,7% га, сут маҳсулотлари 45,6 % га, тухум 2,4 мартага яқин, сабзавот ва полиз маҳсулотларисалкам 2,7 мартага, картошка салкам 2 мартага, мева ва узум 6,3 мартага ўсди (қаранг: 5-жадвал).

5-жадвал

Ўзбекистон Республикасида асосий турдаги озиқ-овқат
маҳсулотларини истеъмоли (аҳоли жон бошига, кг)[16]¹.

	1990й.	2000й.	2010й.	2014й.	2016й.
Нон ва нон маҳсулотлари	170	167	160	173	170
Гўшт ва гўшт маҳсулотлари	31	34	38	42	42,5
Сут маҳсулотлари	183	162	239	248	266,4
тухум (дона	97	47	138	215	230,4
Сабзавот ва полиз маҳсулотлари	107	128	238	281	285
Картошка	29	36	45	55	57
Ўсимлик ёғи	12	12	13	22	22
Шакар	12	16	17	28	28
Мевалар, узум	23	42	83	142	145

Хулоса ва таклифлар

Ўзбекистон Республикасида озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш механизми учта муҳим жабҳани, яъни агросаноат мажмуасида озиқ-овқат ишлаб чиқаришни тартибга солиш ва рағбатлантириш, аҳолининг озиқ-овқат маҳсулотларига эришишини ва истеъмолини таъминлаш ва бу борадаги имкониятларини ошириш ҳамда озиқ-овқат хавфсизлигини бошқаришни ташкил этиш тизимини такомиллаштириб бориш бўйича дастак ва чоратадбирларни ўз ичига олади. Бизнингча, озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш механизми агросаноат мажмуасида озиқ-овқат ишлаб чиқаришни тартибга солиш ва рағбатлантириш соҳасида қуйидаги дастак ва чоратадбирларни ўз ичига олади:

- озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашнинг қонуний, ҳуқуқий-меъёрий асосини вужудга келтириш ва такомиллаштириб бориш;
- бюджет-солиқ воситалари орқали озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқаришни ривожлантиришни рағбатлантириш. Бунда солиқ имтиёзлари, дотация ва субвенциялар бериш назарда тутилади;
- пул-кредит сиёсати дастаклари воситасида озиқ-овқат ишлаб

чиқаришни рағбатлантириш. Бунда имтиёзли кредитлаш тизимининг жорий этилиши назарда тутилади;

- озиқ-овқат экспорти ва импортини божхона тарифлари ва тарифсиз тартиблаш. Бунда мамлакатда ишлаб чиқарилмайдиган ёки кам миқдорда ишлаб чиқариладиган озиқ-овқат маҳсулотларини импорт қилишни ҳамда маҳаллий ишлаб чиқарувчиларнинг озиқ-овқат, шу жумладан, қишлоқ хўжалиги озиқ-овқат маҳсулотларини экспорт и фаолиятини божхона тарифлари ёки тарифсиз тартибга солиш ва рағбатлантириш чора-тадбирлари амалга оширилади;

- Агросаноат мажмуаси (АСМ) тармоқларига инвестициялар киритишни рағбатлантириш. Бунда агросаноат мажмуаси тармоқларига, жумладан, қишлоқ ва балиқчилик хўжалиги, сув хўжалиги, озиқ-овқат саноати тармоқларига ички ва хорижий инвестицияларни киритишни, мамлакат минтақаларида, эркин аграр иқтисодий зоналар, қишлоқ хўжалиги кластерларини ташкил этишни рағбатлантириш, уларни ривожлантириш учун қулай ишбилармонлик муҳитини ривожлантириш чора-тадбирлари амалга оширилади;

- озиқ-овқат товарлари ишлаб чиқарувчиларини қўллаб-қувватлаш. Бунда қишлоқ хўжалиги озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқарувчи фермер, деҳқон хўжаликлари ва томорқа ер эгаларини, корхоналарни, озиқ-овқат саноати корхоналарини қўллаб-қувватланади ва улар фаолиятини рағбатлантирилади.

Ўзбекистон Республикасида қишлоқ хўжалиги озиқ-овқат маҳсулотларини ишлаб чиқариш ҳажмларини янада кўпайтириш ва ўсиш суръатларини жадаллаштириш, юксак ишлаб чиқариш самарадорлигига эришишда хорижий мамлакатларнинг амалий тажрибаларини жорий этиш мақсадга мувофиқдир.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Жонихонов М., Раҳмонов С. Озиқ-овқат дастури: мамлакат тараққиёти, иқтисодиёт барқарорлиги ва фаровонликнинг мустаҳкам асоси.//Халқ сўзи, 2014 йил 7июнь.

2. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз: Ўзбекистон

Республикаси Президенти лавозимига киришиш тантанали маросимига бағишланган Олий Мажлис палаталарининг қўшма мажлисидаги нутқи. //Халқ сўзи, 2016 йил 15 декабрь.

3. Зеркалов Д.В. Продовольственная безопасность [Электронный ресурс]: Монография / Д. В. Зеркалов. – Электрон. данные. – К. : Основа, 2009.

4. Лилия Ревенко. Продовольственная безопасность: решение возможно. https://mgimo.ru/files/226753/2012-09_interaffairs_Revenko.pdf.

5. Абулқосимов Х.П. Давлатнинг иқтисодий хавфсизлиги. Ўқув қўлланма.- Т.:Akademiya, 2012.-12-бет; Эргашев Х.Н. Ўзбекистонда озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашда суғуртанинг аҳамияти. //“Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг озиқ-овқат захираларини оширишдаги ўрни ва роли: муаммо ва имкониятлар” мавзусидаги Олий таълим муассасалариаро илмий-амалий анжумани илмий мақола ва маърузалар тўплами. 2018 йил 19 май.-Т.,2018. - 257-бет.

6. <https://daryo.uz/k/2018/04/30/uzbekiston-oziq-ovqat-xavfsizligi-reytingida-dunyoda-64-orinni-egalladi> Ўзбекистон озиқ-овқат хавфсизлиги рейтингида дунёда 64- ўринни эгаллади

7. Ўзбекистон Республикаси иқтисодий-ижтимоий тараққиётининг мустақиллик йилларидаги (1990-2010 йиллар) асосий тенденция ва кўрсаткичлари ҳамда 2011-2015 йилларга мўлжалланган прогнозлари: статистик тўплам. –Т.: Ўзбекистон, 2011. 85-86-бетлар.

8. Ўзбекистон республикаси йиллик статистик тўплам. — Тошкент: «Ўзбекистан» 2011. — 45-бет; Статистический ежегодник Республики Узбекистан. — Ташкент, 2013. — С.226, 246–248; Ўзбекистон кишлок хўжалиги. 2016 йил статистик тўплам. –Т., 2017.-23-бет маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган..

9. Ўзбекистон Республикаси йиллик статистик тўплами.-Т.,2013. 227-бет; Ўзбекистон худуд-ларининг йиллик статистик тўплами.-Т.,2014. 87-88-бетлар; Социально-экономическое положение Республики Узбекистан за 2017 год.-Т., 2018.- С.51,54-55 маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган.

10. Альманах Узбекистана 2013год. – Т., 2013.-С.113; Ўзбекистон кишлок хўжалиги 2016 йил. Стат.тўплам. –Т.,2016. –Б. 27-28; Ўзбекистон худудларининг йиллик статистик тўплами. 2016йил.-Т.,2017.-107-108-бетлар.

11. Альманах Узбекистана 2013год. Т., 2013. –С.114; Ўзбекистон худудларининг йиллик статистик тўплами.- Т.,2014.-92-93-бетлар; Ўзбекистон кишлок хўжалиги 2016 йил. –Т., 2016.-35-бет;Социально-экономическое положение Республики Узбекистан за 2017 год.-Т., 2018.-С.51 маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган.

12. Социально-экономическое положение Республики Узбекистан за 2017 год.- Т., 2018.-С.57.

13. Основные тенденции и показатели экономического и социального развития республики Узбекистан за годы независимости (1990-2010гг.) и прогноз на 2011- 2015гг.: Стат.сб.-Т.: «Узбекистан», 2011. –С.46; Ўзбекистон кишлок хўжалиги. Стат. тўплам 2016 йил. – Т., 2016.-Б.37; Социально-экономическое положение Республики Узбекистан за 2017 год.-Т., 2018.-С.54-55 маълумотлари асосида муаллиф томонидаг тузилган.

14. Ўзбекистон республикасида кишлок хўжалиги кўрсаткичлари//stat/uz

15. Қаранг: Соттиқулова Г.А. Ўзбекистонда озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашнинг ҳозирги ҳолати ва уни мустаҳкамлаш йўналишлари//”Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг озиқ-овқат захираларини оширишдаги ўрни ва роли: муаммо ва имкониятлар” Олий таълим муассасалариаро илмий-амалий анжумани илмий мақолалар ва маърузалар тўплами (2018 йил 19 май)-Т.: “ИМПРЕСС МЕДИА””, 2018.-197-198-бетлар;sisupr.mrsu.ru/2010-4-ARK/PDF/Makushkin.pdf., <http://news.21>. By/other-news/2011/11/17/410324.html.,<http://www.gnicpm.ru/UserFiles/norma-2010-diet.pdf>., [journals/kantiana.ru/upload/iblock/43f/jpynldkqtzbyrnc.pdf](http://journals.kantiana.ru/upload/iblock/43f/jpynldkqtzbyrnc.pdf) асосида тузилган.

16. Соттиқулова Г.А. Ўзбекистонда озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашнинг ҳозирги ҳолати ва уни мустаҳкамлаш йўналишлари//”Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг озиқ-овқат захираларини оширишдаги ўрни ва роли: муаммо ва имкониятлар” Олий таълим муассасалариаро илмий-амалий анжумани илмий мақолалар ва маърузалар тўплами (2018 йил 19 май)-Т.: “ИМПРЕСС МЕДИА””, 2018.- 198-198-бетлар; sisupr.mrsu.ru/2010-4-ARK/PDF/Makushkin.pdf., <http://news.21>. By/other-news/2011/11/17/410324.html. ,<http://www.gnicpm.ru/UserFiles/norma-2010-diet.pdf>., [journals/kantiana.ru/upload/iblock/43f/jpynldkqtzbyrnc.pdf](http://journals.kantiana.ru/upload/iblock/43f/jpynldkqtzbyrnc.pdf). маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилган.

Некоторые вопросы преодоления возможных ошибок студентов каракалпаков в обучении иностранного языка. Составления правильных предложении с немецким глаголом «hören»

Я. Курбанов КГУ им. Бердаха

Аннотация: В этой статье рассматривается о типичных ошибок студентов национальных аудитории, о контрольно - экспериментальных работах у студентов 3-4 курсов немецкого отделения с глаголом hören. Приведены мнения ученых-лингвистов, методистов по этой теме.

Ключевые слова: типичная ошибка, порядок слов, сказуемое, высказывание, употребление, нецелесообразный, анализ, рекомендация, семантика, синтаксический, валентность, преодоление, источник.

Прежде чем приступить к рассмотрению данного вопроса мы должны оговориться, что в связи с ограниченным объемом работы мы на анализе типичных ошибок каракалпаков «не можем подробно остановиться во-первых, во-вторых пятилетнее обучение составлению немецких различными глаголами и нами контрольно - экспериментальные работы у студентов 3-4 курсов немецкого отделения с глаголом hören конкретно представляют типичные ошибки студентов каракалпаков. Особенно проверка письменных контрольных работ показала, что ошибки студентов каракалпаков заключаются в основном.

А) в порядке слов немецкого предложения.

Так, студент-каракалпак исходя из чутья своего родного языка составляет такое неправильное немецкое предложение как. Er die Musik hört т.к. сказуемое в простом каракалпакском предложении стоит в конце высказывания.

Б) в общем употреблении глагола hören. Так, например, студент-каракалпак для выражения понятий есит слышат, тынла-слушать в немецком предложении употребляет лишь одну форму, т.е. hören, оставляя при этом значение глагола gehören, reagieren, т.е. hören, auf+akk

Ср. Er hört ihn, и возможен вариант. Er hört aut ihn

Проверка письменных работ показала еще многие ошибки студентов каракалпаков. Однако, часть этих ошибок связана с употреблением глагола

hören, а часть этих ошибок связана с употреблением глагола hören, а часть ошибок связана с общим недостаточным знанием лексики, грамматики немецкого языка. Поэтому мы считаем нецелесообразным дальнейший анализ этих ошибок. Мы далее даем некоторые рекомендации по преодолению указанных выше и возможных других ошибок студентов каракалпаков при составлении немецких предложений с глаголом.

При этом прежде всего для составления правильных предложений с глаголом hören мы предлагаем следующие варианты значений, употреблений и наконец, семантико - синтаксические модели валентностей глагола hören, которые соответствуют вскрытым нами валентным свойствам данного глагола.

- I. hören₂₍₃₎ (VI=Wahrnehmen, aufnehmen)
 - II. hören Sn, Sa./NS dass, ob, w,(I)
 - III. –Sn+anim. (Das Kind, die Katze hört den Fremden)
 1. +anim. (Er hört das Kind, den Hund)
 2. Abstr. (Er hört Musik)
 3. Act (Er hört das Brüllen) Act (Er hört, das er könn(t) (ob er kommt) wer kommt) Act (Er hört sie kommen)
 - I. hören₂ (V2=gehören, reagieren)
 - II. hören Sn, pS
 - III. Sn 1. +Anim (Das Kind der Hund hört ihn)
 4. Abstr. (als Hum) (Die Betriebsleitung hört auf seinen Rat).
- P=auf
P Sa
1. Hum (Die Schuler hören auf den Lehrer)
 2. Abstr. (Die Schuler hören auf seine Worte)

Мы надеемся, что студент-каракалпак, усвоив данные семантико-синтаксические модели глагола hören, сможет в дальнейшем составить правильные предложения при нем.

Для преодоления указанных ошибок нельзя ограничиться одними лишь поправками ошибок учащихся, а нужно дать объяснения, касающиеся особенностей материала в каракалпакском языке, и уже после этого указать им на отсутствие этих явлений в немецком языке и, что нужно, например составить или говорить предложение правильно [2, 76].

В методических источниках предлагается различные методы объяснения материала. Но нам необходимо выбрать из всех этих методов объяснения дедуктивный метод, т.к. валентность наших глаголов в двух языках не совпадает [3, 122]. По этому методу преподаватель сообщает правило студентам на родном каракалпакском языке, а студенты воспринимают и записывают в тетрадях и применяют данное на подобранном материале.

После объяснения правила преподаватель напишет на доске несколько примеров с глаголом hören.

Преподаватель подчеркивает объясненное правило в примерах переведет эти предложения на родной язык и указывает на отличие этих немецких компонентов и на соответствие их в каракалпакском языке

Дальше преподаватель продолжит работу над текстом при активном участии учащихся. Однако, одного объяснения явно недостаточно для приобретения практических умений.

Целесообразно дать специальные упражнения, учитывая специфику подного языка студентов. Эти упражнения могут состоять в предложениях. Можно применить в каракалпакской аудитории следующие упражнения;

1.Письменные упражнения;

а/ перевод с немецкого языка на каракалпакский язык;

б/перевод с каракалпакского языка на немецкий язык

в/составление ситуаций

г/заполнение пропусков в предложениях

Учитель пишет на доске несколько предложений, пропустив отдельные члены предложения.

Технику выполнения этого упражнения студенты знают. Она заключается в заполнении пропусков соответствующими словами, в понимании мысли на иностранном языке, при этом его произвольное внимание и мышление сосредоточены преимущественно на содержании высказывания, а не на материале для речи и отдельных операциях с ним, как при тренировке.

Кроме этого, для преодоления трудностей и ошибок учащихся каракалпаков при обучении немецким глаголам рекомендуются контроли и самоконтроли.

Крупный методист, автор многих методических работ И. Д. Салистра дает контролю такую характеристику. Главной задачей контроля, пишет он, является точное выяснение недоработки каждого учащегося и группы в целом в целом их устранения.

Он продолжает, что система контроля неразрывно связана с системой упражнений, является компонентом этой системы; следовательно объекты контроля полностью идентичны с объектами усвоения в каждый данный момент обучения. Это значит что на этом этапе усвоения когда происходит тренировочная работа контроль будет иметь своими главными объектами овладение определенными комбинациями этих трудностей а на этапе речевой практики объектами контроля будут сложные речевые умения.

В свою очередь, самоконтроль учащихся тоже играет огромную роль при преодолении трудностей и ошибок.

Самоконтроль является органическим компонентом всякого умения и навыка, так как реализация последних протекает нормально лишь в том случае, когда мозг контролирует их через соответствующие каналы [4,124-127].

Кроме этого и наконец, рекомендуется умелое применение технических средств при обучении иностранным языкам.

Research Science and Innovation House

Использованная литература

1. Бондцио В. Теория валентности «обучение языку. Иностранные языки в школе М. 1977 №5 с. 15
2. Курбанбаев А. К. Сопоставительная грамматика немецкого и карфкалпакского языков., Нөкис, 1989.
3. Салистра И. Д. «Основные средства и методы объяснения» Методика обучения немецкому языку М. 1958.
4. Салистра И. Д., «Самоконтроль в овладении иностранным языком» Очерки методов обучения иностранным языкам. М. 1966,с. 93
5. Степанова М. Д., Хельбит Г. Части речи и проблема валентности в современном немецком языке. М. Изд-во «Высшая школа», 1978, с.157
6. Степанова М. Д. Берков Л. Н. Понятие валентности в языке «Вестник» Ленградского госун-та. Серия истории языка и литературы. Л. 1981

Research Science and Innovation House

UDK: 638.145.5

ASALARINING HARAKATLANUVCHI A'ZOLARI

R.Jamolov-Farg'ona davlat universiteti-o'qituvchi
H. Raximov, A.Tojaliyev- Farg'ona davlat universiteti-talaba

Annotatsiya. Ushbu maqolada asalarilar qanoti parda qanotli hasharotlar orasida, ularni harakatlantiruvchi vosita bo'lib, ular asalari oyoqlariga hech qanday taaluqli bo'lmay, alohida holda vujudga kelganligi. Asalari qanotlarining tuzilishi to'g'risida har xil gipotezalar borki ularning ko'pchiligi hech qanday ahamiyatga ega emasligi. Asalari qanotlari g'umbaklik davridan boshlanib, uning tomirlanishi ko'zga tashlanib, tanadagi qon aylanish sistemasiga tutashgan haqidafi yo'riqnomalar yoritilgan.

Kalit so'zlar: tuxumlar, sut, lichinka, qurt, g'umbak, yigiruv bezi, pilla, asal qopchasi, o'rta ichak, ana, naycha, halqa, g'ovak, qon, kubital, qanotlar, muskullar, orqa qanot, old qanot.

МОБИЛЬНЫЕ ЧЛЕНЫ ПЧЕЛ

Р. Джамолов – преподаватель Ферганского государственного университета.

Х. Рахимов, А. Тоджалиев - студенты Ферганского государственного университета.

Абстракт: В этой статье крылья пчел относятся к числу крылатых насекомых, их средств передвижения, и они отделены от ног пчел. Существуют различные гипотезы о строении пчелиных крыльев, большинство из которых не имеют никакого значения. Начиная с периода крыльев пчелы, выделяется ее сосудистая сеть, а также указания о ее связи с системой кровообращения организма.

Ключевые слова: яйца, молоки, личинка, червь, грибок, фильера, кокон, соты, средняя кишка, матка, трубка, кольцо, пора, кровь, локтевая кость, крылья, мышцы, заднее крыло, переднее крыло.

MOBILE MEMBERS OF BEES

R. Jamolov-Fergana State University is a teacher

H. Rakhimov, A. Tojaliyev - student of Fergana State University

Abstract: In this article, the wings of bees are among winged insects, their means of locomotion, and they are separate from the legs of bees. There are various hypotheses about the structure of bee wings, most of which are of no importance. Starting from the period of the bee's wings, its vasculature is highlighted, and the instructions about its connection to the blood circulation system of the body are highlighted.

Keywords: eggs, milt, larva, worm, mushroom, spinneret, cocoon, honeycomb, midgut, queen, tube, ring, pore, blood, cubital, wings, muscles, hindwing, front wing.

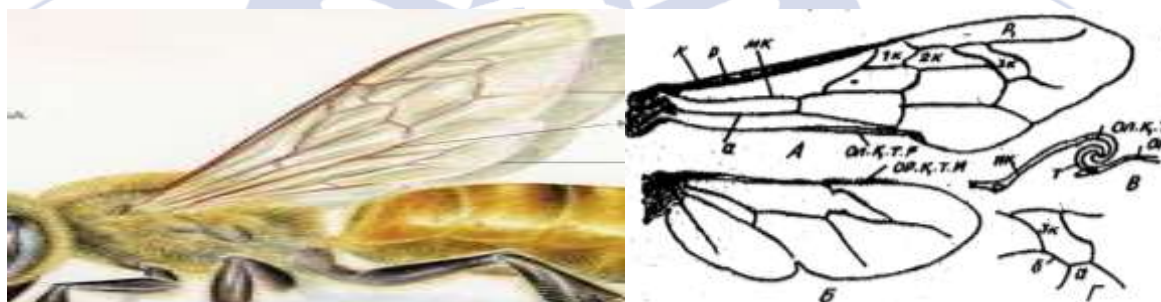
Kirish: Asalari qanotining tuzilishi parda qanotli hasharotlar orasida, ularni harakatlantiruvchi vosita bo'lib, ular asalari oyoqlariga hech qanday taaluqli bo'lmay, alohida holda vujudga kelgan. Asalari qanotlari g'umbaklik davridan boshlanib, uning tomirlanishi ko'zga tashlanib, tanadagi qon aylanish sistemasiga tutashgan bo'ladi. Asalari qanoti ikki juft bo'lib, o'rta va orqa ko'krak bo'g'imning o'simtasi hisoblanib, uchburchak shakldagi, pardalardan iborat. Qanotlari ingichka tomoni bilan ko'krak bo'limiga birikib turadi. Qanot ko'krakka birikkan joyiga xitin plastinkalar-skleritlar joylashgan. Oldingi qanotining asosida to'rta sklerit mavjud.

Asalari qanoti ikki xil-to'g'ri va qiyshiq muskullar yordamida harakatlanadi. To'g'ri muskullar bevosita qanotning asosiga birikadi va ular yordamida uchish vaqtida oldinga, uchmagan vaqtida orqaga harakatlanadi. Qiyshiq muskullar juda yaxshi rivojlangan, ko'krakning asosiy qismini egallaydi. Ular qanotning asosiga birikmaydi. Qiyshiq muskullar ko'krakning yon tomoniga yaqin joylashgan orqa qorin muskullariga va ular o'rtasiga joylashgan ko'ndalang muskullarga bo'linadi.

Tadqiqot metodologiyasi: Asalarning orqa qorin muskullari qisqarganda, ko'krakning orqa yarim halqasi pastga tushadi va qanotning asosi pastga tortilib, qanot pardalari yuqoriga ko'tariladi, ko'ndalang muskullar qisqarganda, orqa yarim halqa do'ngroq ko'tarilib, qanot tomiri va uning pardasi pastga tushadi. O'rta ko'krakdagi pastki yarim halqaning ustki chetidagi do'nglik yordamida, qanotning tashqi cheti yuqoridan pastga qarab, murakkab harakat qiladi. Orqa qanotlarining orqa-qorin va ko'ndalang muskullari bo'lmaydi.

Asalari qanoti har xil shaklda, asosan uchburchak shaklda tuzilgan bo‘lib, har qaysi qanot ikkita yaproqchadan iborat, bular o‘rtasidan ko‘pincha to‘rt tomoni berk qanotchalar hosil qiladigan tik va ko‘ndalang tomirlar o‘tadi. Qanot tomirlari pardalarini ko‘tarib turuvchi mexanik tirgaklar vazifasini bajaradi, biroq ichi g‘ovak, ba’zi tomirlar orqali oziq moddani keltiradigan qon harakat qiladi va traxeya (nafas olish naychasi) hamda nerv tolalari keladi. Qolgan tolalarni ichi g‘ovak bo‘lmaydi. Qanotlardagi uzunasiga ketgan tomirlar juda katta ahamiyatga ega bo‘lib, bu tomirlar orqali oziq moddasi qanotga o‘tadi va qanotni tutib turadi. Asalarining qanot tomirlari qon serkulyasiyasi va nerv sistemasi borligi aniqlangan, bu modda almashinuvi jarayonda doimo ishtirok etadi. Shu sababli ona asalari qanotlarini kalta qilib qirqishda (manipulyasiya qilishda) juda ehtiyot bo‘lish talab etiladi.

Asalari qanotlarining tuzilishi.

A-old qanot, B-orqa qanot, V-qanotlarining bir biriga tutashadigan ilmoqchalari, G-qanotlarning kubital indeksini xisoblash sxemasi, a,b – uchinchi kubital chiziqlarining oralig‘i (3K); kubital indeks tenglamasi $a \times 100\%$; K-kostal, R-radial, MK-medial-kubital, a-anal naycha tomirlari, R-radial kataklari, 1K,2K,3K-birinchi,ikkinchi kubital kataklar, Ol. K,T,F-old qanotining tutashish xalqachasi, Or. K,T,I – orqa qanotining old qanot bilan tutashish ilmoqchalari, T-tutashgich.

Asalari qanotlaridagi tomirlarning ko‘ndalang va uzunasiga joylanishi katta ahamiyatga ega. Bu tomirlar asalarilar uchgan vaqtida, uning qanotlarini mustahkam tutib turadi. Ko‘ndalang va uzunasiga joylashgan tomirlar bir-biri bilan kesishganida katakchalar hosil qiladi. Ana shu katakchalar yordamida hasharotlarni qaysi turga mansubligini aniqlashda, zootexniyada seleksiya va naslchilik ishlarini olib borishda katta ahamiyatga ega ekanligi aniqlangan.

Asalari qanotidagi uzun tomirlar bir necha xillarga bo‘linadi: 1) Kostall tomir, qisqich “S” bilan belgilanadi bu tomir qanot to‘ridan chiqib, uning oldingi cheti bo‘ylab keladi; 2) Subkostal tomir “Ss”, birinchi tomirdan keyin qanot tubidan chiqib odatda qisqa vaqt qanotning oldingi chekkasiga borib taqaladi; 3) Radial tomir “R” bo‘lib subkostal tomirdan keyin qanot tubidan chiqadi. Bu tomir ko‘pincha 5 ta tarmoq beradi, buning ustiga radial tomir tarmoqlari qanotning oldingi va tashqi chekkasiga etib borishi mumkin; 4) Medial tomirlar “M”, radial tomirlardan keyin joylashgan bo‘lib, tarmoqlaydi, uning uchi qanotning tashqi chekkasiga borib taqaladi; 5) kubital tomir “Si”, medial tomirdan keyin keladi, qanot ildiz tubidan chiqadi ba‘zan uchlari qanotning tashqi yoki orqa, chekkasiga borib taqaladigan ikki tarmoqqa bo‘linadi; 6) Anal tomirlar “A”, qanot tubidan chiqadi, ammo tarmoqlanmaydi va har qaysisi qanotning orqa ba‘zan tashqi chekkasiga mustaqil ravishda borib taqaladi. Anal tomir ko‘pincha aksilyar tomir deb aytiladi.

Asalarining uchishi. Asalarining orqa qanotining chetki qismida mayda ilmoqchalar bo‘lib, ana shu ilmoqlar yordamida oldingi qanotlarining orqa qismidan tezlikda birikib oladi, uchish vaqtida oldingi va orqa qanotlar birikib, yaxlit umumiy bir maydon sathini hosil qiladi va asalari gavdasini havoda ko‘tarib yuradi. Iishchi va erkak asalari qanotlarida 17 tadan 25 tagacha, o‘rtacha 21 ta ilmoqchalardan tashkil torgan bo‘lib, bu ko‘rsatgich janubiy rayonlarda shimolga nisbatan ancha ko‘pdir. Ona asalari qanotlaridagi ilmoqlar esa, ularga nisbatan ancha kam bo‘lib 13 tadan 25 tagacha, o‘rtacha 19 tani tashkil etadi.

Asalarining uchish tezligi uchish vaqtida sekundiga 200-250, hamda yuk bilan uchganda 850-900 martagacha qanot qoqadi, uyasini shamollatadigan asalarilar esa sekundiga 85-235 marotaba qanot qoqadi. Uchish tezligi yuk bilan kelganda soatiga o‘rtacha 27,5 kilometrni va yuksiz kelganda esa 12,5-33.5 km ni tashkil etadi. Lekin qisqa masofalarda uchish tezligi soatiga 60-62 km gacha oshadi. Asalarilar suv ustiga juda sekin uchadi, chunki oynaday tiniq suv havzalarida, ular uchish nuqtasini yo‘qotadi va suvga tushib nobud bo‘ladi. Shamolga qarshi uchganda, shira manbalarini topganda ular uchish tezligini bir muncha oshiradi.

Asalari uchish vaqtida ko‘p energiya sarflaydi. Asalari gemolimfasi tarkibini 2% gachasini qand moddasi tashkil qiladi, agarda qand moddasi 1% ga tushib qolsa, asalari ucholmaydi yoki qandning miqdori 0,5 % ga tushib qolsa, asalari harakatlanishdan to‘xtab qoladi. Asalari uchish vaqtida 1 soatda 10 mg qand modddasini sarflaydi. Asal qopchpsi to‘lgan vaqtda 15 minut ucha oladi, bu davrda

ular 6-8 km masofani uchib o‘tadi. Asalari havoda uchish vaqtida o‘ziga xos uchish holatlarini namoyish etadi. Ular havoda oldinga qarab, orqaga qarab, yon tomonga qarab uchadilar, hamda havoda to‘xtagan joyida muallaq holda uchib turish xususiyatiga ega.

Xulosa: Asalari uchish vaqtida muskullarining modda almashinishi xususiyati juda ham kuchayadi. Asalari uchish vaqtida 1gr muskul hisobida 2400 kalloriya energiya ishlab chiqaradi, bu ko‘rsatgich inson yuragidagi muskullar kuchiga nisbatan 10 marotaba ko‘pdir. Asalari uchish vaqtida uchmaydigan vaqtga nisbatan 50 marotaba ko‘p kislarod sarflaydi. Shuningdek, asalari ochiq va tiniq quyoshli kunlarda havo haroratini $12+14^0$ darajaga ko‘tarilganda ish faoliyatini boshlab, harorat $38-40^0$ darajaga borganda uchish faoliyatini pasaytiradi.

Asalari daladan shira to‘plashga uchganda 1 soatu, 02 minutni va o‘z uyasiga qaytib kelishda esa 15 minut vaqtni sarflaydi shu davrda ular 10-15 marotaba o‘z uyasidan chiqib uchadi. Asalarilar gul shirasi to‘plashga 35-40 minutni va gulchang to‘plashda esa 12-16 minut vaqtni sarflaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O.,zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 16 oktyabrdagi “Respublikamizda asalarichilik tarmog‘ini yana rivojlantirish chora-tadbirlari to‘risida”gi PQ-3327-sonli qarori.
2. Gulov A.N., Borodachev A.V., Beryozin A.S. Vozrast trutney i kachestvo trutney. “Pchelovodstvo”, 2015, №4, str. 24-26.
3. Jamolov, R. Q., Xatamova, D. M., & Xolmatova, M. A. (2022). Asalarilar oilasining yashash tarzi. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 666-671.
4. R.Jamolov., O.To‘rayev, D.Xatamova. “Asalarichilik asoslari”, Farg‘ona “Classik”, 2022.
5. Jamolov R., Boboyev B., O.,Ktamjonov S. Farg‘ona vodiysida ona asalari yetishtirishning asalarichilikni rivojlantirishdagi va oila mahsuldorligini oshirishdagi ahamiyati //Science and innovation. – 2022. – T. 1. – №. d7. – c. 43-49.
6. Jamolov, R. Q., Xatamova, D. M.,Xolmatova, M. A. (2022). Asalarichilik va uning ahamiyati. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 2(10-2), 644-649.

7. Р Жамолов, Г Абдуллаева, Н Ҳайдарова THE ROLE OF WATER AND SALT IN THE LIFE OF BEES: [https://Doi. Org/10.47100/Conferences.V1i1.1334](https://doi.org/10.47100/Conferences.V1i1.1334). In RESEARCH SUPPORT CENTER CONFERENCES (No. 18.06)*... - UIF-2022, 2021

8. Jamolov, R; To‘Raev, O; Abduvaliyev, B Maturation And Changes Of Sperm Depending On The Age Of Male Bees Raised In The Conditions Of Fergana Region Science And Innovation, 2022

9. Давронов, Қахрамонжон; Тешабоев, Нодирбек Микроэлементли Ўғитларни Ўсимликни Барги Орқали Қўллашнинг Ғўзани 1000 Дона Чигит Вазни Ҳамда Бир Қўсакдаги Пахта Вазни Нинг Ўзгаришига Таъсири Science And Innovation, 2023.

10. Рапикжон Қўшматович; Тешабоев, Нодирбек Икромжонович фарғона водийсида она асаларини сунъий усулда уруғлантириш учун эркак асалари етиштириш технологияси Academic Research In Educational Sciences, 2022

Research Science and
Innovation House

UDK: 638.145.5

**O‘zbekistonda asalari zaxri yetishtirish–bu usulni xalq xo‘jaligidagi
axamiyati va istiqbollari**

**Jamolov Rapiqjon Qo‘shmatovich-Farg‘ona davlat universiteti-o‘qituvchi.
Raximov Xikmatillo, Tojaliyev Abduhalim –talabalar**

Annotatsiya: Asalarichilik mahsulotlari ichida asalari zaxri–(apitoksin) eng qimmatlisi hisoblanadi. Asalari nish a‘zolari va uning zaxari to‘g‘risidagi malumotlarni birinchi bo‘lib Golland vrachi Jan Svammerdam yozib qoldirgan. Lekin u asalari tanasidagi kichik va katta zaxar bezi va ulardan oqib chiqadigan suyuqlik to‘g‘risida ma‘lumot keltirmagan. Asosan asalari nish azozi asosida ikki xil zaxar bezlari bo‘lib, ular katta va kichik zaxar bezlaridir. Ishchi asalari katta zaxar bezining uzunligi 9-20 mm, ona asalari yesa 30-49 mm bo‘ladi. Ushbu maqolada asalari zaxar qopida zaxar to‘planishi, uning qaysi asalari zotiga mansubligi, hamda qaysi yil fasillarida olinganligi, asalarilarning oziqasi tarkibiga bog‘liqligi do‘grisidagi ma‘lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: asalari zaxari, apitoksin, asalari nishi, kichik zaxar bezi, kata zaxar bezi, asal, gulchang, prapolis, suv, protein zaxarli (zaxarli oksil), ortofosfat ksilota, chumoli kislotasi, ateraskleroz, asalari nishi, gistamin, fosfolipaza, kasseta, elektrofarez, ionofarez.

**Production of bee venom in Uzbekistan - the importance and prospects of
this method in the national economy**

Jamolov Rapiqjon Kushmatovich-Fergana State University- teacher.

The son of Rakhimov Khikmatillo, Tojaliyev Abduhalim – students

Abstract: Among beekeeping products, bee venom (apitoxin) is the most valuable. Dutch physician Jean Swammerdam was the first to write down the information about the members of the bee hive and its venom. But he did not provide information about the small and large poison glands in the body of bees and the liquid that flows from them. Basically, bees have two types of venom glands based on their niche, they are large and small venom glands. The length of

the large venom gland of worker bees is 9-20 mm, and that of queen bees is 30-49 mm. This article contains information on the accumulation of poison in the bee venom sac, which species of bee it belongs to, as well as the time of year it is collected, and the dependence on the composition of bee food.

Key words: bee venom, apitoxin, bee hive, small venom gland, cat venom gland, honey, pollen, propolis, water, protein poison (toxic oxy1), orthophosphate xylate, formic acid, atherosclerosis, bee hive, histamine, phospholipase, cassette, electrophoresis, iontophoresis.

Производство пчелиного яда в Узбекистане – значение и перспективы этого метода в народном хозяйстве

Джамолов Рапикжон Кушматович- учитель Ферганского
государственного университета.

Рахимова Хикматилло, Тоджалиев Абдухалим – студенты Ферганской
государственного университета

Аннотация: Среди продуктов пчеловодства наиболее ценным является пчелиный яд (апитоксин). Голландский врач Жан Сваммердам первым записал информацию о членах пчелиного улья и его яде. Но он не предоставил информации о малых и больших ядовитых железах в организме пчел и жидкости, вытекающей из них. По сути, у пчел есть два типа ядовитых желез в зависимости от их ниши: большие и малые ядовитые железы. Длина большой ядовитой железы рабочих пчел 9-20 мм, пчелиных маток 30-49 мм. В данной статье содержится информация о накоплении яда в пчелином яде, к какому виду пчел он принадлежит, а также о времени года его сбора и зависимости от состава пчелиного корма.

Ключевые слова: пчелиный яд, апитоксин, пчелиный улей, малая ядовитая железа, кошачья ядовитая железа, мед, вода, белковый яд (токсичный бэлок), ортофосфат ксилот, муравьиная кислота, атеросклероз, пчелиный улей, гистамин, фосфолипаза, кассета, электрофорез, ионофорез.

Kirish: Asalarichilik mahsulotlari orasida ari zahari (apitoksin) eng qimmatli hisoblanadi. Asalari bo‘shliqlarining anatomik tuzilishi haqidagi ma’lumotlar faqat

Dyufurning (1841) monografiyasida to‘liq tavsiflangan va u asalarilarning mayda zaharli bezlari haqida juda ko‘p qimmatli ma‘lumotlarni yozib qoldirgan.

Asalarilarning biologik va anatomik tuzilishiga qarab ikki xil zahar bezlari mavjud bo‘lib, ular katta zahar bezi va kichik zahar bezidan iborat. Ishchi asalarilarning zahar bezining uzunligi 9-20 mm, ona asalarilarniki esa 30-49 mm. Asalarilarning zaxar qopchasida zaharning to‘planishi uning zotiga, yil fasliga va istemol qilgan ozuqasiga bog‘liq bo‘lib, bir dona asalari chaqishida zahar miqdori 0,2-0,4 mg ni tashkil qiladi. Asalari zahari rangsiz, tiniq suyuqlik bo‘lib, xushbo‘y hid va achchiq nordon ta‘mga va kislotalik xususiyatga ega. Taqqoslama og‘irligi 1,1313 ga teng. Zahar havoda tez qotadi.

Tadqiqot materiallari va metodikasi: Zahar tarkibi suv, zaharli oqsil, xlorid ortofosfat kislotasi, chumoli kislotasi, efir moylari bo‘lib, bu moddalar asosan inson tanasini shikastlaydi va bezovta qiladi. Bundan tashqari, K, Ca, P, Fe, Mg, Cu, Ru, Li, Mn, Cl, I, S, gistamin va fosfolipaz-A kabi moddalar borligi qniqlangan. Asalari zahari uzoq yillar davomida quruq joyda saqlanishi mumkin. Hatto +2, -7, -15 C harorat ham zaharni saqlash uchun qulay muhit hisoblanadi. Asalari zahari organizmda yurak mushaklarining ishini kuchaytiradi va arterial qon bosimini pasaytirish imkonini beradi. Asalari zahari metabolizmga ayniqsa samarali ta‘sir ko‘rsatadi, bu qondagi xolesterin miqdorini kamaytirish zarur bo‘lganda, aterosklerozda ayniqsa muhim hisoblanadi. (Special Issue 6), 964-967 b.

Tadqiqot natijalari: Asalari chaqqanda, stilet, ya‘ni nayza qismi chaqishi bo‘ylab tashqariga chiqib, tanaga sanchiladi va nayzasidagi chaqishning harakatiga qarama-qarshi joylashgan asalarilarning ilgaklari nishni tortib olishga yo‘l qo‘ymaydi va asalarilar uchishga harakat qilganda, uning nayzasi uzilib qoladi. Bu vaqtda ari zaxar qopchasidan organizmga 0,2-0,3 mg zahar oqib chiqadi. Asalarilar chaqqandan so‘ng shikastlanganda 3-4 soatdan keyin nobud bo‘ladi. Asalari zahari ishchi asalarilarning kata va kichik zahar bezlari tomonidan ishlab chiqariladi, zahar qopchasida saqlanadi va ortiqcha zahar ari chaqqanda organizmga singib ketadi. Asalari zahari tarkibi 60 foizgacha suvni o‘z ichiga oladi va u havoda tez qotib qoladigan achchiq va kuydiruvchi ta‘mga ega sarg‘ish suyuqlikdir.

Quruq zahar tarkibida juda ko‘p oqsillar, aminokislotalar, yog‘lar, chumoli kislotasi va noorganik birikmalarga qaraganda ko‘proq magniy mavjud. Voyaga yetgan asalarilar 0,4-0,6 mg zahar ajratadi, asalarilarad zahar bezlar asalari

hayotining 12-14 kunida eng ko‘p zahar hosil qiladi. Sanoatda asalari zaharini yig‘ish uchun maxsus elektr moslama mavjud bo‘lib, u asalarilar uyasiidagi nasl romlari orasiga yoki ustidagi yelkalarga quyiladi. Bitta ari oilasida taxminan 0,1 mg quruq zahar olish mumkin. 10 000 ta asalaridan 1 grammga yaqin zahar olish mumkin. (Qahramonov B., Isamuhamedov A., Ballasov U. 2009. R. Jamolov., O. To‘rayev., “Asalarichilik asoslari”. 2022.)

Asalari zaxari olish moslamasi - stinger kassetasi oynaga o‘ralgan simga ega bo‘lib, simning uchi quvvat manbai va batareyaga ulangan. Derazaning o‘rtasi o‘yilgan. Yog‘ochning uzunligi 470 mm, pastki relsning uzunligi 435 mm, u 14 mm eman taxtasidan qilingan. Voyaga yetgan asalarilar 0,4-0,8 mg zahar chiqaradi, zahar bezlari eng ko‘p zaharli suyuqlikni ari hayotining 12-14-kunida ishlab chiqaradi, asalari zahari asosan sharbat yig‘ish vaqtigacha olinadi bu davrda juda ko‘p zahar ishlab chiqaradi. Zaharni ajratib olish moslamasi (kasetalar) chuvalchang romlaridan, asal romlaridan esa 2 santimetr uzoqlikda joylashgan. Bitta aridan taxminan 0,1 mg quruq zahar olish mumkin. 10 000 ta asalaridan 1 g zahar olish mumkin. Reylar ichki tomondan 8 mm yivga ega. Yivning kengligi 8 mm va chuqurligi 5 mm, temir yo‘lning yuqori qismida har 5 mm dan simni chizish uchun 1 mm yo‘li chiziq mavjud. Bitta zaharni qabul qiluvchi qurilma atrofiga 59-60 qator 0,2 mm sim o‘ralgan. Buning uchun taxminan 40 metr sim kerak bo‘ladi. Qurilmaga tortilgan sim oynaga 2 mm ga tegmasligi kerak. Elektr quvvati 12 volt bo‘lib, uning quvvati 9 voltdan oshmasligi kerak. Chiqish oqimining zarba ketma-ketligi $0,5-0,5 \pm 0,1$ Gs ni ta‘minlashi kerak, 12 voltli batareya 6-8 soat davom etishi mumkin. Qabul qilish moslamasi uyaga quyilganda, unga tortilgan sim qattiq ramkadan 20 mm masofada joylashgan bo‘lishi kerak. Ushbu zaharni ajratib olish moslamalari kunning yarmida uyaga joylashtiriladi va oqim 3 soat davomida ulanadi. Agar u 4 soatdan ko‘proq vaqt davomida ulansa asalarilar nobud bo‘ladi. Sovuq kunlarda zahar olish tavsiya etilmaydi, zaxar olingandan so‘ng, asalarilar tez-tez uchib ketishadi va sovuqda nobud bo‘lishi mumkin. Zahar olingandan so‘ng 10-15 minut o‘tgach qotib qoladi. Shundan so‘ng qurilmani o‘chirib tashlashingiz mumkin. Asalari oilalaridan har 12-15 kunda shu usulda zahar olinsa, asalarilar mahsuldorligiga katta ta‘sir qilmaydi. Erta bahorda, kuchsiz oiladan asal olingandan so‘ng, ular lichinkalarni boqish paytida va qishga ketishdan oldin zahar olish taqiqlanadi. (Special Issue 8), 630-634 b)

Xulosa: Asalari zahari bilan davolash 1959-yil 10-martda sobiq Ittifoq sogʻliqni saqlash vazirligi tomonidan tasdiqlangan yoʻriqnomalar asosida amalga oshirilgan. Tibbiyotda asalari zahari bilan davolash bir necha xil usullarda amalga oshiriladi. (Asqarov I.R. «Sirli tabobat» 2021. B.A. Temnov 1984 y.)

Jumladan:

- 1) Asalarilarga tabiiy chaqtrish yoʻli bilan.
- 2) Asalari zahari ampularida suyuq dori vositalarini teri ostiga yuborish orqali.
- 3) Asalari zaharidan tayyorlangan preparatlarni elektroforez, iontoforez va inhalatsiyalash.
- 4) Asalari zaharidan tayyorlangan turli xil suyultirilgan malhamlar yordamida.
- 5) Asalari zaharidan tayyorlangan turli tabletkalar bilan.

Respublikada asalarichilik tarmogʻi faqat tovar asal ishlab chiqarishga yoʻnaltirilgan boʻlib, bu soha rivojiga salbiy taʼsir koʻrsatmoqda. Masalan: Respublikamizdagi asalarichilik xoʻjaliklari yiliga 350-400 kg dan ortiq asalari zahari olish imkoniyatiga ega boʻlib, bu zaharning har bir grammi jahon bozorida 100 AQSH dollaridan yuqori turadi va shundan kelib chiqib yiliga 39-40 million dollar qoʻshimcha daromad olish mumkin. 10-25 dona asalari zahari kattalar uchun toʻliq (zaharli) dozadir. 500 yoki undan ortiq ari chaqishi odamni oʻldirish holatiga olib kelishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 16 oktyabrdagi “Respublikamizda asalarichilik tarmogʻini yana rivojlantirish chora-tadbirlari toʻrisida”gi PQ-3327-sonli qarori.
2. Gulov A.N., Borodachev A.V., Beryozin A.S. Vozrast trutney i kachestvo trutney. “Pchelovodstvo”, 2015, №4, str. 24-26.
3. Jamolov, R. Q., Xatamova, D. M., Xolmatova, M. A. (2022). Asalarilar oilasining yashash tarzi. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(10-2), 666-671.
4. R.Jamolov., O.Toʻrayev, D.Xatamova. “Asalarichilik asoslari”, Fargʻona “Classik”, 2022.
5. Jamolov R., Boboyev B., Oʻktamjonov S. Fargʻona vodiysida ona asalari yetishtirishning asalarichilikni rivojlantirishdagi va oila mahsuldorligini oshirishdagi ahamiyati Science and innovation.–2022.–t. 1.–№. d7.–c. 43-49.

6. Jamolov, R. Q., Xatamova, D. M., Xolmatova, M. A. (2022). Asalarichilik va uning ahamiyati. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(10-2), 644-649.

7. R.Q.Jamolov, O.T.Avazxonova, M.D. Mirzobiddinova, A.N. Ergasheva. [Asalarizorda asal tortish texnologiyasi](#). Science and innovation 2 (Special Issue 6), 964-967 b.

8. R.Jamolov. [O‘zbekistonda asalari zotlarini tanlash va parvarishlanayotgan asalarilar irq lari tarkibi](#). (Science and innovation 2 (Special Issue 8), 630-634 b)

9. Jamolov, R; To‘Raev, O; Abduvaliyev, B Maturation And Changes Of Sperm Depending On The Age Of Male Bees Raised In The Conditions Of Fergana Region Science And Innovation, 2022

10. Давронов, Қахрамонжон; Тешабоев, Нодирбек Микроэлементли Ўғитларни Ўсимликни Барги Орқали Қўллашнинг Ғўзани 1000 Дона Чигит Вазни Ҳамда Бир Қўсакдаги Пахта Вазни Нинг Ўзгаришига Таъсири Science And Innovation, 2023.

11. Рапиқжон Қўшматович; Тешабоев, Нодирбек Икромжонович фарғона водийсида она асаларини сунъий усулда уруғлантириш учун эркак асалари етиштириш технологияси Academic Research In Educational Sciences, 2022

Research Science and Innovation House

UDK: 638.145.5

Asalarilarning g‘umbak oldi va g‘umbaklik davri

Jamolov Rapiqjon Qo‘shmatovich-Farg‘ona davlat universiteti
o‘qituvchi

Raximov Hikmatillo, Tojaliyev Abduxalim-Farg‘ona davlat universiteti
talaba

Annotatsiya. Ushbu maqolada asalarilarning g‘umbak oldi va g‘umbaklik rivojlanish metaforfaza bosqichi faqat to‘liq o‘zgaruvchi hasharotlarga xosligi, ularning qurtchalari rivojlanib bo‘lgach, so‘ng oziqlanmay, harakatsiz holatga kelib, oxirgi marta po‘st tashlashi va g‘umbakka aylanishi haqidafi yo‘riqnomalar yoritilgan.

Kalit so‘zlar: tuxumlar, sut, lichinka, qurt, g‘umbak, yigiruv bezi, pilla, asal qopchasi, o‘rta ichak, ingichka ichak, malpigiy naychalari, yurak, qon, jinsiy bezlar, diploid, gaploid.

Предпузырный и улейный период пчел

Джамолов Рапикжон Кушматович – преподаватель Ферганский
государственный университета

Рахимов Хикматилло – студент Ферганского государственного
университета

Абстрактный: В данной статье метафазная стадия развития и метаморфоза медоносных пчел характерна только для полностью метаморфизованных насекомых, после развития личинок они не питаются и становятся малоподвижными, в последний раз сбрасывают кожу и попадают в улей. для обращения покрыты.

Ключевые слова: яйца, молоко, личинка, червь, губка, фильера, кокон, медовый мешок, средняя кишка, тонкая кишка, мальпигиевы каналцы, сердце, кровь, половые железы, диплоид, гаплоид.

Pre-bubble and beehive period of bees

**Jamolov Rapikjon Koshmatovich-Fergana State University is a teacher.
Rakhimov Hikmatillo. Tojaliyev Abdukhalim- is a student of Fergana
State University.**

Abstract: In this article, the metaphase stage of honey bee development and metamorphosis is characteristic only of fully metamorphosed insects, after the development of their larvae, they do not feed and become inactive, they shed their skin for the last time and enter the hive. Instructions for circulation are covered.

Key words: eggs, milk, larva, worm, sponge, spinneret, cocoon, honey sac, midgut, small intestine, Malpighian tubules, heart, blood, gonads, diploid, haploid.

Kirish: Asalarilarning g‘umbak oldi va g‘umbalik davri rivojlanish metaforfaza bosqichida, faqat to‘liq o‘zgaruvchi hasharotlarga xosdir. Ularning qurtchalari rivojlanib bo‘lgach, so‘ng oziqlanmaydi, harakatsiz holatga kelib, oxirgi marta po‘st tashlaydi va g‘umbakka aylanadi.

G‘umbalikga kirishdan oldin rostanib olgan qurtcha, yigiruv bezlari ishlab chiqaradigan suyuq moddalari yordamida, o‘ziga pilla yasashga kirishadi. Qurtcha suyuqlik moddasi bilan pilla devorlarini va tagini suvab chiqadi. Havo ta‘sirida bu suyuqlik tezda qotadi va pilla ichida yana bir qavat uyacha hosil qiladi. Qurtchalarning pilla yigirish xususiyati, uning tashqi muhit o‘zgarishlarga moslanish vositalaridan biri hisoblanadi. Chunki qurtcha a‘zolarining o‘shish bosqichi eng ma‘suliyatli davr bo‘lib, bu davrda ular tabiatning salbiy ta‘siriga ko‘proq tushib qolishi mumkin. Qurtcha pillasining biologik ahamiyati-rivojlanayotgan asalari avlodlarini g‘umbalik bosqichida, tashqi ta‘ssurotlardan saqlab qolishdan iborat.

Tadqiqot metodologiyasi: Asalari katakcha ichida pilla o‘rayotgan davrida bir necha bor bosh qismini pastga tushurib va aksincha, aylanib turadi. Ana shu aylanishlarda 15 minutdan 30 minutgacha vaqt sarflaydi, qurtchalar pillaga o‘ralish vaqtini ikki kunda tugatadi yoki tuxum qo‘yilgandan so‘ng 10-11-chi kunlarida boshlab tugallanadi. Asalari g‘umbagining ichki tuzilishida ham ko‘pgina o‘zgarishlar ro‘y beradi, oldingi qismida asal qopchasi, rivojlanadi. O‘rta ichak halqasimon ichakka kirib, qatlamli tuzilishda bo‘ladi, orqa ichak esa ikkiga, ya‘ni

ingichka va yo‘g‘on ichaklarga bo‘linadi. Oziq qoldiqlarini chiqarib tashlash vazifasini bajaruvchi malpigi naychalari soni ham to‘rtta o‘rniga, 100 tadan oshib ketadi, (katta asalarilarda esa 150 ta). Markaziy asab sistemasi va yurak ko‘pincha saqlanib qoladi. Qon aylanish garchi o‘zgarsada g‘umbaklik davri davom etadi. Jinsiy bezlarning boshlang‘ich qismlari batamom saqlanib qoladi va rivojlanib boradi. Har bir tuxumdonda 100 tadan ko‘p tuxum naychalari hosil bo‘ladi. Keyinchalik, ishchi asalari qurtchalari g‘umbakka aylanish bosqichida, tuxumdonlar yemirilib, ular o‘rniga tuxum naychalari kam, (1 tadan 20 tagacha), bo‘lgan, yangi tuxumdonlar hosil bo‘ladi. Shundan so‘ng qurtchalarning ichki a‘zolarida asosiy o‘zgarishlar bo‘lib, o‘tadigan g‘umbak oldi bosqichi faoliyati tugaydi, oxirida qurtchalar tullaydi va g‘umbaklik bosqichiga o‘tadi. G‘umbaklik davri tamom bo‘lgandan so‘ng, asalari o‘smaydi va uning tashqi ko‘rinishida hech qanday o‘zgarishlar yuz bermaydi. Asalar ustki jag‘i bilan katakcha qopqoqlarini kemirib tashqariga chiqadi. Keyinchalik ular kattalashmaydi, po‘st tashlamaydi, tashqi jihatdan hech qanday o‘zgarmaydi. (Special Issue 8), 630-634 b)

Tadqiqot natijalari: Umuman, ishchi asalarilar tuxum bosqichidan to yetuk asalari bo‘lib yetilguncha o‘rtacha-21 kun, ona asalarida-16 kun va erkak asalarida esa-24 kun o‘tadi.

Ona, ishchi va erkak asalarilarning rivojlanish bosqichlari

Rivojlanish bosqichlari	Ona asalari	Ishchi asalari	Erka k asalari
Tuxumlik davri	3	3	3
Qurtchalik davri	5	6	7
G‘umbak oldi davri	2	3	4
G‘umbaklik davri	6	9	10
Umumiy rivojlanish davri davri	16	21	24

Asalarining metamorfoza davrida modda almashinishi va oziqa moddalarini to‘plashi. Asalari qurtchasi va g‘umbaklarida juda kuchli modda almashinish jarayonlari bo‘ladi, natijada yetuk rivojlangan asalarilar hosil bo‘ladi.

Bir kunlik asalari qurtchasining vazni o‘rtacha 0,75 mg ga teng bo‘lib, uchinchi kunda uning vazni ancha ortadi va bir kunda 8 marotabaga ko‘payib, o‘rtacha 41,6 mg ni tashkil etadi. Eng yuqori ko‘rsatgich, qurtchalar rivojlanishining oltinchi kuniga, yani g‘umbaklik davriga o‘tish arafasida to‘g‘ri keladi va uning vazni 154,1 mg ni tashkil etadi. Shundan so‘ng pillaga o‘ralish davriga kirayotganda, uning vazni har kuni 12,6 mg gacha kamayadi, shu tariqa g‘umbaklar har kuni o‘rtacha 2,5 mg dan, o‘z vaznini 12-chi kunlik g‘umbaklik davrida o‘zining vazniga nisbatan 30% vaznini yo‘qotadi. (“Asalarichilik asoslari”, Farg‘ona “Classik”, 2022).

Asalari qurtchalari 3 kundan so‘ng oziqasi tarkibi uglevodlarga boyib, o‘zgargandan so‘ng, qurtcha tanasiga glikogen miqdori 1,2 dan 5,5 mg-gacha yoki tana vazniga nisbatan 15-25% gacha ko‘payadi. Qurtchalik davrining oxirida borib, bu raqam 30% ni tashkil etadi. Ana shu davrda yog‘ miqdori 0,04 dan 6 mg gacha yoki tana vazniga nisbatan 9-16% ga oshishi aniqlangan. Glyukoza miqdori ham o‘zgaruvchan bo‘lib, xususan g‘umbak oldi davrida to‘qimalarni yemirilishi nitijasida, u gemolimfa tarkibiga o‘tadi. (644-649 b).

Xulosa: Qurtchalarning kislorodga bo‘lgan talabi birinchi kundan boshlab, kunsayin oshib boradi va g‘umbaklik davriga borib, ancha kamayadi. Kislorodga bo‘lgan talab oltinchi kunga borib, eng yuqori darajada bo‘ladi, ya‘ni bir soatda 0,17 ml ni tashkil etadi, pilla to‘qish davrida 0,09 ml miqdorda kamayadi. Lekin pillaga o‘ralayotgan davrda kislorodga bo‘lgan talab, ancha miqdorda oshadi va soatiga 0,13 ml ni tashkil etadi. Asalarini katkchalardan chiqayotgan vaqtda, kislorodga bo‘lgan talabi oshadi va soatiga 0,19 ml ni tashkil etadi.

Qurtchalik davrining hamma bosqichlarida nafas olish koeffitsenti har doim ham 1 ga teng bo‘ladi. g‘umbaklik davrida doimo yopiq pillaga o‘ralganligi uchun, bu koeffitsent 1 dan past bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil, 16-oktyabrdagi “Respublikamizda asalarichilik tarmog‘ini yana rivojlantirish chora-tadbirlari to‘risida”gi PQ-3327-sonli qarori.
2. Gulov A.N., Borodachev A.V., Beryozin A.S. Vozrast trutney i kachestvo trutney. “Pchelovodstvo”, 2015, №4, str. 24-26.

3. Jamolov, R. Q., Xatamova, D. M., Xolmatova, M. A. (2022). Asalarilar oilasining yashash tarzi. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(10-2), 666-671.

4. R.Jamolov., O.To‘rayev, D.Xatamova. “Asalarichilik asoslari”, Farg‘ona “Classik”, 2022.

5. Jamolov R., Boboyev B., O‘ktamjonov S. Farg‘ona vodiysida ona asalari yetishtirishning asalarichilikni rivojlantirishdagi va oila mahsuldorligini oshirishdagi ahamiyati Science and innovation.–2022.–t. 1.–№. d7.–c. 43-49.

6. Jamolov, R. Q., Xatamova, D. M.,Xolmatova, M. A. (2022). Asalarichilik va uning ahamiyati. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(10-2), 644-649.

7. R.Q.Jamolov, O.T.Avazxonova, M.D. Mirzobiddinova, A.N. Ergasheva. [Asalarizorda asal tortish texnologiyasi](#). Science and innovation 2 (Special Issue 6), 964-967 b.

8. R.Jamolov. [O‘zbekistonda asalari zotlarini tanlash va parvarishlanayotgan asalarilar irqi tarkibi](#). (Science and innovation 2 (Special Issue 8), 630-634 b)

9. Jamolov, R; To‘Raev, O; Abduvaliyev, B Maturation And Changes Of Sperm Depending On The Age Of Male Bees Raised In The Conditions Of Fergana Region Science And Innovation, 2022

10. Давронов, Қахрамонжон; Тешабоев, Нодирбек Микроэлементли Ўғитларни Ўсимликни Барги Орқали Қўллашнинг Ғўзани 1000 Дона Чигит Вазни Ҳамда Бир Қўсакдаги Пахта Вазни Нинг Ўзгаришига Таъсири Science And Innovation, 2023.

11. Рапиқжон Қўшматович; Тешабоев, Нодирбек Икромжонович [фарғона водийсида она асаларини сунъий усулда уруғлантириш учун эркак асалари етиштириш технологияси](#) Academic Research In Educational Sciences, 2022

O‘ZBEKISTON SHAROITIDA SOYA YETISHTIRISHNING XALQ XO‘JALIGIDAGI AHAMIYATI

UrDU “Biologiya” kafedrası dotsenti
(PhD) **Raximova Xolisxon Maqsudovna**
209-biologiya guruh talabasi
Qurbonboyeva Sarvinoz Mansur qizi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Soya o‘simligini kelib chiqishi, dunyo bo‘ylab tarqalishi va o‘zbekiston sharoitida soya yetishtirishning xalq xo‘jaligidagi ahamiyati haqida ma`lumotlar keltirilgan.

Kalit so‘zlar: *Glycine max*, soya, urug‘, oqsil, yog‘, tuproq, azot, harorat.

Glycine max oldin Shimoliy Xitoyda taxminan miloddan avvalgi 1100 yilda madaniylashtirilgan va keyinchalik boshqa shu davlatlarga yaqin Osiyo mamlakatlariga tarqalgan. Bu o‘simlik Shimoliy Amerikada odatda soya nomi bilan tanilgan bo‘lib, Soya urug‘ida oqsil va yog‘lar ko‘p bo‘lganligi sababli, ular ko‘plab Osiyoliklarning ovqat ratsionida to‘yimli asosiy mahsulotga aylandi. Soya o‘simligi dastlab dunyoning G‘arbiy qismida soya sousi bilan mashxur bo‘ldi va kerakli oziq-ovqat mahsulotiga aylandi. Bu o‘simlik 1765 yilda birinchi marta Shimoliy Amerika maydonlariga ekla boshlandi. Keyingi 155 yil ichida ular deyarli faqat em-xashak ekini sifatida etishtirildi [2].

Inson o‘z hayot faoliyati davomida tashqi muhit bilan uzluksiz ravishda chambarchas bog‘langan bo‘ladi bu holatda aslida inson to‘z ehtiyojini qondirish uchun harakat qiladi Davitaya F. F. 1958.185 s., Gusev N. A., 1971.- S. 23-36., Juchenko A. A. 1986.- S. 5-17. Inson hayotidagi asosiy qismni tabiiy –iqlim omillari bilan bog‘liqligidir. Tabiiy -iqlim omillari tuproq, suv, harorat va namlikni boshqarish imkoniga egadir. Xorazm viloyati tuproqlarining sho‘rlanishi albatta tabiiy iqlim omillariga to‘g‘ridan to‘g‘ri bog‘liqdir. Yer osti va yer usti suvlarining o‘zgaruvchan xususiyatlari tuproqlarning sho‘rlanishga to‘g‘ridan to‘g‘ri ta’sir qiladi, ammo bunda inson omili katta rol o‘ynaydi.

Sattorov J.S. (1995) ning ma'lumotlariga qarab, antropogen sharoitda tuproq hosildorligi, tuproq unumdorligi, tuproqni muhofaza qilish va undan foydalanish muammolari o‘tgan asrdan boshlab ongli ravishda kishilarni bezovta qilib kelgan.

Suvning sho‘rlanish holati, xajmi va qaysi tuzlardan iborat ekanligi, ekiladigan ekin turi, ularni joylashtirish kabi omillar va olib boriladigan irrigatsiya va melioratsiya tadbirlari tuproqning sho‘rlanish darajasini belgilaydi.

Tuproq olimlar tomonida juda katta e‘tibor beriladigan omil xisoblanadi, shuning uni o‘rganish dunyo olimlari tomonidan ham tinmay o‘rganiladi, masalan Weicheng Wu et al., R.L. Dehaan & G.R Taylor, A.A. Elanaggar & J.S. Noller, Vorob’ev N.V., Jurba T.P. - 1988. -S.5-12., bizning olimlarimizdan Balnokin Yu.V., Stroganov B.P. - S. 3-33., L. Tursunov, R.Qo‘ziyev, E.Yu.Safarov, M.Sultonovlar tomonidan O‘zbekiston tuproqlarining sho‘rlanishi o‘rganilgan.

Tuproq barcha tirik organizmlar yashab hayot kechiradigan va ko‘payadigan litosferaningustki qatlami bo‘lib tabiiy holatda o‘tmish va bugun kelajak haqida umumiy ma‘lumotlarni o‘zida to‘playdigan barcha iqlim omillarining ta‘siri o‘zida saqlab qoladigan tirik organizm xisoblanadi. Bajariladigan tadqiqot ishida sho‘rlangan tuproqlar va havo haroratining o‘simlikka ontogeneziga ta‘siri, tuproqdagi tuzlarning turlari va turlari haqida ta‘sir ko‘rsatuvchi omillar o‘rganiladi. Tuproq sho‘rlanishini bugungi kunda asosan antropogen omillar ta‘sirida bormoqda deb xisoblashmoqdalar. Tuproq sho‘rlanganmi yoki normal tuproqmi qay holatda bo‘lishidan qat’iy nazar u o‘zida o‘zaro modda va energiya almashinuvini shakllantiridigan biologik qobiq bo‘lib xizmat qiladi.

Soya o‘simligi O‘zbekistonda introduktsiyalangan o‘simliklar turiga kiradi. Ya.D.Momot (1935. 24) ma‘lumotiga ko‘ra, dastlab 1930-1933 yillarda Samarqand viloyatida ekilib o‘stirilgan va uch davomida olib borilgan tajriba natijalariga ko‘ra soya issiq iqlimda o‘smaydi degan xulosa berilgan. Mana shu xulosada ham tashqi omil yoki havo haroratining yuqoriligi tufayli shu davrdagi soya navlari yaxshi hosil bermaganligi O‘zbekiston sharoitida sabab qilib ko‘rsatilgan.

Soya o‘zining ishlatilishidagi universalligiga ko‘ra dehqonchilik tizimidagi barcha o‘simliklar orasida tengsizdir. Chunki, uning doni tarkibida yuqori sifatlik, aminokislotalar bilan ta‘minlanganlik jihatidan go‘sht, sut, tuxum kabi eng muhim oziq-ovqat mahsulotlari bilan tenglasha oladigan 28-52 foiz oqsil, 18-27 foiz ekologik toza o‘simlik moyi ko‘plab mineral tuzlarni, darmondorilarni saqlashi bilan alohida ahamiyat kasb etadi.

Ayniqsa butun dunyoda oqsil taqchilligi xukm surayotgan bugungi kunda, soya donining oqsilga boyligi, oqsili tarkibida inson uchun o‘rin almashilmaydigan

aminokislotalarning barchasini mavjudligi alohida ahamiyatga ega bo'lib, soya donining ovqatlilik ahamiyatini yanada oshiradi,

Soyaning lizin, metionin, arginin, leysin va boshqa eng zarur aminokislotalarga boyligi bo'yicha qator oziq-ovqat mahsulotlari bilan tenglasha olishini alohida ta'kidlash zarur.

Hozirgi kunga kelib oziq-ovqat mahsulotlari va chorva uchun yem ishlab chiqarishning jadallashishi soya doni yetishtirishni ko'paytirishni taqozo etmoqda. Soya tarkibida to'la qimmatli nodir oqsil mavjud bo'lib, u oziqlik qimmatini bo'yicha hayvon oqsilidan qolishmaydi. Uning tarkibida noyob biologik faol moddalar, letsitin, xolin, A, V va E vitaminlari, makro va mikroelementlar va boshqa qimmatli moddalar mavjud. Soya yetarlicha yuqori sifatga ega, ya'ni oqsil va moyga boy bo'lsa-da, bugungi kunda O'zbekistonda qishloq xo'jaligiga keng tadbiriq etilmagan. Uning turli navlarida 57% gacha parhez oqsil, yengil hazm bo'luvchi to'yinmagan moy va 30% gacha uglevodlari (asosan mono- va disaxaridlar) mavjud, ularda biologik faol moddalar va vitaminlar: A, B1, V2, V3, V6, YE, S, D, Q RR va boshqalar, shuningdek Mp, Mo, Mg, V, G'e kabi mikroelementlar mavjud. Ularning barchasi kundalik xayotimiz va chorva ratsioni uchun juda muhimdir. Soya tarkibida laktoza va xolesterin uchramaydi. Shuni alohida ta'kidlash joizki, kalloriyasi va asosiy oziqlik va biologik faol moddalar tarkibi bo'yicha ushbu mahsulot muqobil balanslangandir.

Inson iste'mol qiladigan oziq-ovqat mahsulotlarida oqsilning yetarli bo'lishi muhim rol o'ynaydi. Olimlarning ma'lumotlariga ko'ra, inson bir sutkada iste'mol qiladigan ovqat mahsulotlari kaloriyasining 12 foizini yoki 90-100 grammini oqsil tashkil etishi kerak. Rivojlangan mamlakatlarda bu ko'rsatkich 90-95 grammga, endigina taraqqiy etib kelayotgan mamlakatlarda esa 20-25 grammga to'g'ri keladi. Ayniqsa, o'simlik oqsiliga bo'lgan talab juda katta, yer yuzi bo'yicha o'simlik oqsili ishlab chiqarish talabga nisbatan 4 marta kamdir. O'simliklar qishloq xo'jaligining ajralmas bir qismi bo'lib, xalq xo'jaligida alohida ahamiyat kasb etadi. O'simliklardan insonlar uchun zarur oziq-ovqat mahsulotlari olinadi. Bu ko'rsatkich orqali mamlakat aholisining farovonligi haqida fikr yuritish mumkin. Bundan tashqari o'simliklar sanoat uchun xomashyo manbai hisoblanadi. O'simliklar, hayvonlar va parrandalar chiqindilari mahalliy o'g'it sifatida yer unumdorligini oshirishda beqiyos o'rin to'tadi. Shu boisdan bu organizmlarni asosiy vazifasi seleksiya mahsulotlarini ko'paytirish evaziga xalqning oziq-ovqat, sanoatni

esa xomashyo bilan taminlashdan iboratdir. Hozirgi kunda yer shari aholisi 7 milliarddan oshdi. Shuncha miqdordagi kishini o‘simlik oqsili bilan ta‘minlash uchun hozirgi paytda ishlab chiqilayotgan oqsilga qaraganda 20 marta ko‘p oqsil tayyorlash kerak. Shuni aytish kerakki, biz hozirgi paytda ham kishilarning oqsilga bo‘lgan talabini to‘liq qondira olmayapmiz. Oqsilga bo‘lgan talab to‘xtovsiz oshishi natijasida jahon bozorida uning bahosi ortib bormoqda. Shuning uchun ham o‘simlik va hayvon oqsili yetishtirish va kishilarni ta‘minlash asosiy masala bo‘lib, oqsil eng muhim strategik mahsulotga aylanib bormoqda. Bu muammoni hal qilishning asosiy yo‘li oqsilga boy o‘simliklarni, shu jumladan, soyani keng maydonlarga ekilishini joriy qilish va almashlab ekish strukturasi kiritish zarur. Hozirgi kunda AQSH da 100 dan ortiq soya navi ekilmoqda. Bu navlar ichida mahsuldorligi yuqori, jumladan, tarkibida 55 foiz oqsil saqlaydiganlari ham bor. Seleksionerlar qurg‘ochilikka chidamli, turli tuproq sharoitlarida o‘sa oladigan, gerbitsid va pestitsidlarga moslashgan, tezpishar va kimyoviy tarkibida oqsil va moy miqdori yuqori bo‘lgan navlar yaratish sohasida ishlamoqdalar. Respublikamiz aholisining oziq-ovqat mahsulotlariga, xususan, o‘simlik moyiga bo‘lgan ehtiyojini to‘la qondirish, import hajmini qisqartirish, chorvachilik va parrandachilikning ozuqa bazasini mustahkamlashda soya ekinining ahamiyati katta. Dukkakli o‘simlik hisoblangan soya barcha qishloq xo‘jaligi ekinlari-kuzgi g‘alla, g‘o‘za, makkajo‘xori, sabzavotlar va boshqa ekinlar uchun eng yaxshi o‘tmishdosh ekin hisoblanadi. Soya oqsilga boy, qimmatbaho o‘simlik. Qimmatligi shundan iboratki, soya doni tarkibida 35 foizdan 48 foizgacha oqsil, 22-23% qimmatli yog‘ saqlaydi.

Olimlarning fikriga ko‘ra, soya yer sharida keng tarqalgan qadimiy ekinlardan hisoblanadi. Soyaning vatani janubiy-sharqiy osiyo mamalakatlaridadir. Soya Xitoyda bundan 6000 yillar muqaddam ham ekingan. Hindiston soyaning Xitoydan keyin keng tarqalgan ikkinchi vatani hisoblanadi. Yer sharining boshqa mamlakatlarida keng maydonlarda soya ekila boshlanganligiga 100-120 yil bo‘ldi. AQSh, RF, Hindiston, Yaponiya, Koreya, Indoneziya, Ukraina, Moldaviya, Gruziya va O‘zbekistonda yetishtiriladi. O‘zbekistonda XX asrning 60yillaridan keng tarqalgan. Oddiy soya turning ildizi yaxshi rivojlangan, o‘q ildiz, sershox, tuproqqa 2 m chuqurlikkacha kirib boradi, asosiy qismi haydalma qatlamda joylashadi. Poyasi dag‘al, silindrsimon, tik o‘suvschan, ammo yotib qoladigan navlari ham bor. Soya unidan sut, tvorog, qandolat, mahsulotlari tayyorlashda foydalaniladi. Somoni,

tuponi, ko‘k poyasi, silosi ozuqa sifatida chorva mollariga beriladi. Soya – dukkakdoshlar oilasiga mansub bir yillik moyli, dukkakli don ekinlar sirasiga kiradi. Soya hozirgi kundagi asosiy masala - oqsil tanqisligini hal etishda eng muhim manbalardan biri hisoblanadi. Soya oqsili o‘zining kimyoviy tarkibi jihatidan hayvon oqsiliga o‘xshash bo‘lgani uchun ham barcha rivojlangan mamlakatlarda soya yetishtirishga juda katta e‘tibor berilmoqda. Yaponiyada sholi va sabzavot ekinlaridan keyin soya bilan band bo‘lgan yerlar o‘z kattaligi jihatidan uchinchi o‘rinni egallaydi. Yaponiya chet ellardan ham ko‘p miqdorda soya sotib olmoqda. Keltirilgan donlar turli maqsadlar uchun foydalanilmoqda. Hozirgi kunda ipak qurti tutishda soya donidagi oqsildan foydalanilmoqda. Yapon mutaxassislari tomonidan tayyorlangan sun‘iy oziqning 67 foizi soya oqsili, 2 foizi soya yog‘i, limon kislotasi, B guruh vitaminlari va boshqa turli qo‘shimchalardan iborat. Yaponiyada bir yilda besh marta ipak qurti boqiladi va bunda soyadan tayyorlangan sun‘iy oziq katta ro‘l o‘ynaydi. Soya donidan, shuningdek sifatli oziq-ovqat mahsulotlari tayyorlanadi. Yaponiyada yaratilgan soya navlari tarkibida oqsil yuqori bo‘lishi bilan boshqa mamlakatlarda yetishtirilgan soya navlaridan ajralib turadi. O‘zbekistonda borgan sari iqtisodiy islohotlar chuqurlashib, bozor munosabatlari asosida yangi mustaqil milliy iqtisodiyotni barpo etish jarayonlari tezlashmoqda. Mustaqillikning dastlabki yillaridayoq mamlakatimizda tub iqtisodiy islohotlarni amalga oshirishning o‘ziga xos yo‘li tanlandi. Bu yo‘l O‘zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti Islom Karimov tomonidan ishlab chiqilgan beshta asosiy tamoyilda o‘z aksini topgan bo‘lib, bozor iqtisodiyotiga o‘tishning siyosiy va ijtimoiy larzalarsiz, bosqichma-bosqich taraqqiyotni ta‘minlab borishni nazarda tutadi. Bu yo‘l MDH davlatlari orasida birinchi bo‘lib O‘zbekistonda o‘tishdavrining o‘zidayoq iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlabgina qolmay, mamlakatni iqtisodiy o‘sish sari olib chikdi, kelgusida xalq xo‘jaligining yanada jadalroq rivojlanishi uchun mustahkam zamin yaratadi. Dukkakli don ekinlari Respublikamiz iqtisodiyotida muhim o‘rinni egallaydi. Aholining oziq-ovqat mahsulotlariga bo‘lgan talabini to‘laroq qondirish dukkakli ekinlarning turli xillarini yetishtirishni va ularning hosildorligini oshirishni talab qiladi. Dukkakli ekinlar birgina oziq-ovqat muammosini hal qilib qolmay, tuproq unumdorligini oshirishda muhim ro‘l o‘ynaydi. Ularning ildizida tuganak bakteriyalar rivojlanib, ildiz bilan simbioz holda havodagi erkin azotni o‘zlashtiradi va o‘zlarini o‘sishi, rivojlanishi uchun azotga bo‘lgan ehtiyojini 70-75% qondiradi va mavsumda tuproqqa 60-80 kg biologik azot qoldiradi

Soya iqtisodiyot uchun juda foydali ekin bo‘lib, soya oqsilidan ekologik toza sifatli moy, tarkibida letsitin moddasi saqlaydigan tuxum kukuni, qon plazmalari, ko‘zoynaklar uchun sifatli linzalar olinadi. Bundan tashqari, jun gazlamalar ishlab chiqariladi. Ularni haqiqiy junli matolardan ajratish mushkul. Soya qimmatbaho oziq-ovqat, yem-xashak va texnik maqsadlarda keng ishlatiladigan o‘simlik. Qimmatliligi yana shundan iboratki, soya doni tarkibida ham oqsil (40-48%) ham moy (22%) eng ko‘p bo‘ladi. Bu ko‘rsatkich boshqa hech bir o‘simlikda qayd qilinmagan. Chorvachilikda soya mahsulotlari eng sifatli va to‘yimli ozuqa hisoblanib, tarkibidagi proteniga ko‘ra, 100 kg soya doni 134,8 ozuqa birligini saqlaydi. Bu ko‘rsatkich boshqa bironta donli yoki dukkakli ekinda uchramaydi. Uning quruq poyasi ham beda pichaniga qaraganda to‘yimliroq. Zavodlarda moyi ajratib olingandan so‘ng qolgan soya shroti tarkibida 14 xil aminokislota mavjud bo‘lib, ushbu moddalar parrandachilikda keng foydalanildi. Soya oqsili ipak qurti uchun ham noyob ozuqa hisoblanadi. Bir yilda besh marta ipak qurti boqiladigan Yaponiyada soya oqsilidan tayyorlangan suyultirilgan pastalardan foydalaniladi. Soyadan ishlab chiqariladigan asosiy mahsulotlar - bu soya uni va soya moyidir. Soya uni qandolatchilik mahsulotlari, to‘ldiruvchilar, go‘sht, sut, pishloq o‘rnini bosuvchi mahsulotlar ishlab chiqarishda qo‘llaniladi. Moyi esa oziq-ovqatda, mayonez, margarin ishlab chiqarishda ishlatiladi. Ko‘pgina olimlar va ishlab chiqaruvchilar «soya - oziq-ovqat, yem-hashak va kelajak» deyishadi. Soya yordamida to‘la qimmatli o‘simlik oqsili ishlab chiqarish muammosi hal etiladi.

Soya uni: yog‘sizlantirilgan soya uni (izolyati) ni non va non mahsulotlari ishlab chiqarishda qo‘llash, nonlarning sifatini yaxshilash orqali, nonning kunlik sarfini kamaytiradi, soyalik nonlar uzoq vaqt qotmaydigan bo‘ladi, ko‘rinishi chiroyli bo‘rsildoqligi ortadi.

Hattoki, honadonlarimizda tayyorlanadigan nonlarimizning uniga 8-10 foiz soya unidan qo‘shib ishlatish nonlarimizni sutga tayyorlaganni o‘rnini bosadi, tandirdan juda chiroyli bo‘lib chiqadi, 8-10 kungacha bu nonlar qotmaydi. Doimiy shunday non iste‘mol qilishlik xalqimizni birinchi navbatda ayollarimizni, bolalarimizni tanalaridagi oqsilga bo‘lgan taqchillikni ma‘lum darajada kamaytiradi, kamqonlikni oldini oladi, chunki xalqimizning barcha qatlamlarida ham har kuni eng ko‘p ishlatiladigan mahsuloti non bo‘lib hisoblanib soyalik non bilan ma‘lum miqdorda oqsil qabul qilinishiga erishamiz.

Soya uning kaloriyasi bug‘doy uniga nisbatan yuqoriroq bo‘lib, 100 g soya unida 450 kaloriya, bug‘doy unida 360 kaloriya, mol go‘shida 138 kaloriya, 100g tuximda 162 kaloriya va shuncha sigir sutida 66 kaloriya hosil bo‘ladi. Soya uni lizinga boyligi bo‘yicha quruq hamirturish, quruq sultlardan keyingi uchunchi o‘rinda baholanadi va bu undan barcha oziq-ovqat mahsulotlarini ishlab chiqariladi, ayniqsa yog‘sizlantirilgan soya uni (soya izolyati) dan ko‘plab oziq ovqatlarga konservalarga, bolalar ozuqasiga qo‘shilsa, ularning sifatini yaxshilaydi, uzoq vaqt saqlanishini ta‘minlaydi.

Soya suti: soya donidan tayyorlanadigan oppoq, qaymoq rang, parxez ichimlik. Bu sutni uy sharoitida tayyorlash uchun 1,0 kg tozalangan soya donini, suvda yuvib, 6-8 soatga sovuq suvda ivitiladi. Bo‘rtgan soya donlarini go‘sh maydalagichdan 2-3 marta o‘tkaziladi, hosil bo‘lgan “qiyma”ni, oldindan tayyorlab qo‘yilgan qaynatilgan 5-6 l suvga aralashtiriladi va bu aralashmani 2 qavatlik dokada suzilib soya suti tayyorlanadi. Uni past olovda qaynatiladi, bu sutdan tvorog-tofu, qatiq, har-xil ovqatlar, muzqaymoq, moyonez va x.k larni tayyorlash mumkin.

Soya donining yana bir muhim mahsuloti-bu ekologik toza o‘simlik moyi bo‘lib, bu moy tarkibida xolesterin, mutlaqo yo‘qligi bilan alohida ahamiyatga ega, soya doni moy ishlab chiqarish sanoat korxonalarini uchun muhim hom-ashyodir va uning moyi nafaqat oziq-ovqatda balki, sovun, lak bo‘yoq, lenoleum, plastmassa va boshqa ko‘plab mahsulotlar ishlab chiqarishda ham muhim o‘rin egallaydi.

Soya o‘simligining oxirgi qoldig‘i hisoblangan soya somoni maydalanib, barcha turdagi chorva mollariga omuxta yem sifatida foydalanishga yaroqlidir, chunki uning 100 kg 38-42 ozuqa birligiga teng bo‘lib, tarkibida o‘rtacha 5,8-6,2 kg gacha hazm bo‘ladigan protein saqlaydi.

Xorazm viloyati xududiy joylashuvi va mintaqalariga ko‘ra o‘ziga xos tuproq va iqlim sharoitiga ega. Shu sababli ham soya ekinini ekilishini rejalashtirilayotganda navlarni joylashtirishga alohida e‘tibor berish kerak. Shu bilan bir qatorda yangi istiqbolli navlar uchun qo‘llaniladigan yangi agrotexnologik tadbirlar majmui shu joyning tabiiy sharoitidan kelib chiqqan holda ishlab chiqilib, soya ekadigan dehqon fermerlarga tavsiya etilishi kerak.

Soya ekinidan yuqori va sifatli hosil olishning asosiy yana bir garovi bu ekishga yerni sifatli tayyorlash, mintaqaning tuproq-iqlim sharoitlarini inobatga olib nav tanlash, sifatli urug‘lik, ekish muddat va me‘yorlari, sifati hamda soya

nihollarini to‘liq undirib olish hamda o‘z muddatida parvarishlash, zararkunanda, kasallik va begona o‘tlardan o‘z vaqtida ximoya qilishdan iborat [16]

Soya navlarini parvarishlashda eng muhim holat navlarning tashqi ekologik muhitga bo‘lgan chidamligi yoki moslashishidir, ayniqsa bizdagi keskin kontenetal iqlim sharoitida tashqi omillarning ahamiyati juda kattadir. o‘simliklarnig tashqi muhitga ekologik plastikliki yoki moslashishi haqida juda uzoq vaqtlardan beri ilmiy izlanishlar olib boriladi. O‘simliklarnig tashqi stress omillarga ekologik plastikliki yoki muqimligini baholashning bir qancha metodlari mavjuddir. Soya navlarining ekologik plastikliki deganda uning o‘suv davrida tashqi noqulay sharoitlarga moslashib ketishi hamda hosil berishi tushuniladi.

Juchenko, A.A. 2003. S.10–15., 7 Korzun, A.S. 2011 – 140 s., 8 Torikov, V.E. 2008 - S. 60-63., Konstantinova, O.B. 2015 – T.29. –S. 7-9., kabi bir qator olimlarsoya navlarida ekologik plastiklik deganda, ularning biologik xususiyatlariga ko‘ra, tashqi muhitga moslashuvi tushuniladi degan fikrga keladilar.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ashour, N. I., A. T. Thalloth, “Effects of soil and foliar application of N during pod development and yield of soybean (*Glycine max.* (L) Merrill) plants, Field Crops Research”, 1983, 261-266.
2. Dorff, E. The soybean, agriculture’s jack-of-all-trades, is gaining ground across Canada. Statistics Canada. 2007
3. Favre R, Myint UK. On analysis of the Myanmar edible oil crops sub-sector Electronic Publishing Policy and Support Branch: Rome Italy, 2009
4. Garcia, L. R., J. J. Hanway, 1976, Foliar fertilization of soybean during the seed filling period, Agron. J., 68, 658-657.
5. Hartman GL, Ellen DW, Theresa KH. Crops that feed the world 2 soybean worldwide production, use, and constraints caused by pathogens and pests. Food Sec 2011; 3:5–17. doi: 10.1007/s12571-010-0108-x
6. IITA, 1980, International Institute of Tropical Agriculture, Soybean Production Training Manual, 10, 308.
7. INTSOY, 1989, International soybean Programme Newsletter/Pamphlet, University of Illinois at Urbana, Champaign, Illinois U.S.A.
8. Kale, F. S., 1985, Soybean, its value in dietetics, cultivation and uses, International Books and Periodicals Supply Services, India, 479 pp.

9. Knipscheer, H. C, P. Ay, 1982, The Potential of Soybeans in Nigeria and the Results of IITA Survey in Two Principal Production Areas (Benue State and Zonkwa-Abuja), Discussion paper N. 1/82, Agric. Economic IITA, Oyo Road, Ibadan, Nigeria 1-46.
10. Kuepper, G., 2003, Foliar Fertilization ATTRA Publication, #CT135, <http://attra.ncat.org-pub/PDF/foliar.pdf>
11. Kondratyuk V. P., Obrabotka pochvi pod posev xlopchatnika v Sredney Azii, T., 1972; Ermatov A., Sug'oriladigan dehqonchilik, T., 1983, Abdurahim Ermatov
12. Mallarino, A. P., 2005, Foliar fertilization of soybean: Is it useful to supplement primary fertilization?
13. In: Integrated Crop Management, IC-494, 15, 125-126, <http://www.ipm.iastate.edu/ipm/icm/2005/6-20/fofert.html>
14. Odeleye F. O¹⁾, O. M. O. Odeleye²⁾, M. O. Animashaun¹⁾, EFFECTS OF NUTRIENT FOLIAR SPRAY ON SOYBEAN GROWTH AND YIELD (*GLYCINE MAX* (L.) MERRILL) IN SOUTH WEST NIGERIA, Not. Bot. Hort. Agrobot. Cluj, 2007 Volume 35, Issue 2 Print ISSN 0255-965X; Electronic ISSN 1842-4309
15. Poole, W. D, G. W. Randall, G. E. Ham, 1983, Foliar fertilization of soybeans, Agron. J., 75, 1, 201-206.
16. Tayo, T. O., 1981, Studies on the effects of foliar spray of nutrients on the performance of cowpea (*Vigna unguiculata* (L.) Walp. J. Agricultural Science, Cambridge, 96, 375-388.

Research Science and Innovation House

SOYA O`SIMLIGINING KELIB CHIQISHI, BOTANIK BELGILARI VA BIOLOGIK XUSUSIYATLARI

UrDU “Biologiya” kafedrasi dotsenti (PhD) *Raximova Xolisxon Maksudovna*
214-biologiya *Abdirimova Kumushoy Hasanovna*

Annatsiya: Maqolada soya o`simligining kelib chiqishi, botanik belgilari va biologik xususiyatlari bir qator ma`lumotlar keltirilgan bo`lib, barcha ma`lumotlar ilmiy manbalardan olingan va taxlil qilingan.

Kalit so`zlar: *Soya, dukkak, oila, ildiz, azot, simbioz, tugunakli bakteriyalar.*

Soya dukkaklilar oilasiga (fabaceae yoki Leguminosae) tegishli. Ikki pallali gulli o`simliklarning eng yirik oilalaridan biri. Bu oilaning 650 ga yaqin avlodi va 18000 ga yaqin o`simlik turlari butun dunyo xududlari bo`ylab tarqalgan. Dukkaklilarning o`ziga xos xususiyati ularning atmosfera azotini o`zlashtirishga qodir mikroorganizmlar bilan simbiozidir. Bu mikroorganizmlar dukkakli o`simliklarning ildizlarida hosil bo`lgan tugunlarda yashaydi, ular azot saqlovchi mikroorganizmlarni suv va mineral tuzlar bilan ta`minlaydi. Bakteriyalarning hayotiy faoliyati natijasida tugunlarda hosil bo`lgan azotli birikmalarning bir qismi, o`simliklar o`zlarining mineral oziqlanishi uchun foydalanadilar. Bu simbioz dukkakli o`simliklarning nisbatan kambag'al tuproqlarda o`shiga imkon beradi, oxir-oqibat ularni azotli birikmalar bilan boyitadi. Shuning uchun dukkakli ekinlar almashlab ekishda eng yaxshi salaf hisoblanadi. Ko`pgina dukkakli o`simliklar qadim zamonlardan beri yetishtirilib, butun dunyoda keng tarqalgan.

Dukkaklilar to`qimalarida azot fiksatsiya qiluvchi mikroorganizmlar bilan simbioz tufayli oqsil molekularini qurish uchun zarur bo`lgan ko`plab azotli birikmalar to`planadi, shuning uchun deyarli barcha dukkaklilar oqsilga boy. Biologik azot fiksatsiyasi Yerda hayot mavjudligini ta`minlaydigan global jarayondir[6].

Madaniy soya - *Glycine hispida* (Moench) Max.- (*Glycine max* (L.) Merrill) dag'al, ildizpoyali, nisbatan kalta, asosiy ildizi va tuproqda 2 m gacha yetadigan ko`p sonli uzun lateral ildizlari bo`lgan o`tsimon bir yillik o`simlik. Asosiy ildiz uzoqdan faqat yuqori qismida yonbosh ildizlariga qaraganda qalinroq bo`ladi. tuproq yuzasidan 10-15 sm. Yupqa ildizlar ildizlarning taxminan 60% ni tashkil qiladi, bu ildiz tizimining kuchini ko`rsatadi. Ildiz tizimining hajmi, chuqurligi va

tabiati navning xususiyatlariga, qishloq xo‘jaligi texnologiyasiga, tuproq turiga, uning namligi va haroratiga bog‘liq. Ildizlarning asosiy qismi haydaladigan qatlamda yotadi. Uzunlikdagi ildizlarning o‘sishi rivojlanish fazalarida teng bo‘lmagan intensivlik bilan sodir bo‘ladi va soyaning ba‘zi shakllarida u pishib yetguncha deyarli to‘xtamaydi. Soya ildizining ko‘ndalang qismida: epidermis, po‘stloq, endoderma, tomir tolali to‘plamlari, kambiy, birlamchi floema, birlamchi va ikkilamchi ksilema ko‘rinadi. Ko‘chatlarda dastlab ikkita bo‘lakcha bo‘lib, ular urug‘ning unib chiqishi vaqtida tuproq yuzasiga chiqadi, so‘ngra oval, dumaloq, nayzasimon, nayzasimon shakldagi ikkita birlamchi barg hosil bo‘ladi[4].

Barcha o‘simlik-mikrob simbiozlari orasida dukkaklilar va tugunak bakteriyalari hosil qilgan simbiozlar eng yaxshi o‘rganilgan bo‘lib, ular katta amaliy ahamiyatga ega: bir qator dukkaklilar (soya, beda, no‘xat, yeryong‘oq va boshqalar) asosiy qishloq xo‘jaligi ekinlari qatoriga kiradi. Ekologik toza biologik azotda yetishtirilishi juda dolzarb muammodir [10].

Tugunakli bakteriyalar deyarli barcha tuproq-iqlim zonalarida keng tarqalgan tuproq mikroorganizmlarining juda keng va heterojen guruhi bo‘lib, ular madaniy xo‘jayin o‘simliklari bilan parallel ravishda rivojlangan va simbiotik azot fiksatsiyasi soya hosildorligini oshirishda, tuproqning azot rejimini yaxshilashda muhim omil hisoblanadi [1].

Dukkakli-rizobium kompleksining eng muhim xususiyati uning ikkala sherik uchun ham fakultativ xususiyati bo‘lib, bu simbiotik o‘simlik genlarini genetik nazorat qilish va ildiz tugunlari bakteriyalari shtammlarini tanlash uchun keng imkoniyatlar ochadi [3].

Soya jahonda tarqalgan qishloq xo‘jalik ekinlarining eng qadimiylaridan hisoblanadi. Soyaning qimmatli dukkakli don ekin bo‘lishiga sabab urug‘ining tarkibida ko‘p miqdorda 35–52 % oqsil, 12–27 % moy va turli vitaminlar A, V, S, D, Ye, qator fermentlar saqlanishidir. Soyaning oqsili yengil eriydigan fraksiyalardan (94 % gacha) iborat bo‘lib, uning tarkibida ko‘p miqdorda almashtirib bo‘lmaydigan aminokislotalar saqlanilib, lizin aminokislotasi bug‘doy uniga nisbatan 9 marta, no‘xat, hashaki dukkaklarning doniga nisbatan 2–3 marta, qoramol go‘shiga nisbatan 2 marta ko‘pdir. Soyaning urug‘idan uch xil oqsilli mahsulot tayyorlanadi: tarkibida 70 % oqsili bor konsentratlar, izolyatlar (90 % gacha oqsilli) va go‘shdan tayyorlanadigan mahsulotga o‘xshash tarkibiy shakllangan mahsulotlar. Bu mahsulotlar haqiqiyliklaridan ancha arzon bo‘lib

to'yimliliği va hazm bo'lishi bo'yicha hech qolishmaydi. Soya moyi yoqimli ta'mli va yaxshi kulinar xususiyatlarga ega, u organizm uchun almashtirib bo'lmaydigan fiziologik aktiv to'liq to'yingan moy kislotalaridan iborat .

Soya o'simligi haqqona moyli ekini bo'lib hisoblanadi, har yili jahonda 9 mln tonnadan ko'p moy ishlab chiqiladi. Soya jahonning 62 mamlakatlarida ekiladi va oxirgi 20–25 yilda uning ekin maydoni 2,5 marta, urug'ini ishlab chiqilishi 4 marta oshirilgan. 2004 yilda ekin maydoni dunyoda 91,6 mln. ga, yalpi hosil 206,4 mln, tonnani tashkil etgan. Hamdo'stlik mamlakatlaridan oxirgi yillarga qadar bu ekin asosan Rossiyaning Uzoq Sharqida – Amur viloyati, Xabarovsk va Primorskiy o'lkalarida joylashgan edi. Keyinchalik soya shimoliy Kavkaz, Povolj'e, Ukraina, Moldaviya, O'rta Osiyo mamlakatlari va Kavkaz ortida keng tarqalgan.

Soya Fabasaye oilasiga, Glycine L turkumiga mansub. Oddiy soya – G.soya turiga mansub. Glycine turkumi N.I.Korsakov bo'yicha shakllanish markazlariga qarab uch kenja turkumga bo'linadi:

1. Glycine L kenja turkumining ikki turlari - yoyilib o'sadigan va yavan turi - Sharqiy Afrika markazidan (Sharqiy Afrika, Xindiston, Shri Lanka, Yava oroli) kelib chiqqan.

2. Leptocytus (Benth) F. Herm kenja turkumi oltita turdan iborat: - chirmashuvchi, o'roq shaklli, ko'p urug'li, yorug' (ravshan) tusli, tamaki bargli va jo'nsimon Avstraliya markazida shakllangan (Avstraliya, Janubiy Xitoy, Jano'biy - Sharqiy Osiyo orollari). O'zbekistonda soya 1930 yildan buyon ekiladi. U Xitoydan Uzoq Sharq orqali keltirilgan.

3. Soya (Moench) F Herm kenja turkum – tarkibiga bir tur bo'liboddiy soya G.soya L. Sieb et. Zucc kirgan. Janubiy – sharqiy Osiyo shakllanish markazidan kelib chiqqan (Shimoliy Xitoy va qo'shni orollar) G.soya turiga soyaning ekilib kelinayotgan barcha navlari Shimoliy Xitoy va Uzoq Sharqning yarm yovvoyi va yovvoyi shakllari kiradi. Bu turning tarkibida beshta kenja turi aniqlangan.

1.Ssp soya (Sieb et Zuss) Kors. Boshqacha nomi (sinonim) G ussuriensis Reg and Maack–yovvoyi o'suvchi yoki ussuriyali kenja tur. Poyasi ingichka, chirmashuvchi, kuchli yotib qoluvchan . Barglari kichik, tuxumsimon (oval) shakllaridan to lantset shakligacha. Gullari binafsha rangli, kichik, shingili kalta, dukaklari kichik, pishganda yoriladi. Urug'lari to'q jigar yoki deyarli qora rangli. 1000 tasining vazni 20–30g. Xitoy, Koreya, Yaponiya, Xindiston, Mo'g'uliston, Rossiyaning uzoq Sharqida tarqalgan. Tarkibida to'rtta tur xili mavjud.

2. Ssp. gracilis (Skv) Kors. –madaniy kenja tur. Yovvoyi o‘sadigan soyadan so‘ng uning shakllari sp. G soya ning orasida birmuncha soddaroqdir. Priamure, Manchjuriya va Shimoliy Xitoyda begona o‘t bo‘lib tarqalgan. To‘rtta tur xili mavjud.

3. Ssp indochinensis (Enk) Kors. – xindixitoy kenja turi. O‘rta bo‘yli va o‘ta baland bo‘yli (2m gacha), ko‘p shoxlanuvchan, kechpishar shaklli. Poyasi va shoxlari ingichka bo‘lib chirmashish va yotib kolish kobiliyatiga ega. Yoyilib o‘sadigan shakllari bor. Barglari mayda, barglanishi yuqori. Aksariat shakllarining urug‘i qora to‘sli. Past bo‘yli madaniy shakllarining urug‘i tarkibida ko‘p miqdorda oqsil (39–44,5 %) saqlanadi. Kenja tur tarkibida 28 tur xillari mavjud. Bu kenja tur ko‘p jihatdan odam ta’siri ostida shakllangan. Shu bilan birga ekilib kelinayotgan shakllari orasida o‘ta ko‘p miqdordagi dominant belgilari mavjud.

4 Ssp. Manshurica (Enk). Kors. - Manchjuriya kenja turi. Shakllari o‘rta bo‘yli (60–95 sm), shoxlanishi o‘rtacha yoki balandroq. Poyalari o‘rta yo‘g‘onlikda, qisman ingichka. O‘shish tipi (xili) oraliq. Shingillari kamgulli, kaltadan - o‘rtachagacha. Urug‘lari ham o‘rtacha (1000 tasining vazni 110-260 g), tarkibida 39-42,5 %, oqsil va 23-24 %, moy saqlaydigan donli shakllar ko‘p qismini tashkil qiladi. Kenja tur tarkibida 26 tur xili mavjud. Kenja turning genetik asosli navlari AQSh, Kanada, Balkan yarm oroli, Rossiyaning Uzoq Sharqida va soya ekiladigan hamma hududlarida tarqalgan.

5. Ssp. korajensis (Enk) Kors. - Koreya kenja turi. Ekilib kelinayotgan optimal sharoitida ko‘p asrlar davomida selektsiya jaryonining ta’siri ostida o‘tganligini yakol namayon etadi. Filogenetik jixatidan bu oddiy soyaning eng yosh kenja turi bo‘lib hisoblanadi. Boshqa kenjaturlardan yotib qolmaydigan, qo‘pol poyali, yirik barg va urug‘lari bilan farq qiladi. Uning salbiy xususiyatlariga dukkaklarini yorilishi, o‘ta katta gidrofilligi va urug‘ pardasini (po‘stini) yorilishligi. Kenjatur tarkibida 40 turxili mavjud. Seleksiya va urug‘chilik ishlarida ishlab chiqarishda tarqalgan soya navlarini bir biridan osonlik bilan ajratish uchun B.V.Enken kam o‘zgaruvchan belgilari - dukkakning tuklanishini, urug‘ po‘sti va urug‘ kindigini rangi, bilan ajralib turadigan 27 aprobatsiya guruhlarining tizimini taklif qilgan. VIR ning jahon kolleksiyasining tarkibida 77 aprobatsion guruh mavjud.

Aksariat olimlarning fikricha soyaning vatani Janubiy Sharqiy Osiyo (Xitoyning shimoliy va markaziy qismi). Madaniy soyaning ajdodi bo‘lib Xitoyda

keng tarqalgan yovvoyi holda o‘sadigan soya *G. ussuriensis* hisoblanadi. Bu ekin Xitoyda 6-7 ming muqaddam ekila boshlangan, ammo shu kunlarda ham Xitoyda yovvoyi xollarga yaqin bo‘lgan navlar uchraydi. Shu yerda soyaning ko‘p miqdoridagi shakllarining genetik markazi joylashgan.

Madaniy soya Xitoydan Koreyaga, undan esa Yaponiyaga o‘tib tarqaladi. Yevropada soya to‘g‘risida ma‘lumotlar XVIII asrning boshlarida paydo bo‘ladi. AQShda bu ekin 1940 yilgacha pichan uchun o‘riladigan ekin sifatida foydalanilgan, keyinchalik don uchun ekiladigan soyaning maydonlari keskin kengayib borgan.

Unib chiqish davri. Soya urug‘i tarkibida suv miqdori quruq moddalar vazniga nisbatan 90- 150-% ga yetganda una boshlaydi. Urug‘ bo‘rtishidan so‘ng 2-3 kun o‘tgach murtak ildizcha urug‘ qobig‘ini yoradi va undan ildiz rivojlanadi. Murtak ildiz o‘sa boshlashi bilan unda yon ildizlar va ildiz tukchalari shakllanadi. Ildiz tukchalari juda kichik bo‘lib o‘sish mintaqasida oqsil bo‘ladi. Ildizlar urug‘ shakllana boshlagunga qadar o‘sadi. Ildiz majmuasining o‘shishi tuproqning fizik xossalari, harorat, namlik va ozuqa moddalariga bog‘liq bo‘ladi. Ildiz tizimining o‘shish tezligi – navdorlik belgidir. U odatda tezpishar navlarda yuqori bo‘ladi.

Shoxlanish - odatda 3-5-ta murakkab barg shakllanishi davrida boshlanadi. Ushbu jarayonda gullashgacha o‘simlik poyasi jadal o‘sadi, keyin uning o‘shishi susayadi. Bir vaqtning o‘zida barglarning shakllanishi ham susayadi. Yon shoxlari poyaning pastki qismlaridan rivojlanadi. Ammo kam shoxlanadigan yoki shoxlanmaydigan navlari mavjud.

Shonalash- shoxlanish bilan ketma-ket boshlanadi va bir vaqtda kechadi. Shonalash davrida o‘simlikning eng yuqori barglanishi kuzatiladi. Barglanish darajasi 30-40% ni tashkil qiladi. Ushbu davrda namlikka talabi keskin yuqori hisoblanadi.

Gullash - tez pishar navlarda 5-6 barg hosil bo‘lishi bilan, ya‘ni yon shoxlar rivojlana boshlaganda, kechpishar navlarda esa unib chiqqandan 30- kundan so‘ng boshlanadi. Gullash “cho‘zilgan” bo‘lib, navga bog‘liq ravishda 14-40 kun davom etadi. Gullash o‘simlikning jadal o‘shishi bilan birga boradi, bu esa ushbu davrda o‘simlikni suv va oziq moddalar bilan ta‘minlab turish lozimligini anglatadi. Gullash boshlangandan so‘ng soya tez o‘sadi. O‘shish tezligi yetishtirish sharoitlari va navning xususiyatlariga bog‘liq bo‘ladi.

Dukkak shakllanishi. Gullash boshlangandan 10-15 kun o‘tgach pastki yaruslarda dukkaklar hosil bo‘la boshlaydi va gullash tartibida yuqoriga qarab siljiy

boshlaydi. Gullash va don tulishi jarayonida soya rivojlanishining kritik davri hisoblanadi. Bu davrda suv juda ko‘p talab etiladi.

Yorug‘likka munosabati: soya qisqa kunlik o‘simlik bo‘lib, uning rivojlanishida yorug‘lik hal qiluvchi ahamiyatga ega. O‘simlik kunning uzun-qisqaligiga ayniqsa unib chiqqanidan to to‘la gullaguncha kuchli beriluvchan bo‘ladi va bu davrda quyosh yorug‘ligining kuchli va qisqa to‘lqinlik 380-720 nm (nanometr) bo‘lgan nurlarini ko‘proq qabul qiladi, meva elementlarini shakllanish davrida esa ko‘proq quyoshdan kelayotgan uzun to‘lqinlik nurlar kerak bo‘ladi.

Issiqlikka munosabati: soya issiqsevar o‘simlik. Soyaning o‘stirish mumkin bo‘lgan mintaqalarni o‘sha sharoitdagi issiqlik va yorug‘likni yetarli bo‘lishiga qarab belgilanadi. Soyani o‘stirish rivojlanishi uchun zarur bo‘lgan foydalik issiqliklar yig‘indisi navlariga bog‘liq ravishda 1600-3000⁰S gachani tashkil qiladi. Ertapishar navlar uchun bu ko‘rsatkich 1700-2200⁰S, qolgan aksariyat navlar uchun 2400-2700⁰S ni tashkil etsa, o‘ta kechpishar navlar uchun 3000-3500⁰S zarur bo‘ladi. soya urug‘ini unishi uchun eng kam issiqlik 6-7⁰S ni tashkil qiladi, lekin bunday haroratda unib chiqishi uzoqqa 25-30 kunga cho‘ziladi. Eng qulay issiqlik 20-22⁰S hisoblanadi va tuproqda namlik yetarli bo‘lganda 4-5 kunda urug‘ unib chiqadi.

Namlikka munosabati. Soya – musson iqlim o‘simligi. U hosil birligiga juda ko‘p suv sarflaydi. Soya – namsevar o‘simlik amal davrida u bir gekardan 3200-5500 m³ suv o‘zlashtiradi. Transpiratsiya koeffitsienti haddan ziyod, nam tumanlarda 400 dan 500 gacha beqaror namlikli tumanlarda esa 500 dan 700 gacha. Ko‘p suv o‘zlashtirishiga qaramay, muayyan namlik taxchiligida ham o‘sa oladi va u loviyaga nisbatan qurg‘oqchilikka yaxshi bardosh beradi.

Tuproqqa talabi: soya tuproqqa kam talabchan u pH 5 dan 6 gacha muhitli tuproqlarda o‘sa oladi. Uning uchun eng qulay tuproq pH-6,5 hisoblanadi. Soya sho‘rxok, nordon va botqoqlangan tuproqlardan tashqari barcha tuproqlardan tashqari barcha tuproqlarda yaxshi o‘sa oladi. Soya tuproq aeratsiyasiga talabchan bo‘lib, g‘ovakligiga yaxshi 20-22 % bo‘lgan tuproqlarda ildizlaridagi tuganaklarni shakllanishi faollashadi va aksincha zichlashgan, ortiqcha namlangan tuproqlarda tuganak bakteriyalar rivojlanmaydi.

Oziqa moddalariga munosabati: soyaning har bir tonna don va shunga yarasha boshqa qismlarini shakllantirishi uchun, o‘simlik tuproqdan 80-90 kg azotni, 36-40 kg fosforni, 60-65 kg kaliyni va 70-80 kg kaltsiyni olib chiqib ketadi. Oziqalarni o‘suv davridagi sarflanishi har xil bo‘lib, unib chiqish gullashgacha azotni 15 %,

fosforni 16 %, kaliyni 26 % o‘zlashtirsa, gullash-dukaklash davrida azot va fosforni 80 %, kaliyni 50% qolgan oziqalar pishish davrida sarflanadi. Soyaning azotga bo‘lgan kritik davri g‘unchalash-gullash davridir, azotga bo‘lgan talabini ma‘lum qismini tuproqda qulay sharoit yaratilganda, tuganak bakteriyalar to‘plagan biologik azot hisobidan ham qoplaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 14 fevraldagi “2017-2021 yillarda O‘zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo‘nalishi bo‘yicha xarakteristik strategiyasini amalga oshirishga doir tashkiliy chora-tadbirlar to‘g‘risida” gi F-4849 sonli farmoni
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 16 dekabrda “Mamlakatimizning oziq-ovqat havfsizligini yanada ta‘minlash chora-tadbirlari to‘g‘risidagi”gi PF 5303-sonli farmoni.
3. «O‘zbekiston Respublikasi qishloq xo‘jaligini rivojlantirishning 2020-2030 yillarga mo‘ljallangan strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida»gi farmoni.2019 yil 23 oktyabr
4. Альтергот, В.Ф. Физиология адаптации растений к температурным условиям среды. Новосибирск. 1973. - с. 243 - 256.
5. Андрианова Ю.Е., Тарчевский Н.А., Чиков В.И. Содержание хлорофилла в растениях с генетически обусловленной различной длиной стебля //Труды ТАТНИИСХ. Вып.4. Казань. 1974,с.310-315.
6. Андрианова Ю.Е., Тарчевский И.А. Хлорофилл и продуктивность растений - М.: Наука, с. 2000. -135.
7. Андрианова Ю.Е., Тарчевский И.А., Филиппова Е.А. Перераспределение хлорофилла в целом растении пшеницы под влиянием засухи /Устойчивость к неблагоприятным факторам среды и продуктивность растений. Иркутск, 1984а. С.84-85.
8. Балнокин Ю.В., Строганов Б.П. Значение солевого обмена в солеустойчивости растений // Проблемы солеустойчивости растений/ Под ред. акад. А.И. Имамалиева. - Ташкент: Фан, 1989. - С. 3-33.
9. Баранова В.Ф., Лукомца В.М. Соя: биология и технология возделывания. Краснодар, 2005. – 435 с.

10. Баранов В.Ф., Баранова Л.А. Влияние зональных эколого-географических условий репродукции семян скороспелых сортов сои на их посевные качества и продуктивность растений в вологодской области. //ISSN pr. 2412–608X, ISSN on. 2498 Масличные культуры. Вып. 2 (182), 2020 с. 62-69.

Research Science and
Innovation House

MAKTABGA TAYORLOV GURUXIDA BOLALAR IJODIYOTINI SHAKLLANTIRISHNING ASOSIY XUSUSIYATLARI

**Qo‘chqorova Shaxnoza Satvaldievna Andijon davlat pedagogika instituti
o‘qituvchisi**

Annotatsiya. Maktabga tayorlov guruxida bolalar ijodiyotini shakllantirishning asosiy xususiyatlari bolani ixtirochilikka yo‘naltirishning pedagogik va psixologik shartlari o‘rganiladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning fikrlash rivojlanishiga ta’sir qilish uchun, atrofdagi voqelikning obyektlari va hodisalarini tahlil qilish qobiliyatini shakllantirishdan tashqari, bolalarga topshiriqni bajarish ketma-ketligini ko‘rsatish, ular bilan ishlash tartibini aniqlashtirish xususiyatlariga oid tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar. Maktabga tayorlov guruhi, elementar matematika, bolalar ijodi, san’at, mehnat, texnologiya, pedagogika va psixologiya.

ОСНОВНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ ФОРМИРОВАНИЯ ДЕТСКОГО ТВОРЧЕСТВА В ГРУППЕ ШКОЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ

**Кочкарова Шахноза Сатвалдиевна – преподаватель Андijanского
государственного педагогического института.**

Аннотация. В подготовительной группе к школе изучаются педагогические и психологические условия режиссёрской изобретательности, которые являются основными особенностями формирования детского творчества.

В целях воздействия на развитие мышления дошкольников, помимо формирования умений анализировать предметы и события окружающей действительности, разработаны рекомендации по особенностям показа детям последовательности выполнения заданий и уточнения порядка работы с ними. их.

Ключевые слова. Школьная оценочная группа, элементарная математика, детское творчество, искусство, труд, технология, педагогика и психология.

MAIN CHARACTERISTICS OF FORMATION OF CHILDREN'S CREATIVITY IN SCHOOL TRAINING GROUP

**Kochkarova Shakhnoza Satvaldievna – teacher at Andijan State
Pedagogical Institute.**

Abstract. In the preparatory group for school, the pedagogical and psychological conditions of directorial ingenuity are studied, which are the main features of the formation of children's creativity.

In order to influence the development of preschoolers' thinking, in addition to developing the ability to analyze objects and events of the surrounding reality, recommendations have been developed on the specifics of showing children the sequence of completing tasks and clarifying the order of working with them. their.

Key words. School assessment group, elementary mathematics, children's creativity, art, labor, technology, pedagogy and psychology.

Maktabgacha yoshdagi va kichik maktab o'quvchilarining bolalar tasviriy san'atini shakllantirish uchun turli xil sinflar ishlab chiqilgan.

20-asrning 70-yillarida bolalar ijodiyotini shakllantirishga qaratilgan kompleks sinflar ishlab chiqildi. Ular turli xil san'at turlari va faoliyat turlarining bir-biri bilan o'zaro ta'siri asosida qurilgan. Amaliyot shuni ko'rsatdiki, ijodiy topshiriqlardan foydalangan holda murakkab mashg'ulotlar o'tkazish haqiqatan ham atrofimizdagi dunyo haqidagi bilimlarni shakllantirish chuqurligiga ta'sir qiladi va bolalarning idrokini, xotirasini va tasavvurini rivojlantiradi. Ammo mualliflar tomonidan belgilangan bu sinflarning o'zni (oyda bir marta) shaxsning har tomonlama rivojlanishi uchun zarur bo'lgan ish tizimini shakllantirishga yordam bermaydi.

Bolalar ijodiyotini muvaffaqiyatli shakllantirishning asosiy shartlarini hisobga olgan holda, I.Rejametova turli xil faoliyat va san'at turlarining o'zaro ta'siriga asoslangan maktabgacha yoshdagi bolalar uchun integratsiyalashgan sinflar tizimini ishlab chiqdi. Xalq amaliy san'atining turli turlarining o'zaro ta'sirini kuchaytirish orqali maktab o'quvchilarining madaniyatini shakllantirish masalalari S.Bulatov tomonidan ishlab chiqilib, xalq amaliy san'atining barcha turlari bir-biri bilan chambarchas bog'liq bo'lib, shaxs va shaxs shakllanishiga hissa qo'shishini ta'kidlaydi.

M.Eshonkulova konsepsiyasida integratsiya bolalar faoliyatining turli turlari (o'yin, o'quv, musiqiy, tasviriy, badiiy va nutq) o'zaro bog'liqligini qo'llash orqali

badiiy va ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishga yordam beradi va bu munosabatlarni o‘qitish orqali mustahkamlaydi. "Yestetik, badiiy faoliyat va turli xil san'at turlarining mazmunini birlashtirish ularning bolaga ko‘p qirrali ta’sirini ta’minlaydi, turli xil his-tuyg‘u organlari tomonidan voqelikni idrok yetish va idrok yetilgan tasvirlarni uzatish asosida obyektlar va hodisalarni turli tomonlardan bilishga yordam beradi. yoki u yoki bu faoliyat uchun xos bo‘lgan (musiqiy, tasviriy, badiiy va nutq, teatr va o‘yin) yekspressiv vositalardan foydalangan holda badiiy faoliyatning turli shakllarida bolaning tasavvuri bilan yaratilgan "(5).

Integratsiyaning asosi barcha asosiy kognitiv jarayonlar (idrok, fikrlash, tasavvur, shuningdek xotira, ye’tibor) va "badiiy faoliyatning turli turlarida o‘ziga xos ifoda vositalari bilan o‘ylab topilgan va uzatiladigan" tasvirning o‘zaro bog‘liqligidir (80.3).

Integratsiya mexanizmi - bu turli xil yekspressiv vositalar yordamida turli faoliyatda yaratilgan tasvir. Adabiyotda bunday ifodali vositalar so‘zdir (majoziy ta’riflar, metaforalar, qiyoslar). Tasviriy san’atda - shakl, rang, kompozitsiya, ritm, hajm, plastika va boshqalar. Turli materiallardan hunarmandchilik va tasvirlarni yaratishda - shakli, o‘lchami, hajmi, materiallarning tuzilishi, rangi, nisbati, tarkibi va boshqalar.

Muayyan ijodiy faoliyatni rivojlantirish uchun zarur bo‘lgan badiiy va ijodiy qobiliyatlar ijodiy faoliyatning boshqa turini o‘zlashtirish jarayonida shakllanishi mumkin. M.Djumayev ijodkorlikni rivojlantirish uchun integratsiyalashgan sinflardan foydalanishning quyidagi vositalarini ishlab chiqdi:

- bolalarning muayyan faoliyatiga ustuvor e’tibor: o‘yin, vizual, teatrlashtirilgan, konstruktiv, musiqiy, bu optimal tashkil etilgan holda, bolaning har tomonlama rivojlanishini ta’minlaydi, hissiy farovonlik muhitini yaratadi, uning hayotini to‘ldiradi. qiziqarli tarkibga yega bo‘lgan maktabgacha yoshdagi bola;

o‘qituvchilarning integratsiya asosida qurilgan mazmun va ta’limni tanlashga, shuningdek, bolalar bilan mashg‘ulotlarni tashkil etishga va bu yo‘nalishdagi ishning turli uslub va uslublaridan foydalanishga ijodiy yondashishi.(7).

Kichik maktab o‘quvchilarining ijodiy faoliyatini shakllantirish uchun integratsiya imkoniyatlarini ishlab chiquvchi integratsiya jarayonida san’atning o‘zaro ta’sirining xarakterini aniqladi:

- predmetlararo aloqalardan keng foydalanish;
- o‘quv fanlarini sinfdan tashqari ishlar bilan uyg‘unlashtirish;

san'atning ayrim turlarini poliartistik asosda o'qitish (boshqa san'at turlaridan o'xshash va rag'batlantiruvchi vositalarni jalb qilgan holda);

- maktab o'quvchilarining ko'p badiiy ta'limiga kompleks yondashuv (har bir yosh bosqichida darslarning mazmuni va davomiyligi bo'yicha san'atning o'zaro ta'siri).

"Integratsiya umumiy uslubiy yondashuvni, maqsad, vazifalar, tamoyillar birligini va har bir san'at turining o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqqan holda uni amalga oshirishning turli usullarini nazarda tutadi" (6).

Ta'lim va ijodkorlik o'rtasidagi munosabatlar muammosini hisobga olgan holda, ko'plab mualliflar maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodkorligini shakllantirish uchun ularga ta'sir qilishning yeng samarali usullari va usullarini ishlab chiqadilar.

Bolalarni turli materiallar bilan ishlashga o'rgatishda turli mualliflar namuna, namunali variantlardan foydalanishni, topshiriqni qanday bajarish kerakligini ko'rsatishni, o'qituvchining tushuntirishini va o'yin motivatsiyasini taklif qilishni taklif qildilar. Ammo, bizning fikrimizcha, bolalarning aqliy va ijodiy faolligini oshiradigan usullar, ayniqsa, turli xil materiallar bilan ishlashda, ko'pincha material va tanlangan texnikaga qarab hunarmandchilikni bajarish tartibini rejalashtirishni o'zgartirishni o'z ichiga oladi.

O'qitishning eng samarali usullari va usullarini tanlashda biz ijodiy faoliyatni rivojlantirishning asosiy bosqichlaridan chiqdik:

- tayyorgarlik, shu jumladan qog'oz, gazlama, tabiiy va chiqindi materiallarning xossalari bilan tanishish, ular bilan ishlash ko'nikma va malakalarini o'zlashtirish;

- maktabgacha yoshdagi bolalar uchun ushbu texnikada, ma'lum bir tasvirning yekspressivligini yetkazishda mashq qilish;

- hunarmandchilikni yaratishda bolaning o'zining asl yelementlarini yaratishi.

Maktabgacha ta'lim amaliyotida matematika mashg'ulotlarida dastlabki bosqichlarida, asosiy vazifa bolalarda qog'oz, gazlama, tabiiy va chiqindi materiallar bilan ishlash ko'nikma va malakalarini shakllantirishdan iborat bo'lgan davrda qo'llash yaxshidir.

Turli materiallar bilan ishlashda namunalardan foydalanish, ayniqsa, o'rganishning dastlabki bosqichlarida, bolalar turli materiallar va asboblardan ishlashning asosiy ko'nikmalari va qobiliyatlarini o'zlashtirganda oqlanadi. Ammo

modelga rioya qilish o'qituvchining tushuntirishi, asosiy va ikkinchi darajali tafsilotlarni ajratib ko'rsatish va bolalarni modelni faol tekshirishga jalb qilish bilan birga bo'lishi muhimdir. Bolalarning faol ishtiroki ularga tasvirni yaxshiroq idrok yetish, tahlil qilish, asta-sekin hunarmandchilikni bajarish ketma-ketligini rejalashtirish va uni yuqori sifatli bajarishga o'rgatish imkonini beradi.

G.Rustamova tomonidan Maktabgacha yoshdagi bolalarda matematik ta'limni rivojlantirishda TRIZ texnologiyasi metodlaridan foydalanilsa maqsadga muvofiq bo'ladi. Shu o'rinda o'z-o'zidan savol tug'iladi, TRIZ o'zi nima? Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun zarurmi? Ushbu texnologiyaning qanday afzal tomonlari bor? Matematik tushunchalarni boyitishda yordam beradimi? [9].

TRIZning konseptual asoslari bolalarda yaratuvchanlik, ijodiy tasavvur va dialektik fikrlashni shakllantirish TRIZ texnikasi va metodlaridan samarali foydalanish, bu borada muvaffaqiyatga erishishning asosiy zaruriyati hisoblanadi [6]. TRIZning maqsadi nafaqat bolalarning tasavvurini rivojlantirish, balki ularni doimiy ravishda, davom etayotgan jarayonlarni tushunib, fikrlashga o'rgatish hamdir. Bolalarga ta'lim berishda pedagog (tarbiyachi) uning tabiatidan kelib chiqib yondashish zarur. M.X.Eshonqulova o'z tadqiqotlarida “TRIZ – bu topqirlik, mohirlik va iqtidorlikni rivojlantiruvchi masalalarning nazariyasidir” [12] deya ta'kidlaydi.

Taniqli pedagog L.S.Vigotskiyning nazariy qarashiga ko'ra, maktabgacha yoshdagi bola o'quv dasturini o'zining yosh xususiyatiga ko'ra tushunishi va shu darajada qabul qilishi kerak [10].

Ushbu texnologiya quyidagi prinsiplarni qamrab oladi:

– tizimlarning rivojlanish qonuniyatlarining obektivligi prinsipi – tizimlarning tuzilishi, ishlashi va o'zgarishi obektiv qonunlariga bo'ysunadi. Demak: kuchli qarorlar – bu obektiv qonuniyatlarga, hodisalarga, ta'sirlarga mos keladigan qarorlar;

– qarama-qarshilik prinsipi – tashqi va ichki omillar ta'sirida qarama-qarshiliklar paydo bo'ladi, kuchayadi va hal etiladi. Muammo qiyin, chunki, yashirin yoki aniq qarama-qarshiliklar tizimi mavjud. Tizimlar obekti qonuniyatlar, hodisalar va ta'sirlarga asoslangan ziddiyatlarni bartaraf etishda rivojlanadi. Demak: kuchli qarorlar qarama-qarshiliklarni yengib chiqadigan qarorlardir;

– aniqlik prinsipi – tizimlarning har bir guruhi, shuningdek, ushbu guruh doirasidagi alohida vakillar, ma'lum bir tizimni o'zgartirishni osonlashtiradigan

yoki qiyinlashtiradigan xususiyatlarga ega. Ushbu xususiyatlar resurslar bilan belgilanadi: ichki – tizim qurilgan narsalar va tashqi - tizim joylashgan muhit va vaziyat. Demak: kuchli qarorlar – bu muayyan muammoli vaziyatlarning o‘ziga xos xususiyatlarini hisobga oladigan qarorlar .

Maktabgacha yoshdagi bolalar materiallar bilan yerkin muloqot qilishadi, ularning xususiyatlarini va tasvirni yaratish xususiyatlarini o‘rganadilar.

Treningning tayyorgarlik bosqichida o‘qituvchining tushuntirishi muhim rol o‘ynaydi. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun qanchalik aniq va tushunarli bo‘lsa, ular qanchalik katta natijalarga erishishlari mumkin. Harakat usullarini namoyish qilish bilan birga kelgan so‘z uni yanada ongli qiladi, vazifani bajarish tartibini rejalashtirishga yordam beradi, maktabgacha yoshdagi bolalarning tasvir mavzusi haqidagi yaratuvchanlikka, ijodkorlikka intiluvchi ini aniqlaydi[8].

Maktabgacha yoshdagi bolalarni turli xil materiallar bilan ishlashga o‘rgatishda ko‘pincha harakat usullarini ko‘rsatishning har xil turlari qo‘llaniladi. Volumetrik hunarmandchilikni yaratishda ko‘pincha "origami" va egri chizikli katlamalar, bosqichma-bosqich displey va o‘qituvchining to‘liq ko‘rinishida tayyorlangan mahsulotlar qo‘llaniladi. Qog‘oz bilan tajribaga yega bo‘lgan maktabgacha yoshdagi bolalar bilan o‘qituvchi yoki bolaning tushuntirishlari bilan bolaning qisman ko‘rinishi va ko‘rinishidan foydalanish yaxshiroqdir. Maktabga tayyorlov guruhidagi bolalar o‘rganadigan matematik tushunchalar va so‘zlarning roli juda yuqori bo‘lib qolmoqda, chunki bolalarning harakatlarini muvofiqlashtirish qobiliyati. Og‘zaki ko‘rsatmalarni vizual ko‘rsatmasdan qo‘llash faqat hunarmandchilikni ishlab chiqarish oson bo‘lgan maktabgacha yoshdagi bolalar bilan mumkin.

Bolalarni yangi materiallar bilan tanishtirishda aniq berilgan savollar idrokni faollashtirishga yordam beradi va bolalarda atrofda voqelik obyektlari va hodisalari haqida to‘liqroq tushuncha hosil qiladi. So‘z qog‘oz, mato, tabiiy va chiqindi materiallar bilan ishlash ko‘nikma va malakalarini o‘zlashtirish jarayonini osonlashtiradi.

Turli materiallar bilan ishlashni tashkil qilishda shuni yesda tutish kerakki, ulardagi rang ikki shaklda taqdim yetiladi - sun‘iy (qog‘oz, mato va "chiqindi" materialning rangi) va tabiiy (barglar, somon, qayin qobig‘i, konuslarning rangi). Bolalarni yorqin to‘yingan rang o‘ziga jalb qiladi va tabiiy materiallarning go‘zalligi

xiralashgan. Bolalar, birinchi navbatda, tabiiy materiallarning rangi bilan yomon birlashtirilgan yorqin rangli shakllarga jalb qilinadi.

Bolada bilim olish zarurati tushunchasi shakllanmaguncha, o‘qituvchi o‘z faoliyatida boshqa stimullardan - o‘yin va ijobiy his-tuyg‘ulardan foydalanadi.

Ijodiy faoliyatni shakllantirishning ikkinchi bosqichida tasavvur, idrok, fikrlash va xotirani rivojlantirishga ta‘sir qiluvchi mashqlar katta rol o‘ynaydi. Hunarmandchilikni, tasvir obyektlarini tekshirish jarayonida bolalar obyektlarning shakli, rangi, o‘lchamiga ye‘tibor berishlari, ularni bir-biri bilan taqqoslashlari, umumiy va farqlarni ajratib ko‘rsatishlari kerak. Go‘zalni ajratib ko‘rsatish qobiliyati bolalar ishining sifati va estetikasiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi. A.I.Savenkovning san‘at yordamida iqtidorni rivojlantirish va tarbiyalashga bag‘ishlangan tadqiqotida haftada bir marta idrok, xotira, fikrlash, tasavvurni rivojlantirishga qaratilgan mashqlarni bajarish taklif qilingan[14].

Maktabgacha yoshdagi bolalarning fikrlash rivojlanishiga ta‘sir qilish uchun, atrofdagi voqelikning obyektlari va hodisalarini tahlil qilish qobiliyatini shakllantirishdan tashqari, bolalarga topshiriqni bajarish ketma-ketligini ko‘rsatish, ular bilan ishlash tartibini aniqlashtirish muhimdir. ish va uni qanday bajarish kerakligi.

Bolalarning tasavvurini rivojlantirish uchun turli mualliflar turli mashqlar va darslarni o‘tkazish shakllarini taklif qilishadi. Bu bolalar uchun hunarmandchilikni o‘z detallari bilan to‘ldirish, namunaviy variantlardan foydalanish, bolalar bilan suhbatlar va rejaga muvofiq ishni bajarish taklifi.

Bolalar ijodiyotini shakllantirish uchun namuna va bola tomonidan yaratilgan hunarmandchilikni taqqoslash ham muhim rol o‘ynaydi. Bunday tahlil maktabgacha yoshdagi bolalarga tasvirlarni yanada takomillashtirish imkoniyatini ko‘rsatadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar tomonidan yaratilgan turli materiallardan tasvirlarning aksariyati amaliy maqsadga ega bo‘lishi mumkinligi sababli, amaliy faoliyatda bolalarning ishini tahlil qilishni, bolalar tomonidan yaratilgan hunarmandchilik sifatini tekshirishni tashkil qilish mumkin.

Turli materiallar bilan ishlashda bolalar ijodiyotini rivojlantirish uchun nafaqat o‘qitish usullari va usullari, balki hunarmandchilikni yaratish bo‘yicha ishlarni tashkil yetish ham muhim rol o‘ynaydi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning birgalikdagi faoliyatida bir qator tarkibiy qismlarni ajratib ko‘rsatish mumkin - bolalarning birgalikdagi harakatlariga hissiy

munosabati (ijobiy his-tuyg'ular, qiziqishlar, tajribalar), har bir bolaning ijtimoiy faolligi ("men" ning jamoa manfaatlariga bo'ysunishi, muloqot tajribasini to'plash, jamoaviy faoliyat ko'nikmalarini o'zlashtirish, mustaqil faoliyatda tajriba to'plash, shaxsiy xususiyatlar.

Mashg'ulotlarga tayyorgarlik ko'rishda turli xil faoliyat va san'atning integratsiyasi muhim rol o'ynaydi.

Tayyorgarlik bosqichida turli materiallar bilan ishlashning asosiy ko'nikmalari ham shakllanadi. Ikkinchi bosqichda (asosiy) maktabgacha yoshdagi bolalar kollektiv kompozitsiyalar yaratadilar. Ular tasvirni yaratish jarayonini rejalashtiradilar, natijada olingan tasvirlarni bajaradilar va baholaydilar. Kompozitsiyani yaratish jarayonida u kattalar yoki bolaning harakat usullarini, murakkab hunarmandchilik va bosqichma-bosqich namoyish qilish, bolalar tajribasi va xotirasini jalb qilish, texnologik xaritalardan foydalanish va ko'rsatish uchun keng qo'llaniladi. bajarilgan ishlarni muhokama qilish. Maktabgacha yoshdagi bolalar birgalikdagi faoliyat ko'nikmalarini egallaydilar.

Uchinchi bosqich (yakuniy) maktabgacha yoshdagi bolalarning tugallangan ish bilan o'zaro ta'siri bilan tavsiflanadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan turli materiallar bilan ishlashda vazifalarning bunday qurilishi juda samarali. Bu nafaqat qiziqarli kompozitsiyalarni bajarishga imkon beradi, balki qog'oz, mato, tabiiy va chiqindi materiallardan tasvirlarni yaratishda turli xil texnikalarni tasvirda birlashtirishga imkon beradi. Bolalar hunarmandchiligining sifati, ularning mustaqilligi, bilish faolligi keskin oshib bormoqda.

Yuqoridagilarga asoslanib, quyidagi xulosalar chiqarish mumkin:

1. Hozirgi vaqtda ijodkorlik inson mavjudligining asosi sifatida qaraladi. U bilish bilan chambarchas bog'liq bo'lib, muhim narsani yaratuvchi va jamiyat taraqqiyotining sifatini, inson mavjudligi va uning rivojlanishining mohiyatini belgilaydigan faoliyat sifatida qaraladi.

2. Ijodiy faoliyatning samaradorligi tashkilotning sharoitlariga, shaxs tomonidan qabul qilingan ma'lumotlarning miqdori, uning hissiy holati, individual xususiyatlari va unga yega bo'lgan bilimlar miqdoriga bog'liq.

3. Maktabgacha yoshdagi bolalarda badiiy va ijodiy faoliyatni shakllantirish shartlari - bilim faoliyatining ma'lum darajasi, maktabgacha yoshdagi bolalarning idrok etish, xotirasi, fikrlash va tasavvurini rivojlantirishga qaratilgan

rivojlanayotgan muhitni tashkil etish, turli materiallar bilan ishlash ko‘nikma va qobiliyatlari, ijodkorlikning paydo bo‘lishi va shakllanishi elementlarini rag‘batlantiradigan ma‘lum bir hissiy muhitni yaratish.

4. Turli materiallar bilan ishlash bolalar ijodiyotini shakllantirish uchun shart-sharoitlarni yaratishga yordam beradi, agar siz turli xil materiallar va ish usullaridan foydalangan holda qiziqarli, estetik kompozitsiyalar yaratishga imkon beradigan integratsiyalashgan sinflar kabi tashkil etish shakllaridan foydalansangiz.

5. Kollektiv va individual badiiy va ijodiy faoliyatni har tomonlama rivojlantirish uchun shart-sharoitlarni shakllantirishga yordam beradi.

6. Turli materiallar bilan ishlashda bolalarning ijodiy qobiliyatini rivojlantirish uchun eng samarali usullar quyidagilardir: - mashg‘ulot boshlanishidan oldin bolalarning material bilan tajriba o‘tkazish; - qog‘ozni o‘zgartirishning yangi usullarini ko‘rsatish orqali sinfda xayrixoh muhit yaratish, mato, tabiiy va chiqindi materiallar - jismoniy mashqlar orqali texnik ko‘nikma va malakalarni o‘rgatish; - bolalarning mustaqilligi va faolligini rag‘batlantirish; - bolalar hunarmandchiligiga xayrixoh, ammo xolisona baho berish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Mirziyoev Sh.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. Toshkent, “O‘zbekiston”, 2017 yil, 488 bet.

2. Vazirlar Mahkamasining 07.06.2022 yildagi “2022-2023 yillarda O‘zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshirish dasturini tasdiqlash to‘g‘risida”gi **310**-son qaror.

https://www.norma.uz/qonunchilikda_yangi/2022-2023_yillarda_eshlarga_oid_davlat_siyosatini_amalga_oshirish_dasturi

3. Matematika sohasidagi ta‘lim sifatini oshirish va ilmiy-tadqiqotlarni rivojlantirish chora tabirlari to‘g‘risida. Uzbekiston Respublikasi prezidentining PQ-4708-son 07.05.2020 Qarori.

4. Djumayeva M.M. Boshlang‘ich sinflarda tabiiy fanlarga oid ko‘nikmalarni shakllantirish. Zamonaviy boshlang‘ich ta‘lim: innovatsiyalar, muammolar va rivojlanish istiqbollari Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari. Tom 1 № 1 (2023):

<http://interpretationandresearches.uz/index.php/iar/article/view/812>

5.Djumayev M.I. The development of mathematical abilities in younger students. Science And Innovation International Scientific Journal Volume 2 Issue 1 January 2023 Uif-2022: 8.2 | Issn: 2181-3337 | Scientists.Uz/ 424-434

6.Djumayev M.I Formation of mathematical competence in future primary school teachers in the. Educational process science and innovation international scientific journal volume 2 issue 3 march 2023 uif-2022: 8.2 | issn: 2181-3337 | scientists.uz 165-173

7.Djumayev M.I The transformation of the english language's variants in contemporary great Britain. Educational process science and innovation international scientific journal volume 2 Issue 4 April 2023 Uif-2022: 8.2 | Issn: 2181-3337 | Scientists.Uz 19-27 <https://doi.org/10.5281/zenodo.7818607>

8.Djumaev M.I.. Matematika o'qitishda kombinatorika masallarini o'rganishning o'ziga xos xususiyatlari Fizika, matematika, informatika jurnali. 2023 yil 2/1 son. 19-27

9.Djumaev M.I. Matematika o'qitishda milliy o'quv dasurining uzviyligi va uzluksizligining o'ziga xos xususiyatlari. MUG'ALLIM HƏM YZLIKSIZ BILIMLENDIRIO'. Ilimiy-metodikaliq jurnal. ISSN 2181-7138 2023 1-san 314-324 Nekis

10.Djumaev M.I. Some Considerations of Teaching Mathematics Inuzbek Primary School. Journal of Mathematical & Computer Applications. SRC/JMCA-123. J Mathe & Comp Appli, 2023 Volume 2(2): 1-5 ISSN: 2754-6705

11.Djumayeva M.M. Ta'limni takomillashtirish mexanizmlari. Pedagogik innovasiyalar va yukori samaradorlikka yetak-lovchi ta'limiy goyalar mavzusidagi Respublika Onlayn ilmiy -amaliy kon-ferensiyasi Surxondaryo viloyat XTKT va ularning MOXM (2020 yil 15 may) 152-154

12.Djumayeva M.M. Milliy ukuv dasturini amaliyotga joriy etishning didaktik asoslari Innovation in the modem education system march 2021 colletions of scientific works Washington, usa 25th march 2021575-583

13.Djumayeva M.M. Tabiiy fanlarni o'qitishda kreativ yondoshuv masalalari Zamonaviy ta'lim: Yangicha yondashuvlar va dolzarb tadqoqotlar. Respublika ilmiy amaliy konferensiya 2023 yil 16-17 may 368-372

14.Djumayeva M.M. Tabiiy fanlarni o'qitishda bo'lajak o'qituvchilarning metodik tayyorgarligini rivojlantirish Raqamli texnologiyalar davrida tillarni intensive o'qitishning psixologik-pedagog jihatlari Respublika ilmiy amaliy anjuman. 2023 yil 2 iyun 494-497

MAKTABGACHA TA'LIMDA TRIZ TEXNOLOGTYASINI JORIY ETISH MASALALARI

Rustamova Gulmira Guliston Davlat universiteti tayanch tadqiqotchisi

Annotatsiya. Maqolada bolalarning ijodiy qobiliyatini ixtirochilikka yo'naltirish va matematik qobiliyatlarini shakllantirishda TRIZ texnologiyasidan foydalanishning maqsadi, avvalo, moslashuvchanlik, harakatchanlik, izchillik, dialektika kabi fikrlash fazilatlarini, ikkinchi tomondan, izlanuvchanlik istaklarini shakllantirish va rivojlantirishdir. Maktabgacha yoshdagi bolaning aqliy tarbiyasida va intellektini rivojlantirishda elementar matematik tushunchalarni shakllantirish xususiyatlari berilgan/

Kalit so'zlar. Ixtirochilik, ijodiy qobiliyat, maktabgacha tarbiya, tayyorlov guruhlari, texnologiya, pedagogika va psixologiya.

ВОПРОСЫ ВНЕДРЕНИЯ ТРИЗ-ТЕХНОЛОГИИ В ДОШКОЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ

Рустамова Гулмира – докторант Гулистонского государственного университета

Абстрактный. В статье целью использования технологии ТРИЗ в развитии творческих способностей детей и математических навыков является, во-первых, формирование и развитие таких качеств мышления, как гибкость, подвижность, последовательность, диалектика, во-вторых, стремление к любознательность. Особенности формирования элементарных математических представлений в умственном воспитании и интеллектуальном развитии детей дошкольного возраста.

Ключевые слова. Изобретение, творчество, дошкольное образование, подготовительные группы, технология, педагогика и психология.

ISSUES OF IMPLEMENTING TRIZ TECHNOLOGY IN PRE- SCHOOL EDUCATION

Rustamova Gulmira – doctoral student at Guliston State University

Abstract. In the article, the purpose of using TRIZ technology in the development of children's creative abilities and mathematical skills is, firstly, the

formation and development of such qualities of thinking as flexibility, mobility, consistency, dialectics, and secondly, the desire for curiosity. Features of the formation of elementary mathematical concepts in mental education and intellectual development of preschool children.

Key words. Invention, creativity, preschool education, preparatory groups, technology, pedagogy and psychology.

TRIZ (ixtirochilikka yo‘naltirish masallarining nazariy asoslari) texnologiyasi bolalarni tarbiyalashdan ko‘ra ko‘proq ilmiy yaratuvchanlik bilan bog‘liq, shuning uchun bolalarni tarbiyalashda ushbu texnikadan foydalanish juda katta foyda keltiradi. Darhaqiqat, nazariyaning asosiy mazmuni bolani yoki kattalarni hozirgi vaziyatni baholash uchun ma‘lum mantiq va algoritmlarga asoslanib, to‘g‘ri qaror qabul qilish uchun ixtiro qilishga o‘rgatish hisoblanadi. Hozirgi vaqtda TRIZ texnologiyasiga asoslangan analitik kompyuter dasturlari ham faol qo‘llanilmoqda, ular inson faoliyatining har qanday sohasi uchun tayyor yechimlarni taqdim etish qobiliyatiga ega.

Maktabgacha ta‘limning muhim vazifalaridan biri tarbiyalanuvchilarning elementar matematik tasavvurlarini shakllantirishdir. Ushbu davrda tarbiyalanuvchilarning maxsus bilimiga ega bo‘lishi kerakligini anglatmaydi. 3-7 yoshli bolalarning matematik rivojlanishi, yangi bog‘liqliklarni kashf qilish imkoniyatini berishi kerak. Ushbu turdagi faoliyatda TRIZ texnologiyasi alohida rol o‘ynaydi.

F.Qodirovaning ta‘kidlashicha “O‘yin maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida asosiy faoliyat shakli” [7] hisoblanadi. TRIZ texnologiyasidan foydalangan holda o‘yinlar bolani bilim olamiga olib boradi, tafakkurni, nostandart yechimlarni topish qobiliyatini, zukkolikni sezilarli darajada rivojlantiradi.

Elementar matematik tasavvurlarni shakllantirish uchun guruhlarda quyidagi o‘yinlar keng qo‘llanilishi mumkin:

- “Qaysi raqam yo‘qolgan?”
- “Bu raqamni hayotda qayerda uchratamiz?”
- “Geometrik shakllar qayerda yashiringan?”
- “Pazl o‘yinlari”.

O‘yin materiallaridan foydalangan holda o‘yinlar:

- “Obyektning uzunligini o‘lchash”;

- “Naqshlar chizish”;
- “Obyektlarni topshiriq bo‘yicha qurish”;
- “Obyektlarni kublar soni bo‘yicha taqqoslash”;
- “Obyektlarni qurish”.

Bunday o‘yinlar tufayli bola ranglarni yodlashga, zukkolikni rivojlantirishga, jamoada do‘stona munosabatlar o‘rnatishga o‘rgatiladi. Vazifalarning bosqichma-bosqich murakkablashishi har bir bolaga o‘zining individual yo‘nalishi bo‘yicha oldinga siljish imkonini beradi.

TRIZ texnologiyasiga asoslangan o‘yinlardan foydalanish mantiqiy fikrlashni, fazoviy tasavvurlarni, tafakkurni, kombinatsion qobiliyatlarni, zukkolik, topqirlik, amaliy masalalarni hal qilishda maqsad tomon harakat qilishni shakllantiradi va tarbiyalanuvchilarni maktabga sifatli tayyorlashga imkon beradi. Bolalar o‘yin-kulgi, harakat erkinligi va qoidalarga amal qilish, ijodkorlik va tasavvurni namoyon etish imkoniyati bilan o‘yin-mashg‘ulotlarga jalb qilinadi. Bolalar yuqori darajadagi kognitiv faollik, yaxshi shakllangan nutq, aniq ijodiy qobiliyat, rivojlangan tasavvurga ega bo‘ladi. U qanday qilib o‘rganishni biladi va o‘rganishni xohlaydi[4-5].

TRIZ – bu aniq hisoblash, mantiq va sezgi birlashgan yangi narsalarni yaratishning boshqariladigan jarayoni. “Ijodkorlikka imkon qadar ertaroq o‘rgatishni boshlash kerak...” [10]. Shunday qilib, nazariya asoschisi Geynrix Saulovich Altshuller va uning izdoshlari shunday deb o‘ylashgan. Tarbiyalanuvchilarni matematik jihatdan rivojlantirishda ixtirochilik muammolarini hal qilish nazariyasi elementlaridan foydalanish pedagogning ish uslubini tubdan o‘zgartiradi, tarbiyalanuvchilarni erkin qo‘yadi, bolalarni fikrlashga, muammolarning yechimini izlashga va topishga o‘rgatadi.

TRIZ – ilgari faqat muhandislar tomonidan foydalanilgan bo‘lsa, endi u bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beryapti. TRIZ bolalarga ijodiy, nostandart fikrlashni o‘rgatadi va zamonaviy dunyoga tez hamda muvaffaqiyatli moslashishga yordam beradi [9].

1. TRIZ tizimli fikrlashni rivojlantiradi – bu muayyan obyektни bir butun sifatida, ya’ni uning atrof-muhitining boshqa obyektlari bilan bog‘liq holda ko‘rish qobiliyatidir. Demak, bola nafaqat gulni, balki uning o‘sadigan joyini, nimalardan iboratligini, hayoti uchun nimalar zarurligini, tabiatga, insonga nima bera olishini ham ko‘radi. Bu mahorat fikrlashda yanada moslashuvchan bo‘lishga imkon beradi.

2. TRIZ maktabgacha yoshdagi bolalarda natijalar va muvaffaqiyatga qaratilgan fikrlashni shakllantiradi. Klassik pedagogikada ta'lim mazmunining formulasi “men qilgandek qil” yoki “meni aytganimni qil” kabi buyruq shakllarida bo‘lgan bo‘lsa, rivojlantiruvchi pedagogikada biz bolaga muammo qo‘yamiz va u bilan birgalikda yechim izlaymiz.

Biz TRIZ dan bola bilan muloqot mazmuni va ta'lim mazmuni sifatida foydalanishimiz mumkin. Birinchi holda, biz tizimli ta'limni qurmaymiz, shunchaki vazifani har qadamda ko‘rishga intilamiz. Eng oddiy misol: aytaylik bolalar bog‘chasi guruhida barcha bolalarning ko‘rinishi bir xil bo‘lgan stakanlari bor. Vazifa: o‘zingizning stakaningizni qanday eslab qolasiz? Bola solishtirishi kerak, o‘z stakanini qanday ajratishni aniqlashi, o‘ziga xos xususiyatlarni yaratishi kerak.

Ikkinchi variant - trening mazmuni sifatida TRIZ dan foydalanish. Bu holda biz TRIZ da mavjud bo‘lgan vositalarni (qarama-qarshiliklar, ideal yakuniy natija, resurslar va boshqalar) o‘rganamiz va muammolarni hal qilishda ulardan qanday foydalanishni o‘rganamiz. Masalan, qalam singandagi vaziyatni olaylik. Qarama-qarshilik tahlilidan foydalanish: bu yaxshi yoki yomonmi? Bu yomon, chunki hozir u bilan chizib bo‘lmaydi, lekin bundan boshqa yaxshi maqsadda foydalansa bo‘ladimi? Haqiqiy hayotdagi har qanday vaziyat bolalarga vazifa sifatida taqdim etiladi. Shunchaki tayyor javob berish emas, balki buni qanday amalga oshirish mumkinligini birgalikda muhokama qilish, eng yaxshi yechimni topish muhimdir.

Bola tug‘ilgandan boshlab, bolalar ma’lumotni qabul qilib, uni tahlil qilib, dunyoni faol o‘rganadilar, munosabatlar tizimini qurishga harakat qiladilar, davom etayotgan jarayonlarning qonuniyatlarini tushunishadi. Amaliy dialektika, ba’zan TRIZ deb ataladi, pedagog bizga va bolalarga atrofimizdagi dunyoning ko‘p qirraliligini, uning nomuvofiqligini va rivojlanish shakllarini ko‘rishga yordam berish uchun mo‘ljallangan. Bolalar bilan o‘yin jarayonida TRIZ elementlaridan foydalanish ularni atrofda sodir bo‘layotgan hamma narsani tahlil qilishga, hodisalar va tizimlarni nafaqat tuzilishda, balki vaqtinchalik dinamikada ham ko‘rishga o‘rgatish imkonini beradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun TRIZ – bu asosiy dasturni o‘zgartirish uchun emas, balki uning samaradorligini oshirish uchun mo‘ljallangan jamoaviy o‘yinlar va tadbirlar tizimi. Shu sababli, bolaning barkamol ijodiy shaxsini rivojlantirishga qiziquvchilar uchun biz TRIZ o‘yinlarini yaqinroq bilishni va ularni o‘ynashni taklif qilamiz, bu nafaqat foydali, balki juda qiziqarli hamdir .

TRIZ texnologiyasi 5-7 yoshdagi bolalarning matematik qobiliyatlarni rivojlantirish vositasidir. “Har bir bola dastlab iste’dodli va hatto a’lo darajada, lekin unga minimal harajat bilan maksimal samaraga erishish uchun zamonaviy dunyoda harakat qilishni o’rgatish kerak” (G.S.Altshuller) [11].

Tarbiyalanuvchilarning matematik qobiliyatlarini shakllantirishda TRIZ texnologiyasidan foydalanishning maqsadi, avvalo, moslashuvchanlik, harakatchanlik, izchillik, dialektika kabi fikrlash fazilatlarini, ikkinchi tomondan, izlanuvchanlik istaklarini shakllantirish va rivojlantirishdir. Maktabgacha yoshdagi bolaning aqliy tarbiyasida va intellektini rivojlantirishda elementar matematik tushunchalarni shakllantirish katta rol o’ynaydi. Zamonaviy hayotda bolalarga matematikani o’rgatish muammosi katta ahamiyatga ega. Bu, dastlab, ilmiy-texnikaviy va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi va ularning turli fan tarmoqlariga kirib borishi bilan tavsiflanadi [6].

Maktabgacha yoshdagi yosh o’ziga xosdir, chunki bolaning shakllanishi bilan uning hayotiy jarayonlari shakllanib boradi. Shuning uchun har bir bolaning ijodiy salohiyatini ochib berish uchun ushbu davrni o’tkazib yubormaslik kerak. Bolalarning ongi “chuqur hayot tarzi” va narsalar qanday bo’lishi kerakligi haqidagi an’anaviy tushunchalar bilan cheklanmaydi. Bu ularga ixtiro qilishga, o’z-o’zidan va oldindan aytib bo’lmaydigan bo’lishga, biz kattalar uzoq vaqt davomida e’tibor bermagan narsalarni payqashga imkon beradi. Ushbu muammoni hal qilishga yordam beradigan istiqbolli texnologiyalardan biri – TRIZ texnologiyasidir.

3-7 yoshli bolalar o’zining yosh xususiyatlariga ko’ra izlovchidir. “Uning e’tibori doimo uni qiziqtirgan narsaga qaratilgan” [8] – deydi A.V.Korzun.

Tarbiyalanuvchilarning aqliy va ijodiy qobiliyatlarini samarali shakllantirish matematik rivojlanishning zamonaviy metodologiyasining o’ziga xos jihati hisoblanadi. Bu maktabgacha yoshdagi bolani hisoblash, o’lchash va arifmetik muammolarni hal qilishga o’rgatish uchun zarur. Shuningdek, nostandart fikrlash, atrofimizdagi dunyodagi xususiyatlarni, munosabatlarni, bog’liqliklarni kashf qilish, ularni obyektlar, belgilar va so’zlar bilan “loyihalash” qobiliyatini rivojlantirishdir.

Tarbiyalanuvchilarda matematik jihatdan rivojlanish bolaning “dunyo tasviri”ni shakllantirishning eng muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Bolalarda matematikaga qiziqishni shakllantirish tarbiyachilarning muhim vazifalaridan biridir.

TRIZ matematik tushunchalarni shakllantirishga katta hissa qo'shadi, bolalarning fikrlash va matematik qobiliyatlarini o'yin shaklida rivojlantirishga imkon beradi. O'yin ko'plab qiziqarli variantlarni yanada rivojlantirish, o'zgartirish va yaratish uchun boshlang'ich nuqtadir.

Maktabgacha yoshdagi bolalarga matematikani o'rgatishni qiziqarli materiallardan foydalanmasdan tasavvur qilib bo'lmaydi. Ushbu materialning roli bolalarning yosh imkoniyatlarini va har tomonlama rivojlanish va ta'lim vazifalarini hisobga olgan holda belgilanadi.

Aql-idrok uchun har qanday matematik vazifa, qaysi yoshga mo'ljallangan bo'lishidan qat'i nazar, ma'lum bir aqliy yukni ko'taradi, bu ko'pincha qiziqarli syujet bilan yashiringan aqliy vazifa o'yin harakatlari orqali amalga oshiriladi. Bolalar vazifalarni, hazillarni, boshqotirmalarni idrok etishda juda faol. Ular qat'iyat bilan natijaga olib keladigan harakat yo'nalishini izlaydilar. Bolani o'ziga jalb qiladigan yakuniy maqsad qiziqtiradi. Guruhda turli jumboqlardan foydalanish: maktabgacha yoshda Kuizener tayoqchalari, Tangram, Nikitin kvadratlari va boshqa jumboqlar eng maqbuldir. Ularni hal qilish jarayonida bir raqam yoki shakl boshqasiga aylanadi.

Bunday o'yinlarni tashkil qilish bolalarning ko'nikma va qobiliyatlarini rivojlantiradi. U ma'lumot olishni, ma'lumot manbalarida harakat qilishni, obyektlar xususiyatlarining nomlarini (rang, shakl, material) o'zlashtirishni, turli xil savollar berish qobiliyatini, olingan ma'lumotlardan xulosa chiqarishni o'rganadi. Bolalar nostandart ijodiy vazifalarni hal qilishdan alohida zavqlanishadi. Matematika bolaning shaxsiy rivojlanish salohiyatini shakllantiradi, unga hayotda zarur bo'lgan fazilatlarni rivojlantiradi.

Demak, TRIZ texnologiyasiga asoslangan holda yaratilgan o'yinlar nafaqat tarbiyalanuvchilarning fikrlash va tasavvurlarini shakllantirishga, balki, ularda fikrlash tajribalarini o'tkazish va turli xil muammolar bilan ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Xalqning boy intellektual merosi va umumbashariy qadriyatlar asosida, zamonaviy madaniyat, iqtisodiyot, fan, texnika va texnologiyalarning yutuqlari asosida kadrlar tayyorlashning mukammal tizimini shakllantirish yurtimiz taraqqiyotining muhim shartidir. Mamlakat rivoji shubhasiz ta'lim tizimi bilan uzviy bog'liq. Shunday qilib:

1. Tarbiyalanuvchilarda elementar matematik tasavvurlarini shakllantirishga

nisbatan texnologik yondashuvga erishish, ta'lim berishda TRIZ texnologiyasi va ilg'or xorijiy tajribalarni amalda qo'llash dolzarb masala deb belgilandi.

2. Sodda matematik tushunchalarni rivojlantirishning pedagogik va texnik bilimlarni mujassamlashtirgan integrallashgan axborot-metodik ta'minotini yaratish, elementar matematik tasavvurlarini shakllantirishga oid modul yuzasidan mashg'ulot ishlanmalari, metodik tavsiyalar ishlab chiqish, didaktik va metodik qo'llanmalar yaratish zarurligi aniqlandi.

3. Maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyalanuvchilarini mantiqiy-matematik va tanqidiy fikrlashga o'rgatadigan metodikani ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish, elementar matematik tasavvurlarini rivojlantirish jarayonlarini takomillashtirishga xizmat qiluvchi quyidagi masalalarga e'tibor qaratish zaruriyati mavjud deb hisoblaymiz:

- erishilgan ijobiy natijalarni umumlashtirish va rivojlantirish asosida elementar matematik tasavvurlarini shakllantirishning noodatdiy va qiziqarli muhitini yaratish;

- tarbiyalanuvchilarda elementar matematik tasavvurlarini shakllantirishning innovatsion ta'lim muhitini amalga oshirish imkoniyatini beruvchi metodik ta'minotini yaratish dolzarb masaladir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Vazirlar Mahkamasining 07.06.2022 yildagi “2022-2023 yillarda O'zbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshirish dasturini tasdiqlash to'g'risida”gi **310**-son qaror.

2. Matematika sohasidagi ta'lim sifatini oshirish va ilmiy-tadqiqotlarni rivojlantirish chora tabirlari to'g'risida. Uzbekiston Respublikasi prezidentining PQ-4708-son 07.05.2020 Qarori.

3. Djumayeva M.M. Milliy ukuv dasturini amaliyotga joriy etishning didaktik asoslari Innovation in the modem education system march 2021 colletions of scientific works Washington, usa 25th march 2021575-583

4. Djumayeva M.M. Boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlarga oid ko'nikmalarni shakllantirish. Zamonaviy boshlang'ich ta'lim: innovatsiyalar, muammolar va rivojlanish istiqbollari Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari. Tom 1 № 1 (2023):

<http://interpretationandresearches.uz/index.php/iar/article/view/812>

5.Djumayev M.I. The development of mathematical abilities in younger students. Science And Innovation International Scientific Journal Volume 2 Issue 1 January 2023 Uif-2022: 8.2 | Issn: 2181-3337 | Scientists.Uz/ 424-434

6.Djumayev M.I Formation of mathematical competence in future primary school teachers in the. Educational process science and innovation international scientific journal volume 2 issue 3 march 2023 uif-2022: 8.2 | issn: 2181-3337 | scientists.uz 165-173

7.Djumayev M.I The transformation of te english language’s variants in contemporary great Britain. Educational process science and innovation international scientific journal volume 2 Issue 4 April 2023 Uif-2022: 8.2 | Issn: 2181-3337 | Scientists.Uz 19-27 <https://doi.org/10.5281/zenodo.7818607>

8.Djumaev M.I. Matematika o‘qitishda milliy o‘quv dasurining uzviyligi va uzluksizligining o‘ziga xos xususiyatlari. MUG‘ALLIM HƏM YZLIKSIZ BILIMLENDIRIO‘. Ilimiy-metodikaliq jurnal. ISSN 2181-7138 2023 1-san 314-324 Nəkis

9.Djumaev M.I. Some Considerations of Teaching Mathematics Inuzbek Primary School. Journal of Mathematical & Computer Applications. SRC/JMCA-123. J Mathe & Comp Appli, 2023 Volume 2(2): 1-5 ISSN: 2754-6705

10.Djumayeva M.M. Ta’limni takomillashtirish mexanizmlari. Pedagogik innovasiyalar va yukori samaradorlikka yetak-lovchi ta’limiy goyalar mavzusidagi Respublika Onlayn ilmiy -amaliy kon-ferensiyasi Surxondaryo viloyat XTKT va ularning MOXM (2020 yil 15 may) 152-154

11.Djumayeva M.M. Tabiiy fanlarni o‘qitishda kreativ yondoshuv masalalari Zamonaviy ta`lim: Yangicha yondashuvlar va dolzarb tadqiqotlar. Respublika ilmiy amaliy konferensiya 2023 yil 16-17 may 368-372

Research Science and
Innovation House

O‘QUVCHILARDA TABIIY FANLARGA OID SAVODXONLIKNI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK - PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI

**Djumayeva Moxigul Mamanazarovna Termiz davlat pedagogika
instituti o‘qituvchisi**

Annotatsiya. Maqolada o‘quvchilarning tabiiy fanlarga oid bilimlarini shakllantirish, uning jamiyatdagi o‘rni, ishlab chiqarish faoliyatidagi majburiyati va vazifalariga hamda individual qobiliyatiga bog‘liq bo‘ladi. O‘quvchilarning individual xususiyatlari (fikrlashning ilmiy tarkib topganligi, ishga ijodiy yondashishi, o‘z imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarishga intilishi va boshqalar) ning rivojlanish darajasi bilan belgilanadi. O‘quvchilarning tabiiy fanlarga oid bilimlarini rivojlantirish va takomillashtirishning psixologik-pedagogik shart-sharoitlari qarama-qarshiligini his qilish, ularning yechimini topish usullari qaraladi.

Kalit so‘zlar. O‘quvchilar, tabiiy fanlar, pedagogika, psixologiya, xususiyatlar va omillar, shakllantirish va rivojlantirish, ta’lim va tarbiya.

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФОРМИРОВАНИЯ ЕСТЕСТВЕННОНАУЧНОЙ ГРАМОТНОСТИ УЧАЩИХСЯ

**Джумаева Мохигул Маманазаровна – преподаватель Термезского
государственного педагогического института.**

Аннотация. В статье формирование естественнонаучных знаний студентов зависит от их роли в обществе, их обязанностей и задач в производственной деятельности, их индивидуальных способностей. Он определяется уровнем развития индивидуальных особенностей студентов (научное мышление, творческий подход к работе, стремление реализовать свой потенциал и т. д.). Ощущая конфликтность психолого-педагогических условий развития и совершенствования естественнонаучных знаний студентов, рассматриваются способы поиска их решения.

Ключевые слова. Учащиеся, естественные науки, педагогика, психология, характеристики и факторы, становление и развитие, образование и воспитание.

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL FEATURES OF THE FORMATION OF STUDENTS' NATURAL SCIENCE LITERACY

**Dzhumaeva Mohigul Mamanazarovna – teacher at Termez State
Pedagogical Institute.**

Abstract. In the article, the formation of students' natural science knowledge depends on their role in society, their responsibilities and tasks in production activities, and their individual abilities. It is determined by the level of development of students' individual characteristics (scientific thinking, creative approach to work, desire to realize their potential, etc.). Feeling the conflict in the psychological and pedagogical conditions for the development and improvement of students' natural science knowledge, ways to find their solution are considered.

Key words. Students, natural sciences, pedagogy, psychology, characteristics and factors, formation and development, education and upbringing.

Tabiiy fanlarning rivojlanishi, yerda hayotning paydo bo'lishi va evolyusion rivojlanish jarayonlari, odamning kelib chiqishi, tabiiy va suniy tanlanish kabi muammolar yechimi tabiatga shuningdek, tabiiy fanlarga oid nazariya bilan bog'liq. Kadrlar tayyorlash milliy dasturida uzluksiz ta'lim muassasalarida fanlararo aloqadorlik hamda izchillik tamoyiliga tayangan holda tabiiy fanlarga oid ta'lim-tarbiyaviy jarayonni tashkil etuvchi sharoitni yuzaga keltirishni taqozo qiladi.

Insoniyat tarixida tabiiy fanlarga oid fanlarning rivojlanishi, moddiy dunyoni bili shva uni tadqiq qilish yillar osha o'sib bormoqda. Shubhasiz, shved tabiatshunosi K Lineyning o'simlik va hayvonot dunyosiga doir ta'limoti, fransuz tabiatshunosi J.Lamarkning evolyusion paradigmi, AQSH professori V.Lamertaning turlarning sharoitga moslashish to'g'risidagi g'oyalariga suyanadigan bo'lsak, tabiiy fanlarga oid ta'limot olam haqidagi bilim va tasavvurlarni to'plab boradigan ijtimoiy ong shakllaridan biridir. O'quvchilar gumanitar va ijtimoiy-iqtisodiy, matematika va tabiiy fanlar hamda umumkasbiy fanlarni uzviy aloqada o'rganishlari ularda bevosita kasbiy-iqtisodiy ko'nikma va malakalarining shakllanishida tabiiy fanlarga oid tarbiya muhim omil bo'lib xizmat kiladi. Shu ma'noda, har bir mutaxassislik fanidan ma'ruza va amaliy mashg'ulotlarni olib borish jarayonida tabiiy fanlarga oid tushunchalarning o'рни, ularni o'rganish zaruriyati, ketma-ketligi, boshqa tushunchalar bilan aloqadorligi va bu aloqadorlikni reflektiv (refleks, beixtiyor),

simmetrik yoki tranzitivlik (dars jarayonida olingan bilimlar majmuini amalda o‘z o‘rnida qo‘llay olishi) va boshqa xossalarga bo‘ysunishiga qarab, ularning kasbiy ahamiyatini aniqlash imkoniyatiga ega bo‘lamiz[10].

Ma‘lumki, an‘anaviy ta‘limda ma‘ruza va amaliy mashg‘ulotlarning har bir o‘quv fani boshqa o‘quv fanlariga bog‘liq holda olib borilishi o‘quvchilarda bilimlarning integrativ tarzda yuzaga kelishiga o‘zining ta‘sirini ko‘rsatib keldi. Bu esa o‘quvchilarda ijodiy fikrlash jarayoni(imkoniyati)ning sustlashishiga sababchi bo‘lishi tajribada kuzatilgan. Bilim maskanlarida o‘qitiladigan barcha fanlar asosan faqat ma‘lumot beruvchi, o‘rgatuvchilik funksiyasi bilan chegaralanib qolmasdan, o‘quvchilarning tabiiy fanlarga oid dunyoqarashini rivojlantiruvchi, integrallashtiruvchi, tarbiyalovchi funksiyalariga ham ega bo‘lmog‘i lozim.

Bundan kirinib turibdiki, har bir fan o‘qituvchisiga o‘quvchilarni nafaqat shu fan tuzilmasida mavjud bo‘lgan ilmiy ma‘lumotlar bilan qurollantirish, balki ular egallagan tabiiy fanlarga oid tushunchalarni rivojlantirish va ularning boshqa tushunchalar bilan integrallashuvini ta‘minlash hamda bo‘lajak kadrlarni milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalash vazifalari ham qo‘yilgan. Shuning uchun ham har bir pedagog-olim navbatdagi o‘quv mashg‘ulotiga tayyorgarlik ko‘rishida o‘quv materialini yuqorida sanab o‘tilgan talablar va tamoyillarga rioya qilgan holda tanlashi va uni o‘quvchilar e‘tiboriga havola qilishida tegishli parametrlardan unumli foydalanishi maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Zamonaviy ijodkor mutaxassis amaliy faoliyatning reproduktiv usuli va ijodkorlik yo‘nalishlaridan birini tanlashda nafaqat o‘zligini, balki hayotiy maqsadlarini ham ro‘yobga chiqaradi. U o‘zini sifat jihatidan o‘zgartiradi, psixologik to‘siqlarni yengadi, kasbiy ahamiyatga ega sifatlarini rivojlantirish imkoniyatlarini qidiradi, o‘z faoliyati konsepsiyasi (asosiy fikr, g‘oya)ni ishlab chiqadi. Umuman olganda, birinchidan, innovasion yo‘naltirilganlik, ikkinchidan, o‘ziga yo‘naltirilganlik xususiyatlari ham ko‘rinadi. Ammo M.Jumayevning e‘tirof etishicha, o‘quvchilarning kasbiy qobiliyati butun pedagogik jamoa ishtirokida va butun o‘quv-tarbiya jarayonida, ayniqsa, kasbiy ta‘lim berishning boshlang‘ich paytlaridayoq amalga oshirilish kerak [5, 173-b].

O‘quvchining tabiiy fanlarga oid tarbiyasining o‘ziga xosligini o‘rganishda uning psixologik hamda shaxsiy sifatlariga alohida e‘tibor qaratish lozim. Yetarli

darajada rivojlangan qobiliyatlar, maqsadlar, ehtiyojlar doirasi qanchalik keng bo‘lsa, uning bilim darajasi shunchalik yuqori bo‘ladi.

O‘quvchining tabiiy fanlarga oid tarbiyasi– bu o‘quv tarbiyaviy jarayonga o‘zining faol munosabatlarini bildirib, qo‘yilgan maqsad va vazifalarni amalga oshirishda ijtimoiy–iqtisodiy nuqtai nazardan yondoshib, komil inson sifatlari bilan birga aqliy tafakkurini rivojlantirishga yordam beruvchi faoliyatdir. Shuning uchun ham kasbiy ko‘nikma va malakani, tabiiy fanlarga oid savodxonlikni shakllantirishda, albatta, har tomonlama takomillashgan chuqur bilim zarurdir[8].

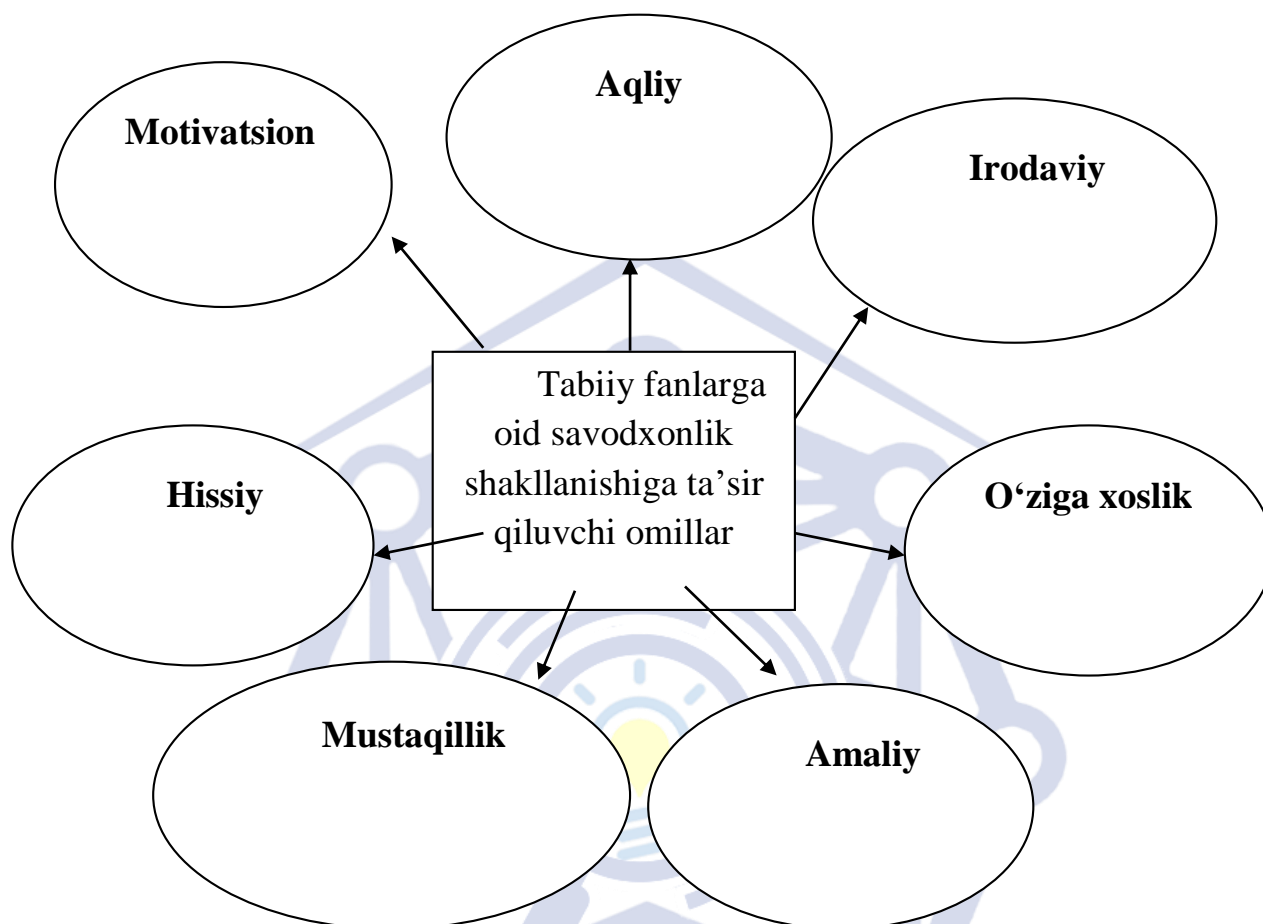
Kelajakda mutaxassislarda psixologik-pedagogik komponentlardan biri, bu “tabiiy fanlarga oid tushunchalarni esda saqlash” sifatining ma’lum darajada yuqori bo‘lishi taqozo qilinadi. Bundan tashqari, amalga oshirilayotgan ishlar tuzilishiga ko‘ra bir nechta iqtisodiy fanlarga oid bilimlarning integrasiyasi, o‘zaro aloqadorligi va undan foydalanish metodikasini o‘z ichiga oladi.

Har bir o‘quvchi o‘z imkoniyati, asosan bilimga bo‘lgan intilishiga qarab o‘zining bilimlar blokiga ega bo‘ladi. Bu bilimlar strukturasi ko‘ra, texnik va texnologik mazmundagi, psixologik va pedagogik, falsafiy, fizik-matematik, iqtisodiy, amaliy va boshqa ko‘rinishdagi bilimlar to‘plami bo‘lib, o‘quvchi qaysi yo‘nalishga mos bilimlar kerakligiga tayangan holda, shu mazmundagi bilimlarni bankdan ajratadi hamda uni chuqurlashtirib talab qilingan maqsadda foydalanishga sharakat qiladi. Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, o‘quvchilarining tabiiy fanlarga oid savodxonligini shakllantirish bir qator omillarga bog‘liq[2].

Demak, o‘quvchilarning tabiiy fanlarga oid savodxonligiga ta’sir kirsatuvchi omillarni kuchaytirmasdan turib ta’limda samarali natijalarga erishib bo‘lmaydi. O‘quvchining tabiiy fanlarga oid tarbiyasi va savodxonligiga ta’sir ko‘rsatuvchi omillarni o‘zaro bog‘liqligini sxematik tarzda quyidagicha tasvirlash mumkin:

Research Science and Innovation House

-motivatsion omil ta'sirini kuchaytirish uchun o'quvchining o'quv faoliyatlarini amalga oshirishga bo'lgan ichki ehtiyoj rivojlantiriladi. Bunda yetakchi motivlarga tayangan holda o'quvchilarga tabiiy fanlarga oid ta'lim olishning zamonaviy usullari haqida, xususan, elektron adabiyotlar va internet tizimidan oqilona foydalanishga oid bilimlar beriladi, ya'ni ularda ijodkor bo'lish, yangilikka intilish motivlari shakllantiriladi;

-aqliy omil ta'sirini kuchaytirish uchun ta'lim oluvchilar erkin fikrlashga, tizimli va ijodiy tasavvur yuritishga, iqtisodiy jarayonlarni modellashtirish, loyihalash, bashorat qilishga, yangi g'oyalarni topishga o'rgatiladi;

-irodaviy omil ta'sirini kuchaytirish uchun o'quvchilar mustaqil izlanishga o'rgatiladi, natijada ularda murakkab tabiiy fanlarga oid hodisalarni modellashtirish

hamda o‘quv vazifalarni mustaqil hal etish, amaliy topshiriqlarni bajarish, mehnat qilish ko‘nikmalari rivojlantiriladi, irodaviy sifatlar shakllantiriladi;

- *shissiy omil* ta‘sirini kuchaytirish uchun o‘quvchilarda izlanuvchanlikka, tabiiy fanlarga oid masalalarni yechishning maqbul usullarini tanlashga xos hissiyotlar rivojlantiriladi, ular o‘quv faoliyatda ijodiy yechimlarni topish yo‘lida ziyrak bo‘lishga o‘rgatiladi; tabiiy fanlarga oid jarayonlarni modellashtirish va iqtisodiyotning amaliy asoslarini o‘rganish orqali o‘quvchida hissiy omillar kuchaytiriladi;

- *amaliy omil* ta‘sirini kuchaytirish maqsadida o‘quvchilarda yangi tabiiy fanlarga oid axborotlar qabul qilish, qayta ishlash, iqtisodiy masalalarning noan‘anaviy yechimini topish, fikrlash, kasbiy faoliyat va iqtisodiy amallar yo‘nalishlarini o‘zgartirishga moyillik ko‘nikmalari shakllantiriladi. Ular biror iqtisodiy masalani yechishda ilmiy manbalardan, internet yangiliklaridan oqilona foydalanishga o‘rgatiladi;

- *mustaqillik omili* – o‘zini ijodkor sifatida anglab yetish, ijtimoiy, o‘quv faoliyatda o‘z o‘rnini topish, o‘zining ijodiy imkoniyatlarini bilish; o‘quv faoliyatini amalga oshirish va fikrlashda mustaqillik hamda erkinlikning namoyon bo‘lishi. Iqtisodiy jarayonlaridagi texnologiyalarini tushunish va ularning afzalligi va qulayligini asoslab berishda o‘quvchining mustaqil fikrlashi, o‘z fikrini himoya qila olishi uning kelgusidagi kasbiy-iqtisodiy faoliyatda o‘z o‘rnini topa olishini ko‘rsatadi;

- *o‘ziga xoslik omili* - o‘z fikrlarini zarur yo‘nalishda boshqara olish, yangi g‘oyalar topish imkonini beruvchi manbalarni izlash, o‘z ijodiy faolligini ta‘minlash uchun mustaqil ravishda sharoit yarata olish. Iqtisodiy topshiriqlarning to‘g‘ri bajarilganligi, yechimlarning maqbul usullarni tanlashi o‘quvchining ijodkorligini, mustaqil ishlay olishini ko‘rsatadi. Shunday qilib, tabiiy fanlarga oid g‘oyalar tabiiy fanlarga kirib boradi va bugungi kunda tabiiy fanlarga oid bilimlar modellashtirish orqali amalga oshiriladi. Tabiiy fanlarga oid bilimlar inson faoliyatining barcha sohasi uchun zarur va ular fanlarni o‘rganish jarayonida shakllanib chuqurlashadi.

Xulosa qilib aytganda, O‘quvchining tabiiy fanlarga oid tarbiyasi ko‘rsatgichi inson qobiliyatlari hamda faoliyat talablari o‘rtasidagi tafovut bilan belgilanadi. O‘quvchida o‘z-o‘zini boshqarish, qat‘iylik, jur‘atlilik, qo‘rqmaslik, atrofdagi

insonlarga hurmat va e'tibor, kamchiliklarini his qilgan holda o'z imkoniyatlariga ishonch, faoliyatini baholashda haqqoniylik, kuchli iroda, kuch-quvvatini yo'naltira olish, faoliyat va maqsadni amalga oshirish yo'lida o'z imkoniyatlarini jamlay olish, belgilangan maqsadni amalga oshirishda faoliyatini to'g'ri boshqarib borish, aqliy faollik va o'zgaruvchan sharoitlarga moslasha olish, shaxsni harakatga keltiruvchi kuch va ijtimoiy olam bilan o'z imkoniyatlarini qiyoslay olish sifatlariga ega bo'lsagina yuksak bilim darajasiga erisha olishi mumkinligi aniqlangan [2, -64 b].

O'quvchining tabiiy fanlarga oid tarbiyani o'zlashtirishi ularda fikrlash jarayonining samaradorligi, rasionalliligi, zarur bo'lgan xulosalarni chiqara bilishi, o'quv materialini umumlashtira olishi, maqsadiga erishuvchanligi, o'z fikrida qat'iy turishi, o'quv materialining ta'lim jarayonidagi kamchiliklarni to'ldirishga yordam berishi ham inobatga olinishi zarur. Shuning uchun ilmiy, ta'limiy-didaktik va axloqiy talablarga javob beradigan o'quv materiallarini tanlash lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ikromova H.Z., Hozirgi zamon tabiiy-ilmiy va aniq fanlarning shakllanish asoslari, Toshkent, OPI, 2011y, 57 bet.

2. Djumayeva M.M. Boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlarga oid ko'nikmalarni shakllantirish. Zamonaviy boshlang'ich ta'lim: innovatsiyalar, muammolar va rivojlanish istiqbollari Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari. Tom 1 № 1 (2023):

<http://interpretationandresearches.uz/index.php/iar/article/view/812>

3. Djumayev M.I. The development of mathematical abilities in younger students. Science And Innovation International Scientific Journal Volume 2 Issue 1 January 2023 Uif-2022: 8.2 | Issn: 2181-3337 | Scientists.Uz/ 424-434

4. Djumayev M.I Formation of mathematical competence in future primary school teachers in the. Educational process science and innovation international scientific journal volume 2 issue 3 march 2023 uif-2022: 8.2 | issn: 2181-3337 | scientists.uz 165-173

5. Djumayev M.I The transformation of the english language's variants in contemporary great Britain. Educational process science and innovation

international scientific journal volume 2 Issue 4 April 2023 Uif-2022: 8.2 | Issn:
2181-3337 | Scientists.Uz 19-27 <https://doi.org/10.5281/zenodo.7818607>

6.Djumaev M.I.. Matematika o'qitishda kombinatorika masallarini o'rganishning o'ziga xos xususiyatlari Fizika, matematika, informatika jurnali. 2023 yil 2/1 son. 19-27

7.Djumaev M.I. Matematika o'qitishda milliy o'quv dasurining uzviyligi va uzluksizligining o'ziga xos xususiyatlari. MUG'ALLIM HƏM YZLIKSIZ BILIMLENDIRIO'. Ilimiy-metodikaliq jurnal. ISSN 2181-7138 2023 1-san 314-324 Nəkis

8.Djumaev M.I. Some Considerations of Teaching Mathematics Inuzbek Primary School. Journal of Mathematical & Computer Applications. SRC/JMCA-123. J Mathe & Comp Appli, 2023 Volume 2(2): 1-5 ISSN: 2754-6705

9.Djumayeva M.M. Ta'limni takomillashtirish mexanizmlari. Pedagogik innovasiyalar va yukori samaradorlikka yetak-lovchi ta'limiy goyalar mavzusidagi Respublika Onlayn ilmiy -amaliy kon-ferensiyasi Surxondaryo viloyat XTKT va ularning MOXM (2020 yil 15 may) 152-154

10.Djumayeva M.M. Milliy ukuv dasturini amaliyotga joriy etishning didaktik asoslari Innovation in the modem education system march 2021 colletions of scientific works Washington, usa 25th march 2021575-583

11yudjumayeva M.M. Tabiiy fanlarni o'qitishda kreativ yondoshuv masalalari Zamonaviy ta'lim: Yangicha yondashuvlar va dolzarb tadqoqotlar. Respublika ilmiy amaliy konferensiya 2023 yil 16-17 may 368-372

12.Djumayeva M.M. Tabiiy fanlarni o'qitishda bo'lajak o'qituvchilarning metodik tayyorgarligini rivojlantirish Raqamli texnologiyalar davrida tillarni intensive o'qitishning psixologik-pedagog jihatlari Respublika ilmiy amaliy anjuman. 2023 yil 2 iyun 494-497

Research Science and
Innovation House

ПЕДАГОГИК ЖАРАЁН ИНТЕГРАЛ ДИНАМИК ТИЗИМ СИФАТИДА

**Тешабоев Акрам Юлдашевич п.ф.н.доцент, Андижон чет тиллар
институти кафедра мудири.**

Аннотация. Мақолада замонавий педагогикада педагогик жараён деганда жамият ва шахснинг ўз талабларини қондиришга қаратилган ўқитиш ва тарбиянинг муайян воситалари ва усулларидан фойдаланган ҳолда таълим мазмунини амалга оширувчи ўқитувчи ва ўқувчиларнинг махсус ташкил этилган ўзаро ҳамкорлиги тушунилади. Педагогик жараёнда шахсни шакллантириш, ривожлантириш, тарбиялаш, ўқитиш, ўз-ўзини тарбиялаш ва ўз-ўзини тарбиялаш жараёнлари уларнинг юзага келишининг барча шароитлари, шакллари ва усуллари билан бирлаштирилади.

Калит сўзлар. Педагогика, психология, диагностика, шахс ва жамият, ўқувчи, ўқитувчи, таълим ва тарбия, жарён, ҳамкорлик.

ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ ПРОЦЕСС КАК ЦЕЛОСТНАЯ ДИНАМИЧЕСКАЯ СИСТЕМА

**Тешабоев Акрам Юлдашевич Кандидат юридических наук, доцент,
заведующий кафедрой Андижанского института иностранных языков**

Абстрактный. В статье под педагогическим процессом в современной педагогике понимается специально организованное взаимное сотрудничество учителей и учащихся, реализующее содержание образования с использованием определенных средств и методов обучения и воспитания, направленное на удовлетворение запросов общества и личности. В педагогическом процессе сочетаются процессы формирования, развития, воспитания, обучения, самообразования и самовоспитания со всеми условиями, формами и способами их протекания.

Ключевые слова. Педагогика, психология, диагностика, личность и общество, ученик, педагог, образование и воспитание, поток, сотрудничество.

THE PEDAGOGICAL PROCESS AS AN INTEGRAL DYNAMIC SYSTEM

**Teshaboev Akram Yuldashevich Candidate of Legal Sciences, Associate
Professor, Head of the Department of the Andijan Institute of Foreign
Languages**

Abstract. In the article, the pedagogical process in modern pedagogy is understood as specially organized mutual cooperation between teachers and students, implementing the content of education using certain means and methods of teaching and upbringing, aimed at meeting the needs of society and the individual. The pedagogical process combines the processes of formation, development, education, training, self-education and self-education with all the conditions, forms and methods of their occurrence.

Key words. Pedagogy, psychology, diagnostics, personality and society, student, teacher, education and upbringing, flow, cooperation.

“Pedagogik jarayon” tushunchasi pedagogika fanining asosiy tushunchasidir. Uni ilmiy leksikaga rus tili o‘qituvchisi P.F. Kapterev (1849-1922). U o‘zining "Pedagogik jarayon" asarida shunday deb yozgan edi: "Pedagogik jarayon ikkita asosiy xarakterli xususiyatni o‘z ichiga oladi: tananing o‘zini o‘zi rivojlantirishga tizimli yordam berish va shaxsni har tomonlama takomillashtirish". Zamonaviy pedagogikada pedagogik jarayon deganda jamiyat va shaxsning o‘zi talablarini qondirishga qaratilgan o‘qitish va tarbiyaning muayyan vositalari va usullaridan foydalangan holda ta’lim mazmunini amalga oshiruvchi o‘qituvchi va o‘quvchilarning maxsus tashkil etilgan o‘zaro hamkorligi tushuniladi. Pedagogik jarayonda shaxsni shakllantirish, rivojlantirish, tarbiyalash, o‘qitish, o‘z-o‘zini tarbiyalash va o‘z-o‘zini tarbiyalash jarayonlari ularning yuzaga kelishining barcha sharoitlari, shakllari va usullari bilan birlashtiriladi.

Pedagogik jarayon faqat yuqoridagi jarayonlarning mexanik birikmasi emas, balki o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lgan yangi yuqori sifatli ta’limdir. Uning asosiy xususiyatlari sifatida quyidagilarni aniqlash mumkin: diqqat, ikki

tomonlamalik va yaxlitlik. Pedagogik jarayon har doim aniq maqsad bilan belgilanadi (ko‘p qirrali va barkamol shaxsni shakllantirish), unga erishish uchun o‘qituvchilar ilmiy asoslangan va nazorat qilinadigan faoliyat doirasida optimal psixologik-pedagogik sharoitlarni yaratadilar . O‘qituvchi ta’lim sohasida yuzaga keladigan har qanday muammo yoki vaziyatlarni hal qilishda ularning echimini umumiy maqsadga erishishga qaratishi kerak. Ikki tomonlamalik pedagogik jarayonning ikkita subyektining mavjudligini nazarda tutadi : doimiy aloqada bo‘lgan o‘qituvchi va talaba. Ikkala tomonning konstruktiv hamkorlik va sheriklikka intilishi ularning har birining muvaffaqiyati uchun shart bo‘lishi mumkin [2].

Pedagogik jarayonning yaxlitligi uning ishlashi uchun zaruriy shartdir. Shu munosabat bilan V.A. Slasteninning ta’kidlashicha[5], faqat yaxlit pedagogik jarayonda to‘liq barkamol shaxs shakllanishi mumkin. Yaxlitlik - bu pedagogik jarayonning sintetik sifati, uning rivojlanishining eng yuqori darajasini, unda faoliyat yurituvchi subyektlarning ongli harakatlari va faoliyati natijasidir. Bu uning tarkibiy qismlarining ichki birligi va ularning uyg‘un o‘zaro ta’sirida namoyon bo‘ladi. Pedagogik jarayonning yaxlitligini shunchaki ta’lim va tarbiya jarayonlarining birligiga, intellektual, axloqiy, estetik, mehnat, jismoniy va boshqa turdagi ta’lim jarayonlarining birligiga qisqartirib bo‘lmaydi. Pedagogik jarayon barcha ko‘rinishlarda bir va bo‘linmas bo‘lib, uning yaxlitligiga qarama-qarshiliklarni bartaraf etish, doimiy harakat va yangi sifatlarni shakllantirish orqali erishiladi.

Pedagogik jarayonning yaxlitligini aniqroq tushunish uchun ushbu hodisaning asosiy tomonlarini ko‘rib chiqish kerak. [5]V.A. Slastenin ikkita jihatni ajratib turadi: mazmunli va tashkiliy. Mazmuniy jihatdan pedagogik jarayonning yaxlitligi insoniyat tomonidan to‘plangan tajriba: bilim, qobiliyat, ko‘nikma, ijodiy faoliyat tajribasi va hissiy, qadriyat va irodaviy tajribaning ta’lim maqsadi va mazmunida aks etishi bilan ta’minlanadi. atrofimizdagi dunyoga munosabat. Tashkiliy jihatdan pedagogik jarayon yaxlitlik xususiyatiga ega bo‘ladi, agar faqat nisbatan mustaqil tarkibiy jarayonlarning birligi ta’minlansa:

a) ta’lim mazmuni va moddiy-texnik bazasini o‘zlashtirish va loyihalash jarayoni;

b) o‘qituvchilar va talabalarning ta’lim mazmuni bo‘yicha ishbilarmonlik o‘zaro ta’siri jarayoni, ularning o‘zlashtirilishi o‘zaro ta’sirning maqsadi hisoblanadi;

v) o‘qituvchilar va talabalar o‘rtasidagi shaxsiy munosabatlar (norasmiy muloqot) darajasidagi o‘zaro munosabatlar jarayoni;

d) o‘quvchilarning bevosita o‘qituvchi ishtirokisiz ta’lim mazmunini o‘zlashtirish jarayoni (o‘z-o‘zini tarbiyalash va o‘z-o‘zini tarbiyalash). [4].

Shunday qilib, pedagogik jarayonning harakati uning maqsadlilik, ikki tomonlamalik va yaxlitlik kabi o‘ziga xos xususiyatlarini aks ettiradi.

Yaxlit pedagogik jarayonning asosiy funksiyalari: o‘qitish, rivojlantirish va tarbiyalash. Ta’lim funksiyasi an’anaviy bilim, ko‘nikma va malakalarni shakllantirishga qaratilgan. Rivojlanish funksiyasi aqliy jarayonlarni, nutqni, hissiy, hissiy va vosita sohalarini rivojlantirishga qaratilgan. Ta’lim funksiyasi oldingi ikkitasiga qaraganda kengroqdir. Bu shaxsning, uning ongi, his-tuyg‘ulari va xatti-harakatlarining uyg‘un rivojlanishiga qaratilgan. Ta’lim funksiyasi pedagogik jarayonning etakchi va tuzatuvchi funksiyasidir. Har bir funksiya o‘z maqsadi va tegishli mazmuniga ega bo‘lib, boshqalar bilan chambarchas bog‘liq. Ular bir-biriga kirib, pedagogik jarayonda yagona yaxlitlikni tashkil qiladi va pedagogik tizimning umumiy maqsadiga erishish uchun birgalikda harakat qiladi. [7]

O.A. Aleksandrova ta’kidlaganidek, afsuski, haqiqiy pedagogik amaliyotda o‘qituvchilar ko‘pincha o‘qitish funksiyasini amalga oshirish bilan cheklanadi. Buning sababi o‘qituvchining o‘z funksional majburiyatlariga nisbatan past kasbiy malakasi va rasmiy munosabatidir. Shaxsning o‘z-o‘zini rivojlantirish va uning individual xususiyatlarini e’tiborsiz qoldirish pedagogik jarayonning dinamik va faoliyatga asoslangan tizim sifatida yo‘q qilinishiga olib keladi.[10-12] .

Pedagogik jarayonning harakatlantiruvchi kuchlari, har qanday rivojlanayotgan hodisa kabi, qarama-qarshiliklardir. Qarama-qarshiliklarni talqin qilishda mahalliy tadqiqotchilar orasida yagona yondashuv mavjud emas. Masalan, V.A. Slastenin pedagogik jarayonning harakatini belgilovchi obyektiv va subyektiv qarama-qarshiliklarni tahlil qiladi. Obyektiv xarakterdagi eng ko‘p uchraydigan ichki qarama-qarshilik - bu ta’lim olayotganlarning real imkoniyatlari va jamiyat, maktab va o‘qituvchilar tomonidan ularga qo‘yiladigan talablar o‘rtasidagi nomuvofiqlikdir.

Ammo talablar juda yuqori yoki juda past bo'lsa, ular o'quvchining, demak, butun pedagogik tizimning ko'zlangan maqsad sari harakatlanish manbai bo'lib qolmaydi. Faqat rivojlanish istiqboliga yo'naltirilgan vazifalar qiziqish va ularni hal qilish zaruriyatini uyg'otadi. Bu jamoa va individual o'quvchilar uchun yaqin, o'rta va uzoq istiqbollarni loyihalash, ularni aniqlashtirish va bolalarning o'zlari tomonidan qabul qilinishini ta'minlash zarurligi haqida gapiradi. Bu borada L.S.Vygotskiyning nazariyasi shaxsning rivojlanish zonalari haqida: o'qituvchi o'z faoliyatida e'tibor qaratishi kerak bo'lgan hozirgi va proksimal rivojlanish zonalariga qaratilgan..

Ta'limni demokratlashtirish va insonparvarlashtirish bolalik davridagi pedagogik jarayon va shaxs rivojlanishining asosiy ichki qarama-qarshiligini ochib berdi. Bu bolaning faol tabiati va uning hayotining ijtimoiy-pedagogik sharoitlari o'rtasidagi nomuvofiqlikdir. Asosiy qarama-qarshilik bir qator alohida qarama-qarshiliklar bilan aniqlangan: jamoat manfaatlari va shaxs manfaatlari o'rtasidagi; jamoa va shaxs o'rtasida; ijtimoiy hayotning murakkab hodisalari va ularni tushunish uchun bolalik tajribasining etishmasligi o'rtasida; tez o'sib borayotgan axborot oqimi va ta'lim jarayonining imkoniyatlari o'rtasida.

Subyektivlar orasida V.A. Slastenin quyidagi qarama-qarshiliklarni aniqlaydi: shaxsning yaxlitligi va uning shakllanishiga funksional yondashish, pedagogik jarayonning biryoqlamaligi; shaxs shakllanishining individual ijodiy jarayoni va pedagogik jarayonni tashkil etishning ommaviy reproduktiv xarakteri o'rtasida; shaxsni rivojlantirishda faoliyatning hal qiluvchi ahamiyati va birinchi navbatda og'zaki ta'limga bo'lgan munosabat o'rtasida; shaxsning fuqarolik kamolotida gumanitar fanlarning ortib borayotgan roli va pedagogik jarayonni texnokratlashtirish tendensiyasi o'rtasida.[5]

A.P.Anoshkin pedagogik jarayonning rivojlanishiga turtki beruvchi qarama-qarshiliklarning uchta guruhini ajratib ko'rsatadi: o'quvchining rivojlanishiga turtki bo'lgan qarama-qarshiliklar; o'qituvchi va talabalar o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni murakkablashtiradigan qarama-qarshiliklar; o'qituvchining faoliyati jarayonida yuzaga keladigan qarama-qarshiliklar.

1- guruhga bolaning ongi va xatti-harakati, ongi va his-tuyg'ulari o'rtasidagi ziddiyatlar kiradi; burch va xulq o'rtasida; intilish va real imkoniyatlar o'rtasida; kattalarga bo'lgan ishtiyoq va mustaqillikka intilish o'rtasida; odat va talablar

o‘rtasida va hokazo. O‘qituvchi bu qarama-qarshiliklar haqida bilishi va o‘z o‘quvchilariga ularni konstruktiv tarzda engishga yordam berishi kerak.

2- guruh o‘qituvchi tomonidan qo‘yilgan vazifalar va o‘quvchilarning ularga erishish uchun haqiqiy istagi o‘rtasidagi ziddiyatlarni o‘z ichiga oladi; o‘qituvchi va talaba tomonidan ta‘lim mazmunini tanlash o‘rtasida; o‘qituvchi tomonidan tanlangan pedagogik o‘zaro ta‘sir vositalari, shakllari, usullari va ularni talabalar tomonidan qabul qilinishi o‘rtasida; baholash va o‘zini o‘zi qadrlash o‘rtasidagi va hokazo. O‘qituvchi va talabaning ushbu qarama-qarshiliklarni tushunishi va ularni konstruktiv hal qilish istagi pedagogik jarayonda yanada samarali o‘zaro ta‘sirga yordam beradi.

Qarama-qarshiliklarning 3- guruhi o‘qituvchi faoliyatining tuzilishi bilan bog‘liq. Bu faoliyatning maqsadi va mazmuni o‘rtasidagi nomuvofiqlik tufayli uni tashkil etishdagi qiyinchiliklar; aniq maqsadlar va ularga erishish vositalari; faoliyat mazmuni va tashkil etish shakllari va boshqalar. Bu qarama-qarshiliklarni bilish va ularni bartaraf etish qobiliyati bevosita pedagogik faoliyat sifatiga ta‘sir qiladi.[2]

Bundan kelib chiqib aytishimiz mumkinki, pedagogik jarayon ko‘p komponentli tizim bo‘lib, o‘zida ko‘plab qarama-qarshiliklarni (tashqi, ichki, obyektiv va subyektiv) o‘z ichiga oladi. Aynan ana shu qarama-qarshiliklarning mavjudligi pedagogik jarayonni dinamik tizim sifatida tavsiflaydi. Ularni hal qilishning doimiy ehtiyoji tizimning harakatini, uning rivojlanishini, o‘zini-o‘zi takomillashtirishni va uni aniq, ilmiy boshqarishni tashkil qilishni belgilaydi.

Pedagogik jarayon dinamik va faoliyatga asoslangan tizim sifatida uzluksiz faoliyat yuritadi va rivojlanadi. Agar uning aniq, ilmiy tashkil etilishi mavjud bo‘lsa, u doimiy ravishda o‘zini-o‘zi takomillashtirishga qodir, uni boshqarish yo‘q yoki rasmiylashtirilmasa, u tanazzulga va turg‘unlikka moyil bo‘ladi. Pedagogik jarayonning asosiy birligi pedagogik vazifadir. Haqiqiy o‘qituvchilik faoliyatida o‘qituvchi va o‘quvchilarning o‘zaro ta‘siri natijasida turli vaziyatlar yuzaga keladi. O‘qituvchi bu vaziyatlardan ta‘lim sifatida foydalanishi kerak. Faoliyat maqsadi va uni amalga oshirish shartlari bilan bog‘liq bo‘lgan pedagogik vaziyat pedagogik vazifadir. Har qanday pedagogik tizim doirasidagi pedagogik faoliyat vazifa tuzilmasiga ega, ya‘ni uni turli darajadagi murakkablikdagi son-sanoqsiz masalalarni yechishning o‘zaro

bogʻlangan ketma-ketligi sifatida koʻrsatish mumkin. Bir muammoni hal qilishdan ikkinchisiga oʻtishda pedagogik jarayonning harakatini koʻrish mumkin.

Shuni taʼkidlash kerakki, bu vazifalar ijtimoiy boshqaruvning vazifalari hisoblanadi. Ularning barchasi bir-biriga bogʻlangan toʻrt bosqichdan oʻtishni oʻz ichiga olgan sxematik diagrammaga muvofiq hal qilinadi:

- 1) vaziyatni tahlil qilish va pedagogik vazifani shakllantirish;
- 2) yechim variantlarini loyihalash va berilgan shartlar uchun maqbulini tanlash;
- 3) amaliyotda muammoni hal qilish rejasini amalga oshirish, shu jumladan oʻzaro taʼsirni tashkil etish, pedagogik jarayon oqimini tartibga solish va sozlash;
- 4) qaror natijalarini tahlil qilish.

Pedagogik vazifa haqida gapirganda, u ham pedagogik jarayon bilan bir xil tarkibiy qismlarga ega boʻlgan oʻziga xos turdagi tizim ekanligini unutmasligimiz kerak: oʻqituvchilar, talabalar, mazmun va vositalar.

Har bir tizim maʼlum qonuniyatlar asosida rivojlanadi. Pedagogik jarayonning asosiy qonuni sifatida V.A. Slastenin yosh avlodlar tomonidan katta avlodlarning ijtimoiy tajribasini majburiy ravishda oʻzlashtirishni belgilaydi. Pedagogik jarayon qonuniyatlariga kelsak, bu masala boʻyicha taʼlim nazariyotchilari oʻrtasida umumiy fikr mavjud emas. V.A. Slastenin shunday pedagogik qonuniyatlarni belgilaydi: pedagogik faoliyat mazmuni, shakllari va usullarining jamiyatning iqtisodiy va madaniy rivojlanish darajasiga bogʻliqligi; taʼlim natijalarining atrof-muhit taʼsiriga va oʻquvchi ishtirok etayotgan faoliyatning tabiatiga bogʻliqligi; pedagogik jarayon mazmuni, shakl va usullarining oʻquvchilarning yosh xususiyatlari va imkoniyatlariga muvofiq.[5-9].

Ushbu roʻyxatni T.A StefanovskaY. tomonidan taklif qilingan naqshlar bilan toʻldirish mumkin. . Uning taʼkidlashicha, shaxsni shakllantirish jarayoni uning faol faoliyatisiz mumkin emas; shaxs kamolotining real jarayonida pedagogik tizimning tarkibiy qismlari yagona va yaxlit jarayonni tashkil etar ekan, turli kombinatsiyalarda namoyon boʻladi.

Pedagogik jarayonning tamoyillari orasida quyidagilarni ajratib koʻrsatish mumkin: pedagogik jarayonning insonparvarlik yoʻnalishi, uning hayot va amaliyot bilan bogʻliqligi, ilmiy xarakteri, aniqligi, tabiiy muvofiqligi, pedagogik boshqaruvning

tashabbuskorlik va mustaqillikni rivojlantirish bilan uygʻunligi . oʻquvchilar, bolaning ongi va faolligi, uning ijobiy fazilatlariga tayanishi, bolaga hurmat va oqilona talabchanlik.

Demak, pedagogik jarayon murakkab, ochiq va dinamik tizim boʻlib, oʻziga xos xususiyatlar, vazifalari, harakatlantiruvchi kuchlari, tarkibiy qismlari, qonuniyatlari, qonuniyatlari va tamoyillariga ega. Tizimli yondashuv ushbu murakkab hodisani samarali va samarali boshqarish imkonini beradi. Uning harakatini yoʻnaltirish, yordam berish, aniq rejalashtirish, butun jarayonni tashkil etish va nazorat qilish asosida tuzatish.

Foydalanilgan adabiyotlar roʻyxati

1. Vazirlar Mahkamasining 07.06.2022 yildagi “2022-2023 yillarda Oʻzbekiston Respublikasida yoshlarga oid davlat siyosatini amalga oshirish dasturini tasdiqlash toʻgʻrisida”gi 310-son qaror.

2.Александрова О. А. Образование: доступность или качество — последствия выбора // Знание. Понимание. Умение. — 2005. — № 2. — С. 83—93.

3.Бабанский Ю.К. Методы обучения в современной общеобразовательной школе. - М.: Просвещение, 2005. - 208с.

4.Беспалько В.П. Педагогика и прогрессивные технологии обучения / ИРПО. -М., 2005.-336 с.

5.Сластенин В.А. и др. Педагогика: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / В. А. Сластенин, И. Ф. Исаев, Е. Н. Шиянов; Под ред. В.А. Сластенина -- М.: Издательский центр "Академия", 2002. - 576 с.

—6. Djumayeva M.M. Milliy ukuv dasturini amaliyotga joriy etishning didaktik asoslari Innovation in the modem education system march 2021 colletions of scientific works Washington, usa 25th march 2021575-583

7.Djumayeva M.M. Boshlangʻich sinflarda tabbiy fanlarga oid koʻnikmalarni shakllantirish. Zamonaviy boshlangʻich taʼlim: innovatsiyalar, muammolar va rivojlanish istiqbollari Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari.Tom 1 № 1 (2023):<http://interpretationandresearches.uz/index.php/iar/article/view/812>

8.Djumayev M.I. The development of mathematical abilities in younger students. Science And Innovation International Scientific Journal Volume 2 Issue 1 January 2023 Uif-2022: 8.2 | Issn: 2181-3337 | Scientists.Uz/ 424-434

9.Djumayev M.I Formation of mathematical competence in future primary school teachers in the. Educational process science and innovation international scientific journal volume 2 issue 3 march 2023 uif-2022: 8.2 | issn: 2181-3337 | scientists.uz 165-173

10.Djumayev M.I The transformation of te english language’s variants in contemporary great Britain. Educational process science and innovation international scientific journal volume 2 Issue 4 April 2023 Uif-2022: 8.2 | Issn: 2181-3337 | Scientists.Uz 19-27 <https://doi.org/10.5281/zenodo.7818607>

11.Djumaev M.I. Matematika o‘qitishda milliy o‘quv dasurining uzviyligi va uzluksizligining o‘ziga xos xususiyatlari. MUG‘ALLIM HƏM YZLIKSIZ BILIMLENDIRIO‘. Ilimiy-metodikaliq jurnal. ISSN 2181-7138 2023 1-san 314-324 Nəkis

12.Djumaev M.I. Some Considerations of Teaching Mathematics Inuzbek Primary School. Journal of Mathematical & Computer Applications. SRC/JMCA-123. J Mathe & Comp Appli, 2023 Volume 2(2): 1-5 ISSN: 2754-6705

Research Science and Innovation House

Omon Matjon ijodida arxaizmlarning qo‘llanilishi

Ilhombayeva Mahliyo

UrDU O‘zbek filologiyasi fakulteti:

o‘zbek tili ta’lim yo‘nalishi 223-guruh talabasi

ilhombayevamahliyo@gmail.com

Kalit so‘zlar: lingvopoetika, eskirgan so‘zlar, arxaizmlar, istorizmlar, she`riyat tili.

Annotatsiya: Ushbu maqolada Omon Matjon she`rlarida qo‘llanuvchi eskirgan so‘zlardan arxaizmga xos bo‘lgan so‘z hamda birikmalar o‘rganilgan. Arxaizmlarning o‘ziga xos xususiyatlari haqida so‘z yuritilib, davr voqeliklari yoritib berilgan.

Ключевые слова: лингвопоэтика, устаревшие слова, архаизмы, историзмы, поэтический язык.

Аннотация: В данной статье изучаются архаичные слова и сочетания устаревших слов, использованные в стихотворениях Амона Матджона. Обсуждаются специфические характеристики архаизмов и освещаются реалии того времени.

Key words: linguopoetics, obsolete words, archaisms, historicisms, poetic language.

Abstract: In this article, archaic words and combinations of obsolete words used in Amon Matjon's poems are studied. The specific characteristics of archaisms are discussed and the realities of the period are highlighted.

Biror matn tilshunoslik fani nuqtai nazaridan tekshirilar ekan, biror adabiy til kategoriyalari – leksik, fonetik, morfologik va sintaktik birliklardan qaydarajada foydalanganliklari nuqtai nazaridan o‘rganiladi. Shuning uchun ushbu maqolada Omon Matjon she`riyati tilining leksik birliklari ichida o‘ziga xos o‘rin egallovchi arxaizmlar haqida so‘z yuritimiz.

Arxaizm yunoncha so‘z bo‘lib, archaios – qadimgi demakdir. Zamon o‘tishi, sharoit o‘zgarishi bilan ba`zi narsalar yo‘qoladi. Va shu bilan bir qatorda ularni ifodalaydigan so‘zlar ham iste`moldan chiqib qoladi. Shuning natijasid ba`zi so‘zlar eskiradi. Ayrim vaqtlar narsalar muomalada bo‘lgan holda, ular yangi nom oladi.

Bunday qoʻllanmay qolgan soʻzlar ham eskirgan hisoblanadi. Tilda soʻzlarning eskirib qolishi shunga koʻra ikki xil: arxaizm hamda istorizm shaklida boʻladi.

Arxaizmlar – bunda soʻzlar orqali ifodalanadigan predmetlar mavjud boʻladi, biroq u predmetlar avvalgi nomlari bilan emas, balki yangi soʻzlar, yaʼni ekvivalentlari bilan ifodalanadi.¹

Bilamizki har qanday adib asarning leksik qatlamini bayon etishda, qalamga olinayotgan davrni ham inobatga oladi. Yaʼni tarixiy mavzularga bagʻishlangan asarlarda yangi paydo boʻlgan soʻzlar(neologizmlar)ni qoʻllab boʻlmagani kabi zamonaviy mavzudagi asarlarda ham eskirgan soʻzlarni qoʻllash uslubiy jihatdan xatolik sanaladi. Masalan, Omon Matjonning Ogohiy gʻazaliga javoban yozilgan “Muloqot”ida qoʻllangan soʻzlar davr nuqtai nazaridan toʻgʻri tanlangan.

“Ey pir, dedim, yodlar bugun **ashʻorlaringni** Xorazm...”

“Qoʻygʻil, dedi, faxriyangni, dardimi topgil chorasin,
Yon, oshiq oʻl, hech bosmasin davron changi koʻz qorasin,
Qilgʻil tamosho qomati zebosi birlan orazin,

Gar koʻrmasang gul boʻlganin payvand shamshod ustina!”²

Misralardagi ashʻor soʻziga eʼtibor qaratsak, *ashʻor* arabcha soʻz boʻlib *sheʻr* soʻzining koʻplik shakli hisoblanadi. Agarda shu misrada ashʻor soʻzi oʻrniga *sheʻr* soʻzini qoʻllaganda uslubiy jihatdan gʻalizlik kelib chiqqan boʻlar edi. Chunki bilamizki Ogohiyning yashagan davri bilan *sheʻr* soʻzining qoʻllanilish vaqtida maʼlum chegara bor.

Davr ruhini berish uchun badiiy asarlarda arxaizmlardan foydalaniladi. Navbatdagi “Miriya oʻxshatma” nomli qoʻshigʻida ham shunday soʻzdan mohirona foydalangan:

Ey, husnda birinchim,

Ey tishlari dur-**injum**,

Yolgʻiz sening oʻzingsan

Bu dunyoda ilinjim,

Sen unda dogʻ boʻlding,

Men munda dogʻ qoldim.³

¹ Пинхасов. Хозирги узбек адабий тили. Укитувчи. – Т.: 1969.

² O. Matjon. Turkiy adabiyot durdonalar. Oʻzbekiston. – Т.: 2022.

³O. Matjon. Turkiy adabiyot durdonalar. Oʻzbekiston. – Т.: 2022.

She`ming ikkinchi misrasidagi *inju* so`ziga e`tibor qaratadigan bo`lsak, *inju* izohli lug`atlarda marvarid⁴ deb beriladi. Bu she`rda esa ushbu so`z *inju* so`zi bilan qo`llanib emotsionallikni yanada oshirgan.

Yozuvchi takrordan qochish, ta`sirchanlikni oshirish, ma`no bo`yoqdorligini ta`minlash maqsadida arxaizmning hozirgi davrdagi muqobili bilan birga qo`llaydi. Bunday ko`rinishni Omon Matjonning Ogohiyning g`azaliga qilgan “Muloqot”idan olingan parchada ko`rishimiz mumkin:

“Obod *zamon*, tenglik, dedim, turmush go`zal, qushdek ko`ngil...”

“O`g`lon, dedi, bu larzakor *ochunga* keng nazzora qil,

Olam bilan bo`y o`lchashib ko`rmay havo ettingmi, bil,

Xoki taning barbod o`lur oxir jahonda necha yil,

Sayr et Sulaymondek agar taxting qurib bod ustina!”⁵

She`rda qo`llangan *ochun* so`zi arxaizm bo`lib, hozirgi kunda bu so`z tamoman iste`moldan chiqqan va uni o`rnida dunyo, jahon so`zlari qo`llanadi. Vaholanki, undan oldingi baytda *zamon* so`zi qo`llangani uchun yana takror qo`llamaslik hamda badiiy bo`yoqdorlikni oshirish uchun *ochun* so`zini qo`llaydi.

Arxaiklashish hodisasi tilning grammatik birliklarida, xususan, affiksial morfemalarda va shu morfemalar ishtirokida shakllangan grammatik formalarda ham uchraydi. Masalan, fe`l tarkibida qo`llanuvchi birliklar arxaik shakli bilan qo`llanib matnda ta`kid, kuchaytirish kabi ma`nolarni ham ifodalashi mumkin. So`zimizning isbotini quyidagi misralardan ham bilishimiz mumkin:⁶

“Ming yor demak birlan, dedim, jomi visol bir *to`lmog`oy*,

Haqdin karam yo`q, u bizim orzulara *qotilmog`oy*!”

Lutfimga ul zot aytdi: “Qo`y, dardim sanga esh *o`lmog`oy*,

Boshimga yoqqan g`am toshin mingdin biricha *bo`lmog`oy*

Gardun agar ming besutun yog`dirsa Farhod ustina!”⁷

Leksik arxaizmlarning yuzaga kelishida sinonim so`zlar orasidagi uslubiy munosabatlar muhim rol o`ynaydi. Birining faollashuvi ikkinchisining passivlashuviga, arxaiklashuviga olib keladi. Istorizmlarda esa bunday bo`lmaydi.

⁴ Savodxon Izohli lug`ati. Savodxon@gmail.com. 2014.

⁵ O. Matjon. Maqsudam. Adabiyot. – T.: 2021.

⁶ H. Jamolxonov. Hozirgi o`zbek adabiy tili. Talqin. – T.: 2005.

⁷ O. Matjon. Maqsudam. Adabiyot. – T.: 2021.

Voqelikning yo‘qolishi shu voqelik nomi bo‘lgan so‘z (leksema) ning lug‘atdan butunlay tushib qolishiga sabab bo‘ladi.⁸

Ayrim arxaizmlar zamonaviy ma‘nodoshiga qaraganda ma‘noni kuchliroq ifodalash xususiyatiga ega bo‘ladi. Masalan, yo‘qsil – kambag‘al arxaik va zamonaviy so‘zlar juftligiga e‘tibor beradigan bo‘lsak, “hech narsaga ega emaslik” ma‘nosi yo‘qsil leksemasida kambag‘al leksemasiga qaraganda ancha ortiq, chunki mazkur so‘zlar tarkibi tarixiy-etimologik tahlil etilganda anglanadigan yo‘q va kam so‘zlari qiyoslansa, birinchisida ayni so‘zning nol darajada ekanligi seziladi. Arxaik so‘zlar muayyan davrning yozma uslubini ifodalashda yoki qahramonning nutqiy xarakteristikasini berishda ham lingvopoetik vosita sifatida ishlatiladi. She‘riyatda nutqqa ko‘tarinki ruh bag‘ishlash maqsadida ishlatiladi.

Omon Matjon ijodida sayyod va sayd arxaizmlari ko‘p ishlatiladi.

Sen agar *sayyod* bo‘lib

Yoy agar bo‘lganda man.⁹

Sayyod so‘zi arabcha “ov”, “shikor”, “ov qilish” kabi ma‘nolarni anglatadi. Eski o‘zbek tilida *sayd aylamak* “ov qilmoq”, “ilintirmoq”; *sayd qilmoq* “ovlamoq” ma‘nolarini anglatadi. *Sayyod* so‘zi ham *sayd* asosida kelib chiqqan bo‘lib “ovchi” ma‘nosini bildiradi. Yuqorida misradagi *sayyod* so‘zi o‘z ma‘nosida qo‘llangan.

Umuman, Omon Matjon she‘riyati tilida uchraydigan adabiy til nuqtai nazaridan arxaik hisoblangan bir qator leksik vositalar hozirgi kunda mavjud tushunchalarni ifodalashi bilan birga, davr ruhini aks ettirishi, ko‘tarinkilik, ulug‘vorlikni ta‘minlash kabi maqsadlarda ijodkor tomonidan poetik aktivlashtirilgan til birliklaridir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Пинхасов. Хозирги узбек адабий тили. Укитувчи. – Т.: 1969.
2. O. Matjon. Turkiy adabiyot durdonalar. O‘zbekiston. – Т.: 2022.
3. Savodxon Izohli lug‘ati. Savodxon@gmail.com. 2014.
4. O. Matjon. Maqsudam. Adabiyot. – Т.: 2021.
5. H. Jamolxonov. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. Talqin. – Т.: 2005.

⁸ H. Jamolxonov. Hozirgi o‘zbek adabiy tili. Talqin. – Т.: 2005.

⁹ O. Matjon. Maqsudam. Adabiyot. – Т.: 2021.

Sayyora Samandar ijodiy faoliyati haqida

Ihombayeva Mahliyo

UrDU O‘zbek filologiyasi fakulteti:

o‘zbek tili ta’lim yo‘nalishi 223-guruh talabasi

ilhombayevamahliyo@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada Sayyora Samandarning hayot yo‘li, ijodiy faoliyati hamda she‘rlarining badiiyati tahlilga tortilgan.

Kalit so‘zlar: estetik joziba, o‘xshatish, sifatlash, mubolag‘a.

Абстрактный. В статье анализируются жизненный путь Сайёры Самандар, ее творческая деятельность и артистизм ее стихов.

Ключевые слова: эстетическая привлекательность, сравнение, квалификация, преувеличение.

Abstract. The life path of Sayyora Samandar, her creative activity and the artistry of her poems are analyzed in the article.

Key words: aesthetic appeal, simile, qualification, exaggeration.

Har bir ijodkorning ijodini tahlil qilish orqali biz uning o‘y-fikrini, taassurotarini tushunamiz, his qilamiz. Asar yozilish davomida unga ijodkor tomonidan bor mehr va e’tibor qaratiladi. Buni O‘tkir Hoshimov so‘zi bilan aytganda "Haqiqiy asar shunchaki yozilmaydi, balki farzand kabi tug‘iladi".

Bugun mashhur shoiramiz, iste’dodli ijodkorimiz Sayyora Samandar ijodini o‘rganar ekanmiz u bilan birga yashaymiz, u tuygan hissiyotlarni his qilamiz. Iste’dodli shoira, o‘tkir qalam sohibi Sayyora Samandar mashhur yozuvchi va shoirimiz Erkin Samandarning farzandi, davomchisi hisoblanadi. Adiba 1968-yil 6-yanvarda Toshkent shahrida tavallud topgan. Ijodiy faoliyatini boshlash oldidan 1988-yil Xorazm davlat pedagogika institutining filologiya fakultetini tugatadi.

Shoiraning ilk to‘plami "Sizga aytolmagan so‘zlarim" nomi ostida G‘ofur G‘ulom nomidagi Adabiyot va san‘at nashriyotida chop etilgan. U ijodining dastlabki davridanoq davrning og‘riqli nuqtalarini qalamga oldi. Sayyora Samandarning aksariyat she‘rlari Vatan, ona tuproq, yurtga sadoqat, muhabbat, ona mavzusida bo‘lib, ularning 30 dan ziyod she‘rlari san‘atkorlar tomonidan ijro etilgan.

Shoiraning " Tog‘lar yorning xo‘rsiniqlari" she‘rini tahlil qiladigan bo‘lsak, unda ajoyib tabiat tasviri ortiga yashiringan dard, alam, sog‘inch kabi tuyg‘ularni

ko‘rishimiz mumkin:

Tog‘lar-yorning xo‘rsiniqlari,

Ag‘yor bergan iztiroblari.

Dardlar aro otilib chiqqan,

Yuragining inqiliblari.

Viqor bilan boqqan tog‘larda,

Yorning dardli so‘zlarin ko‘rdim.

Va qo‘ysa-da joni-jahoni,

Kulib turgan ko‘zlarin ko‘rdim¹

Yuqoridagi misralarda tasvirlanayotgan tog‘ timsoli shoiraning aslida anglatmoqchi bo‘lgan timsolini ko‘rinmas parda bilan berkitadi. Tog‘ bu- mustahkam iroda, sabr-qanoat, bardosh timsoli. Shoiramiz ham she‘riy misralarida uni jonlantiradi, ya‘ni yorini qanchalik xo‘rsinayotganini, dard bilan to‘lgan yuragini otilib chiqayotganini bilsa-da, o‘zini viqorli, ichi yonsa-da, kulib turganini go‘zal tasvirlaydi. Shoiraning aksariyat she‘rlari Vatan, ota-ona, farzand, tabiat, muhabbat, iztirob, dard mavzularida yozilgan. Bundan tashqari, tarixiy mavzularda "Navoiy g‘azaliga muxammas", "Nodira g‘azaliga muxammas"lar ham bitgan. Ammo kengroq qismini abadiy mavzular tashkil etadi.

Navbatdagi "Shoiralar" she‘rida esa go‘zal o‘xshatishlar, mubolag‘ali so‘zlar va sifatlashlardan ham o‘rinli foydalangan.

Aldamaydi sokin boqqan qarog‘lari,

Dildan o‘zga bo‘lmagaydir so‘rog‘lari.

So‘zdan bo‘lak yo‘qdir boshqa yarog‘lar

Dili yig‘lab, ko‘zi kulgan shoiralar.

Dard cheksa-da bemorlig‘ni xush ko‘rgaydir,

Qirq jonini ming bir ranjga esh ko‘rgaydir.

Halovatni, oromlarni tush ko‘rgaydir,

Dili yig‘lab, ko‘zi kulgan shoiralar.

Shoiralarning ta‘rifini, ularning his-tuyg‘ularini ifodalagan ushbu misralar ham yetuk badiiy mahorat bilan yaratilgan. Undagi har bir so‘z, har bir jumla alohida

¹ Sayyora Samandar. Tog‘lar yorning xo‘rsiniqlari she‘ri

did va mahorat bilan tanlangan va bu unsurlarning har biri alohida mazmun ifodalaydi. Masalan, she'r ichidagi sifatlashlarga nazar tashlasak. Birinchi misradagi sokin boqqan, keyingilarida qirq jon, ming bir ranj birikmalari sifatlash bo'lib kelgan. Bu birikmalar she'rga ajoyib estetik joziba bergan.

Sifatlash-predmetning sifatini ta'sirli, obrazli ifodalash uchun ishlatiladigan so'z. Til nuqtai nazaridan qaralsa, sifatlash hamisha aniqlovchi vazifasida keladi, lekin oddiy aniqlovchidan farqli ravishda, badiiy funksiyani o'taydi²

She'riyatdagi sifatlashlar ifodaning yorqin, tasvirning jonli bo'lishiga xizmat qilib, estetik ta'sir kuchini oshirgan.

Xulosa o'rnida shuni aytish mumkinki, Sayyora Samandar ijodini o'rganish orqali uning she'rlaridagi mazmun, mohiyat va estetik joziba hech bir kishini o'ziga jalb etmay qo'ymaydi. Uning so'z qo'llashdagi mahorati qalblarning tub-tubigacha yetib boradi. Asarlarini o'qigan kishi uning dardi, iztirobi, alam, quvonch, shodligi bilan yashaydi. Qolaversa, adibaning badiiyati, uning uslubi hech bir shaxsda takrorlanmagan holda yashaydi. Kichgina bir tuyg'ularni ham yurakka joylab, o'z o'rniga ega qiladi, bu esa ajoyib bir qobiliyatdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sayyora Samandar. Tog'lar yorning xo'rsiniqlari she'ri
2. Hojiyev. A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. -T.: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti, 2002. B.91

Research Science and Innovation House

². Hojiyev. A. Tilshunoslik terminlarining izohli lug'ati. -T.: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi davlat ilmiy nashriyoti, 2002. B.91

Abdulla Oripov ijodida sinonimlarning qo‘llanilishi

Polvannazarova Dilnoza

UrDU O‘zbek filologiyasi fakulteti:

o‘zbek tili ta’lim yo‘nalishi 223-guruh talabasi

polvannazarovadilnoza@gmail.com

Kalit so‘zlar: kommunikatsiya, poetik, sinonim, kontekstual sinonim, ketma-ket sinonim, uslubiy va leksik sinonim.

Annotatsiya: Maqolada Abdulla Oripov she’riyatida sinonim va uning turlarini qo‘llanilishi tahlilga tortilgan.

Ключевые слова: общение, поэтический синоним, контекстуальный синоним, секвенциальный синоним, стилистический и лексический синоним.

Аннотация: В статье анализируется употребление синонимов и их видов в поэзии Абдуллы Орипова.

Key words: communication, poetic synonym, contextual synonym, sequential synonym, stylistic and lexical synonym.

Abstract: The article analyzes the use of synonyms and its types in Abdulla Oripov's poetry.

Til nafaqat kommunikatsiya vositasi sifatida, balki estetik hodisa sifatida ham o‘rganilib kelinmoqda. Tilning estetik-stilistik xususiyatlari badiiy matnda namoyon bo‘ladi. Badiiy matnlarni poetik jihatdan tadqiq etish, estetik qimmatini belgilashda til vositalaridan sinonimlarning o‘rni beqiyos. Shu tufayli tildagi sinonimlarni yaxshi egallash, ulardan to‘g‘ri foydalanish, kishi nutqi uchun kata imkoniyatlar yaratadi. Buning natijasida ular o‘z fikr va idealarining eng nozikholatlarini, o‘z nutqlarining hamma ma’no jilolarini tushunarli va ravshan, ravon va jozibador, shirali va ta’sirchan qilib ifodalash sharafiga muyassar bo‘ladilar.¹

Sinonimlar-talaffuzi, yozilishi har xil, birlashtiruvchi ma’nosi bir xil (umumiy) bo‘lgan, qo‘shimcha ma’no nozikligi, emotsional bo‘yog‘i, qo‘llanilishi kabi bir qator xususiyatlari bilan o‘zaro farqlanadigan so‘zlardir. Ana shunday umumiy (birlashtiruvchi) ma’no bilan o‘zaro bog‘lanuvchi so‘zlar gruppasi sinonimik qatorni tashkil etadi. Sinonomik qator ikki yoki undan ortiq so‘zdan iborat bo‘lishi mumkin:

¹ Abdurahmonov X, Mahmudov N. So‘z estetikasi. – T.: 1981, 6-bet.

gul, chechak; boplamoq, qoyil qilmoq, qoyillatmoq, o‘xshatmoq, o‘rinlatmoq, do‘ndirmoq kabi.²

Abdulla Oripov she’rlarida ko‘zga tashlanib turadigan muhim xususiyatlardan biri shoirning har bir so‘zni qadrlagani, uni o‘z va ko‘chma ma’nolarini topib o‘z o‘rnida qo‘llay olganidir. Shoir sinonimlarni juda mahorat bilan qo‘llay olgan ijodkordir.

Abdulla Oripov she’riyatida grammatik hamda semantik sinonimlar qo‘llangan. Shoir she’riyatida bir sinonimik qatordagi so‘zlarning qo‘llanilishi ko‘p uchraydigan holat holat hisoblanadi. Buni shoirning mashhur “Munojot” deb nomlangan she’ridan olingan parcha orqali isbotlaymiz:

Qani, ayt maqsading nimadir sening,
Nega tilkalaysan *bag‘rimni ohang*.
Nechun kerak bo‘ldi senga *ko‘z yoshim*,
Nechun kerak, rubob, senga shuncha *g‘am*.
Eshilib, to‘lg‘onib, ingranadi kuy,
Qaylardan tug‘ulmish bu *ohu-faryod*
Kim u *yig‘layotgan* Navoiymikin,
Va yo may *kuychisi* Hayyommikin *dod*.
Yetar, ey *cholg‘uvchi*, bas qil *sozingni*,
Bas, yetar *ko‘ksimga* urmagin xanjar.³

Ushbu parchada bir necha uslubiy va leksik sinonimlar mavjud. Xususan, *bag‘rim-* *ko‘ksim*; *ohang-kuy-soz*; *ko‘z yoshi*, *g‘am*, *eshilmoq ingramoq*, *to‘lg‘anmoq*, *yig‘lamoq*, *ohu-faryod*, *dod*, *kuychi*, *cholg‘uvchi* kabi so‘zlar misralarda badiiy bo‘yoqdorlikni oshirish uchun alohida xizmat qilgan.

She’r tarkibida bu kabi sinonim so‘zlarning qo‘llanilishi she’r ma’no kengayishiga, fikrning rang-barangligini ko‘rsatishga, ta’sir kuchini oshirishga xizmat qiladi. Yuzaga chiqarilishi lozim bo‘lgan fikrning ta’sirli, o‘rinli va ma’noli so‘zlarning o‘rni bor.

Kontekstual sinonimiya – til birligi sifatida o‘zaro sinonim bo‘lmagan leksemalarning ma’lum kontekst doirsida (demak nutq) ichida) sinonimik munosabatga kiritilishi.⁴

² A. Xojiyev. O‘zbek tili sinonimlari izohli lug‘ati. O‘qituvchi. – T.: 1974.

³ A. Oripov. Shoir yuragi. Ma’naviyat. – T.: 2003.

⁴ Пинхасов. Хозирги узбек адабий тили. Укитувчи. – Т.: 1969.

Lugʻaviy sinonimlarga uzuallik xos boʻlsa, kontekstual sinonimlarda okkozionallik mavjud. Kontekstual sinonimlar ijodkorning ijodiy imkoniyatlari samarasi boʻlib, maʼnolari har xil soʻzlar matn tarkibidagina umumiy semaga ega boʻlib, matndan tashqarida maʼnolari turlichadir. Shu sababdan adabiyotlarda ideografik, stilistik, kontekstual hamda individual – muallif sinonimlari tarzida nomlanadi.⁵ Kontekstual sinonimga misol qilib Omon Matjonning “Xolat” sheʼridan olingan quyidagi parchani koʻrishimiz mumkin:

Bir tum dengizga ham boqqil betuygʻu,
Dema, oʻylarimday u *teran, tengsiz*.
Bir zum baliqlarga vatan boʻlsin u,
Bir zum dengiz boʻlib guvlasin dengiz.⁶

Misradagi *teran, tengsiz* soʻzlari matndan tashqarida alohida-alohida soʻz hisoblanib, sheʼrning ichida esa oʻzaro sinonim holatida kelgan.

Sinonimlarni sheʼrning stiliga xos ruh va ohang bilan tiza borish oʻquvchi diqqatini shu asar voqeasiga musiqiy yoʻl bilan butunlay jalb qiladi. Sinonimning bunday birin-ketin ishlatilishi sheʼrda ifodalanayotgan mazmuni har xil shaklda va turli maʼno nozikligida taʼsirli qilib berishga xizmat qiladi.⁷

Abdulla Oripovning “Quyosh shahri” sheʼrida ham yuqoridagi gapimizning isbotini koʻrishimiz mumkin:

Eng teran chashmadek *tinib, sizilib*,
Asrlar qaʼridan keladi xabar:
Ikki ming yil burun chayla buzilib,
Qoʻrgʻon *barpo boʻldi, yaraldi* shahar.⁸

Ushbu misrada ketma-ket qoʻllangan *tinib, sizilib* hamda *barpo boʻldi, yaraldi* soʻzlari oʻquvchini oʻziga qaratish uchun musiqiylikni taʼminlagan.

Xulosa qilib aytganda, Abdulla Oripovning maʼnodosh soʻzlar hosil qilishdagi oʻziga xosligi tilimizda, nutqimizda leksemalarni faollashtirishda koʻrinadi. Shuningdek, shoir sheʼrlarida sinonimlar muhim oʻringa ega boʻlib, ular sheʼr uslubi va tilining serqirra, boy va rang-barang boʻlishiga, bir xillik va qaytariqlarning oldini olishga, matnda boshqa soʻzlar bilan mutanosib qoʻllanib, sheʼrning ohangdorligi,

⁵ Muhammadjonova. G. 80-yillar oxiri – 90-yillar boshlari oʻzbek sheʼriyatining lingvopoetik tadqiqoti. ND. – Andijon, 2003, 38-bet.

⁶ A. Oripov. Tanlangan asarlar. Gʻofur Gʻulom nomidagi Adabiyot va sanʼat nashriyoti. – T.: 2000.

⁷ X. Doniyorov, B. Yoʻldoshev. Adabiy til va badiiy stil. Fan. – T.: 1988, 143-bet.

⁸ A. Oripov. Tanlangan asarlar. Gʻofur Gʻulom nomidagi Adabiyot va sanʼat nashriyoti. – T.: 2000.

musiqiyiligini ta`minlashga, ma`nodosh so`zlar yonma-yon qo`llanib, belgining kuchayib, ortib borishiga xizmat qilgan. Kontekstual sinonimlar esa shoirning lisoniy imkoniyatlarini, favqulodda yangi poetik oxorga ega badiiy tasvir yaratib, ijodiy kredosini aks ettirgan.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdurahmonov X, Mahmudov N. So`z estetikasi. – T.: 1981
2. A. Xojiyev. O`zbek tili sinonimlari izohli lug`ati. O`qituvchi. – T.: 1974
3. A. Oripov. Shoir yuragi. Ma`naviyat. – T.: 2003
4. Пинхасов. Хозирги узбек адабий тили. Укитувчи. – T.: 1969.
5. Muhammadjonova. G. 80-yillar oxiri – 90-yillar boshlari o`zbek she`riyatining lingvopoetik tadqiqoti. ND. – Andijon, 2003.
6. A. Oripov. Tanlangan asarlar. G`ofur G`ulom nomidagi Adabiyot va san`at nashriyoti. – T.: 2000.
7. X. Doniyorov, B. Yo`ldoshev. Adabiy til va badiiy stil. Fan. – T.: 1988.

Research Science and
Innovation House

IQTISODIY SAVODXONLIKNI SHAKLLANTIRISH METOD VA SHAKLLARI

*Yusupov Ulug‘bek Kamalovich Chirchik shahar kasb-hunar maktabi
direktori*

Annotatsiya. Iqtisodiy ta‘lim kasb-hunar maktablarida ham kasbiy, ham umumta‘limiy va ishlab chiqarish fanlari bilan birgalikda tanlangan kasb bo‘yicha amaliy faoliyat uchun zaruriy bilim, ko‘nikma va malakaning shakllanishini ta‘min etadi. Korxonalarda ishlab chiqariladigan mahsulotlar sifati fan, texnika va texnologiyalar taraqqiyotining hozirgi zamon bosqichi sharoitida ishlab chiqarish mehnatiga kirishgan yosh kichik mutaxassislarning iqtisodiy-kasbiy tayyorgarliga bog‘liq. Bu kasb-hunar maktablari o‘quvchilarida zaruriy kasbiy ko‘nikma va malakalarni shakllantiruvchi iqtisodiy ta‘lim asoslarini chuqur o‘zlashtirishga e‘tiborni kuchaytirishni talab etadi.

Kalit so‘zlar. Iqtisodiy madaniyat, savodxonlik, ta‘lim va tarbiya, kasb hunar maktabi, korxonalar, ishlab chiqarish, foyda va zarar, daromad va buromad.

МЕТОДЫ И ФОРМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ГРАМОТНОСТИ

**Юсупов Улугбек Камалович – директор Чирчикского городского
профессионального училища.**

Абстрактный. Экономическое образование в профессиональных училищах вместе с профессиональным, общеобразовательным и производственно-научным обеспечивает формирование необходимых знаний, умений и компетенций для практической деятельности по избранной профессии. Качество выпускаемой на предприятиях продукции зависит от экономической и профессиональной подготовки молодых специалистов, вступивших в производственную работу в условиях современного этапа развития науки, техники и техники. Это требует повышенного внимания к углубленному освоению основ экономического образования, формирующего у учащихся профессиональных учебных заведений необходимые профессиональные навыки и компетенции.

Ключевые слова. Экономическая культура, грамотность, образование и обучение, профессиональное училище, предпринимательство, производство, прибыли и убытки, доходы и прибыль.

METHODS AND FORMS OF DEVELOPING ECONOMIC LITERACY

Yusupov Ulugbek Kamalovich – director of the Chirchik city vocational school.

Abstract. Economic education in vocational schools, together with vocational, general education and production-scientific education, ensures the formation of the necessary knowledge, skills and competencies for practical activities in the chosen profession. The quality of products manufactured at enterprises depends on the economic and professional training of young specialists who entered production work in the conditions of the current stage of development of science, technology and technology. This requires increased attention to the in-depth development of the fundamentals of economic education, which develops the necessary professional skills and competencies in students of vocational educational institutions.

Key words. Economic culture, literacy, education and training, vocational school, entrepreneurship, manufacturing, profit and loss, income and profit.

Uzluksiz ta'lim tizimini joriy etishning alohida xususiyatlaridan biri ta'limning mustaqil turi sifatida o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining kiritilishi hisoblanadi. Bu bozor iqtisodi sharoitida faoliyat ko'rsatadigan malakali raqobatbardosh kadrlar tayyorlashga yo'naltirilgandir.

Kasb-hunar ta'limida umumkasbiy bilim asoslarini chuqur o'rgatish orqali o'quvchilarni iqtisodiy faoliyatga tayyorlash va ularda amaliy malakalarni shakllantirish kabi muhim vazifalar amalga oshiriladi.

Xalq xo'jaligiga raqobatbardosh mutaxassislar yetishtiruvchi kasb-hunar ta'limi muassasalarida tayyorlanadigan kadrlarni, ya'ni bevosita iqtisodiy faoliyat bilan shug'ullanadigan ijodkor kichik mutaxassis (tadbirkor, tijoratchi, texnik-arxitektor, kompyuter-dizayneri, plakatchi-rassom va ratsionalizator-ixtirochi)larni kasbiy tayyorlashda iqtisodiy ta'lim muhim o'rin tutadi.

Zotan, zamonamizning buyuk iqtisodchilari ham o'quvchilik yillarida maktab partasida o'tirib, kasbiy-iqtisodiy faoliyatlarini boshlaganlar.

Mamlakat iqtisodiyotidagi tub o'zgarishlar, uning xom ashyo yo'nalishidan raqobatbardosh pirovard mahsulot ishlab chiqarishga o'tayotganligi kasb-hunar ta'limiga butunlay yangi vazifalarni qo'yimoqdaki, ular endi malakali ishchilargina emas, balki har biri bir necha kasbni egallagan iqtisodiy savodxon xodimlarni ham yetkazib berishlari kerak. Iqtisodchi xodim ishlab chiqarish xarakteriga tez

moslashuvchi mutaxassis bo‘lib, u davlat va nodavlat korxonalarida faoliyat ko‘rsatib keta olish imkoniyatiga ega bo‘lmog‘i lozim.

Chunonchi yuqori malakali raqobotbardosh iqtisodchi xodimlar tayyorlashda iqtisodiy savodxonlik kursining o‘z o‘rni, ahamiyati bor va va alohida xususiyatlarga ega.

Iqtisodiy ta‘lim kasb-hunar maktablarida ham kasbiy, ham umumta‘limiy ahamiyatga ega. U ishlab chiqarish fanlari bilan birgalikda tanlangan kasb bo‘yicha amaliy faoliyat uchun zaruriy bilim, ko‘nikma va malakaning shakllanishini ta‘min etadi. Zero, korxonalarda ishlab chiqariladigan mahsulotlar sifati fan, texnika va texnologiyalar taraqqiyotining hozirgi zamon bosqichi sharoitida ishlab chiqarish mehnatiga kirishgan yosh kichik mutaxassislarning iqtisodiy-kasbiy tayyorgarliga bog‘liq. Bu kasb-hunar maktablari o‘quvchilarida zaruriy kasbiy ko‘nikma va malakalarni shakllantiruvchi iqtisodiy ta‘lim asoslarini chuqur o‘zlashtirishga e‘tiborni kuchaytirishni talab etadi.

Biz noqitiosodiy yo‘nalishdagi kasb-hunar maktablari o‘quvchilarining iqtisodiy savodxonligini shakllantirish maqsadida fakultativ mashg‘ulotlar uchun mo‘ljallangan maxsus «Iqtisodiy savodxonlik» kursi va uning dasturini ishlab chiqdik. Ushbu dastur umumta‘lim maktablarida o‘qitiladigan «Iqtisodiy bilim asoslari» hamda kasb-hunar maktablari uchun nashr etilgan «Iqtisodiy bilim asoslari» va «Iqtisodiyot asoslari» qo‘llanma va darsliklarining bevosita mantiqiy davomi hisoblanadi.

«Iqsodiy savodxonlik» kursi bo‘yicha bir necha dastur variantlari ishlab chiqilishi mumkin. O‘qituvchi o‘z ta‘lim muassasasida predmet (kurs)ni o‘qitishning aniq shart-sharoitlarini: o‘quv soatlarini, o‘z malakasi darajasini, o‘quvchilarning tayyorgarligi darajasini, ta‘lim muassasasining texnik ta‘minotini, tegishli o‘quv materiallarining mavjudligi va mavjud emasligini hisobga olgan holda dastur variantlaridan birini tanlashi mumkin.

Mavzular bo‘yicha o‘quv vaqtini taqsimlashning taklif etilgan varanti yo‘naltiruvchi xarakterga ega bo‘lib, o‘qituvchi dasturning u yoki bu bo‘limiga ko‘proq etibor qaratishi mumkin. Bunda o‘quvchilarning bilishga bo‘lgan qizishi va tayyorgarlik darajasini hisobga oladi. O‘qituvchi o‘z dasturini ishlab chiqishida «Iqtisodiy savodxonlik» kursi mazmunida aks etuvchi asosiy iqtisodiy konsepsiyalar ro‘yxatidan foydalanadi. Iqtisodiy tushunchalarni o‘rganish oddiydan murakkab sari boradi.

«Iqtisodiy savodxonlik» dasturi mashg‘ulot o‘tkazishning faol shakllaridan keng foydalanishga asoslanilgan. Pedagogik tajribalar ko‘rsatadiki, ulardan keng foydalanish o‘quvchilarning nazariy va amaliy bilimlarini chuqurlashtiradi. O‘quvchilar olgan iqtisodiy bilimlarini amalda qo‘llash bo‘yicha amaliy malakaga ega bo‘ladilar, boshqa predmetlarni oson o‘zlashtiradi.

O‘quv mashg‘ulotlarida ish o‘yinlari va kompyuter o‘yinlari qoidasini tushuntirish vaqt talab etadi, chunki u olingan natijalarni tahlil etish va talqin qilishda alohida ahamiyatga ega. Dasturga adabiyotlar ro‘yxati ilova qilinadi va ular o‘qituvchilar uchun tavsiya etiladi. Shu bilan birga dastur bo‘yicha ishlash biznes va tadbirkorlik faoliyati bilan bog‘liq jarayonlar haqida yaxlit tasavvurga ega bo‘ladi. Boshqa iqtisodiy fanlar (bank ishi, marketing, menejment, qimmatli qog‘ozlar bilan amallar) ni o‘rganish o‘quv amaliyoti bilan uzviy bog‘liq.

Quyida «Iqtisodiy savodxonlik» kursi o‘quv dasturini keltirib o‘tamiz

«Iqtisodiy savodxonlik» kursi o‘quv dasturi

1-jadval

Mavzular	Mustaqil o‘qish		
	a’ruza	A maliy mashg‘ulot	Mustaqil o‘qish
Iqtisodiy savodxonlik» kursining predmeti va vazifalari			Takrorlash
Iqtisodiy savodxonlikni shakllantirishning ijtimoiy-siyosiy va ta’lim-tarbiyaviy ahamiyati			Takrorlash
Iqtisodiy savodxonlikning tarixiy ildizlari			Iqtisod tarixini o‘rganish
Mustaqillikdan keyin iqtisodiy savodxonlik tushunchasining ma’no va mazmuni, uning shakllanishi va rivojlanishi			A. I. Karimov asarlaridagi iqtisodiy tushunchalar tahlili

	Kasb-hunar ta'limi tizimida iqtisodiy ta'lim-tarbiya va iqtisodiy savodxonlik muammosi			Kasb-hunar maktablari uchun nashr etilgan iqtisodga oid qo'llanmalar bilan tanishish
	Kasbiy-iqtisodiy faoliyat-iqtisodiy savodxonlikni shakllantirish omili		2	Iqtisodiy faoliyat turlarini o'rganish
	Iqtisodiy tushunchalarni tasniflash bo'yicha intellektual trening		2	Lug'atlarni o'rganish
	Iqtisod va amaliyot» mavzuida bayon yozish, tayanch ma'ruza matnini yoki ish daftarini tayyorlash		2	Uslubiy adabiyotlarni o'rganish
	Iqtisodiy masalalarni yechishda axborot texnologiyalaridan foydalanish		2	Axborot texnologiyalariga oid materiallarni o'rganish
	«Iqtisodiy savodxonlik» intellektual treningi		4	Takrorlash, amaliyotni o'rganish
	«Iqtisod mamlakatiga sayyohat» didaktik o'yini		4	Iqtisodiy bilimlarni takrorlash
	«O'quv firmasi» didaktik o'yini		4	Iqtisodiy bilimlarni takrorlash
	Jami: 44	4	0	2

«Iqtisodiy savodxonlik» kursining yuqorida keltirib o'tilgan dasturi O'zbekiston Respublikasining milliy o'quv dasturi hamda Davlat ta'lim standartlari

bo'yicha malakali kichik mutaxassislar tayyorlash talablariddan kelib chiqqan holda tuzilgan.

Ana shu maqsaddan kelib chiqqan holda «Iqtisodiy savodxonlik» kursini o'qitishda quyidagi vazifalarni hal etish ko'zda tutilgan:

-bitiruvchilarda real iqtisodiy hayot haqida tassavur hosil qilish.

-jamiyatning iqtisodiy taraqqiyotini jadallashtirishda iqtisodiyot faninining ahamiyatini tushuntirish, o'quvchilarni g'oyaviy-siyosiy, vatanparvarlik, milliy istiqlol g'oyalariga sodiqlik ruhida tarbiyalash; iqtisodiyotimizning tarixiy-milliy ildizlari bilan tanishtirish;

-o'quvchilarning real iqtisodiy dalillar, tushunchalar, qonunlar, nazariyalar, iqtisod fanining metodlari, jahon iqtisodiyoti tizimi, iqtisodiy modellar haqidagi tasavvurlarini kengaytirish;

-o'quvchilarni iqtisodiy savodxonlik tushunchasi, uning ijtimoiy-pedagogik ahamiyati bilan tanishtirish;

-bo'lajak kichik mutaxassislarni mustaqil iqtisodiy ta'lim olish va mushohada yuritish usullari bilan qurollantirish;

-iqtisodiy munosabatlar, kasbiy-iqtisodiy faoliyat bo'yicha, iqtisodiy qonun va qarorlarni hayotda qo'llash bo'yicha amaliy ko'nikmalarni shakllantirish;

-o'quvchilarni iqtisodiy tushunchalar, qonun-qoidalar, iqtisodiy hodisa va voqealar mazmunini tahlil qilishga o'rgatish;

-real hayotdagi iqtisodiy hodisalarni kuzatish va ularning sabablarini tushuntirish, shuningdek, darslik va qo'llanmalardan tashqari, yana qo'shimcha iqtisodiy adabiyotlar, davriy nashrlar, ma'lumotnomalar, lug'atlardan foydalanish ko'nikmalarini shakllantirish;

-matematik-hisob kitob ishlariga, iqtisodiy masalalarni yechishga o'rgatish, kasbiy-iqtisodiy faoliyat jarayonida axborot texnologiyalaridan foydalanish malakalarini rivojlantirish;

-o'quvchilarning iqtisodiy fanlarni o'rganishga bo'lgan qiziqishini oshirish, iqtisod fanini o'qitishni amaliyot bilan, yangi demokratik jamiyat qurish bilan uzviy bog'lash o'quvchilarni ongli ravishda kasbiy o'z-o'zini belgilashga o'rgatish va o'quv motivlarini shakllantirish;

-o'quvchilarda iqtisodiy savodxonlikni shakllantirish.

«Iqtisodiy savodxonlik» o'quv kursi bo'yicha o'quvchilar bilimiga qo'yiladigan talablar dasturga kiritilgan har bir mavzu bo'yicha mustaqil fikr

yuritish va amaliy mashg‘ulotlarda faol ishtirok etish darajasi bilan belgilanadi. Bo‘lajak kichik mutaxassislar darslik va o‘quv qo‘llanmalarni va

Biz tomonimizdan ishlab chiqilgan va quyida keltirib o‘tiladigan uslubiy xarta iqtisodiy savodxonlik mashg‘ulotlarini tashkil etish jarayonini, mashg‘ulotlarda o‘qituvchi va o‘quvchi ishining ketma-ketligini, iqtisodiy savodxonlikni shakllantirish bo‘yicha amalda qo‘llanilayotgan metodlar va o‘qitish vositalarining mohiyatini ochib beradi.

Albatta, noiqsodiy yo‘nalishdagi kasb-hunar maktablari o‘quvchilarining iqtisodiy savodxonligini shakllantirish maqsadida «Iqtisodiy savodxonlik» kursini o‘rganishning uslubiy xaritasini ishlab chiqish maqsadga muvofiq (jadvallarga qarang).

«Iqtisodiy savodxonlik» kursini o‘rganishning uslubiy xaritasi (noiqsodiy yo‘nalishdagi kasb-hunar maktablari o‘quvchilarining iqtisodiy savodxonligini shakllantirish misolida)

2-jadval

O‘rganiladigan mavzular	Ta’lim maqsadi	Motivatsion asos	O‘qitish metodlari
2. «Iqtisodiy savodxonlik» kursining maqsad va vazifalari	O‘quvchilarga «Iqtisodiy savodxonlik» kursining maqsad va vazifalari haqida tushuncha berish, iqtisodiy savodxonlikning ahamiyatini tushuntirish	Ilgari o‘zlashtirilgan iqtisodiy tushunchalar mustahkamlanadi, o‘quvchilarda iqtisodiy savodxonlik oshiriladi	Suhbat, hikoya, ma’ruza bayon yozish, raqamlarni daftarga yozib, tahlil etish
2. Iqtisodiy savodxonlikni shakllantirishning ijtimoiy-siyosiy va	Iqtisodiy savodxonlikning jamiyat taraqqiyoti va mamlakatning rivojlanishidagi	O‘quvchilarning iqtisodiy tasavvurlari va dunyoqarashi	Plakatlar, ko‘rgazmali materiallar, videolavhalar,

ta'lim-tarbiyaviy ahamiyati	ijtimoiy-tarixiy ahamiyatini tushuntirish	kengayadi, iqtisodiy tafakkuri rivojlanadi	suhbat, munozara ma'ruza
2. Iqtisodiy savodxonlikning tarixiy ildizlari	Iqtisodiy ta'lim-tarbiyaning tarixiy ildizlari, buyuk allomalarimizning iqtisodiy qarashlari bilan tanishtirish, savdo-sotiq, tijorat, buyuk ipak yo'li, islomda iqtisodiy tarbiya tushunchalarini tarixiy nuqtai nazardan tushuntirish	Iqtisodiy ta'lim-tarbiyaga oid tarixiy meroslar, iqtisodiy voqea va jarayonlar, ular orasidagi bog'liqliklar, iqtisodiy qarashlar o'rganiladi, o'rganilgan iqtisodiy tushunchalar yanada mustahkamlanadi	Muammol i suhbat, hikoya, tarixiy manbalar bilan tanishish
2. Mustaqillikdan keyin iqtisodiy savodxonlik tushunchasining ma'no va mazmuni, uning shakllanishi va rivojlanishi	O'zbekistonda bozor munosabatlariga o'tishning tarixiy shart-sharoitlari va bosqichlarini o'rganish – iqtisodiy savodxonlikni shakllantirish omili	Iqtisodiy tizimlarni taqqoslash metodi o'rganilayotgan o'quv materiallarini chuqur o'zlashtirish va tushunishga, o'zlashtirishni osonlashtirish va xotirada saqlab qolishga imkon beradi	Videolavhalar ko'rsatish va muhokama etish, suhbat, tushuntirish, tahlil
2. Kasb-hunar ta'limi tizimida iqtisodiy ta'lim-tarbiya va iqtisodiy savodxonlik muammosi	Kasbiy faoliyatda iqtisodiy savodxonlikning ahamiyatini tushuntirish,	Kasbiy-iqtisodiy ta'lim haqida tushuncha beriladi, o'quvchilarga o'z ijodiy qobiliyatini	Muammol i suhbat, doska, plakatlar-namoyishli usul

	o‘quvchilarni ijodiy fikrlashga o‘rgatish	namoyon etishga, mustaqil fikrlashga, xulosalar chiqarishga imkon beriladi.	
6. Kasbiy-iqtisodiy faoliyat–iqtisodiy savodxonlikni shakllantirish omili	Kasbiy-iqtisodiy faoliyatning nazariy va amaliy asoslari bilan tanishtirish, bo‘lajak kichik mutaxassisning kelgusidagi kasbiy faoliyatdagi iqtisodiy amallar va vaziyatlarni o‘rganish	O‘quvchilar kasbiy-iqtisodiy, amaliy faoliyatga o‘rgatiladi	Ish uyinlari, rolli o‘yinlar, amaliyot
7. Iqtisodiy tushunchalarni tasniflash bo‘yicha intellektual trening	Iqtisodiy tushunchalarni ixtisoslik bo‘yicha guruhlariga ajratish, tasniflash, ularning amaliy ahamiyatini tushuntirish	O‘quvchilarning ilgari o‘zlashtirgan iqtisodiy bilimi va tushunchalari mustahkamlanadi	Topshiriqlar, mashqlar, amaliyot
8. «Iqtisod va amaliyot» mavzuida ilmiy-amaliy konferensiya	Ma’ruza matnlarini mustaqil yozishga, adabiyotlar bilan mustaqil ishlashga o‘rgatish, mustaqil bilim olishga o‘rgatish	O‘quvchilarda mustaqil bilim olish bo‘yicha ko‘nikma va malakalar shakllanadi	Mustaqil ta’lim olish, ma’ruza, bayon yozish, tayanch ma’ruza matnini yoki ish daftarini tayyorlash

<p>9. Iqtisodiy masalalarni yechishda axborot texnologiyalaridan foydalanish</p>	<p>Iqtisodiy bilim olishda zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanish – iqtisodiy savodxonlikni shakllantirish omil ekanini tushuntirish</p>	<p>Zamonaviy axborot texnologiyalaridan foydalanib, iqtisodiy bilim olish bo'yicha amaliy malaka shakllanadi</p>	<p>Kompyuterdan foydalanib iqtisodiy masalalar yechiladi, iqtisodiy mashq va topshiriqlar bajariladi</p>
<p>10. «Iqtisodiy savodxonlik» intellektual treningi</p>	<p>O'quvchilarning iqtisodiy jarayonlar va bu jarayonlarda kuzatiladigan o'zaro bog'liqliklar, iqtisodiy tushunchalar haqidagi tasavvurlarini rivojlantirish</p>	<p>O'quvchining fanga bo'lgan qiziqishi ortadi, iqtisodiy savodxonligi rivojlanadi, u muammoni oldindan ko'ra bilishga va uni hal etish uchun mustaqil qaror qabul qilishga o'rganadi, unda amaliy-kasbiy ko'nikmalar rivojlanadi.</p>	<p>Intellektual trening, amaliyot</p>
<p>11. «Iqtisod mamlakatiga sayyohat» didaktik o'yini</p>	<p>O'quvchilarning bank ishi, tadbirkorlik, boshqaruv faoliyati mavzularini o'rganish natijasida olgan bilimlarini tizimlashtirish va umumlashtirish.</p>	<p>O'quvchilarning iqtisodiy bilimlari ortadi, ular kasbiy-amaliy kunikmalar shakllanadi</p>	<p>Ish o'yini, rolli o'yin, amaliyot</p>

<p>12. «O‘quv firmasi» didaktik o‘yini</p>	<p>Real tijorat firmasi faoliyatiga taqlid qilgan holda ta’limiy maqsad asosida o‘quvchilarni ishlab chiqarish faoliyatiga tayyorlash, ularda shaxsiy va kasbiy sifatlarni shakllantirish</p>	<p>Kasbiy sifatlar (muloqotga kirishuvchanlik, komandada ishlash uquvi, ish vaqtini rejalashtirish, ishni tashkil eta bilish, axborotlardan foydalana olish, ziddiyatli vaziyatlardan chiqib keta bilish) va shaxsiy sifatlar (mas’uliyat, moslashuvchanlik, mulohazakorlik, bag‘ri kenglik, dadillik) shakllanadi, kasbiy faoliyatga tayyorlanadi.</p>	<p>O‘quv amaliyoti mashg‘uloti</p>
--	---	---	------------------------------------

«Iqtisodiy savodxonlikning tarixiy ildizlari» mavzuida

yoza ravishda amalga oshiriladigan savol-javob mashg‘ulotining texnologik xaritasi

3-jadval

<p>Ishning bosqichlari va mazmuni</p>	<p>Faoliyat</p>	
	<p>Ta’lim beruvchiliki</p>	<p>Ta’lim oluvchiliki</p>

<p>I-bosqich. Tayyorgarlik.</p>	<p>O‘quv mashg‘ulotining maqsad va natijalarini shakllantiradi, uni baholash mezonlarini belgilaydi.</p> <p>Kerakli o‘quv materiallarini tayyorlaydi. Guruhlar tarkibi belgilaydi.</p> <p>Mashg‘ulot boshlanishidan oldin, stollar guruhlarining ishlashi uchun qulay tarzda o‘rnatilishini ta‘minlaydi.</p>	<p>Guruhlarda ishlash uchun auditoriyani tayyorlaydilar.</p>
<p>II-bosqich. Kirish.</p>	<p>O‘quv mashg‘ulotini o‘tkazish qoidalari, ishning maqsadlari va baholash mezonlari bilan tanishtiradi. Ta‘lim oluvchilarni 2-3 ta guruhga bo‘ladi. Auditoriya bo‘ylab savollar yozilgan konvertlarni tarqatish tartibini belgilaydi va ko‘rsatadi. Konvertlarni tarqatish bo‘yicha mashq ishlarini amalga oshiradi. Javoblarni tayyorlash va yozish uchun vaqtni belgilaydi.</p> <p>Ta‘lim oluvchilar vazifani tushunganliklariga iqror bo‘lish uchun, mavzuni o‘rganish paytida, ular qaysi savollarga javob olmaganlari to‘g‘risida so‘raydi.</p> <p>Har bir qatnashchidan o‘zi uchun eng muhim bo‘lgan bitta savolni ifoda qilishni taklif qiladi.</p>	<p>Ishni bajarishga kirishishadi.</p>
<p>III-bosqich. Ishni bajarish</p>	<p>Ta‘lim oluvchilar vazifani tushunganliklariga iqror bo‘lish uchun, mavzuni o‘rganish paytida, ular qaysi savollarga javob olmaganlari to‘g‘risida so‘raydi.</p> <p>Har bir qatnashchidan o‘zi uchun eng muhim bo‘lgan bitta savolni ifoda qilishni taklif qiladi.</p>	<p>Ta‘lim oluvchilar savollar beradilar va ularga javob beradilar.</p>

<p>IV-bosqich. Ishni bajarish.</p>	<p>Bironta ta'lim oluvchidan, o'zining ana shu savolini aytishni, boshqalardan esa, unga javob berishni taklif qiladi. Bir nechta javoblarni eshitganidan so'ng, zarurati bo'lsa, savol va javoblarni to'ldiradi. Ta'lim oluvchilar vazifani tushunganliklariga ishonch hosil qilgandan so'ng, ishni boshlashga ruxsat beradi.</p> <p>Ishni koordinatsiya qiladi, fikr–mulohazalar bildiradi, sharhlaydi. Tahliliy xarakterdagi savollarni beradi.</p> <p>Savollarga javob beradi. Bahslarni boshqaradi. Zarurati bo'lganda ta'lim oluvchilarga yoki butun guruhga yordam beradi.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Konvertlarda o'zlarining belgisini chizadi; • savollarni yozadilar; • konvertni chap tomondagi qo'shnisiga uzatadi; • o'ng tomondagi qo'shnisidan konvertni oladi, javobni varaqqa yozadi, uni konvertga solib, chap tomondagi qo'shnisiga uzatadi.
<p>V-bosqich. Ishni tugallash.</p>	<p>Hamma qatnashchilar ichida javoblar yozilgan o'zining konvertini olganidan so'ng, ishni tugatishlarini so'raydi. Konvertni</p>	<p>Javoblar bilan tanishadilar. +o'yilgan savollarga berilgan</p>

<p>Guruhlarda ishga yakun yasash, tahlil qilish, baholash.</p> <p>VI-bosqich. Natijalarni tahlil qilish, baholash, yakun yasash.</p>	<p>ochib, ichidagi javoblar bilan tanishishni so‘raydi.</p> <p>Guruhning umumiy ishini baholaydi. Ta’lim oluvchilar tomonidan qanday savollar berilganini tahlil qiladi va o‘zi uchun, ushbu mavzuni o‘qitish texnologiyasiga qanday o‘zgartirishlar kiritilishi lozimligi to‘g‘risida xulosalar chiqaradi.</p> <p>O‘quvchilar bilimini «mashg‘ulotda faol ishtirok etdi, savollarga to‘g‘ri javob berdi» yoki mashg‘ulotda faol ishtirok etmadi, savollarga to‘g‘ri javob bermadi» mezoni asosida baholaydi</p>	<p>javoblar ularni qanchalik qoniqtirganligi aniqlaydilar. Guruh oldida o‘z savollarini o‘qiydilar, unga o‘rtoqlari taklif qilgan variantlardan umumlashtirilgan javob beradilar.</p> <p>Guruhlar vakillari savollar va javoblarni yig‘ib oladilar, umumlashtiradilar. Umumlashtirilgan xulosani barchaga e‘lon qiladilar.</p>
--	--	--

«Iqtisodiy savodxonlik» dasturini ishlab chiqish sabablarini quyidagicha asoslash mumkin:

Endi quyida «Iqtisodiy savodxonlik» kursi mavzularidan birini o‘rganishning texnologik xaritasini keltirib o‘tamiz. Mavzu yozma ravishda savol-javob asosida o‘tkaziladi.

1. Dasturni ishlab chiqish uchun kasb-hunar maktablari uchun yaratilgan zamonaviy o‘quv-uslubiy qo‘llanmalardan, shuningdek xorijiy mamlakatlarda nashr etilgan adabiyotlardan foydalaniladi.

2. Dastur bo'yicha ishlash hozirgi zamon statistik ma'lumotlar va iqtisodiy ko'rsatkichlardan foydalanishni, joriy iqtisodiy voqea va hodisalarni tahlil etishni taqozo qiladi.

3. Dastur bo'yicha ishlash zamonaviy texnik vositalar (kompyuterlar, proyektorlar va videotexnikalar, telekommunikatsiyaning yangi vositalari, Internet tarmog'i, multimedia dasturlari va maxsus dasturiy vositalar) dan foydalanishni nazarda tutadi.

4. O'qitishning zamonaviy metodlari (rolli o'yinlar, kichik guruhlarda ishlash, kompyuterda modellashtirish va boshqalar) va bilimlar monitoringining zamonaviy metodlari (berilgan topshiriqlarni bajarish natijasini test orqali tekshirib ko'rish va natijalarni kompyuterda qayta ishlash, iqtisodiy diktantlar, iqtisodiy masalalar yechish, referatlar yozish, esse, o'yin jarayonida mustaqil qabul qilingan boshqaruv qarorlarini baholash va boshqalar) dan keng foydalanilgan holda dastur bilan ishlash katta samara beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Mirziyoyev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. Toshkent, "O'zbekiston", 2017 yil, 488 bet.

2.2021-2030 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Янги Ўзбекистон strategiyasi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021 yil Farmoni.

3. Matematika soxasidagi ta'lim sifatini oshirish va ilmiy-tadqiqotlarni rivojlantirish chora tabirlari to'g'risida. Uzbekiston Respublikasi prezidentining PQ-4708-son 07.05.2020 Qarori.

4. Boboqulov S. Iqtisod: ta'lim, savodxonlik, shaxs. // J. Kasb-hunar ta'limi. - 2004. -№6. -B. 24.

5. Boboqulov S. O'qitishda iyun texnologiyalaridan foydalanish. //J. Kasb-hunar ta'limi. -2002. №3. -B. 14-15.

6. Boboqulov S. «Iqtisodiy savodxonlik» treningi. //J. «Kasb-hunar ta'limi» jurn. -2006. -№3. -B. 15-16.

7. Boboqulov S. Iqtisodiyot darslarida innovatsion ta'lim texnologiyalardan foydalanish. //J. «Kasb-hunar ta'limi» jurn. -2006. -№4. -B. 7-8.

8.Djumaev M.I. Some Considerations of Teaching Mathematics Inuzbek Primary School. Journal of Mathematical & Computer Applications. SRC/JMCA-123. J Mathe & Comp Appli, 2023 Volume 2(2): 1-5 ISSN: 2754-6705

9..Djumayeva M.M. Ta’limni takomillashtirish mexanizmlari. Pedagogik innovasiyalar va yukori samaradorlikka yetak-lovchi ta’limiy goyalar mavzusidagi Respublika Onlayn ilmiy -amaliy kon-ferensiyasi Surxondaryo viloyat XTKT va ularning MOXM (2020 yil 15 may) 152-154

Research Science and
Innovation House

**O‘QUV IJODIY FAOLIYAT JARAYONIDA KOMPYUTER
TEKNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNING NAZARIY ASOSLARI
IMKONIYATLARI**

Teshabayev A.G. Andijon davlat chet tillar instituti o‘qituvchisi

Annotatsiya. Hozirgi vaqtda, birinchidan, o‘ziga xos gumanitar informatika fanining jadal rivojlanishi haqida gapirish mumkin; filologik, psixologik, pedagogik, tarixiy va boshqalar; ikkinchidan, umumiy informatika rivojlanishini ikki yo‘nalishga ajratish haqida: texnik, kompyuter texnologiyalari rivojlanishi bilan bog‘liq va gumanitar, inson va kompyuterning o‘zaro ta’siri muammolarini o‘rganish, axborot texnologiyalarini insoniyat jamiyati hayotiga kiritish va ularning gumanitar sohada qo‘llanilishi.

Kalit so‘zlar: kompyuter, axborot, texnologiya, filolgiya, til va jamiyat, gumanitar yshnalishlar, mohiyat va mazmun, amaliyot.

**ВОЗМОЖНОСТИ ТЕОРЕТИЧЕСКИХ ОСНОВ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ
КОМПЬЮТЕРНЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРОЦЕССЕ УЧЕБНОЙ
ТВОРЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

**Тешабаев А.Г. Преподаватель Андижанского государственного института
иностраннных языков**

Аннотасия. В настоящее время, во-первых, можно говорить о бурном развитии своеобразной гуманитарной информатики; филологические, психологические, педагогические, исторические и др.; во-вторых, о разделении развития общей информатики на два направления: техническое, связанное с развитием компьютерных технологий, и гуманитарное, изучающее проблемы взаимодействия человека и компьютера, внедрения информационных технологий в жизнь человеческого общества и применения их в гуманитарной сфере.

Ключевые слова: компьютер, информатика, технологии, филология, язык и общество, гуманитарные науки, сущность и содержание, практика.

**POSSIBILITIES OF THE THEORETICAL BASIS OF USING COMPUTER
TECHNOLOGIES IN THE PROCESS OF EDUCATIONAL CREATIVE
ACTIVITY**

Teshabayev A.G. Teacher of Andijan State Institute of Foreign Languages

Annotation: At present, firstly, one can talk about the rapid development of a kind of humanitarian informatics science; philological, psychological, pedagogical,

historical, etc.; secondly, about dividing the development of general informatics into two directions: technical, related to the development of computer technologies, and humanitarian, studying the problems of human-computer interaction, introducing information technologies into the life of human society and their application in the humanitarian sphere.

Key words: computer, information, technology, philology, language and society, humanities, essence and content, practice.

Ta'lim texnologiyasining juda muhim didaktik elementi o'quvchilar o'quv faoliyatining qurollaridir. Ularning asosiy funksiyalari o'quvchilar ishining samaradorligini oshirish va ular qobiliyatlarining darajasidagi farqlar ta'sirini pasaytirishdir.

Ta'lim texnologiyalarini tavsiflashning turli tizimlari mavjud. Xronologik jihatdan ularning birinchisi V.P.Bespalkoga oiddir. Tasniflash uchun asos sifatida bilish faoliyatini tashkil etilishi va boshqarish tipi qabul qilingan. Bu muammo texnologiyalarning sakkiz turini ko'rsatgan:

- 1) an'anaviy ma'ruzali o'qitish (boshqaruv – yoyilgan, orasi ochiq, individual, verbal);
- 2) audio-vizual texnik vositalar yordamida o'qitish (yoyilgan, individual, verbal);
- 3) “maslahatli” tizimi (yoyilgan, individual, verbal);
- 4) o'quv kitobi yordamida o'qitish (yoyilgan, individual, o'quv vositalari yordamida);
- 5) “kichik guruhlar tizimi (siklik, frontal, verbal) – guruhli, tabaqalangan (differensiallangan) o'qitish usullari;
- 6) kompyuterli o'qitish (siklik, frontal, avtomatlashtirilgan);
- 7) “repetitor” tizimi (siklik, individual, verbal) – individual o'qitish;
- 8) “dasturli o'qitish” (siklik, individual, avtomatlashtirilgan), buning uchun oldindan tuzilgan dastur mavjud bo'ladi.

Bu tizim pedagogikada shaxsiyatli-oriyentirlangan ta'lim paradigmasi hali yo'q bo'lgan vaqtda yaratilganligi tufayli hozirgi vaqtda V.V.Guzeyev fikricha bu nazariyada fanlararo tizimlilik belgilari yetishmaydi.

Ta'lim texnologiyalari sohasidagi ulkan hajmli axborotni G.K.Selevko tizimlashtirdi va umumlashtirdi. U hozirgi zamon pedagogik texnologiyalarini

tasniflash uchun bir qator asslarni taklif etdi. U quyidagi sinflarni ajratdi:

- *qo‘llanish darajasi bo‘yicha* – umumpedagogik, xususiy-metodik va lokal (modulli) texnologiyalar;
- *falsafiy asosi bo‘yicha* – materialistik va idealistik, dialektik va metafizik, ilmiy va diniy, gumanistik va antigumanistik, antroposof va teosof, pragmatik va ekzistensialistik, erkin tarbiyalash va majburlash va h.k. texnologiyalar;
- *psixik rivojlanishning yetakchi omili bo‘yicha* – biogen, sosiogen, psixogen va idealistik texnologiyalar;
- *tajribani o‘zlashtirish ilmiy konsepsiyasi bo‘yicha* – assosiativ-reflektorli, bixevioristik texnologiyalar, geshtalt texnologiyalar, interiorizator, rivojlantiruvchi texnologiyalar;
- *shaxsiyat strukturalariga oriyentasiya bo‘yicha* – axborot texnologiyalari (xotira aqliy malakalari – XAM ni shakllantirish), operasion (aqliy amallar usullarini – AMUni shakllantirish), emosional-badiiy va emosional-ma’naviy (shaxsning estetik va ma’naviy sferalari – EMS ni shakllantirish) texnologiyalar, o‘zini o‘zi rivojlantirish, evristik va amaliy (harakatli-amaliy sferani shakllantirish) texnologiyalar;
- *mazmuni va strukturasining xarakteri bo‘yicha* – o‘qituvchi va tarbiyalovchi, dunyoviy va diniy, umumta’limiy va kasbiy-yo‘naltirilgan, gumanitar va texnokratik, xususiy predmetli texnologiyalar, turli tarmoqlar texnologiyalari, va, shuningdek, kompleks (politeknologiyalar) va monotexnologiyalar va singdiruvchi texnologiyalar.
- *bilish faoliyatini tashkil etish va boshqarish tipi bo‘yicha*. Bu haqda yuqorida bayon qilindi;
- *bolaga yondoshuv bo‘yicha* – avtoritar, didaktomarkazlashgan, shaxsiyatli oriyentirlangan, gumanistik-shaxsiyatli texnologiyalar, hamkorlik texnologiyalari, erkin tarbiya texnologiyalari, ezoterik texnologiyalar;
- *o‘qitish usullari, metodlari va vositalari bo‘yicha* – dogmatik, reproduktiv, tushuntirishli-iilyustrasiyalı texnologiyalar, dasturli o‘qitish, rivojlantiruvchi o‘qitish, o‘zini-o‘zi o‘qitadigan, dialogik, kommunikativ, o‘yinli, ijodiy va h.k. texnologiyalar;
- *o‘qiydiganlar kategoriyalari bo‘yicha* – ommaviy maktab doirasida o‘rtachalashtirilgan o‘quvchiga mo‘ljallangan ommaviy maktab texnologiyasi,

tezlashtirilgan daraja texnologiyalari, kompensasiyalovchi o‘qitish texnologiyalari, turli viktimologik texnologiyalar, qiyin va iqtidorli bolalar bilan ishlash texnologiyalari;

· *modernizasiyalar va modifikasiyalar darajalari bo‘yicha* – pedagogik munosabatlarni gumanitarlashtirish va demokratlashtirish asosidagi, o‘quvchilar faoliyatini faollashtirish va jadallashtirish asosidagi, o‘quv jarayonini samarali tashkil etish va boshqarish asosidagi, o‘quv materialini metodik takomillashtirish va rekonstruksiyalash asosida texnologiyalar, tabiatga moslangan texnologiyalar, alternativ, kompleks politexnologiyalar.

O‘.Tolipov samarali pedagogik texnologiyalarning uch guruhini ajratadi: tadqiqot texnologiyalari, konstruksiyalash texnologiyalari va o‘zaro ta’sirlashuv texnologiyalari.

Tadqiqot texnologiyalari pedagogning o‘z o‘quvchilari haqida, ularning motivlari, qobiliyatlari, munosabatlari tizimi haqidagi bilimlarining to‘planishiga (axborot jamg‘armasi) yordam beradi. Konstruksiyalash texnologiyalari o‘quv jarayonini, o‘quv predmetini, o‘quv axborotining konstruksiyanishini o‘z ichiga oladi. O‘zarota’sirlashuv texnologiyalari o‘qituvchilar va o‘quvchilar orasida pedagogik maqsadga muvofiq munosabatlarni o‘rnatish, faol va samarali bilish faoliyatini tashkil etishga yo‘naltirilgan.

J.Tolipova o‘zining ta’lim texnologiyalari tizimini yarata boshladi. Uning asarida didaktikaning odatiy atamalar apparati va ta’lim texnologiyasining tili orasida moslik o‘rnatishga harakat qilingan.

Metodologik, pedagogik, ilmiy-metodik va psixologik adabiyotlar tahlilining ko‘rsatishicha, ijodiy natijalarning juda katta qismi ushbu to‘rtta bosh g‘oya asosidagi texnologiyalardan foydalanilib hosil qilingan.

1. Didaktik birliklarni yiriklashtirish. Uning asosida yaxlit-blokli va modulli texnologiyalar ishlab chiqiladi va joriy etiladi.

2. O‘qitish natijalarini rejalashtirish. Bu g‘oya asosida maqsadlarni qo‘yish va tabaqalashtirilgan o‘qitish texnologiyalari ishlab chiqiladi.

3. Ta’lim jarayonini psixologiklashtirish, ya’ni o‘quv jarayonini psixologik o‘zlashtirish nazariyalari asosida qurish.

4. Kompyuterlashtirish – u o‘qitish va ta’lim jarayonini boshqarishni kompyuterli qo‘llab-quvvatlashni nazarda tutadi.

Ta'lim jarayoniga texnologiyalarni qo'llash darajasini ko'plab mualliflar turlicha: aniq fanni o'qitish samaradorligini oshirishdan tortib murakkablashib borayotgan ta'lim tizimini tarbiyalashgacha, uni standartlash va unifikasiyalashgacha bo'lgan darajalarda ko'rishadi .

Hozirgi vaqtda pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqish va amaliyotda qo'llashga undovchi bir qator sabablar mavjud. Bular jumlasiga quyidagilar kiradi:

- pedagogikaga tizimli-pedagogik yondoshuv joriy etish, maktabda va oliy o'quv yurtida o'qitish usullarini tizimlashtirish zaruratining yetilib pishganligi;
- ta'lim tiizimining barcha bo'g'inlarida shaxsiyatli-oriyentirlangan o'qitishni amalga oshirish ehtiyoji, bilimlarni kam samarali verbal uzatish usulini almashtirish;
- o'quvchilar va o'qituvchilar o'zarota'sirlashuvining o'qitishda kafolatlangan natijalarni ta'minlovchi ... va past malakali o'qituvchi ishining negativ oqibatlarini pasaytiruvchi proseduralari, metodlari, tashkiliy shakllarining texnologik zanjirini ekspertli loyihalash imkoniyati .

O'rta maxsus kasb-hunar ta'limida o'quvchilarning bilish, ijodiy faoliyatini faollashtirishning didaktik sharoitlari va texnologiyasi o'quv jarayoni bosqichidagi komponenti ta'lim standartida ko'rsatilgan .

Pedagogik mehnatning subyektiv tomoni o'qituvchining kasbiy vazifalarni bajarishi uchun zarur bo'ladigan faoliyatli-rolli xarakteristikalar va subyektiv-faoliyat sifatlarida o'z ifodasini topadi. Bu, eng avvalo, quyidagilardan iborat:

– kasbiy bilimlar – pedagog mehnatining hamma tomonlari haqidagi obyektiv zaruriy va amaliyot tomondan talab etiladigan umumiy va kasbiy komponentlarning qo'shilishidan hosil bo'ladigan ma'lumotlardir. Ular pedagogik mehnat natijalariga erishishning tanlangan modeli, algoritmi va texnologiyasini amalga oshirish bilan kasbiy uquv, malakalar, o'ziga xos psixologik sifatlar, kasbiy pozisiyalarni tarbiyalash uchun asos bo'ladi;

– kasbiy uquv va malakalar – pedagogning ta'limiy jarayonda o'z majburiyatlari va vazifalarini amalga oshirish uchun qo'llaydigan ishlari va uslublari. Ular pedagogik mehnat texnologiyasi yaxlit tizimining va boshlang'ich elementlari bo'ladi;

– o'ziga xos pedagogik xususiyatlar (sifatlar) o'qituvchi psixikasining barcha komponentlari – jarayonlar, xossalar, tuzilmalar, holatlar shakllanganligini ifodalaydi;

– pedagogning kasbiy pozisiyasi – bu uning turg‘un ustanovka va yo‘nalishi; ichki va atrofdagi tajribaning, reallik va istiqbolning munosabatlari, baholari, shuningdek, kasbiy faoliyatda amalga oshiriladigan (amalga oshirilmaydigan, qisman amalga oshiriladigan) xususiy intilishlaridir. Ular o‘z ichiga umumijtimoiy va kasbiy aspektlarni oladi.

Pedagog mehnatining bu ko‘rsatib o‘tilgan xarakteristikallari kollej o‘quvchilari fanlardan egallashi lozim bo‘lgan bilimga oid davlat standartlari qo‘yadigan talab bilan to‘ldiriladi.

Kasb-hunar kollejlarda amalga oshiriladigan amaliyot, o‘quv dasturlari, birinchi navbatda, talabalarda kasbiy muhim uquvlar, malakalar va shaxsiy sifatlarni tarbiyalashga emas, balki ularni psixologo-pedagogik bilimlar majmui bilan qurollantirishga yo‘naltirilgan texnologiya bilan nazariy tayyorgarlikning yetarlicha (yaxshi) darajasiga ega bo‘lgan, biroq olingan bilimlarni amaliyotda qo‘llashda ancha qiyinchililarga duch keladigan kichik mutaxassislariga ega bo‘ladilar.

Mustaqil tayyorgarlik va dars tayyorlash mazmuniga o‘quv va kasbiy faoliyatni psixologik va didaktik asoslangan yaqinlashtirish o‘quvchilarning bilish, ijodiy faoliyatini faollashtirishning didaktik sharoitlari va texnologiyasiga ta’sir ko‘rsatadi, bunda nazariy bilimlar mutaxassis uchun dolzarb amaliy masalalar va ishlarni hal qilish vositasi bo‘lib xizmat qiladi.

Davlat ta’lim standarti (DTS), dastur va adabiyotlarning tahlili shuni ko‘rsatdiki, kasb-hunar kolleji o‘quvchilari ijodiy faolligini oshirish mazmunidan ushbu komponentlar o‘rin olishi lozim: o‘qitish maqsadlari va vazifalarini qo‘yish, o‘quv materialini mazmunini tanlash, o‘qitish vositalari, metodlari va shakllaridan foydalanishni loyihalash, metodik talabning didaktik o‘zaro ta’siri, oraliq va oxirgi teskari aloqa uquv va malakalarni o‘qitish shuningdek, o‘z faoliyatini tahlil qilish va refleksiya uquvlariga o‘rgatish o‘quvchilarning bilish, ijodiy faoliyatini faollashtirishning didaktik sharoitlari o‘qitish texnologiyasiga asos bo‘lib xizmat qiladi.

O‘quvchini bir holatdan boshqa holatga o‘tkazish lozim bo‘lganda har doim yuzaga keladigan ko‘plab pedagogik masalalarni hal etish jarayoni sifatida qaraladi: uni ma’lum bilimga jalb qilish, uquv va malakalar tizimini boshqa tizimga o‘tkazish. Bu ko‘plab yechimlarni talab etadi va kerakli natijaga erishishning afzalroq usulini topishni talab qiladi. Shu munosabat bilan o‘quvchilarning bilish, ijodiy faoliyatini faollashtirishning didaktik sharoitlari va texnologiyasi mazmunini o‘quv faoliyatiga

qiziqishlari va tashkil etishlarini uyg‘otish uchun bu vazifalarni ma’lum ketma-ketlikdagi masalalar tizimi tiliga o‘tkazishdan iborat.

Bularning hammasi o‘quvchilarning xususiy bilimlari va uquvlarini integrasiyalashni talab etadi. Jumladan, o‘quv mashg‘ulotini loyihalash va o‘tkazish uchun faqat fanning mazmunini bilishgina emas, balki bilimlarni tashkil etishning turli usullarini egallaganlik, ularni hal etilayotgan o‘quv vazifasiga muvofiq shaklini tanlay bilish, o‘quvchilarning bilish faolliklarini uyg‘otish va ushlab turish, mashg‘ulotlarning borishini tahlil qilish va ular natijalarini baholashni bilish lozim. Har bir mashg‘ulotni o‘tkazish pedagogning fanga doir, pedagogik, psixologik, umummadaniy, fiziologik bilim va uquvlarini integrasiyalashuvini (sintezlashni) talab etadi. Ta’lim mazmunini fanga oid strukturalashda afsuski, ko‘pincha, kerakli integrasiyalashuv ro‘y bermaydi.

Bu vazifa o‘quvchilarning bilish, ijodiy faoliyatini faollashtirish texnologiyasi pedagogik amaliyotni o‘tish jarayonida ham bo‘sh hal etiladi. O‘quvchilarning bilish, ijodiy faoliyatini faollashtirishning didaktik sharoitlari va texnologiyasi ishlab chiqarish amaliyotini o‘tganlaridan so‘ng ular qiziqishi bo‘yicha bo‘yicha o‘tkazilgan psixologik test yoki anketa so‘rovining ko‘rsatishicha, ijodiy faoliyatni yuqori (ijodiy) darajada amalga oshirishga qodirdirlar; o‘quvchilarning yarmidan ko‘pi bu faoliyatni o‘rtachadan past darajada (tanqidiy) o‘tkazishga erishadi.

Ishlab chiqarish amaliyotining tashkil etilishi o‘rta maxsus kasb-hunar ta’limi o‘quvchilar faoliyatini faollashtirishning didaktik sharoitlari va texnologiyasi vazifalari va uning faoliyat turlari ochib berilmaydi, o‘qitish va tarbiyalash jarayoni jadal harakatini ta’minlaydigan didaktik qarorlarning meyoriy xarakteristikalari belgilanmaydi.

O‘quvchilarning jodiy faoliyatini faollashtirishning didaktik sharoitlari va texnologiyasi fan dasturlarida e’tiborni nazariy tayyorlashdan amaliy tayyorgarlikka ko‘chirilishida ko‘rish mumkin. Kollej davridayoq nazariy bilimlarni jiddiy amaliy faoliyat bilan mustahkamlash zarur.

Ikkinchi tomondan, o‘quvchilarda nazariy bilimlar, uquvlarni, aniq masalalarni hal etish vositasi sifatida qo‘llash tajribasi yo‘qligi ularning tayyorgarlik sifatlarining pasayishiga, o‘z faoliyatidan qoniqmaslikka, o‘zini takomillashtirish, o‘qishni rivojlantirishga intilishning bo‘lmasligiga olib keladi. Natijada oliy o‘quv yurti faoliyatga tayyorlangan emas, balki uni o‘zlashtirishdagina tayyorlangan bitiruvchiga ega bo‘ladi.

Demak, o‘qituvchi amaliy faoliyat tajribasi, o‘quvchilarning bilish, ijodiy faoliyatini faollashtirishning psixologik texnologiyasini bilishlari va uquvlarni integrasiyalash usuli bilan egallashi, bilimdon va ijodiy ishlaydigan, mavjud sharoitlarni, har tomonlama baholashni nazarda tutadigan qarorlar qabul qilishga o‘rgatish, ilmiy bilimlarni translyasiyalash va pedagogik metodlar tizimiga kiritish uchun tahlil qilish, shuningdek, o‘quvchilarni bilan kommunikasiya usullariga o‘rgatish chog‘ida o‘zlashtirilishi lozim. Aytilgan fikrlarga asosan, ko‘rsatilgan vazifani hal etish uchun o‘qitish texnologiyasiga tayyorlash uchun uni ishlab chiqish va amalga oshirish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz. Bu xulosa shu bilan asoslanadiki, o‘quvchilar tomonidan o‘zlashtiriladigan kasbiy-faoliyatning shakllari, metodlari va vositalari, fanga oid va ijtimoiy mazmunining butun tizimini izchil modellashtirishda, ya’ni o‘quv faoliyatidan kasbiy faoliyatga o‘tishda yuqoridagi kamchiliklar bartaraf etiladi. Birinchi navbatda, kolleжда yaxlit ta’lim jarayonini loyihalash, konstruksiyalash va amalga oshirish uquv va malakalarni talablari yaratiladigan va amaliyotda yoki bitiruv malaka ishini bajarish doirasida tarbiyalashni nazarda tutmog‘i lozim.

O‘quvchilarning bilish, ijodiy faoliyatini faollashtirishning didaktik sharoitlari va texnologiyasi strukturaviy komponentlarini, uni shakllantirish mexanizmlarini ajratish va asoslash, uzviy o‘zaro ta’sirda bo‘ladi va yaxlit modeli dinamik tizimini tashkil etadi.

Yuqorida bayon qilingan fikrlardan shu narsa kelib chiqadiki, bilish jarayonining samaradorligini ta’minlovchi zaruriy omil nazariy (psixologo-pedagogik) asoslar va ularning amaliy ro‘yobga chiqarilishini o‘quvchilarning faol va samarali bilish faoliyatini, ularning intellektual, kasbiy va ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirilishini ta’minlovchi o‘qitish metodlari va shakllarining birligi kabi tushuniladigan o‘qitish texnologiyasidan foydalanishdir. Yangi texnologiyaning nazariy assi bo‘lib bilimlarni o‘zlashtirish psixologik nazariyasi hozirgi zamon yutuqlarining qoidalari, ta’lim jarayonining samaradorligini oshirish ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish psixologiyasi xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abramova I.G. O‘yin texnikasi - Sankt-Peterburg; 1992. - 43 b.
2. Kompyuter fanining inglizcha-ruscha lug‘ati. - M.; 1990.-800 b.
3. Anikeyeva N.P. O‘yin holatining o‘ziga xos xususiyatlari // O‘yin pedagogikasi va psixologiyasi. Novosibirsk, 1985- - S. 28-49.
4. Anisimov O.S. O‘quv o‘yinlari va o‘yin texnologiyasi. Novgorod, 1989. -178 b.
5. Belavina I. Bolalar o‘yinini kompyuterlashtirishning psixologik oqibatlarini // Informatika va ta’lim. 1991 yil. 3-4-sonlar.
6. Djumayev M.I. The development of mathematical abilities in younger students. Science And Innovation International Scientific Journal Volume 2 Issue 1 January 2023 Uif-2022: 8.2 | Issn: 2181-3337 | Scientists.Uz/ 424-434
7. Djumayev M.I. Formation of mathematical competence in future primary school teachers in the. Educational process science and innovation international scientific journal volume 2 issue 3 march 2023 uif-2022: 8.2 | issn: 2181-3337 | scientists.uz 165-173
8. Djumayev M.I. The transformation of the English language’s variants in contemporary Great Britain. Educational process science and innovation international scientific journal volume 2 Issue 4 April 2023 Uif-2022: 8.2 | Issn: 2181-3337 | Scientists.Uz 19-27 <https://doi.org/10.5281/zenodo.7818607>
9. Djumaev M.I. Some Considerations of Teaching Mathematics In Uzbek Primary School. Journal of Mathematical & Computer Applications. SRC/JMCA-123. *J Mathe & Comp Appli*, 2023 Volume 2(2): 1-5 ISSN: 2754-6705
10. Джумаев М.И. Перспективы совершенствования преподавания математики в школе, колледже и вузе Республики Узбекистан. Ямало-Нанеск Россия «Профессиональное образование арктических регионов» № 6(147). 2023. 3-6 ст <https://arctic-journal.ru/index.php/prof>
11. Djumaev M.I. Some Considerations of Teaching Mathematics In Uzbek Primary School. Journal of Mathematical & Computer Applications. Received: March 28, 2023; Accepted: April 03, 2023, Published: April 22, 2023 ISSN: 2754-6705 1-5
12. Djumaev M.I. Формирование элементарных математических представлений у детей в дошкольном возрасте с использованием и без наглядных материалов. Глобальный научный потенциал» , ИД ТМБпринт,

СПб.№ 6 (147) 2023 г. <http://globaljournals.ru/>

13. Djumaev M.I. Methodological principles of the student's independent work form under the supervising of the teacher in process of modern education Musaeva Nargiza Khashimjanovna Master's student of Tashkent state pedagogical university's student of Tashkent state pedagogical university <https://doi.org/10.5281/zenodo.7772930>

14. Махмутов М.И., Ибрагимов Г.И. Фикрлашни ривожлантиришнинг pedagogik texnologiyalari. - Qozon, 1993 yil.

15. Frolov M.I. Kompyuter amakining ertaklari. - M.: PK Oltoy, 1993. -64 b.

Research Science and
Innovation House

MUNDARIJA

1.	MODERNIZATSIYA DAVRIDA MAKTABGACHA TA'LIMNI RIVOJLANTIRISH STRATEGIYALARI Mallayeva Zeboxon Soibnazarovna	6-12
2.	Maktabgacha yoshdagi bolalarda ijodkorlikni shakllantirishda ilm-fan va tabiat markazining ahamiyati Avezova Mastura, Ahmedova Gulnoza	13-15
3.	AYOL XONANDALIGI IJODIDA “TANOVOR” ASARINING TARIXIY NEGIZLARI Imyaminjon Qirg'izov, Dildora Mamajonova	16-23
4.	DUNYO MUSIQA SAN'ATI RIVOJIDA AYOL XONANDALIGINING TARIXIY ILDIZLARI Imyamin Qirg'izov, Dildora Mamajonova Abduraxmonovna	24-32
5.	Boshlang'ich sinf ona tili darslarida o'quvchilarning mustaqil ishlarini samarali tashkil qilish Shermetova Nargiza	33-36
6.	Ta'limiy o'yinlar vositasida boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning fonetik-grammatik tushunchalarini shakllantirish Baxtiyorova Mahliyo	37-44
7.	ТРАНСПОРТДАН ЙЎЛ ТУРЛАРИ БЎЙИЧА ЖАРОҲАТЛАНИШ ВА ЎЛИМ КЎРСАТКИЧЛАРИ Жуманиёзов К.Й., Олимова М.М, Самандарова Б.С, Бахтиерова А.М.	45-55
8.	XIX ASR OXIRI XX ASR BOSHLARIDA MARKAZIY OSIYODA JADIDCHILIK HARAKATI VA IJTIMOIIY- FALSAFIY TAFAKKUR TARAQQIYOTINING NAZARIY- METODOLOGIK MASALALARI Qosnazarova Palzada Quanshbaevna	56-60

9.	ИННОВАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ В ПРЕПОДАВАНИИ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ИНОСТРАННОГО Пайгамова З.Х	61-64
10.	Maktabgacha yoshdagi bolalarda savodxonlikni oshirish G.R.Karimberganova	65-67
11.	Turk tili va o‘zbek tili grammatikasining farqli va o‘xshash jihatlari Akramov Shohruxbek Olimjon o‘g‘li	68-73
12.	Global issues, impacts and proposed solutions for them Qodirova Ozoda Ubaydullayeva Shohista Hidoyatillo qizi	74-78
13.	РАЗВИТИЕ КРОСС-КУЛЬТУРНЫХ КОМПЕТЕНЦИЙ В СФЕРЕ ГОСТЕПРИИМСТВА: КЛЮЧЕВЫЕ НАВЫКИ И ЭФФЕКТИВНОЕ ОБСЛУЖИВАНИЕ Атоева Махлиё Джалолитдиновна	79-98
14.	Farg‘ona viloyati Uchko‘prik tumanida yetishtirilgan Glicina hispida L va Linum usitatissimum o‘simlik poyalaridagi aminokislotalari va elementar tarkibi D.R.Tojiboyev,N.SH.Azimov, M.Yu.Isaqov	99-109
15.	BOSHLANG‘ICH SINFLARDA RUS TILINI O‘RGATISHNING NOANANAVIY METODLARI Abdusamadova Kamola Farhodovna	110-114
16.	KASBIY TA‘LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA FANLARARO ALOQADORLIKNING AHAMIYATI Z.L.Botirov, X.IIhomov	115-118
17.	Komil Xorazmiy g‘azallarida ishq vasfi Bo‘tayeva Nigora Abdumannonovna	119-124
18.	Jadidchilik harakatining asoschilari va ularning tarixiy tafakkuri Yusupova Laylo Umidbek qizi	125-129

19.	Фарғона водийсида учровчи ўргимчакларнинг айрим доминант турлари ҳаётий цикли ва динамикаси Бахромова Барно	130-137
20.	TABIY BIRIKMALARNING KUMUSH METALI IONIGA BIOSORBENT SIFATIDA QO‘LLANILISHI Mirsiddiqov Umidjon Baxodir o‘g‘li Egamberdiyev Xayrulla Komiljonovich Abduraxmanova Ugilay Koxxorovna Boboqulova Muxlisa Baxrom qizi	138-142
21.	REFORMS AND DEVELOPMENT PROSPECTS IN THE PUBLIC FINANCIAL SYSTEM IN UZBEKISTAN Amirova Dilshoda Hasan qizi Ochildiyeva Naima Mengziya qizi Eshmirzayeva Qurbonoy Bahromovna Mamaraimova Hilola Abduqahhor qizi	143-146
22.	Qiziqarli geografiyani bilasizmi... Mirzayeva Xilola Rajabbayevna	147-152
23.	ЎРТА ОСИЁДА МУСИҚА ИЛМИ РИВОЖЛАНИШИДА БАХШИЧИЛИК САНЪАТИНИНГ ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ Jamoldin Muysinov	153-162
24.	Влияние масло гранатовых косточек на тимус при почечной недостаточности Хикматова Мадина Фуркатовна	163-171
25.	ОБ ОДНОЙ КРАЕВОЙ ЗАДАЧЕ ДЛЯ ПАРАБОЛО-ГИПЕРБОЛИЧЕСКОГО УРАВНЕНИЯ ТРЕТЬЕГО ПОРЯДКА В СМЕШАННОЙ ТРЕУГОЛЬНОЙ ОБЛАСТИ, КОГДА УГЛОВОЙ КОЭФФИЦИЕНТ ХАРАКТЕРИСТИКИ ОПЕРАТОРА ПЕРВОГО ПОРЯДКА БОЛЬШЕ ЕДИНИЦЫ М.Мамажонов, Х.М.Шерматова	172-178

26.	MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARDA NUTQ LEKSIKASINING RIVOJLANISHI G.R.Karimberganova	179-181
27.	Onkologik kasalliklarning ilmiy manbalarda o‘rganilishi Togonova Shohida Alisher qizi	182-187
28.	Connection of translation with different fields Hamidova Feruza Komiljon qizi, Astanova Dilafruz Murodovna	188-190
29.	MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNING KREATIVLIGINI OSHIRISHDA TASVIRIY FAOLIYATNING O‘RNI CHORIYEVA DURDONA KADIROVA SHAHNOZA	191-196
30.	TIL O‘RGANISHDA O‘RTA BOSQICHNING KO‘RIB ESHITISH KO‘NIKMASINING TAKOMILLASHUVIDA VIDEO MATERIALLARNI QO‘LLASH Abdurayimova Aziza	197-201
31.	YOSHLARGA OID DAVLAT SIYOSATI – YANGI O‘ZBEKISTONNING USTUVOR MAQSADI Kamoliddinov Shavkat	202-205
32.	ПЕРЕВОД НЕКОТОРЫХ ФРАЗЕОЛОГИЗМОВ НЕМЕЦКОГО ЯЗЫКА НА РУССКИЙ И УЗБЕКСКИЙ ЯЗЫКИ Рахат Рустамовна Аллярова Замира Атаназаровна Ибрагимова	206-210
33.	Katta guruh bolalarida ijodiy qobilyatlarni shakllantirishda musiqaning ahamiyati Ortiqboyeva Shodiya	211-215
34.	ОСНОВНЫЕ ТРЕБОВАНИЯ И ОБЩИЕ ПРОБЛЕМЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ СЕЙСМОСТОЙКОСТИ КОНСТРУКЦИЙ СТАНЦИЙ МЕТРОПОЛИТЕНА МЕЛКОГО ЗАЛОЖЕНИЯ Нормуродов Шахбоз Улугбекович	216-223

35.	SUT EMISH DAVRIDA YARIM OCHLIKNING, KALAMUSHLARNING O‘SISHI, RIVOJLANISHI, INGICHKA ICHAKDA SO‘RILISHI Niyozova Ra’no Maxmudovna	224-227
36.	THE IMPORTANCE OF COGNITIVE FEATURES IN TEACHING MEDIA TEXTS TO B2 LEVEL STUDENTS Firuza Yakhshibayeva	228-232
37.	MUAMMOLI VAZIYATLARNING O‘QUVCHILAR TARBIYASIGA TA‘SIRI G‘afforova Zarnigor Abdumo‘min qizi	233-240
38.	ABU RAYHON BERUNIY – BUYUK SERQIRRA OLIM Shukurullayeva Nodira Qahramon qizi	241-246
39.	ASTRAGALUS DASYANTHUS L O‘SIMLIGINING TARKIBI VA XALQ TABOBATIDA QO‘LLANILISHI Muxtorova Shaxzodaxon Madaminjon qizi Xo‘jayev Vaxobjon Umarovich	247-249
40.	KICHIK BIZNES VA XUSUSIY TADBIRKORLIKNI RIVOJLANTIRISH ORQALI BANDLIKNI TA‘MINLASH Shirinova Shaxnoza Abdinabiyevna	250-254
41.	SHAMOLLASH TIZIMLARDA ENERGIYA TEJOVCHI USKUNALAR Avezova Nafisa Feruz qizi	255-257
42.	SINF DAN TASHQARI O‘QISH DARSLARI YORDAMIDA BOSHLANG‘ICH TA‘LIMNI INNOVATSION HAMDA INTEGRATSION TASHKIL QILISH METODLARI Shukurullayeva Nodira Qahramon qizi	258-261
43.	ЎЗБЕКИСТОНДА ОЗИҚ-ОВҚАТ ХАВФСИЗЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШ MASALALARI Шарифов Акмал Мамадаминович Риксибаев Хусниддин Сидикжанович	262-276
44.	Некоторые вопросы преодоления возможных ошибок студентов каракалпаков в обучении иностранного	

	<p>языка. Составления правильных предложении с немецким глаголом «hören»</p> <p>Я. Курбанов</p>	277-281
45.	<p>ASALARINING HARAKATLANUVCHI A'ZOLARI</p> <p>R.Jamolov, H. Raximov, A.Tojaliyev</p>	282-287
46.	<p>O'zbekistonda asalari zaxri yetishtirish–bu usulni xalq xo'jaligidagi ahamiyati va istiqbollari</p> <p>Jamolov Rapiqjon Qo'shmatovich, Raximov Xikmatillo, Tojaliyev Abduhalim</p>	288-293
47.	<p>Asalarilarning g'umbak oldi va g'umbaklik davri</p> <p>Jamolov Rapiqjon Qo'shmatovich, Raximov Hikmatillo, Tojaliyev Abduxalim</p>	294-298
48.	<p>O'ZBEKISTON SHAROITIDA SOYA YETISHTIRISHNING XALQ XO'JALIGIDAGI AHAMIYATI</p> <p>Raximova Xolisxon Maqsudovna Qurbonboyeva Sarvinoz Mansur qizi</p>	299-307
49.	<p>SOYA O'SIMLIGINING KELIB CHIQISHI, BOTANIK BELGILARI VA BIOLOGIK XUSUSIYATLARI</p> <p>Raximova Xolisxon Maksudovna Abdirimova Kumushoy Hasanovna</p>	308-315
50.	<p>MAKTABGA TAYORLOV GURUXIDA BOLALAR IJODIYOTINI SHAKLLANTIRISHNING ASOSIY XUSUSIYATLARI</p> <p>Qo'chqorova Shaxnoza Satvaldievna</p>	316-325
51.	<p>MAKTABGACHA TA'LIMDA TRIZ TEXNOLOGTYASINI JORIY ETISH MASALALARI</p> <p>Rustamova Gulmira</p>	326-333
52.	<p>O'QUVCHILARDA TABIIY FANLARGA OID SAVODXONLIKNI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK - PEDAGOGIK XUSUSIYATLARI</p> <p>Djumayeva Moxigul Mamanazarovna</p>	334-341

53.	ПЕДАГОГИК ЖАРАЁН ИНТЕГРАЛ ДИНАМИК ТИЗИМ СИФАТИДА Тешабоев Акрам Юлдашевич	342-350
54.	Omon Matjon ijodida arxaizmlarning qo'llanilishi Ihhombayeva Mahliyo	351-354
55.	Sayyora Samandar ijodiy faoliyati haqida Ihhombayeva Mahliyo	355-357
56.	Abdulla Oripov ijodida sinonimlarning qo'llanilishi Polvannazarova Dilnoza	358-361
57.	IQTISODIY SAVODXONLIKNI SHAKLLANTIRISH METOD VA SHAKLLARI Yusupov Ulug'bek Kamalovich	362-377
58.	O'QUV IJODIY FAOLIYAT JARAYONIDA KOMPYUTER TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISHNING NAZARIY ASOSLARI IMKONIYATLARI Teshabayev A.G.	378-387
59.	MUNDARIJA	388-394

Research Science and
Innovation House

